

**Východočeské
listy
historické**

31/2014

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors:

doc. Ondřej Felcman – předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors
a vedoucí redaktor | and Editor-in-Chief
dr. Tomáš Hradecký – výkonný redaktor | Executive Editor
dr. Ryszard Gładkiewicz
dr. Vlastimil Havlík
dr. Veronika Středová
doc. Martin Šandera
dr. Jiří Štěpán

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors:

prof. Petr Čornej (Česká republika | Czech Republic)
dr. Jiří Hutečka (Česká republika | Czech Republic)
prof. Zenon Jasiński (Polsko | Poland)
doc. Jiří Kubeš (Česká republika | Czech Republic)
prof. Milena Lenderová (Česká republika | Czech Republic)
dr. Naděžda Machková Prajzová (Česká republika | Czech Republic)
dr. Jan Mervart (Česká republika | Czech Republic)
dr. Jaroslav Pažout (Česká republika | Czech Republic)
doc. Martin Pekár (Slovensko | Slovakia)
prof. Hans Renner (Nizozemí | Netherlands)
dr. Ondřej Tikovský (Česká republika | Czech Republic)

Recenzenti 31. svazku | Reviewers of Volume No. 31:

PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.	PhDr. Jan Mervart, Ph.D.
PhDr. Mgr. Matěj Bílý	PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.
Mgr. Petr Cajthaml	doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.
PhDr. Jindřich Dejmek, DSc.	PhDr. Daniel Povolný, Ph.D.
PhDr. PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D.	doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc.
prof. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.	PhDr. Petr Středa, Ph.D.
prof. PhDr. Drahomír Jančík, DrSc.	PhDr. Veronika Středová, Ph.D.
doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, CSc.	doc. Mgr. Martin Veselý, Ph.D.
doc. PhDr. Marta Kohárová, CSc.	PhDr. Mgr. Ondřej Vojtěchovský, Ph.D.
doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.	
PhDr. Jan Kilián, Ph.D.	

studie

Tzv. Brežněvova doktrína a geneze československo–sovětské spojenecké smlouvy ze 7. května 1970

JINDŘICH DEJMEK

Abstrakt/Abstract

Článek popisuje cestu k vytvoření čs.-sovětské spojenecké smlouvy v atmosféře postprvní politiky Československa, během níž se nastolená tzv. Brežněvova doktrína snažila vytvořit novou podobu mezinárodních vztahů ve Východním bloku.

The article describes the way for the creation of the Czechoslovak-Soviet Treaty of Alliance in the atmosphere of post-August policies of Czechoslovakia of 1968, during which the so-called Brezhnev Doctrine was raised, trying to create a new form of international relations in the Eastern Bloc.

Klíčová slova / Key Words

*Československo, SSSR, Brežněvova doktrína, 1968–1970, mezinárodní vztahy, Východní blok
Czechoslovakia, USSR, Brezhnev Doctrine, 1968–1970, international relations, East Block*

Vývoj v Československu na jaře a v létě 1968 stavěl před ještě ne plně zkonsolidované Brežněvovo vedení KSSS znovu otázku samostatnosti, resp. autonomie menších evropských satelitů SSSR. Liberalizace poměrů v ČSSR vyvolávala negativní reakce nejen v podstatné části mocenského aparátu vlastního Svazu, ale i ve vládnoucích komunistických kruzích většiny jejích sousedů. Tato skutečnost, i navenek patrná z tisku v dotyčných zemích, přiměla L. I. Brežněva již v průběhu jarních měsíců k opakovanému upozorňování čs. představitelů, že situace v republice není jen jejich záležitostí, ale problémem celého socialistického společenství.¹ „Dubčekovo“ komunistické vedení KSČ ovšem nezamýšlelo měnit základní devízu zahraničně-politické orientace československého státu, v čemž se mj. zásadně odlišovalo od maďarské reprezentace koncem října 1956.

1 Srov. např. Matthew J. OUIOMET, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Chapel Hill 2004; nejnověji M. V. LATYSH, *The Czechoslovak Crisis of 1968 in the Context of Soviet Geopolitics*, in: M. Mark STOLARIK, *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968*, Mundelein 2010, s. 1 an. Širší kontext tehdejší sovětské zahraniční politiky lze načerpat ze standardních prací, např. monografie: Vladislava ZUBOKA, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill 2007, dostupněji (ovšem s odlišnou optikou) srov. např. Karel DURMAN, *Útěk od praporů*. Praha, 1998.

I v akčním programu KSČ z počátku dubna 1968 jeho autoři akcentovali, že „v zápase socialistických a demokratických sil proti agresivním snahám světového imperialismu stojíme rozhodně na straně pokroku, demokracie a socialismu“, přičemž jako základní složka orientace čs. zahraniční politiky bylo zde i v dalších dokumentech zdůrazňováno „spojenectví a spolupráce se Sovětským svazem.“² V Moskvě však bez ohledu na podobné deklarace i závazky, jež na sebe později, zvláště v době jednání v Čierné pri Čope a nakonec i Bratislavě vzali vedoucí představitelé KSČ, převážilo rozhodnutí vyřešit československý „problém“ vojenskou intervencí.

Diplomatická prehistorie srpnové krize 1968 byla již vícekrát – s větším či menším úspěchem – vylíčena³ a vzhledem k účelu tohoto textu nemá smyslu ji tu opakovat. Je však potřeba připomenut, že k velmi důležitým příčinám sovětské invaze patřila snaha sovětského vedení upevnit – a to z hlediska politického i vojenského – jednotu východního bloku, která ani v rovině vládnoucích evropských komunistických elit nebyla tehdy zdaleka úplná.⁴ Leonid Iljič Brežněv a jeho *tovarišči* sice nemuseli věřit tezí o angažovanosti západních zpravodajských služeb v politickém vývoji v Československu, o němž se špičky KGB pokoušely různými cestami přesvědčovat vlastní i zahraniční veřejnost.⁵ Hrozba postupného odstavování ryze prosovětských elementů v československých politických i mocenských strukturách byla nicméně reálná, což pochopitelně kolidovalo se zájmy sovětské politiky. Brežněv navíc musel brát v potaz varování lídrů velké části svých satelitů, především východoněmeckého Waltera Ulbrichta a polského Władysława Gomułky, upozorňující na „destabilizační“ vliv Pražského jara jak v jejich zemích, tak v celé Varšavské smlouvě.⁶ Jistě pak netřeba dodávat, nakolik vstup sovětských vojsk na teritorium strategicky důležitého Československa korespondoval se zájmy moskevského vojenského velení, jež se tu pokoušelo rozmístit alespoň omezené kontingenty již v předcházejících letech.

2 Akční program KSČ..., in: *Rok šedesátý osmý v dokumentech a usneseníh KSČ*, Praha 1969, s. 103 an., zde s. 143–144.

3 K tomu např. Galia GOLAN, *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubcek Era 1968–69*, Cambridge 2008; Jiří VALENTA, *Sovětská okupace Československa 1968*, Praha 1992; Jan PAUER, *Prag 1968: Einmarsch des Paktes. Hintergründe, Planung, Durchführung*, Bremen 1996 ad.

4 Postačí tu samozřejmě poukázat na odlišné postoje Ceausescova Rumunska např. k německé otázce, k izraelsko-arabské válce 1967, atd. Nejdůležitějším, byt zdánlivě v pozadí stojícím faktorem ovšem byly důsledky politické a ideologické roztržky mezi Pekingem a Moskvou, jež postupně přerůstaly v zápas o vedení radikálních levicových sil takřka v globálním měřítku. Srov. např. Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

5 Christopher ANDREW – Vasilij MITROCHIN, *KGB: Mitrochinův archiv*, I. díl, Praha 2001, s. 263–267.

6 K postojům sovětských satelitů srov. např. Pawel MACHCEWICZ, *Władysław Gomułka a Pražské jaro*, in: P. BLAŽEK – L. KAMIŃSKI (edd.), *Polsko a Československo v roce 1968*, Praha 2006; Csaba BÉKES, *The Prague Spring, Hungary and the Warsaw Pact*, in: M. Mark STOLARIK, *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion...*, s. 203–224; Volker ZIMMERMANN, *Proměnlivá spojenectví. NDR a její vztahy k Československu a Polsku v padesátých a šedesátých let 20. století*, in: C. BUCHHEIM – E. IVANIČKOVÁ (edd.), *Československo a dva německé státy*, Praha 2011, s. 83 an., ad.

Okupace ČSSR invazí početných vojenských sil za spoluúčasti čtyř menších spojenců SSSR v noci na 21. 8. nenarazila (jistě i vzhledem k prosovětské orientaci velké části čs. generality) na ozbrojený odpor, její původní *politická* koncepce však skončila, jak známo, fiaskem. Snaha o vytvoření tzv. dělnicko-rolnické vlády v čele s prosovětskými *soudruhy*, udržujícími se Sověty kontakty za zády vlastní reprezentace, ztroskotala na odporu prezidenta Ludvíka Svobody, ale samozřejmě i protiokupačních postojích naprosté většiny české i slovenské veřejnosti. Brežněvovo vedení muselo už 22. 8. akceptovat za negociačního partnera ty muže z čs. reprezentace, jejichž svržení předtím připravovalo, a které nechalo doslova teroristickým způsobem unést z Prahy. Z mnoha důvodů, z nichž na prvním místě byla samozřejmě přítomnost zhruba pěti set tisícové okupační armády v Československu, ovšem Sověti mohli nejednotné čs. delegaci vnutit tzv. moskevský protokol, v němž se nehovořilo sice o nebezpečí „kontrarevoluce“ v ČSSR. Anticipoval nicméně řadu normalizačních kroků jako podmínky k odstranění přímé intervence sovětské armády.⁷

Právě nezdár původního politického scénáře invaze přitom moskevské vedení KSSS přiměl k tomu, aby tento krok, mající mimo jiné i dalekosáhlé důsledky pro pokračující heterogenost komunistického hnutí, ideologicky zdůvodnilo. Výsledkem byla formulace o spjatosti, resp. podřízení suverenity jednotlivých „socialistických“ států zájmům internacionálního „socialistického společenství“, nazvaná později Brežněvovou doktrínou „omezené suverenity“. Poprvé byla, jak známo, v ucelenější podobě formulována ještě v polovině září 1968 v článku moskevské *Pravdy*, podepsaném P. Kovaljevem, v němž se mj. výslovně hovořilo o dialektickém sepjetí vývoje v jednotlivých socialistických státech se zájmy celého socialistického bloku. Jimi byla zdůvodněna předcházející okupace Československa, měly se ale stát i obecnější regulí pro další směřování sovětské politiky. „*Světový socialismus je nedělitelný a jeho obrana je společnou záležitostí všech komunistů a pokrokových lidí ve světě...*“⁸ Tentýž koncept pak rozvíjel sám Brežněv ve své projevu na V. sjezdu polské sjednocené dělnické strany (PZPR) ve Varšavě 12. listopadu t.r., mimochodem jen pár týdnů po vynuceném podpisu čs.-sovětské smlouvy „*o dočasném pobytu vojsk...*“, k níž se vrátíme v následující kapitole.⁹

Je jisté, že prvoplánově měly tyto deklarace legitimizovat invazi do Československa; jak však ukázal např. americký diplomat a politolog Matthew

7 K tomu např. Antonín BENČÍK, *Rekviem za Pražské jaro*, Praha 1998, s. 194 an; protokoly z moskevských jednání srov. *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*. Svazek IV/2, Praha 1993, dok. č. 156, 157, 168 a 169, z nichž poslední přináší plné znění tzv. moskevského protokolu.

8 Srov. text Kovaljevova článku v antologii: A. N. RUBINSTEIN (ed.), *The Foreign Policy of Soviet Union*, New York 1973, s. 303–305; jeho český překlad pořídil autor tohoto příspěvku pro sborník: J. DEJMEK – Marek LOUŽEK (edd.), *Srpen 1968. Čtyřicet let po té*. Sborník textů, Praha 2008, s. 217–220. Ke genezi samotné doktríny např. Robert A. JONES, *The Soviet Concept of „Limited Sovereignty“ from Lenin to Gorbachev: The Brezhnev Doctrine*, New York 1990; M. J. OUIMET, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine*, kap. 2, ad.

9 Plné znění tohoto Brežněvova projevu srov. např. <http://modernhistorian.blogspot.cz/2008/11/on-this-day-in-history-brezhnev.html>

Ouimet v dosud nejpodrobnější monografii o tzv. Brežněvově doktríně, jejich cíl byl dalekosáhlejší, totiž *ideologicky* posílit vnitřní vazby mezi Moskvou a jejími satelity před jejich chystaným utužením institucionálním.¹⁰ Sovětská politika takové upevnění „jednoty vlastních řad“ potřebovala před plánovanou konferencí komunistických a dělnických stran, jež se posléze sešla v metropoli SSSR v červnu 1969. Mělo jí usnadnit také institucionální změny v organizaci Varšavské smlouvy, prosazené ještě v témže roce, i chystané těsnější sepjetí východoevropských států v rovině ekonomické, k němuž došlo na platformě RVHP o málo později.¹¹ Důležitou součástí tohoto integračního trendu se pak mělo stát i nové politické a mezinárodně-právní definování aliance s nedávno obsazeným Československem. To bylo přitom o to důležitější, že šlo o historicky prvního spojence Sovětského svazu ve střední Evropě, jemuž spojení nebylo kdysi vnuceno jako součást procesu „sovětizace“, ale pramenilo ze společného zápasu proti nacistickému Německu v letech 2. světové války, jenž byl ostatně – jak známo – tradičně důležitým legitimizačním motivem sovětské přítomnosti v zemích menších spojenců.

II

Podpis vynuceného, v té době tajného čs.-sovětského protokolu z 26. 8. 1968 zdaleka neznamenal dosažení politických cílů sovětské okupace, ba právě naopak. Pomineme-li nepopíratelnou skutečnost, že vstup intervenčních vojsk fakticky destruoval podstatu rusofilství, stále do značné míry zakotveného v české i slovenské společnosti, i v rámci vládnoucí státostrany jen povzbudil její další diverzifikaci, přičemž Moskva musela alespoň prozatím opustit záměr orientovat se ve vedení KSČ na dogmatické elementy. K bezprostředním důsledkům kapitulace sice patřily i první personální obměny v řadách čs. státní i partajní reprezentace, k nimž patřily demise ministra vnitra J. Pavla a brzy následující fakticky vynucená rezignace ministra zahraničí J. S. Hájka. Čs. strana se také musela smířit s tím, že na „konsolidační proces“ od počátku září v Praze dohlížel jeden z náměstků šéfa sovětské diplomacie Andreje Gromyka, Vasilij V. Kuzněcov a že krátká mise vrchního velitele vojsk Varšavské smlouvy Ivana J. Jakubovského koncem téhož měsíce vedla jen k řešení otázek redislokace sovětských jednotek namísto původně očekávaného zahájení jejich odsunu.¹² Díkce většiny sdělovacích prostředků, proti níž ostatně opakovaně protestoval velitel okupačních vojsk J. G. Pavlovskij, stejně jako série mnoha desítek pokračujících kolizí mezi příslušníky zahraničních armád a obyvatelstvem, však jasně ukazovaly skutečnou náladu v zemi.

10 M. J. OUIMET, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine*, s. 67–69 an.

11 K první významné změně v organizaci Varšavské smlouvy došlo již v březnu 1969, kdy byl mj. vytvořen koordinační výbor ministrů obrany aliance, srov. např. Malcolm MACKINTONSH, in: David HOLLOWAY – Jane M. O. SHARP, *The Warsaw Pact: Alliance in Transition?*, New York 1985, s. 51–52; k vývoji RVHP po r. 1970 stále nejlépe Bohumil LEHÁR, *Rada vzájemné hospodářské pomoci*, Praha 1989.

12 Srov. např. Jan WANNER, *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, Praha 1994, s. 90–91.

Pražské vedení se v té době stále pokoušelo zachránit z předcházejícího reformního procesu maximum možného, byť za cenu značných ústupků i na mezinárodní scéně. Čs. diplomacie např. prostřednictvím svého velvyslance v USA Karla Dudy vyvinula snahu, aby čs. otázka nebyla dále projednávána na XXIII. VS OSN, resp. se na další diskusi na tomto fóru prakticky nepodílela.¹³ Později se čs. diplomaté také pokoušeli zamezit tomu, aby se čs. problematikou začal zabývat tzv. Mezinárodní tribunál pro válečné zločiny v čele se známým britským filozofem Bernardem Russelem, zřízeným původně k šetření amerických válečných akcí proti severnímu Vietnamu.¹⁴ Na druhé straně pražské MZV opakovaně protestovalo v Moskvě i dalších metropolích proti distribuování tzv. Zpráv, vydávaných okupačními silami, i proti vysílání tzv. stanice Vltava, jejíž redakce sídlila v NDR. Značný tlak byl vyvíjen i na evakuaci podstatné části zahraničních vojsk, třebaže zpočátku jediným výsledkem v tomto ohledu bylo stažení části východoněmeckého kontingentu. Už počátkem října museli Dubček, Černík a další čs. představitelé akceptovat, že určitá část intervenčních armád v republice zůstane dlouhodobě, s čímž brzy korespondovalo i sestavení smíšené čs.-sovětské komise pro přípravu příslušné smlouvy. Ještě v průběhu října byla sice jistá redukce zahraničních vojsk skutečně zahájena. Po dalším jednání ministerského předsedy Černíka v Moskvě byla ale v čs. metropoli 16. 10. 1968 podepsána oběma premiéry tzv. *smlouva o dočasném pobytu vojsk v ČSSR*, jejíž podpis konfirmoval setrvání okupačních sil v republice, aniž anticipoval dobu jejich zdejší přítomnosti.

Smlouva z 16. října 1968¹⁵ nebyla ovšem důležitá jen z hlediska legálního definování dalšího postavení sovětské armády v Československu (některé otázky musely být ostatně řešeny dokumenty dalšími), ale především *politicky*. Dokument se sice v preambuli, zaštiťující se úsilím o „upevnění přátelství a spolupráce“ mezi oběma zeměmi, výslovně hlásil k čs.-sovětské spojenecké smlouvě z prosince 1943 a také k protokolu z listopadu 1963, jímž byl tento pakt prodloužen. Současně však již – přesně v duchu tzv. Brežněvovy doktríny, jak byla sovětským stranickým vůdcem o pár týdnů později artikulována na zmiňovaném sjezdu PZPR – výslovně hovořil i o „ochraně vymožeností socialismu“, a také o nutnosti posílení míru a bezpečnosti v Evropě, tj. pokoušel se vřadit do kontextu snah zahraniční politiky SSSR a jeho evropských satelitů o potvrzení statu quo, jak o ně usilovala diplomacie Moskvy fakticky od padesátých let. Symptomatická byla i díkce čl. 1 smlouvy, která jasně deklarovala, že část sovětských vojsk zůstane na čs. území (a to za souhlasu menších spojenců) „za

13 Srov. instrukci MZV pro ZÚ Washington, Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), Telegramy odeslané (TO) 1969, k dalšímu vývoji čs. otázky v OSN např. Slavomír MICHÁLEK, *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN*, Bratislava 2008, s. 103–104.

14 AMZV, TO 1969, č. 471/69; cirkulární informace náměstka MZV Šimoviče o instrukcích MZV pro čs. velvyslance ve Stockholmu a Londýně z počátku února 1969.

15 Oficiální znění smlouvy např. in: *Československo-sovětské vztahy 1961–1971*, Dokumenty a materiály, M. Klusák – N. N. Rodionov (ed.), Praha 1975, s. 295 an. Její kritický rozbor z právního hlediska srov. např. Miroslav POTOČNÝ, „*Vstup“ cizích vojsk do Československa v roce 1968*, Mezinárodní vztahy 1990, č. 1.

účelem zajištění bezpečnosti zemí socialistického společenství před silícími revanšistickými snahami západoněmeckých revanšistických sil.¹⁶ I v tomto ohledu tedy text jasně vycházel z širších potřeb tehdejší sovětské politiky, konfrontované s novou západoněmeckou *Ostpolitik*. V ústrety čs. straně vycházel částečně jen v dalších paragrafech, řešících právně technické a ekonomické záležitosti, když v čl. 2 bylo výslovně konstatováno, že pobyt vojsk „nenaruší suverenitu“ Československa, že se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí a že sovětská strana ponese náklady spojené s jejich vydržováním, pravda, za aktivní pomoci čs. strany v podobě poskytnutí kasáren, služebních prostor, bytů atd.

V pražském Národním shromáždění smlouva hladce prošla, když ji akceptovalo 228 poslanců proti 4 hlasům při 10 absencích.¹⁷ Mnohem méně konformnější nálady vůči legalizaci pobytu vojsk ale projevoval podstatný segment čs. veřejnosti, třebaže se v týdnech po ratifikaci dohody podstatná část zahraničních útvarů začala skutečně území republiky opouštět a jednotky určené k dalšímu setrvání v ČSSR se od počátku listopadu stahovaly do předurčených kasáren.¹⁸ Už při oficiálně režírovaných tradičních oslavách výročí Říjnové bolševické revoluce došlo na mnoha místech k protisovětským demonstracím a ke srážkám občanů s čs. bezpečnostními orgány. Další kolize následovaly 17. 11., kdy také představitelé vysokoškolských studentů mezi své veřejně artikulované požadavky zařadili i odchod „okupačních vojsk“.¹⁹ V prosinci, zvláště v souvislosti s oslavami konce roku 1968, pak došlo i k řadě přímých konfliktů čs. občanů se sovětskými vojáky. Jistou opozici vůči okupantům však stále projevovaly i čs. úřední kruhy, opakovaně např. protestující proti šíření tzv. Zpráv, pokračujícímu vysílání stanice „Vltava“, atd.

Dubčekovo politické vedení přitom v prvních týdnech 1969 vyvíjelo nemalé úsilí, aby Moskvu i další spojence přesvědčilo o nejlepší vůli být plnohodnotným členem východního bloku i bez dalších intervencí. Příslušné vládní komise už od poloviny ledna jednaly o konkrétních otázkách, plynoucích ze smlouvy o pobytu, mj. o dopravních, komunikačních a zásobovacích problémech, o výcvikových prostorech, atd. Už 11. 2. byla také v Praze podepsána mezi zástupci obou vlád dohoda o poskytování vzájemné právní pomoci ve věcech spojených s dočasným pobytém sovětských vojsk.²⁰ V téže době se také vypravil do Moskvy na svoji první zahraniční cestu nový šéf nyní již „federální“ pražské diplomacie, Ján Marko, aby tu diskutoval o nejzákladnějších otázkách „normalizace“ vzájemných vztahů. Představitelé SSSR v čele se samotným Brežněvem při těchto rozhovorech prý kladně ocenili poslední opatření „k uklidnění vnitropolitického

16 Výslovně tu byly zmíněny vlády Bulharska, Maďarska, NDR a Polska, nikoliv ale – příznačně – Rumunska.

17 Miloš BARTA, *Pokus o záchranu reformního programu*, in: V. MENCL a kol., *Československo roku 1968, II. Počátky normalizace*, Praha 1993, s. 15–16.

18 Už koncem prvního listopadového týdne bylo přitom údajně z ČSSR odsunuto 85% jednotek, předurčených k evakuaci.

19 Jindřich PECKA a kol., *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*, Praha 1996, s. 39

20 J. PECKA a kol., *Sovětská armáda v Československu*, s. 44.

života“ s tím, že je potřeba v takovém kursu pokračovat. Markovi bylo ale dáno otevřeně najevo, že „uklidnění u nás nepovažují za definitivní“, ale že ze své strany učiní „pro úspěch při prosazování socialistického vývoje v Československu“ maximum. To muselo znít jako zastřená hrozba, i když jinak představitelé NKID²¹ v čele s náměstkem V. V. Kuzněcovem (ministr A. Gromyko ležel v nemocnici se zlomenou rukou) nového ministra zahraničí chválili i za první kroky v normalizování relací s ostatními členy Varšavského paktu. Markovo ujištění, že „ČSSR hodlá soustavně postupovat v koordinaci zahraničními politiky s dalšími socialistickými zeměmi“, které se ostatně nijak nelišilo od základní linie čs. politiky před srpnem, bylo prý přijato „se zájmem“.²²

V následujícím období pokračovalo čs. státní i stranické vedení bez ohledu na trvající vnitřní diferenciaci v nastartovaném vůči okupantům konciliantním kursu, i když se snažilo – alespoň standardními diplomatickými cestami – i o pokračování v jisté aktivizaci směrem „západním“. Jistě nepřekvapovalo, že čs. zahraniční politika podpořila kroky svých moskevských patronů ve vztahu k možné evropské bezpečnostní architektuře, jak je nejnověji vyjadřovala deklarace uveřejněná u příležitosti zasedání politického poradního výboru zemí Varšavského paktu v polovině března 1969.²³ Překvapivější bylo, jak ostentativně se nyní Dubčekovo vedení KSČ začalo distancovat od těch proudů v rámci evropského komunistického hnutí, jež předtím zaujaly kritická stanoviska k invazi do ČSSR. V té souvislosti bylo příznačné, že už počátkem března odmítlo vyslat oficiální delegaci na nadcházející kongres Svazu komunistů Jugoslávie.²⁴ Už o týden později také vedoucí tiskového odboru FMZV Karel Dufek rozeslal všem zastupitelským úřadům republiky „přísně tajnou“ instrukci, v níž už byla řada dokumentů, přijatých ÚV KSČ a vládou v reakci na srpnovou invazi, klasifikována jako „neodpovídající rezolucím“ pléna ÚV od listopadu 1969, což jen anticipovalo jejich pozdější úplnou negaci.²⁵ Jak však ukazoval např. obsah moskevských rozhovorů delegace FMNO v čele s ministrem Martinem Džúrem na přelomu února–března t.r., sovětská strana začala vyvíjet sílící tlak i na čistky – nejprve v armádě, brzy i čs. státním a partajním aparátu. Vítanou záminkou k vystupňování takového nátlaku pak poskytly známé „hokejové události“ koncem března t.r., tj. masové protiokupační demonstrace, vyvolané (ale i náležitě vyprovokované prosovětskými elementy) po vítězství čs. hokejistů nad ruskou „sbornou“.

Reakce Moskvy na vzepětí protisovětských nálad, vyústivší do vynucené změny ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ, byla již vícekrát podrobně popsána

21 Narodnyj komissariat innostrannyh děl, úřední označení sovětského ministerstva zahraničních věcí.

22 AMZV, TO 1969, č. 558. Cirkulární informace ministra J. Marka o jeho moskevských rozhovorech ze 14. 2.

23 Srov. *Organizace Varšavské smlouvy 1955–1975*, Dokumenty a materiály, Praha 1975, dok. č. 27, s. 115–119.

24 AMZV, TO 1969, č. 794. Instrukce státního tajemníka V. Pleskota pro vyslance O. Kličku v Bělehradě z 8. března 1969.

25 AMZV, TO 1969, č. 843. Cirkulární instrukce F. Dufka z 13. března 1969

a postačí ji tu tedy stručně rekapitulovat jen pro ilustraci konkrétního chápání obsahu „suverenity“ podmíněné zájmy „socialismu“. Už 31. 3. přiletěli do Prahy ministr obrany maršál Andrej A. Grečko a náměstek ministra zahraničí V. Semjonov, kteří ihned začali připravovat faktický vnitropolitický převrat. Grečko primárně „tlačil“ na vedoucí představitele čs. armády, v jejímž velení beztak převažovali prosovětské nálady, aby za každou cenu zabránili opakování podobných „excesů“ s tím, že v opačném případě budou sovětské jednotky v ČSSR nastolovat pořádek samy. Pro ofenzivní postup proti „liberálům“ měl být pak získán i prezident a také „centristé“ ve vedení KSČ. Následoval tlak armádního velení na politické špičky, aby nejprve přijaly sovětskou interpretaci předcházejících událostí a následně prosadily řadu personálních změn i dalších kroků, mj. zásadní omezení relativní svobody tisku včetně zastavení některých populárních periodik.²⁶

Paralelně pokračovala i realizace záměru obměny prvního muže KSČ, v němž hrál výraznou roli Semjonov a sovětská ambasáda. Alexandr Dubček byl už 11. dubna přinucen (mj. pohrůzkou nového posílení sovětských vojsk v ČSSR) k příslibu rezignace na post prvního tajemníka. Na jeho místo byl pak vybrán dosavadní partajní lídr slovenský, tj. Gustáv Husák, jehož postup do čela partaje podpořili i prezident Svoboda a většina tzv. centristů. Scénář, fakticky potvrzený v té době tajnou schůzkou Husáka s Brežněvem na letišti v Mukačevu, byl pak uskutečněn 17.–18. dubna, kdy došlo k obměně prvního muže v čele ÚV KSS.²⁷ Husák sám sice v té době kategoricky odmítal, že by mohlo dojít k návratu před „Leden“, či dokonce k recidivě padesátých let, což mělo ostatně dosvědčit i prosazení A. Dubčeka do čela Federální shromáždění.²⁸ Fakticky však bylo dubnové plénum vykoupením ke skutečné normalizaci *vnitropolitické* – a potvrzení co nejpevnějšího začlenění republiky ve východním bloku z hlediska *vnějšího*.

Znatelný posun optiky většiny nejvyšších československých vládních a stranických představitelů vůči SSSR byl brzy patrný v jejich stupňujících se kontaktech s velením tzv. střední skupiny sovětských vojsk (umístěným v Milovicích), i v četných politických deklaracích, pronášených např. při výročí prvního nasazení čs. praporu na východní frontě po boku Rudé armády, při slavnostech osvobození atd. Prezident Svoboda, který přijel koncem první květnové dekády na návštěvu Moskvy, např. v projevu v ruské televizi prohlásil, že „*dlouhá tradice přátelství a spojenectví*“ je jedinou základnou, na níž chce ČSSR řešit své problémy, přičemž se přihlásil k principům „*internacionální solidarity*.“ Potvrdil také,

26 Srov. např. O. FELCMAN, *Počátky ostré etapy normalizace*, in: V. MENCL a kol., *Československo roku 1968, II. Počátky normalizace*, s. 51 an.; Zdeněk DOSKOČIL, *Nástup Gustáva Husáka k moci v dubnu 1969*, in: *Česká a slovenská společnost v období normalizace*, Bratislava 2003, s. 15–58; TÝŽ, *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Praha – Brno 2006.

27 K tomu např. Viliam PLEVZA, *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava 1991, s. 122–124.

28 Podle Husákova vlastního tvrzení mu přitom Brežněv před nástupem do funkce příslibil, že podaří-li se novému vedení KSC překonat krizi, ukončit vnitřní boje a zahájit konstruktivní práci, budou sovětská vojska stažena. Byl-li tento slib učiněn, byl učiněn nepochybně bez vědomí sovětské generality.

že „bez těsných vztahů se Sovětským svazem si nelze ani představit další socialistický rozvoj Československa“.²⁹ Projevy v podobném duchu provázely i další návštěvu maršála Jakubovského v ČSSR koncem května, pozvolný názorový posun se pak odrážel i ve vystoupeních nového prvního muže KSČ G. Husáka.

První tajemník už koncem května na plenárním zasedání ÚV KSČ opakoval *dictum* o tom, jediným zabezpečením existenčních zájmů Československa, sousedícího s imperialistickým světem, je spojenectví s SSSR a ostatními socialistickými státy ve Varšavské smlouvě.³⁰ Ve stejném duchu pak vyznělo i jeho vystoupení na mezinárodní poradě komunistických a dělnických stran v první polovině června 1969, kde poprvé fakticky otevřeně přitakal principům tzv. Brežněvovy doktríny. V projevu 11. 6., v němž mj. atakoval domácí „oportunistické a antisocialistické síly“ pro jejich údajnou snahu „rozvrátit u nás samotné základy socialistické společnosti“, totiž výslovně deklaroval, že třídní obsah svrchovanosti socialistického státu je nerozlučně spjatý s internacionální zodpovědností vůči společenství socialistických zemí a mezinárodnímu komunistickému hnutí.³¹ Nebylo to sice ještě úplné potvrzení oficiálního moskevského zdůvodnění sovětského vstupu do ČSSR. Velmi se však k němu blížilo (přičemž jeho úplné akceptování ze strany KSČ mělo již trvat jen pár měsíců) a především ústy nejvyššího představitele KSČ přitakávalo „třídní“ konstrukci Brežněvovy doktríny.

Do jaké míry a jak rychle se měnilo politické klima v samotném Československu, dobře naznačily i některé události v létě 1969. Vláda, uvědomující si nepopulárnost nového režimu u veřejnosti, už koncem července schválila vytvoření tzv. pohotovostních oddílů VB, které se měly vypořádat s případnými demonstracemi, očekávanými v souvislosti s prvním výročím „vstupu“; současně došlo i k významným personálním změnám ve velení čs. armády.³² Koncem prvního srpnového týdne do ČSSR přiletěl početný kontingent sovětských důstojníků v čele s náčelníkem Hlavní politické správy sovětské armády A. Jepiševem, kteří byli následně rozmístěni u významnějších velitelství čs. armády, aby „dohlédli“ na přípravu pro případné potření „antisocialistických živelů.“ Velení Varšavské smlouvy chtělo dokonce v inkriminovaných dnech blížícího se výročí „vstupu“ uskutečnit v Československu demonstrativní manévry, jež byly jen na žádost presidenta Svobody odvolány. Vlastní vojska však byla „připravena“ a čs. „lidová“ armáda s jednotkami bezpečnosti také 20.–21. srpna tvrdě potlačila poslední vlnu masových protiokupačních demonstrací, vyústivších do několika zabitých a tří a půl tisíce zatčených.³³ Hned následujícího dne schválilo Federální shromáždění – ještě pod Dubčekovým předsednictvím – Zákon o některých

29 Projev presidenta L. Svobody v sovětské televizi dne 7. 5. 1969, cit. dle: *Československo-sovětské vztahy 1961–1971. Dokumenty a materiály*, dok. č. 142, zde s. 364.

30 *Tamtéž*, s. 365.

31 *Srov. např. Československo-sovětské vztahy 1961–1971. Dokumenty a materiály*, dok. č. 146.

32 Jednou ze změn bylo i odvolání generála Martina Korbely z funkce vládního zmocněnce ČSSR pro záležitosti dočasného pobytu sovětských vojsk a jeho nahrazení generálem Otakarem Rytířem, jedním z reprezentantů prosovětské skupiny v čs. vrchním velení.

33 Jindřich PECKA, *Sovětská armáda v Československu...*, s. 53.

přechodných opatřeních, potřebných na upevnění veřejného pořádku. Ani ne o týden později pak Husák na oslavách 25. výročí Slovenského národního povstání otevřeně prohlásil, že vstup sovětských vojsk do Československa „*byl motivovaný obavami o vývoj socialismu..., [ba] obavami z ohrožení celého socialistického tábora*“, tj. učinil další krok k plnému přijetí sovětské interpretace československého vývoje.³⁴

Úspěch naznačeného „normalizačního“ trendu završilo plenární zasedání ÚV KSČ koncem září, na němž se Husák mj. už otevřeně distancoval od protioкупаčních postojů a dokumentů čs. představitelů a orgánů ze srpna předcházejícího roku. Na doporučení předsednictva ÚV pak byly příslušné dokumenty nejprve na úrovni partajního vedení a zhruba o dva týdny později i na úrovni předsednictva Federálního shromáždění zrušeny. Protesty proti okupaci vojsky Varšavské smlouvy byly nyní interpretovány jako „*netřídní, nemarxistické a od základů nesprávné*“, přičemž, jak hovořilo v usnesení ÚV z 26. 9., vstup vojsk „*byl motivován zájmy obrany socialismu v Československu proti pravicovým, antisocialistickým a kontrarevolučním silám, společnými zájmy o bezpečnost socialistického tábora a třídními zájmy dělnického a komunistického hnutí*“.³⁵ Husák tak (byť jistě i pod tlakem ultralevých dogmatiků v čele s V. Bilakem, D. Kolderem ad.) nejen plně akceptoval sovětskou optiku vývoje v Česko-slovensku, ale verbis expressis přitakal platnosti svérázné mezinárodní doktríny, která zásadním způsobem podvazovala suverenitu jeho vlastního státu, a současně desavuoval kroky, jimiž ani ne před rokem velká část jeho *soudruhů* ve stranických špičkách, ale např. i v různých složkách státního aparátu bojovala proti okupaci vlastní země.

Jakýmsi vnějším potvrzením definitivního vítězství normalizačního kursu ve vedení státostrany byla oficiální návštěva „stranické a státní delegace“ v čele s Husákem a Svobodou v Moskvě ve třetím týdnu října 1969, při níž se prý již potvrdila – jak alespoň deklarovalo nezvykle obsáhlé společné prohlášení, přijaté na závěr cesty – „*naprostá jednota názorů na cesty dalšího rozvoje československo-sovětských vztahů*“.³⁶ Mezi oběma stranami došlo k řadě dohod především v ekonomické oblasti, které byly později konkretizovány v mnoha bilaterálních dokumentech, mj. byla sjednána koordinace příštích pětiletých plánů pro roky 1970–1975, dohodnuta nová spolupráce v oblasti jaderné energetiky, atd. Sovětská strana také přislíbila, že do ČSR dodá větší množství zboží dlouhodobější spotřeby a poskytne čs. straně pomoc při nákupu dalších druhů sortimentů, jejichž nedostatky se v Československu projevoval i následkem předcházejících událostí. Ještě důležitější byly ale dohody v oblasti politické, které zlověstně rámovala pasáž komuniké o „*nutnosti dovést do konce boj proti pravicovému oportunismu*“, zdokonalit „*socialistickou demokracii*“, atd. Čs. delegace tu výslovně

34 Cit. dle: *Československo-sovětské vztahy 1961–1971. Dokumenty a materiály*, dok. č. 154, s. 387.

35 *Tamtéž*, dok. č. 161, zde s. 429–430.

36 Bylo příznačné, že vládu na této návštěvě již nereprezentoval ministerský předseda Oldřich Černík, ale Lubomír Štrougal (který nahradil premiéra ve funkci ani ne tři měsíce později) a také ministr zahraničí J. Marko.

vyjadřovala souhlas s „*třídním chápáním suverenity socialistického státu jako výrazu moci dělnické třídy*“, což prý mj. zahrnovalo „*povinnost hájit moc dělnické třídy, všeho pracujícího lidu a jeho revoluční socialistické vymoženosti*“. Za hájení těchto principů byly přitom prý jednotlivé státy odpovědny „*všem zemím socialistického společenství*“, což opět výslovně konfirmovalo tzv. Brežněvovu doktrínu. Z této politické filozofie pak plynul nejen závazek zvyšovat obranyschopnost celé Varšavské smlouvy, ale také ohlášení záměru podepsat novou sovětsko-čs. smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci u příležitosti nadcházejícího 25. výročí konce druhé světové války.³⁷ V závěru se pak ohlašovalo pozvání nejvyšších sovětských představitelů ke státní návštěvě ČSSR.

Výsledky čs. návštěvy v Moskvě koncem října 1969 znamenaly definitivní podřízení se čs. vedoucích představitelů sovětským představám prakticky ve všech ohledech včetně nového důsledného propojení čs. diplomacie se záměry moskevského NKID. Projevilo se to vzápětí při třídní konferenci ministrů zahraničních věcí zemí Varšavské smlouvy v Praze, realizované pod poněkud demonstrativním předsednictvím maršála Jakubovského mezi 30. 10. a 3. 11. t.r. Byl zde projednán mimo jiné možný obsah nové diplomatické iniciativy aliance, směřující k uzavření smlouvy o zřeknutí se síly nebo hrozby jejího užití v mezinárodních vztazích, což jistě v souvislosti s předcházející intervencí Sovětů v zemi vlastního spojence nepůsobilo právě důvěryhodně. Na summitu však údajně nedošlo k žádným disonancím a vedení čs. diplomacie ji proto označilo v cirkulární instrukci „*za velmi úspěšnou*“.³⁸ K jednotě aliance měla ostatně přispět i čs. diplomacie.

III

Na návrhu textu nové spojenecké smlouvy se nepochybně začalo v Praze vzápětí po návratu stranické a státní delegace, tj. zřejmě už v listopadu 1969. Z dochované úřední dokumentace je také zřejmé, že si čs. strana přivezla již podrobné směrnice, týkající se jejího obsahu.³⁹ Příprava přitom byla svěřena úředníkům 1. sovětského odboru, a právní sekci FMZV, jejímž vedením byl brzy pověřen nový ředitel.⁴⁰ Nad postupem prací ale evidentně dohlížel i Markův náměstek dr. Milan Klusák, sám ostatně zkušený právník. Jistě přitom nešlo o ledajaký úkol, dokument totiž musel navazovat nejen na spojeneckou smlouvu z prosince 1943 a její prodlužovací protokol z listopadu 1963, ale korespondovat také

37 Srov. Text společného prohlášení, vydaného na závěr čs. státní návštěvy v SSSR dne 27. října 1969; srov. *Československo-sovětské vztahy 1961–1971. Dokumenty a materiály*, dok. č. 169, s. 452–461. Je zajímavé, že MZV o výsledcích návštěvy opět vůbec neinformovalo své ZÚ šifrovanými informacemi a odkazovalo jen na publikované společné prohlášení.

38 AMZV, TO 1969, č. 3954/69. Cirkulární informace ministra J. Marka z 3. 11. 1969.

39 Následující výklad je založen na přípravné dokumentaci ke smlouvě, uložené v AMZV, TO SSSR 1970–1974, kart. č. 1.

40 Poč. r. 1970 byl z vedení právní sekce odvolán její dosavadní ředitel JUDr. Josef Šmejkal, který koncem r. 1968 vypracoval elaborát o neprávosti doktríny o omezené suverenitě socialistických zemí. Jeho nástupcem se prozatímne stal dr. Josef Němeček.

se závazky nových aliančních smluv, které ČSSR uzavřela s menšími spojenci Moskvy ještě před srpnem 1968⁴¹ a navíc odrážet opakovaně artikulovanou sovětskou („Brežněvovu“) doktrínu o „internacionálními, socialistickými zájmy“ omezené suverenitě zemí sovětského bloku. Přitom je zřejmé, že se do tvorby textu promítaly i další sovětské zájmy, mj. snaha vytvořit právní precedent pro vlekoucí se jednání o novou alianci mezi Moskvou a Bukureští.

Čs. návrh smlouvy byl dokončen někdy počátkem nového roku 1970, přičemž vedle obsáhlé preambule sestával z 11 článků.⁴² Z hlediska „ducha“ smlouvy byla přitom nejpodstatnější právě její preambule, odrážející plně nový sovětský mezinárodně právní pohled na spojenectví mezi socialistickými zeměmi. Odvolávala se totiž nejen na předcházející aliance a také Varšavskou smlouvu z r. 1955, ale přímo deklarovala rozhodnutí „*posilovat v duchu zásad socialistického internacionalismu jednotu a semknutost všech zemí socialistického společenství, spočívající na totožnosti společenského zřízení a na jednotě základních cílů a tužeb*“ obou smluvních stran. Přitom – přesně v duchu nedávných iniciativ – nechyběl ani odkaz na úsilí o upevnění míru a stability v Evropě, ale také stroze vyznačené odhodlání „*čelit snahám západoněmeckých revanšistických sil o revizi výsledků druhé světové války a zajistit bezpečnost obou států a nedotknutelnost jejich hranic proti jakékoliv imperialistické agresi*“. Z takové právní filozofie pak vycházely i příslušné smluvní artikuly.

Bylo jistě příznačné, že i první článek čs. návrhu, deklarující program upevňování vzájemného přátelství a spolupráce, spojoval v jediné větě zásady „socialistického internacionalismu“ se státní svrchovaností, a nezávislost s nevmešíváním do vnitřních záležitostí smluvních partnerů. V čl. 2 se měly smluvní strany zavázat k prohlubování „*oboustranně výhodné hospodářské a vědeckotechnické spolupráci*“ a dalšímu rozvoji socialistické integrace, následující článek hovořil o rozvoji vztahů v oblasti kultury, umění, vědy, školství a zdravotnictví i sdělovacích prostředků. V čl. 4 byla deklarována podpora dalšího rozšiřování styků mezi „*orgány lidové moci a společenskými a jinými organizacemi pracujícími*“, další článek pak hovořil o úsilí o další rozvoj přátelských vztahů mezi všemi socialistickými státy. Další paragrafy smlouvy se pak již týkaly primárně otázek zahraničně-politických. Čl. 6. deklaroval program obou smluvních stran „*důsledně uskutečňovat politiku mírového soužití států s různým společenským zřízením*“ a současně pokračovat v úsilí o zajištění míru a bezpečnosti v duchu Charty OSN, zároveň se vyslovoval pro další odzbrojování a ovšem i „*odstranění kolonialismu a neokolonialismu ve všech jeho projevech...*“. Článek následující opakoval programovou snahu obou států o trvalý mír v Evropě a účinný systém evropské bezpečnosti při zachovávání rovnoprávnosti a nezávislosti obou států,

41 Jako první uzavřelo Československo podobnou novou spojeneckou smlouvu s Polskem 1. 3. 1967, následoval podpis paktu s NDR už 17. 3. t.r. Následujícího roku Praha podepsala nové spojenecké smlouvy také s Bulharskem (26. 4. 1968), Maďarskem (14. 6. t.r.) a nakonec i Rumunskem (16. 8. 1968). Bylo jistě pikantní, že kontingenty všech těchto zemí s výjimkou Rumunska se podílely na vpádu do Československa 21. 8.

42 Text tohoto návrhu viz AMZV, TO SSSR 1970–74, k. 1.

přičemž současně podmiňoval vytvoření takového systému uznáním nedotknutelnosti hranic mezi Evropskými státy. Čl. 8 znovu zakotvoval povinnost smluvních stran, poskytnout si v duchu čl. 51 Charty OSN vzájemnou pomoc v případě ozbrojeného útoku proti některé z nich „ze strany kteréhokoliv státu nebo skupiny států“. V čl. 9 bylo opakováno stanovisko obou stran k validitě tzv. Mnichovské dohody, podle níž byla „neplatná od samého počátku se všemi z toho vyplývajícími důsledky“. Čl. 10 zakotvoval povinnost obou zemí vzájemně se informovat a radit o důležitých mezinárodních otázkách, poslední článek pak upravoval regule ratifikace dokumentu s tím, že se předjímal jeho dvacetiletá platnost s automatickým prodlužováním o dalších pět let, nebude-li vypovězena některou ze smluvních stran.

Sovětská varianta návrhu nového paktu, s nímž se čs. stana mohla seznámit v Praze při tamním jednání náměstků ministrů zahraničních věcí na přelomu února a března 1970, pochopitelně vycházela ze stejných principů i právní filozofie. V řadě ohledů byl její text dokonce natolik identický s variantou československou, že to jen potvrzuje domněnku, podle níž byl půdorys dokumentu dohodnut již při moskevské návštěvě čs. delegace v říjnu 1969.⁴³ Ačkoliv obě verze nebyly pochopitelně zcela totožné, duch i obsah preambule a také důležitý první paragraf se významově prakticky shodovaly. Oba dokumenty v nich akcentovaly „upevnění a obranu socialistických vymožeností“, které byly v sovětském návrhu přímo interpretovány jako „společná internacionální povinnost socialistických zemí“. Sovětská verze smlouvy byla nicméně v některých pasážích konkrétnější, propracovanější, a měla tudíž celkem 12 paragrafů, tedy o jeden více nežli verze česká. Na rozdíl od ní ale nikde nekonkretizovala hrozbu revanšismu „německého“, což nepochybně souviselo s již probíhajícími rozhovory mezi Moskvou a Bonnem, byť finální dohody o podobě nové mezinárodní smlouvy bylo dosaženo o několik týdnů později.⁴⁴

Druhý a třetí článek sovětské verze, týkající se kooperace hospodářské a kulturní, byly prakticky totožné, další text moskevského návrhu nicméně evidentně akcentoval zahraničně-politickou (a v důsledcích i vojenskou) stránku spolupráce. Hned v čl. 4 se tu předjímal „nezbytná opatření“ obou partnerů „k zajištění socialistických vymožeností národů, bezpečnosti a nezávislosti a územní celistvosti obou zemí“ a v následujícím paragrafu se také obecně akcentovalo „úsilí na obranu míru a bezpečnosti národů před úklady agresivních sil imperialismu a reakce“. Navíc se ale výslovně ohlašovalo odhodlání pomoci zemím, osvobodivším se z koloniální nadvlády, což mělo fakticky *verbis expressis* zavázat Prahu k aktivní podpoře sovětské politiky ve třetím světě. Následující čl. 6. potvrzoval nulitu Mnichovské dohody „od samotného počátku“, teprve pak následoval artikl tý-

43 Sovětský návrh srov. *tamtéž*; příslušná jednání náměstků se uskutečnila v Praze mezi 26. 2. a 2. 3. 1970. Je ovšem poněkud zarážející, že MZV o výsledku jednání následně (opět) neinformovalo své zastupitelské úřady formou obvyklé cirkulární depeše.

44 Dohoda o základních obrysech příští mezinárodní smlouvy, podepsané později v Moskvě v srpnu t.r., byla mezi diplomaty obou zemí dosažena v květnu 1970; srov. např. Helga HAFTENDORN, *Coming of Age: German Foreign Policy since 1945*, Lanham – N.Y. 2006. Srov. též Keith NELSON, *The Making of Détente*, New York 1996.

kající se mírového soužití států „s různým společenským zřízením“ a další artikul (8.), týkající se evropské bezpečnosti. Podobně jako ve verzi české zde byla jako podmínka zdůrazněna nedotknutelnost státních hranic v Evropě, vytvořených po druhé světové válce, a jejich případná obrana, spojená s odkazem na závazky plynoucí z Varšavské smlouvy. Povinnost společné obrany v případě ozbrojeného útoku „ze strany kteréhokoliv státu nebo skupiny států“ byla pak konkretizována v následujícím odstavci 9. Další paragraf, předjímající vzájemné informování a konzultace o zahraničně-politických otázkách, se prakticky shodoval s 10. čl. českého návrhu, v sovětské verzi po něm ale následoval ještě par. 11, v němž obě strany prohlašovaly, že žádné jejich závazky nejsou v rozporu s ustanovením této smlouvy. Identická byla pak závěrečná ustanovení, týkající se dvacetileté platnosti dokumentu a mechanismů ratifikace.

Při již zmíněných konzultacích náměstků ministrů zahraničí na přelomu února a března 1970 (za čs. stranu je vedl M. Klusák) byla z obou návrhů pořízená jakási syntéza, jež se stala základem pro smlouvu podepsanou o dva měsíce později.⁴⁵ Jejím porovnáním s oběma výše přehlédnutými verzemi zjistíme, že se základem finální podoby stal návrh ruský; byly do něho ale doplněny i články z verze československé, takže konečné znění dokumentu mělo nakonec paragrafů 14. Na jeho obsahu a tím méně duchu, plně vycházejícím z „Brežněvovy doktríny“, to ale samozřejmě nic neměnilo. Obsáhla preambule nejen odkazovala na předcházející smlouvy z let 1943, 1963 a 1955, ale výslovně hovořila o „*internacionální povinnosti všech socialistických zemí*“ upevňovat a hájit socialistické vymoženosti. První článek smlouvy pak již tyto myšlenky přímo neopakoval a uvažoval jen jakýsi obecný program rozvíjení „*věčného, nerozborného přátelství*“ mezi národy obou zemí, jehož konkrétní složky byly poté podrobněji naznačeny ve třech následujících paragrafech. Čl. 5, předjímající „*neochvějnou a rozhodnou vůli dále pokračovat v budování socialismu a komunismu*“, naopak plně vycházel ze sovětských návrhů a v zásadě identická byla i znění artikulů dalších včetně odkazu na absolutní neplatnost Mnichovské dohody od samého počátku. Čl. 8 až 10 nastiňovaly snahu o pevnou evropskou bezpečnostní strukturu, vycházející z iniciativ Varšavského paktu z předcházejícího období. Samozřejmě připomínaly, že nezbytnou podmínkou je potvrzení poválečných státních hranic, a anticipovaly také právo (resp. povinnost) smluvních stran na společnou obranu, odkazující v té souvislosti ovšem i na závazky z Varšavské smlouvy. Čl. 11 zakotvoval závazek vzájemných informací a konzultací o zahraničně-politických otázkách, následující článek potvrzoval komptabilitu smlouvy s předcházejícími závazky obou smluvních stran. Následovaly poslední odstavce, týkající se její platnosti a ratifikačních mechanismů.

Důležitým momentem nejen při další přípravě smlouvy, ale i v dalším vývoji vztahů mezi oběma zeměmi se stala oficiální návštěva šéfa sovětské diplomacie A. A. Gromyka v Praze a Bratislavě ve dnech 16.–21. 3. 1970, první podobná akce

45 AMZV, TO Moskva 1970–74, kart. 1, dok. č. 020.473/70-1, příl. Č. III., zpráva o přípravách sjednání nové smlouvy o přátelství.

po srpnové okupaci ČSSR. Gromyko i podle interních dokumentů tlumočil čs. představitelům „*plnou důvěru ÚV KSSS a vlády SSSR v politiku nového vedení KSČ i nové vlády*“ a ocenil také, že se jí podařilo „*dát trvalý pozitivní směr vývoje v zemi*“, nabádal ale soudruhy, aby drželi řízení společnosti „*pevně a nekompromisně ve svých rukou*“.⁴⁶ Většina rozhovorů se nicméně zabývala především otázkami zahraničně-politickými, na prvním místě právě dokončovanou spojeneckou smlouvou a také vývojem relace sovětsko-západoněmecké, jež ovšem dávala dokumentu poněkud odlišné pozadí, nežli jaké se rýsovalo v předcházejícím roce.

Z českého zápisu je zřejmé, že Gromyko vlastně čs. spojence *poprvé* podrobněji informoval o svých rozhovorech s představiteli Bonnu, přičemž za základní podmínky jejich úspěšného završení vytkl jednak bezpodmínečné uznání poválečných hranic v Evropě ze strany NSR, jednak vyřešení vztahů obou německých států, tj. uznání existence NDR ze strany spolkové vlády. Čs. strana byla v té souvislosti informována o prohlášení Egona Bahra, že „*NSR nemá teritoriální požadavky vůči nikomu*“, což se mělo promítnout i do textu chystané německo-ruské smlouvy. Gromyko také ujistil své pražské kolegy, že SSSR i v rozhovorech s Němci zastává stanovisko neplatnosti Mnichovské dohody od samého počátku, s nímž prý bonnští vyjednaváci interně vyslovili souhlas. Když se však ministr zahraničí Marko ptal, má-li nyní i pražská vláda vstoupit do dialogu s Brandtovou administrativou, jak to ostatně naznačoval nedávný článek G. Husáka v *Rudém Právu*,⁴⁷ šéf NKID mu doporučil, aby zatím Praha vyčkala na další vývoj jednání svých sovětských patronů.⁴⁸ Jen v rovině obecných rad a přitakání pak skončila také výměna názorů na vývoj evropské bezpečnosti, resp. přípravu celoevropské konference, při nichž si Marko stěžoval na zjevně narůstající mezinárodní izolaci nového československého vedení ze strany většiny západních zemí. Ministr v té souvislosti připomněl rýsující se snahu polské diplomacie, překonat zatímni stagnaci rozhovorů užší spolupráci v trojúhelníku Varšava – Stockholm – Brusel a nadhodil možnost rozvoje podobné iniciativy československé prostřednictvím užšího dialogu s Vídní. Z podobných iniciativ ale, jak se ukázalo, nebylo fakticky nic.

Nejdůležitějším výsledkem Gromykových rozhovorů bylo definitivní dokončení finálního textu čs. – sovětské smlouvy, kterou pak oba ministři zahraničí na závěr návštěvy šéfa sovětské diplomacie slavnostně parafovali.⁴⁹ Gromyko přitom znovu opakoval „*rozhodný zájem*“ sovětských vládních kruhů na upevnění všestranných vztahů s Československem, jehož výrazem měl být i slavnostní podpis smlouvy v květnu téhož roku. Celkem oprávněně také uvedl, že její parafování anticipuje „*novou etapu rozvoje našich vzájemných vztahů*“ a doporučil

46 AMZV, TO Moskva 1970–74, k. 1; Návrh usnesení pro předsednictvo ÚV sepsaný sovětským odborem MZV, č. 021.648/70-1. O tento materiál se opírá i následující výklad.

47 Srov. interview G. Husáka v *Rudém právu* ze dne 24. 2. 1970; je příznačné, že jeho text pak nebyl zařazen do sbírky Dokument k československé zahraniční politice.

48 Je přitom zajímavé, jak Gromyko čs. představitelům zdůvodňoval pružnější postoje západoněmecké vlády. Podle jeho interpretace si W. Brandt nejen uvědomil „*evropskou realitu*“, ale prý mu šlo novou *Ostpolitik* „*zeslabit vliv USA na NSR a zmírnit její závislost na západních spojencích*.“

49 *Tamtéž*, příloha č. V.

proto čs. představitelům, aby jejich obsah a význam náležitě popularizovali „v širokých masách“, tím spíše, že bylo možno očekávat její kritickou reflexi ze strany západní politické veřejnosti a samozřejmě i exilových kruhů. Návštěva potom skončila vydáním společného komuniké, konstatujícího „plnou shodu názorů na všechny projednávané otázky...“.⁵⁰

IV

Vlastní slavnostní podpis čs.-sovětské smlouvy, realizovaný jako hlavní cíl poněkud spektakulární tří denní návštěvy nejvyšších sovětských představitelů v čele s L. Brežněvem a N. Kosyginem v Praze ve dnech 5.–7. května t.r., byl svými režiséry zřejmě zamýšlen jako jakýsi „antisrpen“. V tomto smyslu také vyznívalo ladění celé řady projevů jak ze strany československé, tak z úst hostů. První muž „strany“ Husák ostatně hned při uvítání Sovětů na letišti deklaroval „že naše národní a státní existence, svoboda a klidný rozvoj je možný jen v úzkém spojení, přátelství a spolupráci se Sovětským svazem“.⁵¹ Podobná dicta, spojená s deklamacemi o „upevnění socialistických základů našeho společenského zřízení“, pak zaznívala i v dalších projevech, byť byly částečně tematicky, ale i „emocionálně“ přece jen odstíněny. Husák v projevu při vlastním podpisu smlouvy 6. května prohlásil, že jde o dokument důležitý nejen pro svobodnou existenci Československa a jeho suverenitu, ale i je i zárukou „jeho socialistického rozvoje“, jenž otevírá velké možnosti pro další rozvoj spolupráce obou zemí. V témže projevu pak označil polednový vývoj za pokus o „kontrarevoluční zvrát“, přičemž kritiky nového režimu, zvláště ty v exilu přirovnal dokonce k pronacistické kolaboraci z let druhé světové války. V logice takového výkladu mohl ovšem invazi snadno interpretovat „jako skutečnou bratrskou pomoc našemu lidu, naší straně, našemu státu...“.⁵² Projev Brežněva při té příležitosti byl kratší a obecnější, i když i on akcentoval z obsahu právě podepsaného paktu program „nezbytných opatření k obraně socialistických vymožeností sovětského a československého lidu...“.

Smlouva sama měla ten obsah i podobu, jaká naznačena v předcházející podkapitole.⁵³ V obsáhlé preambuli se vedle historického exkursu – mimo jiné – připomínala přesně v duchu „Brežněvovy doktríny“ povinnost všech socialistických zemí podporovat, upevňovat a chránit socialistické vymoženosti, současně se s deklarací snahy o upevňování míru a bezpečnosti v Evropě zakotvovalo odhodlání „účinně čelit imperialismu, revanšismu a militarismu“. Tyto teze pak byly spolu se staršími závazky a některými obecnými principy rozvedeny ve čtrnácti paragrafech paktu, věrných strukturu dohodnuté při Gromykově brežněvové návštěvě. Z hlediska bilaterálního byl jistě nejdůležitější čl. 5, jímž

50 Srov. *Dokumenty k československé zahraniční politice* (dále DČZP), 1970, č. 3. Přitom stojí opět za připomenutí, že MZV nerozeslalo svým ZÚ formou šifrovaných informací žádné další údaje a spokojilo se jen na znění tohoto komuniké...

51 Cit. dle DČZP 1970, s. 123–124.

52 *Tamtéž*, s. 131.

53 Její znění srov. *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/3, dok. č. 282, s. 346–348; edice ovšem jinak další dokumenty, týkající se přípravy paktu, nepřináší.

se obě strany zavazovaly k dalšímu úsilí o budování „socialismu a komunismu“ a k nutným opatřením „k ochraně socialistických vymožeností lidu“, čímž byl spojenectví dáván ten obsah, jaký vyžadovala Brežněvova doktrína. Z čs. hlediska byl samozřejmě důležitý paragraf následující, jímž byl Mnichov znovu označen za dokument vynucený hrubým narušením mezinárodního práva a proto klasifikovaný jako nulitní od samého počátku. Další zahraničně-politické závazky však již vycházely plně z koncepce sovětské zahraniční politiky a jejích záměrů potvrdit poválečné uspořádání Evropy, a to nejen politicko-geograficky (jež bylo jistě i v zájmu národů Československa), ale i mocensko-politicky, tj. z hlediska po r. 1945 etablovaných režimů. Vlastní smluvní závazky byly přitom plně provázány s literou Varšavské smlouvy, přičemž dokument měl platit dvacet let a v případě předcházejícího nevyovězení se automaticky prodlužovat v dalších pětiletých lhůtách. V tomto ohledu byla, poznamenejme *cum grano salis*, její platnost naplněna takřka do puntíku.⁵⁴

Oficiální proslovy, pronesené téhož dne na Pražském hradě, později na sovětské ambasádě a ještě později u příležitosti oslav pětadvacátého výročí osvobození od německé okupace, se pochopitelně předháněly ve vyzdvihování významu právě podepsaného paktu jako nejdůležitější záruky neodvislé státní existence Československa, ohrožovaného prý stále agresivním imperialismem. Nejdále ovšem v podobných deklamacích zašel sám Husák, který ve svém jinak velmi obsáhlém a bilancujícím projevu ze 7. 5. dokazoval především ekonomickou výkonnost a sociální přednosti socialismu oproti předcházející uspořádání. Závazky nové smlouvy tu totiž přímo spojil s apelem na vládu NSR, aby se definitivně nejen zavázala k respektování poválečných státních hranic, ale bezpodmínečně uznala nulitu Mnichova a v neposlední řadě zastavila aktivity „revanšistických organizací“, tj. požadavky, jež pochopitelně mohly nalézt zvláště u podstatné části české veřejnosti příznivou rezonanci. Řada jeho dalších vývodů, mj. ostrá kritika akcí USA v Indočíně, zvláště nedávné rozšíření útoků na Kambodžu, jako příklad „barbarského potlačování práva národů na svobodný vývoj“ ovšem nezněla právě věrohodně z úst politika, který byl do čela vládnoucí státostrany dosazen sotva před rokem za – byť nepřímé – asistence reprezentantů cizích, okupačních sil, a jenž nyní okupaci interpretoval jako „internacionální pomoc straně, dělnické třídě a našemu lidu“.⁵⁵

Většina západního tisku smlouvu, kterou Federální shromáždění schválilo – samozřejmě jednomyslně – už 28. května,⁵⁶ právem interpretovala jako jasnou součást tzv. Brežněvovy doktríny a v tomto duchu byla také kriticky

54 Formálně totiž smlouva platila skutečně až do jara 1990, kdy její platnost vypršela. Na otázku, zda-li Gorbačovovo nové vedení SSSR předtím, ještě před Listopadem 1989, projevilo zájem nahradit ji poněkud moderněji formulovaným dokumentem, může dát odpověď jen další výzkum úřední dokumentace, která je ovšem ve své většině historikům zatím nepřístupná.

55 Pasáž Husákova projevu o SRN a USA srov. *tamtéž*, s. 154–155.

56 Stalo se tak usnesením Federálního shromáždění téhož dne, schváleným po podrobných výkladech předsedy vlády L. Štrougala a ministra zahraničí J. Marka. DČZP, 1970, s. 193 an.

posuzována.⁵⁷ Komentáře upozorňovaly na to, že nejen znovu legalizovala pobyt sovětských vojsk v Československu, ale – jak to uvedl např. Hlas Ameriky – fakticky předjímal možnost Sovětům intervenovat do vnitřních záležitostí nejen ČSSR, ale i dalších satelitů. V daný moment bylo takové hodnocení nepochybně oprávněné, třebaže nové pražské vedení KSČ se nyní uchýlilo k tak těsné prosovětské politice, že v jeho případě intervence nebyly zapotřebí. Pakt se pak skutečně stal jakýmsi elementárním mezinárodně-právním základem, z jehož ducha i litery se odvozovalo kopírování sovětské zahraniční politiky vedoucími činiteli pražské diplomacie až do druhé poloviny osmdesátých let. Pravdou však také zůstává, jak nedávno upozornil americký historik Douglas Selvage, že přinejmenším v letech fungujícího systému politiky *détente*, Washington (a Západ obecně) nijak nepochyboval danou mocenskou strukturu východní Evropy, ba že – jak hlásil už na jaře 1969 do Moskvy velvyslanec A. Dobrynin, USA „nemají žádný zájem na podkopávání sovětských pozic“ v této části kontinentu.⁵⁸ Tato složka mezinárodního kontextu počátků normalizace v ČSSR, jejíž nedílnou součástí byla i smlouva z 7. 5. 1970, ovšem jen znovu staví před historika palčivou otázku možností a limitů svobodného rozhodování malých zemí, a to nejen v rámci tehdejšího východního bloku.

Autor

PhDr. Jindřich Dejmek, DSc., (* 1965), je významný český historik, vědecký pracovník oddělení dějin 20. století Historického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i. Dlouhodobě se odborně zabývá vývojem mezinárodních vztahů ve 20. století, československou zahraniční politikou, dějinami Československa, Velké Británie, USA a dalších států. Je autorem velkého množství odborných monografií, mezi nimiž lze jmenovat především *Historik v čele diplomacie. Ministr Kamil Krofta 1936–1938* (Karolinum 1998), *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918–1992)* (Centrum pro ekonomii a politiku 2002) či *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata* (2 díly, Karolinum 2006 a 2008). Pedagogicky působí na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Je mnohokrát mezinárodně oceněným autorem a jedním z předních současných historiků se specializací na problematiku československých zahraničních vztahů.

---

57 Srov. podrobný přehled reflexe smlouvy v zahraničním tisku v materiálu: *Ohlas na podepsání čs.-sovětské smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci...*, AMZV, TO Moskva 1970–74, kart. 1.

58 Douglas E. SELVAGE, *Transforming the Soviet Sphere of Influence? US – Soviet Détente and Eastern Europe, 1969–1976*, Diplomatic history 2009, č. 4, s. 671.

Summary

The so-called. Brezhnev doctrine and the genesis of the Czechoslovak-Soviet treaty of alliance of May 7th 1970

The article describes the way for the creation of the Czechoslovak-Soviet Treaty of Alliance in the atmosphere of post-August policies Czechoslovakia, during which the so-called Brezhnev Doctrine tried to create a new form of international relations in the Eastern Bloc. August occupation of Czechoslovakia in 1968 meant the creation of special international and interstate relations between the Czechoslovak politicians and the Soviet Union. The Brezhnev Doctrine meant a stronger attachment of the countries of the Eastern bloc to the Soviet policy. In this atmosphere of disturbed mutual relations between this two countries the creating a new treaty of alliance was governed. Text of the leading Czech historian pursues political background of the preparation and implementation of the genesis of the Treaty, which for the other almost 20 years has created an environment for mutual bilateral and multilateral negotiations.

Poslední léta Gustáva Husáka ve vězení a jeho klopotná cesta ke svobodě (1958–1960)

ZDENĚK DOSKOČIL

Abstrakt / Abstract

Článek využívá dochovaných archivních pramenů k analýze posledních dvou let pobytu Gustáva Husáka ve vězení, do něhož byl odsouzen v procesu s buržoazními nacionalisty. Sledována je nejen korespondence a vzpomínky, ale také geneze úředních a stranických jednání, které umožnily Husákovo propuštění v roce 1960.

Article uses the extant archival sources to analyze the last two years of residence of Gustáv Husák in prison, in which he was convicted in the so-called trial with the bourgeois nationalists. Not only correspondence and memories are monitored, but also the genesis of the official and party whitten materials, which enabled Husák's release in 1960.

Klíčová slova / Key Words

Gustáv Husák, politické procesy, rehabilitace, komunismus, Československo, slovenští komunističtí představitelé

Gustav Husak, political processes, rehabilitation, communism, Czechoslovakia, Slovak Communist representants

Letní měsíce roku 1959 zastihly odsouzeného Gustáva Husáka v ruzyňské věznici. Měl za sebou teprve třetinu vyměřeného trestu, který právě vykonával v zostřených podmínkách izolace na zvláštním oddělení pro bývalé politické prominenty.¹ I po vynesení rozsudku v dubnu 1954 odmítal přijmout jakoukoliv trestněprávní odpovědnost a setrval se domáhal revize svého případu. Několika elaboráty se obracel na vedení KSČ, prezidenta a justiční orgány. Poukazoval v nich na brutální vyšetřovací metody, věcnou nesprávnost obžaloby i rozsudku a žádal o obnovu trestního řízení. Poprvé tak učinil dokonce již měsíc před procesem, v březnu 1954, kdy mu bylo dovoleno napsat dopisy Antonínu Zápotockému a Generální prokuratuře, ve kterých upozornil na ne-

1 Amnestií prezidenta republiky z 9. května 1955 byl Husákův doživotní trest snížen na 25 let žaláře. Na svobodu měl být propuštěn 6. února 1976. Národní archiv (dále jen NA), f. Správa sboru nápravné výchovy (dále jen SSNV), Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Usnesení okresní prokuratury v Praze o změně výše trestu odnětí svobody Gustáva Husáka, 10. 5. 1955.

zákonost vyšetřování a své věznění bez dokázání viny.² Pod vlivem XX. sjezdu KSSS koncipoval 27. dubna 1956 novou žádost o přešetření své kauzy a zrušení protiprávního rozsudku. Zároveň požádal, aby ÚV KSČ znovu posoudil otázku jeho vyloučení z KSČ a opět mu umožnil pracovat ve straně.³ Jeho podání zůstalo bez odpovědi. V květnu 1957 Husák vypracoval asi šedesátistránkovou zprávu o metodách práce bezpečnosti a justice. Nejprve měl přislíbeno, že bude postoupena Generální prokuratuře nebo Nejvyššímu soudu. O několik dní později mu však vedení věznice oznámilo, že text nemohl být odeslán, neboť jeho rozsah překračoval povolené čtyři strany. Měsíc poté sepsal další, tentokrát stručnou, žádost o revizi svého případu s prosbou, aby byl vyslechnut. Nedověděl se ani to, zda byla vůbec odeslána. V létě roku 1958 stylizoval pro bezpečnostní orgány rozsáhlou informaci o poměrech ve věznicích. Její osudy však nejsou známé. Na Husákova podání nikdo nereagoval, s jeho záležitostmi se nic nedělo.⁴

Po dalším roce, 23. září 1959, dostal Husák povolení znovu napsat Antonínu Novotnému.⁵ V úvodu svého podání zrekapituloval historii svých předchozích žádostí a následně vylíčil tvrdé podmínky, za jakých byl držen ve vězení. Z necelých devíti let žaláře strávil šest let v samovazbě a důsledné izolaci, aniž by mu byly vysvětleny důvody těchto opatření.⁶ Zacházelo se s ním tvrději než

- 2 NA, f. Ústřední výbor Komunistické strany Československa (dále ÚV KSČ), Komise I., sv. 35, a. j. 879, Opis dopisu G. Husáka prezidentu republiky – stížnost na protizákonné způsoby vyšetřování z 18. 3. 1954.
- 3 NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, Žiadosť Gustáva Husáka o prešetrenie prípadu a rehabilitáciu zaslaná ÚV KSČ, prvému tajomníkovi ÚV KSČ Antonínu Novotnému, 27. 4. 1956.
- 4 Ke genezi Husákových žádostí srov. jeho dopis Antonínu Novotnému z 23. září 1959. Srov. NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka. Dále ještě NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, Žiadosť Gustáva Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962; *tamtéž*, 03/10 (Barnabitská komise), sv. 3, a. j. 68, Záznam z pohovoru s Gustávem Husákem, 25. 2. 1963; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (dále jen ÚSD), Sběrka komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (dále jen SKV), a. j. D IV/26, Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 29. 5.–1. 6. 1968, stenografický záznam, s. 29; Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), sign. PT103/61 – T3082/59 (Gustáv Husák, přešetření v trestní věci), Dopis náměstka ministra vnitra Jindřicha Kotála, 17. 11. 1959. Z literatury ještě Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956–1968*, Brno 2008, s. 253; *Potlačená zpráva: Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949–1968*. Wien, s. 125; Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu*. Diplomová práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 150, 169–170.
- 5 Původní rukopisná podoba Husákovy listu se nachází v NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka; dále ještě A KPR, sign. PT103/61 – T3082/59 (Gustáv Husák, přešetření v trestní věci). Obě verze rukopisu jsou obsahově identické a zjevně psané Husákovou rukou. Nelze ovšem určit, která z nich je původní a která pouhým opisem. Strojopisný přepis s chybami ve slovenštině srov. NA, f. ÚV KSČ, 02/2 (Politické byro ÚV KSČ 1954–1962), sv. 241, a. j. 332, b. 14 – 8. 12. 1959; jeho přetisk uveřejnili Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2008, s. 233–236.
- 6 Po zatčení 6. února 1951 vyšetřovala StB Husáka v ruzyňské věznici, s výjimkou několika týdnů, kdy byl uvržen do sklepení kolodějského zámku. Po procesu, který se konal v Bratislavě, byl Husák od 25. dubna do 11. července 1954 umístěn na Pankráci ve zvláštním oddělení pro odsouzené k trestu smrti, kde byl držen v izolaci. Následně ho převezli do samovazby v Leopoldově vyhrazené bývalým politickým prominentům (12. červenc 1954–29. duben 1955). Odtud byl od 30. dubna do 1. června 1955 vyreklamován zpět na Pankrác pro potřeby Barákovy rehabilitační

s ostatními politickými a kriminálními vězni, byl téměř zbaven možnosti vycházek a řady jiných výhod (např. četba tisku či poslech rozhlasu), které obvykle ulehčovaly vězeňský život. Po většinu času nemohl pracovat. Pouze v Leopoldově vykonával nejprve v izolaci na cele drobné domácí práce (čištění cibule, draní peří), posléze, když byl zařazen mezi ostatní vězně, vystřídal dílny několika podniků (např. Konopa, Agrostroj). Ve druhém z nich pracoval nejdéle jako dispečer a plánovač, přičemž na železném lisu vyráběl součástky do zemědělských strojů.⁷

Husák v dopise prezidentovi sdělil, že v březnu 1958 byl přesunut z Leopoldova do pražských věznic a opětovně dán do izolace a samovazby. Důvody tohoto kroku mu dosud nikdo neobjasnil. Na vlastní případ nebyl nikým dotazován. Znovu mu bylo znemožněno pracovat a finančně podporovat rodinu. S vycházkami to dopadlo obdobně.

Z dostupných dokumentů lze v hrubých rysech rekonstruovat příčiny Husákovy separace. Na Pankrác byl převezen na pokyn Rudolfa Baráka.⁸ Tehdejší ministr vnitra nařídil soustředit 25–30 odsouzených bývalých politických činitelů, kteří měli pro účely Státní bezpečnosti napsat vzpomínky na svou dřívější veřejnou činnost, zvláště v období Slovenského státu. S vybranými adepty byl proveden pohovor, zda jsou ochotni se na daném úkolu podílet. Ti, co souhlasili, byli následně drženi v přísné izolaci, aby o sobě navzájem nevěděli. Husáka následně několikrát navštívil pracovník StB, který ho požádal o sepsání svých poznatků týkajících se přípravy a průběhu Slovenského národního povstání.⁹ V průběhu léta 1958 bývalý předseda sboru pověřenců vypracoval objemnou

---

komise, která ho vyslýchala. Následoval další, téměř tříletý, pobyt v leopoldovské pevnosti (2. června 1955–27. března 1958), při němž byl zařazen do standardní cely, kde měl možnost kontaktu s dalšími spoluvězni. Poté byl přesunut opět na Pankrác (28. března 1958–22. ledna 1959) a nakonec do Ruzyně (od 23. ledna 1959). V obou věznicích se znovu ocitl v izolaci. NA, f. ÚV KSČ, Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (dále jen AN), nezpracovaná část, Zpráva o pobytu odsouzeného Gustáva Husáka ve výkonu trestu, 7. 12. 1959.

7 Srov. NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Posudek náčelníka NPT Leopoldov na Gustáva Husáka, 5. 5. 1956; *tamtéž*, f. ÚV KSČ, AN, nezpracovaná část, Zpráva o pobytu odsouzeného Gustáva Husáka ve výkonu trestu, 7. 12. 1959.

8 Barák vycházel z usnesení politického byra ÚV KSČ z 26. listopadu 1957, kterým se vytvořila sedmičlenná komise za účelem vědeckého zhodnocení Slovenského národního povstání. Souběžně s tím bylo rozhodnuto soustředit všechny trestní spisy „bývalých exponentů tzv. slovenského státu a jiných nepřátel našeho zřízení souzených po osvobození“ na ministerstvu vnitra. V jejich rámci byly shromažďovány také trestní spisy komunistických prominentů z Ústředny státní bezpečnosti a Krajského soudu v Bratislavě, větší část „zvláštních operativních“ spisů na prominentní komunisty, materiály ministerstva národní bezpečnosti atd. Srov. Martin MOCKO, *Gustáv Husák vo výpovediach Imricha Suckého*, rukopis, s. 5.

9 Dalším podnětem ke psaní vzpomínek na Povstání mohla být také Husáková svědecká výpověď týkající se ztracených zpravodajských depeší kapitána Jaroslava Krátkého (krycí jméno Zdena), kterého na Slovensko vyslala v březnu 1944 londýnská vláda. O Husákův výslech v této věci požádal historik Miloš Gosiorovský, podle něhož měl právě Husák mít tyto materiály naposledy k dispozici. Slovenský národní archiv (dále jen SNA), f. Ústředny výbor Komunistické strany Slovenska (dále ÚV KSS), Tajomník ÚV KSS Karol Bacílek, kr. 2, a. j. 11, Protokol o výsluchu Gustáva Husáka dňa 30. júla 1958 o jeho pôsobení počas SNP, s dôrazom na udržiavanie spojenia s Londýnom; Dopis Miloše Gosiorovského Karolu Bacílkovi, 8. 7. 1958.

studii, kterou po částech odevzdával k přepsání.¹⁰ Finální text byl pak předán sekretariátu ministra vnitra.¹¹ Dá se říci, že šlo o jakousi prvotní verzi jeho pozdějšího *Svedectva*.¹² Husákovy vzpomínky odevzdal v březnu 1963 Barákův nástupce Lubomír Štrougal Antonínu Novotnému.¹³ O pár měsíců později postoupil prezident materiál k dispozici historikům působícím v barnabitské komisi, kteří jednu kopii asi v druhé polovině roku 1963 utajeně předali právě rehabilitovanému Husákovi.¹⁴

Opětovný zájem vyšších míst o jednoho z uvězněných předáků KSS úzce souvisel s kauzou zpravodajského důstojníka Imricha Suckého, bývalého vedoucího čtvrtého, (protikomunistického) oddělení Ústředny státní bezpečnosti Slovenského státu. Toho v září 1957 unesla StB z vídeňského exilu. Následující dva roky byl Sucký intenzivně vytěžován ke svému působení v politické policii za války, kdy se výrazně podílel na většině zásahů, které luďácký režim učinil proti ilegální KSS. Sucký znal četné nelichotivé podrobnosti z minulosti mnoha slovenských stranických funkcionářů, čehož Novotný a Barák chtěli využít například k diskreditaci Viliama Širokého a zároveň k propagandistickým účelům. Bývalý zpravodajec byl vícekrát dotazován také na Husáka. V obsáhlých výpovědích uvedl některé podrobnosti k jeho chování na ÚŠB v letech 1940–1944, které mohly Husáka kompromitovat a podepřít vykonstruovaná

10 Kromě toho na Pankráci ještě příležitostně pracoval jako překladatel.

11 Ve fondu Antonína Novotného se dochoval pouze strojopisný přepis o 155 stranách v českém jazyce, který nesl název „Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945“. Původní, pravděpodobně rukopisná, verze zatím nebyla nalezena. NA, f. ÚV KSČ, AN, nezpracovaná část; srovnej *tamtéž*, 03/10, sv. 24, a. j. 236, Archivní dokumenty zkoumané komisí pro přezkoumávání IX. sjezdu z hlediska buržoazního nacionalismu. K okolnostem jeho vzniku více NA, f. ÚV KSČ, Komise I, sv. 35, a. j. 883, Vyjádření ministerstva vnitra z 30. 11. 1962 ke stížnosti Gustáva Husáka; *tamtéž*, Komise II, sv. 21, a. j. 487, Dopis s. Mejdra Správe nápravných zařízení MV Praha, 14. 11. 1962; *tamtéž*, 03/10, sv. 3, a. j. 68, Záznam pohovoru s Gustavem Husákem, 25. 2. 1963; NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Sdělení náčelníka NPT Mírov o Gustávu Husákovi, 5. 12. 1959.

12 Stejným způsobem byl například izolován také bývalý národně socialistický ministr spravedlnosti Prokop Drtina, který tak začal tvořit první verzi svých několikadílných memoárů. Srov. Prokop DRTINA, *Československo: můj osud*, svazek II, kniha 2, Praha 1992, s. 658; Ondřej KOUTEK, *Prokop Drtina: Osud českého demokrata*, Praha 2011, s. 369–370, 378. Na rozdíl od Husáka obdržel Drtina část rukopisu od Státní bezpečnosti krátce po propuštění z vězení. Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968: III. Změny ve společnosti, IV. Struktura moci*, Brno 2002, s. 43.

13 V doprovodném dopise prezidentovi ministr vnitra Husákův text ohodnotil následovně: „Rukopis je psán z marxistických pozic a obsahuje i přes některé nepřesnosti a subjektivní hodnocení poměrně cenné politicko-historické údaje.“ NA, f. ÚV KSČ, AN, nezpracovaná část, Dopis Lubomíra Štrougal Antonínu Novotnému, březen 1963.

14 Na závěr svého textu Husák uvedl, že dva a půl měsíce týral „svůj unavený mozek a otupělou paměť“. Při psaní vycházel jen ze svých vzpomínek, ale takřka osmileté živoření ve vězení a pankrácká cela přísné samovazby mu poskytovaly jen „minimální podmínky pro intenzivní duševní práci“. Přesto se snažil psát co nejobektivněji a doufal, že z jeho poznámek nebylo patrné, jak mu „vzpomínání na ta léta stranické práce rvala srdce“. *Tamtéž*, Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945, II. část, s. 134.

obvinění vznesená vůči němu na počátku padesátých let.¹⁵ Zřejmě proto vydal Barák na přelomu let 1958–1959 několik příkazů k dalšímu soustředění „*bývalých prominentních osob*“, jež měly být k dispozici v ruzyňské věznici „*z hlediska potřeb operativy a vyšetřování*“.¹⁶ Husáka převezli 22. ledna 1959 z Pankráce do Ruzyně, kde byl několikrát vyslýchán.¹⁷ Opět se ocitl v separaci. Nepracoval a většinu času strávil pod lékařským dohledem na nemocniční cele.¹⁸ V dubnu 1959 prodělal zápal plic.¹⁹

Permanentní lhotejnost vedení KSČ k Husákovým opakovaným žádostem o nápravu spojená s dlouholetým vězněním v tvrdých podmínkách se výrazně podepsaly na jeho psychickém rozpoložení. Propadal stále častěji depresím a beznaději. Postupně přestával věřit, že se ještě někdy dostane na svobodu.²⁰ Do jeho uvažování se vkrádaly dokonce i myšlenky na sebevraždu.²¹ Dopis Novotnému ze září 1959 velmi plasticky ilustroval Husákův momentální duševní stav: „*A tak trčím zase cele dní sám na vězenskej cele – zasa vyše 500 dní – bez práce, bez vyšetřovania, bez možnosti rozptýlenia a prakticky bez prístupu na čerstvý vzduch. Hovorím si každý deň, musím byť trpezlivý, čakať, veriť, že sa aj moja vec vyrieši. Ale*

15 Blíže k tomu Matej MEDVECKÝ, *Spravodajské eso Slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*, Bratislava 2007, s. 8–10, 87, 120, 139, 150–151, 154–156, 189–195; Martin MOCKO, *Gustáv Husák vo výpovediach Imricha Suckého*, rukopis, s. 1–30. Oba autoři poukazují na značnou problematičnost Suckého výpovědi jak ve vztahu k Husákovi, tak obecně.

16 NA, f. AN, nezpracovaná část, Zpráva o pobytu odsouzeného Gustáva Husáka ve výkonu trestu, 7. 12. 1959.

17 V jediném výslechu k tématu Sucký Husák stručně reprodukoval průběh svého vyšetřování na ÚŠB v letech 1940, 1942 a 1944. NA, f. ÚV KSČ, Nezařazené spisy, Protokol o výpovědi svědka Gustáva Husáka, 17. 3. 1959.

18 NA, f. AN, nezpracovaná část, Zpráva o pobytu odsouzeného Gustáva Husáka ve výkonu trestu, 7. 12. 1959.

19 NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Průvodní zdravotnický záznam. V posledním roce vězení trpěl také nízkým krevním tlakem, malátností a únavou. *Tamtéž*, Posudek náčelníka NPT Mírov na Gustáva Husáka, 7. 4. 1960.

20 Nasvědčuje tomu například informace náčelníka krajské správy ministerstva vnitra z února 1958 zaslaná Karolu Bacilkovi a Pavlovi Davidovi. Uváděla, že Husák se měl před svými příbuznými, kteří ho nedávno v Leopoldově navštívili, vyjádřit v tom smyslu, že „*on sa už nikdy neoslobodí a vo väzení aj zahynie*“. Zpráva StB dále upozorňovala na jistého Dominika Šimečku „*ktorý je v Dúbravke považovaný za silného zástancu Husáka*“. Ten prý požádal jednoho ze zaměstnanců JZD v Dúbravce, reemigranta z Jugoslávie, „*či by nemohol prostredníctvom juhoslovanskeho konzulátu v Bratislave, zariadiť intervenciu za Husáka u juhoslovanskej vlády, aby bol z väzenia prepustený*“. Na závěr sdělení byli slovenští předáci ujištěni, že „*poznatku je venovaná pozornosť a bude skúmané či sa toto hnutie za oslobodenie Husáka nebude aj ďalej rozširovať*.“ SNA, f. ÚV KSS, Tajomník ÚV KSS Pavol David, kr. 2250, a. j. 461, Správa o odsúdenom Gustávovi Husákovi, 26. 2. 1958. Vedení KSS bylo značně znepokojeno sérií požadavků na rehabilitaci slovenských buržoazních nacionalistů, které se v letech 1956–1957 objevily v řadách slovenské inteligence. Obávalo se jejich rozšíření mezi další vrstvy obyvatelstva. Nelze proto vyloučit, že Husák mohl být z Leopoldova do pražských žalářů přesunut také na jeho žádost, aby byl zbaven jakéhokoliv kontaktu se slovenským prostředím a nebyl tamější veřejnosti tolik na očích. Srov. Jan PEŠEK, *Nástroj represie a politickej kontroly: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*, Bratislava 2000, s. 76.

21 S odstupem let tuto možnost opatrně naznačuje i sám Husák. Srov. Gustáv HUSÁK, *Spomienka*, in: *Kultúrny život*, roč. 21, č. 9 (25. 2. 1966), s. 6.

*ľudské sily majú hranice. Deväť rokov väzenia, aké som ja zažil, zvlášť keď je človek istý, že bol odsúdený nevinne, justičným omylom, šesť rokov izolácie a samoväzby a mnoho iných okolností, ktoré mi tie roky väzenia zvlášť zhoršovali, to všetko nutne ruinauje každý nervový systém, vážne podlomí zdravotný stav. Keď som bol uväznený, bolo mi 38 rokov, a cítil som sa mladý a plný telesných a duševných síl. Tých 9 rokov väzenia je trest viac ako dvojnásobný vzhľadom na prísne podmienky. Dnes, po tom všetkom, som starý človek, s podlomeným zdravím, so schátralým a vyčerpaným telesným organizmom, duševne podlomený a ubitý. To vedie u mňa stále častejšie k nervovým krízam, depresiám a zúfalstvu. Začínam cítiť, že sa mi už niekedy nedostáva síl znášať tento osud“.*²²

Z dopisu je zjavné, že Husákovu tradičnú houževnatost vystřídala otupělost a rezignace. Nesporně k tomu přispěla také ztráta iluzí, které Husák spojoval s výsledky XX. sjezdu KSSS. Naděje, že opatrná kritika tzv. kultu osobnosti by mu mohla přinést svobodu, se nenaplnila. Zatímco ve své žádosti z dubna 1956 psal o tom, „že s hlbokým pohnutím som čítal správy o XX. zjazde KSSS a o zasadnutí ÚV KSČ, ktorý je odhodlaný vyvodit' dôsledné závery z poučení zjazdu, napraviť omyly a prechmaty z minulosti“,²³ o tři roky později na vývoj v Sovětském svazu vůbec neodkazoval a nevíšal si ani domácích politických souvislostí. Naopak zdůrazňoval lidský rozměr své záležitosti.²⁴ Stejně jako v předchozích podáních sice nezpochybňoval svou stranickou sebekritiku z roku 1950 a odmítal jen hodnocení vlastní politické práce jako protistátní činnosti. Na rozdíl od dřívějších dopisů ovšem již striktně netrval na revizi procesu a prosil Novotného, aby využil svého amnestijního práva a odpustil mu zbytek trestu. Ujišťoval o svém trvajícím komunistickém přesvědčení: „*Snád' som za tých deväť rokov ťažkého väzenia svoje politické chyby už odpykal, aby som mohlo zbytok života dožiť na slobode. Veci socializmu, marx-leninskému učeníu, ku ktorým som priľnul vo svojich 16 rokoch, som zostal verný po celý svoj život, aj vo väzení. Strane som nikdy nechcel škodiť a nikdy nebudem. Preto sa obraciam na Vás, pán prezident, s prosbou o pomoc, [...] aby som sa mohol vrátiť k svojim deťom a rodine“.*²⁵ V závěru dopisu požádal Novotného o zmírnění přísných podmínek samovazby, než bude jeho případ definitivně rozřešen.

Husák psal Novotnému ponížěným tónem, což pro něj osobně muselo být velmi trpké. Přestože zjevně byl ve špatné psychické kondici, nabízí se otázka, nakolik stylizace dopisu odrážela jeho skutečné rozpoložení a do jaké míry se do ní promítala snaha cíleně vyzdvihnout humanitární rozměr své záležitosti,

22 Srov. poznámka č. 5.

23 NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, Žiadosť Gustáva Husáka o prešetrenie prípadu a rehabilitáciu zaslaná ÚV KSČ, prvému tajomníkovi ÚV KSČ Antonínu Novotnému, 27. 4. 1956.

24 Uvádí: „*Chápem, že pri posudzovaní môjho prípadu môžu byť rôzne politické aspekty, neodvislé od mojej osoby a situácie. Domnievam sa však, že nemožno obísť ani prosté ľudské hladisko, hladisko tragickej situácie človeka, do ktorej sa dostal v súhre mnohých okolností bez osobnej viny“.* Srov. poznámka č. 5.

25 *Tamtéž.*

když k politickým argumentům zůstala vládnoucí moc doposud hluchá.²⁶ Pokud se jednalo o kalkul, pak je třeba dodat, že nebyl zcela bez efektu.

Správa ruzyňské věznice zaslala začátkem listopadu 1959 Husákův dopis prostřednictvím náměstka ministra vnitra Jindřicha Kotala prezidentské kanceláři. Novotný sice rozhodl, že „*žádost o milost zatím nebude vyřizována*“ a 23. listopadu předal celou záležitost k posouzení generální prokuratuře, která měla vypracovat stanovisko k Husákovu procesu. Ještě předtím ale požádal ministerstvo vnitra, aby zjednálo nápravu a zmírnilo vězeňský režim bývalého předsedy sboru pověřenců.²⁷ Reakce bezpečnostních orgánů byla rychlá. Po několikadenním transportu se Husák 11. listopadu 1959 ocitl v Nápravně pracovním táboře Mírov. Zde byl umístěn na společných ubikacích a zaměstnán v provozu podniku Tatra, kde pracoval jako vrtač.²⁸ Vězeňské posudky hodnotily jeho pracovní morálku vcelku pozitivně: „*Stanovenou pracovní normu plní v průměru na 115 až 120%. Za dobu svého zařazení na tomto pracovišti již zpevnil svoji pracovní normu. [...] Udělal to bez závazku, který považuje za formalitu, a mezi takové prý on si závazek nepodá*“.²⁹

Několik sporých záznamů v osobním vězeňském spisu nám umožňuje postihnout tehdejší Husákovy názory i jeho psychický stav. Trvale se odmítal zapojit do politické převýchovy vězňů: „*K táborovým relacím má výhrady, jak co do formy, tak i do osob, které tyto relace píší apod. Chápe tuto činnost vedení a snahu o převýchovu, ale odezva je prý často opačná, než se sledovalo tou či onou relací, zvláště se mu zdá, že některé jsou »přehnané«.* Na otázku, proč tedy on nepřijde s lepší relací či závazkem, odpověděl, že je tak ochotný učinit, bude-li vyzván či požádán o podání připomínek. [...] Po strážce politické se do převýchovné činnosti odsouzených nezapojuje. Když s ním bylo v této záležitosti hovořeno, odpověděl, že by taková činnost nebyla u něho nic platná, neboť by se mu stejně nevěřilo“.³⁰ Krom apriorní nedůvěry ze strany vězeňské správy zdůvodňoval Husák svou pasivitu nikoliv zatrpklostí, ale rostoucí únavou.³¹ I přes patrné vysílení a zjevnou

26 Krátce po bývalém předsedovi sboru pověřenců se na Novotného obrátil s opětovnou prosbou o řešení svého případu také Daniel Okáli, jenž, na rozdíl od Novomeského a Holdoše, kteří již byli propuštěni na svobodu, byl stále držen ve valdické věznici. NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 43, Žádost o přešetření odsouzení, 2. 1. 1960; více k tomu Grzegorz GAŚIOR, *Stalinowska Słowacja: Proces „burżuazyjnych nacjonalistów“ w 1954 roku*, Warszawa 2006, s. 215.

27 NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Předložení žádosti Gustáva Husáka, 2. 11. 1959; AKPR, sign. PT103/61 – T3082/59 (Gustáv Husák, přešetření v trestní věci).

28 Podle jedné z táborových relací byl umístěn také v dílně podniku MEZ Mohelnice. NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Gustáv Husák – sdělení, 5. 12. 1959.

29 *Tamtéž*, Posudek staršiny Janíka na Gustáva Husáka 30. 3. 1960; Posudek náčelníka NPT Mírov, 7. 4. 1960.

30 *Tamtéž*.

31 Podle posudku náčelníka NPT byl Husák po dobu svého pobytu na Mírově stížen nízkým krevním tlakem, malátností a únavou. Když se v roce 1968 stal místopředsedou vlády, obrátil se na něj dopisem tehdejší spoluvězeň Vladimír Kubec, který mu připomněl, že oba leželi na ošetřovně se stejnou diagnózou – zánětem pohrudnice. NA, f. Úřad předsednictva vlády ČSSR (dále ÚPV), místopředseda vlády Gustáv Husák, kr. 737, listy došlé, č. 383/1968, Dopis Vladimíra Kubce z Lomnice nad Popelkou, 3. 6. 1968.

psychickou deprivaci však neustále lpěl na své nevině. V tomto směru byl naprosto neústupný: „*Svou trestní činnost v rozhovoru nepřiznal, ale řekl, že i když se dopustil omylu ve své práci, toto nemohlo být trestné a že je zavřen proto, že se v té době zavírali funkcionáři strany*“.³² Stejně jako v předchozích žalářích se choval ukázněně a vůči svým spoluvězňům se snažil vystupovat jako disciplinovaný komunista, což vedení věznice reflektovalo s jistou skepsí: „*V průběhu výkonu trestu nebylo dosud zjištěno, že by se přátelil s reakčně zaměřenými odsouzenými nebo, že by projevoval nepřátelský postoj vůči našemu státnímu zřízení. [...] Stýká se jen se sobě podobnými vězni. [...] Lze však předpokládat, že jeho poměr [k našemu zřízení] po delší době se změní v náš neprospěch*“.³³

O Husákově nedobřím duševním rozpoložení cosi prozradila také jeho osobní vzpomínka na poslední Vánoce za mřížemi, které na Mírově prožil: „*Před nedávnými roky bol tiež Štedrý večer. V jednej väznici bol taký zvyk rozhádzať ľudí, popremiestňovať ich. Vraj to psychologicky vedie k upokojeniu »situácie«. Stratíš ťažko nadviazané nitky hovoru a žitia s ľuďmi, vyležané miesto. Nová cela má do 40 ľudí, nepoznáš nikoho. Voľný zostal len jediný slamník pod povalou, hore na trojitom lôžku. Po horolezeckej túre ležiš, rozmyšľaš a počúvaš hlasy v sebe a hlasy z tohto cudzieho sveta. Nič iného nezostáva. O čom hovoria ľudia v takýto večer? Že neboli povolené balíky, čo píšú či nepíšú z domova, či sú to posledné Vianoce v krimináli, zle-nedobre o politike a svete, spomienky, zážitky, hlúposti. Spoločná je roztraseaná nitka túžby po blízkych ľuďoch, po slobode, po normálnom živote. Tenká niť ilúzií a nádejí tolko ráz sklamaných a popretŕhaných. V utrpení môžeš vidieť vždy iba konkrétneho človeka, jeho prípad, jeho bolesť i nádej. V čistom stave, lebo tu niet únikov, žien a alkoholu, príležitostí, v ktorých si ľudia vonku utápajú pobúrené alebo aj zlé svedomie. Celé roky pozoruješ takto ľudí, to dobré i zlé, čo je v nich, slabosti i silu, žiaľ a sem tam i radosť. Celý tento neskutočný, pokrivený obraz sveta*“.³⁴ Letmé střípky z několika dokumentů prozrazují, že drobná ulehčení vězeňského života, kterých se Husákovi v severomoravské pevnosti dostalo, nijak neoslabilly jeho zklamání ze série neúspěšných pokusů o přešetření svého případu. Téměř devítiletá vězeňská anabáze se však již chýlila ke svému závěru.

Na začátku prosince 1959 zaslala Generální prokuratura Novotnému své vyjádření k procesu s buržoazními nacionalisty. Doporučila neprovádět jeho revizi, neboť kromě nesprávných vyšetřovacích metod nebyly zjištěny žádné skutečnosti vyvracející oprávněnost rozsudku. Své argumenty opírala o závěry Barákovy rehabilitační komise z roku 1955, která navrhla ponechat soudní verdikt beze změny. Souběžně ovšem prokuratura upozornila na možnost udělit Husákovi milost či provést jeho podmínečné propuštění po odpykání polovi-

32 Dozorci si o tom mysleli své: „*Je samozřejmé, že nepřiznává-li svou trestnou činnost, nevyrovnal se ještě ani s otázkou viny a rovněž své názory nepovažuje za nesprávné a natolik závadné, že by mohl ohrožovat naše zřízení*.“ NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Posudek staršiny Janika na Gustáva Husáka 30. 3. 1960; srov. Posudek náčelníka NPT Mírov, 7. 4. 1960; Husák Gustáv – Hlášení o propuštění z trestu, 10. 5. 1960.

33 *Tamtéž*.

34 Gustáv HUSÁK, *O rokoč a ľuďoch*, in: Kultúrny život, roč. 21, č. 52, 23. 12. 1966, s. 3.

ny trestu v srpnu 1963.³⁵ Prezident vzápětí předložil stanovisko prokuratury společně s Husákovým dopisem k projednání politickému byru ÚV KSČ. Hned v úvodu navrhl, aby se řešení celé záležitosti zatím odložilo a spojilo s chystanou amnestií k 15. výročí osvobození Československa. Husákovu vinu nijak nezpochybňoval.³⁶ Debata ve stranickém vedení byla více než stručná. Všichni diskutující, mezi nimiž nechyběli činovníci mající osobní podíl na Husákově perzekuci (Václav Kopecký, Viliam Široký, Pavol David), Novotného postoj podpořili.³⁷ Pouze Zdeněk Fierlinger vznesl opatrný dotaz, proč byl Husák tak dlouho v samovazbě. Odpovědi se zřejmě nedočkal.³⁸

Novotný nespojil Husákův osud s rozsáhlou politickou amnestií náhodou. O jejím provedení vládnoucí garnitura již určitou dobu uvažovala. Příčin můžeme nalézt několik. Na stranické i justiční orgány se po roce 1956 v rostoucí míře obraceli neprávem odsouzení a jejich rodinní příslušníci se žádostmi o revizi nebo obnovu soudního řízení, které už nebylo možné nechat bez povšimnutí. Ve většině zemí socialistického tábora totiž probíhaly rehabilitace obětí politických procesů. Mnozí z postižených komunistických funkcionářů se vraceli do veřejného života a někdy pronikli i na nejvyšší místa stranické hierarchie (například Władysław Gomułka či János Kádár). Situace se pro vedení KSČ pomalu stávala neudržitelnou. Provedení rehabilitací, které by obviněné očistily, se ale Novotného režim chtěl vyhnout za každou cenu, neboť by se tím nastolily otázky odpovědnosti některých jeho předáků za organizování nezákonných represí a jejich setrvání ve vedoucích funkcích. Východisko z nouze viděl v pouhé amnestii umožňující propustit většinu politických vězňů na svobodu, aniž by byli zbaveni viny a udělených trestů. Amnestie měla být velkorýsým milostivým gestem, které by politicky i propagandisticky demonstrovalo sílu mocenské elity a zároveň zabránilo zpochybňování její legitimacy v kládnutí.³⁹

35 NA, f. ÚV KSČ, AN, nepracovaná část, Informační zpráva k případu Gustáva Husáka, 7. 12. 1959 (další exemplář lze nalézt také v Komise I, sv. 35, a. j. 882).

36 Po více než deseti letech Novotný alibisticky vysvětloval svůj tehdejší postoj členům poslední rehabilitační komise v čele s Josefem Kempným, kterou v dubnu 1971 ustavilo Husákově vedení KSČ. „V roce 1959 jsem dostal dopis, který jsem předložil předsednictvu ústředního výboru. Neměl jsem důvodu nevěřit, pokud jde o s. Husáka, Clementise a další. Proč, když to tvrdili takoví soudruzi, kteří ho znali léta, léta s ním jednali, a když ho obviňovali, tak asi k tomu měli právo, proč bych tomu nevěřil? [...] A já ty slovenské věci neznal. Dlouho jsem se o věci nezajímal. To nebyla moje záležitost.“ Srov. K. KAPLAN, Antonín Novotný: Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka, Brno 2011, s. 307.

37 Dokládá to například vyjádření Pavla Davida, který měl na organizaci procesu s buržoazními nacionalisty v roce 1954 nemalý podíl. Když o devět let později rekapituloval svou tehdejší úlohu, napsal: „O vine súdruha Husáka a Novomeského boli – podľa mojej mienky – presvedčení všetci členovia politického byra ÚV KSČ ešte v období pred amnestiou. Svedčí o tom skutočnosť, že nikto z jeho členov nežiadal prerokovať dopis s. Husáka, ktorým sa obrátil na s. Novotného o preskúmanie jeho prípadu, i keď bol rozdaný v materiáloch pre politbyro.“ SNA, f. ÚV KSS, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 1105, 24. 5. 1963, b. 16, Vyjadrenie s. Pavla Davida ku kritike vznesenej k jeho osobe na zasadnutí ÚV KSS dňa 8. apríla 1963, dodatok, s. 6.

38 NA, f. ÚV KSČ, 02/2 (Politické byro ÚV KSČ 1954–1962), sv. 241, a. j. 332, b. 14 – 8. 12. 1959.

39 Více k tomu K. KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, s. 40; Juraj MARUŠIAK, *Udalosti v roku 1960 ako demonštrácia sily komunistického režimu*, in: *Politické vedy*, roč. 2/1999, č. 4, s. 132.

V době přípravy amnestie se již někteří z pětice odsouzených slovenských buržoazních nacionalistů nacházeli venku ze žaláře. Brány věznic opustil nejprve Ladislav Novomeský, kterému 22. prosince 1955 generální prokuratura nejprve přerušila výkon trestu a posléze ho krajský soud v Praze 20. února 1956 podmíněčně propustil na svobodu. Svůj krok prokuratura odůvodnila tím, že se během soudního přelíčení choval dobře a ve věznici poctivě pracoval.⁴⁰ Omilostněnému básníkovi byl ovšem zakázán trvalý pobyt na Slovensku. Musel zůstat v hlavním městě a začal pracovat jako referent pro oblast výstavnictví v Památníku národního písemnictví. Zpočátku byl nucen se pravidelně hlásit na policii a až do roku 1962 nemohl publikovat.⁴¹ V dubnu 1957 se z jáchymovského tábora dostal Ladislav Holdoš, kterému na pokyn politbyra udělil Antonín Zápotocký prezidentskou milost. Na rozdíl od Novomeského mu bylo dovoleno vrátit se do Bratislavy, kde byl přidělen do Novinářského studijního ústavu.⁴² Do třetice spatřil světlo svobody také spisovatel Ivan Horváth, o jehož osudu zřejmě rokovalo stranické vedení v souvislosti s Husákovým dopisem. Po omilostnění z 21. prosince 1959 opustil na prahu následujícího roku vězeňskou celu a nastoupil jako právník na úřad sociálního zabezpečení. Na následky dlouholetého žalářování však už 4. září 1960 zemřel.⁴³ V okamžiku, kdy se začala velká amnestie připravovat, zůstávali z původní pětice za mřížemi jen Gustáv Husák a Daniel Okáli, jejichž budoucnost zůstávala, jak si ještě ukážeme, poměrně nejistou.

Prvotní koncept amnestie vypracovali ministr vnitra Rudolf Barák, ministr spravedlnosti Václav Škoda a generální prokurátor Jan Bartuška. Politické byro ÚV KSČ se jím zabývalo 12. ledna 1960. Návrh počítal v případě kriminálních

40 Srov. NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 76, a. j. 93, b. 29; 02/2, sv. 92, a. j. 110, b. 22, Přerušení výkonu trestu a podmíněně propuštění Laco Novomeského (obojí také *tamtéž*, Komise II, sv. 7, a. j. 106). Podkladové materiály srov. Archiv Ústavu paměti národa (dále A ÚPN), f. A2/1 (sekretariát federálního ministerstva vnitra), inv. j. 151; K. KAPLAN, *K politickým procesům v Československu 1948–1954*, Praha 1994, s. 185. O propuštění Novomeského po odpykání poloviny trestu rozhodl politický sekretariát ÚV KSČ už v březnu 1954. Stalo se tak ještě před vynesením rozsudku, kterým byl básník odsouzen k desetiletému žaláři. Stranické vedení tak ocenilo fakt, že Novomeský po zatčení nekladl vyšetřovatelům odpor a doznával se k vykonstruovaným obviněním. Srov. NA, f. ÚV KSČ, 02/5 (Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954), sv. 79, a. j. 205, b. 41, Zpráva o organizačním zabezpečení procesu proti Gustávu Husákovi a spol. (skupina buržoazních nacionalistů), 26. 3. 1954; *Potlačená zpráva*, s. 125; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, s. 158; Bronislav KINČOK, *Trestnoprávne vyrovnávanie sa s tzv. slovenskými buržoazními nacionalistami: Proces s Gustávom Husákom a spol.*, in: *Pamäť národa*, roč. 8, č. 2 (2006), s. 42.

41 K osudům Novomeského po roce 1956 srov. například NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 40, Záznam o pohovoru s L. Novomeským ze dne 5. 9. 1963, s. 92–93; Archiv autora, rozhovor autora s Elenou Bútorovou-Novomeskou, 8. 12. 2010; Ján GAVURA, *Laco Novomeský: Básne a úvahy*, Bratislava 2010, s. 443–444, 514, 530.

42 NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 133, a. j. 173, b. 6, Udělení milosti L. Holdošovi, 19. 3. 1957; dále k tomu 03/10, sv. 2, a. j. 19, Ladislav Holdoš – Žádost o stranickou a politickou rehabilitaci z 2. 12. 1962; a. j. 20, Správa komisii predsedníctva ÚV KSČ pre preskúmanie politických procesov, 21. 2. 1963.

43 K. KAPLAN, *K politickým procesům*, s. 185; Karol ROSENBAUM, *Nad životom a dielom Ivana Horvátha*, in: *Kultúrny život*, roč. 19, č. 30 (25. 7. 1964), s. 1 a 7.

deliktů se všeobecnou amnestií.⁴⁴ U pachatelů protistátních trestných činů mělo jít o amnestii individuální, která by byla podmíněna žádostí odsouzených o milost, tj. faktických pokáním a závazkem loajality vůči režimu. Zásady připouštěly i možnost propuštění těchto osob bez předchozí žádosti, pokud by to bylo politicky účelné. Na svobodu se měli dostat všichni předváleční členové KSČ bez ohledu na to, jakého trestného činu se dopustili. Amnestováni však neměli být jedinci, kteří před odsouzením zastávali význačné politické a hospodářské funkce (jmenováni byli například Prokop Drtina, Jan Syrový, Ján Lichner, biskup Ján Vojaššák). Zároveň byl stanoven okruh trestných činů, na něž se amnestie nevztahovala. Propuštění vězni měli být zbaveni udělených vedlejších trestů (například ztráta občanských práv, peněžité tresty, úhrada nákladů trestního řízení a výkonu trestu) s výjimkou propadnutí majetku. Po projednání materiálu stranické vedení nařídilo vypracovat do 15. března 1960 jmenné seznamy prominentních osob, na něž by se amnestie mohla vztahovat. Jejich součástí mělo být kromě charakteristiky pachatele také společné stanovisko ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti a generální prokuratury k případnému propuštění.⁴⁵ O pět týdnů později, 16. února 1960 se politbyro věnovalo připravovanému velkému pardonu znovu. Schválilo jeho definitivní podobu ve formě všeobecné politické amnestie. Zrušilo návaznost aktu omilostnění na předchozí individuální žádost, protože by se tím zeslabil význam amnestie jako politického gesta.⁴⁶ Zároveň spojilo odpuštění trestu s desetiletou podmínkou, během níž se propuštění vězni nesměli dopustit úmyslného trestného činu. Nad všemi amnestovanými včetně Husáka se tak vznášela dlouhodobá hrozba návratu do žaláře. Stranické vedení dále nařídilo předložit jmenný seznam bývalých členů KSČ přijatých do strany před rokem 1945. Podle předběžné kontroly členské evidence zahrnoval 18 osob. Vedle toho měl být předložen také podrobný soupis 199 vězněných tzv. prominentů.⁴⁷

Zhotovené seznamy projednávalo vládnoucí grémium 12. dubna 1960. Gustáv Husák se ocitl mezi řadou jmen bývalých spolustraníků i politických protivníků, kteří měli být propuštěni na svobodu. Kromě něj byli do amnestie zařazeni ko-

44 Samotný akt amnestie byl odůvodněn následovně: „Úspěchy lidově demokratického zřízení vytvořily příznivé podmínky, které umožňují propustit z výkonu trestu odnětí svobody osoby, které se dopustily nejzávažnějších trestných činů, směřujících proti základům republiky, a dát jim příležitost odčinit svou vinu poctivou prací. Provedením amnestie bude učiněno politické gesto, které dokazuje sílu a humánnost lidově demokratického zřízení.“ NA, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 21, a. j. 473, Návrh zásad amnestie k 15. výročí osvobození ČSR Sovětskou armádou.

45 *Tamtéž.*

46 Pracovníci stranického aparátu v čele s tajemníkem ÚV KSČ Oldřichem Černíkem místo toho doporučovali, aby jednotliví odsouzení byli nuceni podepsat prohlášení, „v němž zejména uvedou, jak si hodlají uspořádat po případném propuštění z výkonu trestu další svůj život a [jak] poctivou prací pro společnost odčinit svou vinu.“ NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 245, a. j. 326, b. 5, Přípomínky II. a XIV. oddělení ÚV KSČ k návrhu amnestie k 15. výročí osvobození ČSR Sovětskou armádou, 11. 1. 1960.

47 NA, f. ÚV KSČ, Komise II, sv. 21, a. j. 473; 02/2, sv. 248, a. j. 331, b. 10, Návrh textů k vyhlášení amnestií, 16. 2. 1960. K amnestii roku 1960 v širším kontextu více K. KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, s. 40–41; J. MARUŠIAK, *Udalosti v roku 1960*, s. 132–134.

munisté Teodor Baláž, Jan Bárta, Daniel Okáli, Andrej Kaboš, Mikuláš Landa, Oskar Langer, Eugen Löbl, Jaroslav Příbyl, Ervín Polák, Jarmila Taussigová-Potůčková, Oskar Valášek,⁴⁸ ale také Ján Bečko, Prokop Drtina, Imrich Karvaš, Antonie Kleinerová, Jaromír Kopecký, Karel Kutlvašr, Ján Lichner, Jan Syrový, Ján Ševčík, Štěpán Trochta či Františka Zemínová.⁴⁹ Podkladové materiály k Husákovu případu však svědčí o tom, s jakou nechutí a váháním tehdejší garnitura k jeho omilostnění přistoupila. Bývalý „kavárenský komunista“ byl v jisté fázi přípravy amnestie vnímán hůře než ministr vnitra slovenského státu Alexander Mach.⁵⁰ Novotný si uvědomoval, že propuštění jednoho z vedoucích představitelů „farské republiky“ by pro jeho mocenské aspirace nepředstavovalo vážnější překážku. U Husáka, ačkoliv spolu osobně zatím nikdy neměli co do činění, si už tak jistý nebyl.⁵¹ Následující léta měla ukázat oprávněnost prezidentových rozpaků.

Politické byro ÚV KSČ schválilo 12. dubna 1960 také definitivní termín amnestie. Vybíralo mezi 1. májem a 9. květnem. Nakonec se přiklonilo ke druhé variantě, neboť po skončení celostátních oslav počítalo s klidnější dopravní a bezpečnostní situací. Zároveň chtělo „*lépe zajistit kontrolu amnestovaných*

48 Finální verze přehledu odsouzených předválečných komunistů obsahovala 17 jmen, z nichž pouze 10 bylo nakonec omilostněno. V seznamu chyběl Daniel Okáli přijatý do KSČ až v roce 1945, a také Oskar Langer, který prokazatelně vstoupil do strany již před rokem 1938. NA, f. ÚV KSČ, Komise II, sv. 21, a. j. 473. Seznam odsouzených pro protistátní a kriminální trestné činy, kteří byli členy KSČ před rokem 1945.

49 Amnestie se netýkala například politických předáků Josefa Tida Gašpara, Bohumila Laušmana, Alexandra Macha, Josefa Nestávála, Antonína Suma, ale třeba i biskupů Pavla Goidiče, Jána Vojtaššáka a Stanislava Zely.

50 Podle Karla Kaplana ministři spravedlnosti, vnitra a generální prokurátor nejprve vyjmuli z amnestie Teodora Baláže, Jana Bárta, Gustáva Husáka, Eugena Löbla, Daniela Okáliho, Jarmilu Taussigovou-Potůčkovou a Oskara Valáška. Naopak doporučili omilostnit biskupa Vojtaššáka a překvapivě také Alexandra Macha. K. KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, s. 41. Nasvědčují tomu dochované dvě varianty posudků na jednotlivé vězňe, které se sice textově shodují, ale odlišují se v dodatečných rukopisných zásazích učiněných zřejmě více osobami. Podle obou verzí se amnestie neměla původně vztahovat na výše jmenované komunisty. V jedné z variant posudků je ovšem prvotní negativní stanovisko změněno na kladné zatřesením jména nejprve modrou fixou, a pak ještě jednou obyčejnou tužkou. Pouze u Husáka je nejdříve modrou fixou napsán otazník a posléze je jeho jméno ještě zatřeno černou tužkou, kterou je zároveň připsáno „ano“. NA, f. ÚV KSČ, Komise II, sv. 21, a. j. 473. Ve druhé verzi personálních podkladů se otazník červenou tužkou nejprve nacházel u Bárty, Husáka, Löbla, Příbyla a Valáška. Ve všech případech je původní záporné stanovisko překvalifikováno přeškrtnutím slabiky „ne“ ve slově „nevztahuje“. *Tamtéž*, 02/2, sv. 255, a. j. 339, b. 14, Seznam významných vězňů. Červenou tužku při čtení dokumentů zpravidla používal Antonín Novotný, svědčí o tom mnoho dokumentů z jeho fondu. O prezidentově osobním angažmá při posuzování jednotlivých vězňů se zmiňuje Kaplan v jedné ze svých knih. K. KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 132. Z posudků je zřejmé, že v žaláři měl zůstat také Okáli. Naopak u Macha se v obou alternativách nacházel nejprve otazník, který byl v prvním případě přeškrtnut tužkou, za níž bylo slovensky dopsáno slovo „nie“, v druhém případě bylo růžovou pastelkou doplněno „ne“. Mach byl nakonec propuštěn na svobodu až v květnu 1968.

51 Na zasedání politbyra 12. dubna 1960 ale Novotný podpořil Husákovu omilostnění („udělat gesto“). Také Bacílek, David, Kopecký a dokonce i Široký se vyslovili pro propuštění. Srov. K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956–1968*, s. 253.

osob po jejich návratu do svých bydlíšť bezpečnostními orgány, které ve dnech kolem 1.–9. května budou pověřeny jinými úkoly“.⁵² Propouštění vězňů se mělo uskutečnit ve dnech 10.–12. května 1960. Kolečka policejní a justiční mašinerie se dala do pohybu. K provedení amnestie byly vytvořeny ústřední a krajské komise složené ze zástupců ministerstev vnitra a spravedlnosti. Náčelník NPT Mírov zaslal 7. dubna 1960 Husákův posudek ústřední komisi, která o osm dní později definitivně rozhodla o jeho omilostnění.⁵³ O tři týdny později, 7. května, Husáka eskortovali do bratislavské vazební věznice.⁵⁴ Zde došlo 9. května ráno k vyhlášení amnestijního rozhodnutí. Příslušný projev přednesl zástupce krajského soudu nebo krajské prokuratury. Poté byli trestanci rozděleni do menších skupinek a postupně propouštěni na svobodu. Na Husáka se dostalo hned první možný den, 10. května 1960. Vězeňská správa mu odevzdala osobní věci⁵⁵ a v hotovosti vyplatila část peněz, které si v žaláři vydělal. Zbylý obnos poukázala poštou. Služební automobil ho posléze odvezl k domu v ulici Obráncov Mieru 10a (dnešní Štefánkova 18), kde bydlela manželka Magda s oběma syny.⁵⁶ V žaláři strávil celkem 9 let, 3 měsíce a 4 dny.⁵⁷ Z výkonu trestu mu bylo odpuštěno 15 let, 8 měsíců a 28 dní.⁵⁸ Jeho vězeňská anabáze definitivně skončila.

Oproti původním předpokladům nebyl Gustáv Husák amnestií zbaven vedlejších trestů, již nad ním soud vyřkl v dubnu 1954. Jednalo se především o trest zbavení státního občanství, který v sobě zahrnoval ztrátu čestných občanských práv, vyloučení z vojska a propadnutí celého jmění, a dále o povinnost uhradit náhradu soudních výdajů a nákladů vzniklých obhájčům.⁵⁹ Teprve rozhodnutím

52 NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 255, a. j. 339, b. 13, Stanovení termínu vyhlášení amnestie k 15. výročí osvobození ČSR Sovětskou armádou, příloha III.

53 NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Rozhodnutí Ústřední komise v Praze, 15. 4. 1960.

54 *Tamtéž*, Eskortní příkaz náčelníka NPT Mírov, 7. 5. 1960.

55 Jejich poslední kontrola proběhla 8. května 1960. *Tamtéž*, Seznam osobních věcí a civilních svršků.

56 K okolnostem propouštění obecně SNA, f. ÚV KSS, tajomník ÚV KSS Pavol David, kr. 2244, a. j. 59, Ohlas k amnestii vyhlášené dňa 9. 5. 1960 – Informácia z 16. 5. 1960; srov. ještě *tamtéž*, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 1035, 3. 6. 1960, b. 15b, Informatívna správa o prevedení amnestie prezidenta republiky zo dňa 9. mája 1960.

57 Z pětice odsouzených buržoazních nacionalistů pobyl za mřížemi nejdéle Okáli, celkem 9 let, 3 měsíce a 6 dní, tedy o dva dny více než Husák. Horváth seděl 9 let, 1 měsíc a 3 dny, Holdoš 6 let, 2 měsíce a 11 dní, Novomeský 5 let a 14 dní. Srov. K. KAPLAN, *K politickým procesům*, s. 184–186.

58 NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, Rozhodnutí Ústřední komise v Praze, 15. 4. 1960.

59 Husák byl ovšem nevoják, takže tato část trestu se na něj nevztahovala. Při procesu byl společně s Okálím a Horváthem odsouzen ještě k zákazu výkonu funkcí ve státních a hospodářských orgánech na dobu deseti let. *Tamtéž*, Rozsudok, 24. 4. 1954, s. 40.

politického byra ze 7. února 1961 se Husák, aspoň formálně, opět zařadil mezi plnoprávné občany.⁶⁰ Zabavení majetku ovšem zůstalo nadále v platnosti.⁶¹

V rámci amnestie opustilo brány věznic kromě několika bývalých komunistických prominentů také velké množství politických odpůrců režimu i někteří váleční zločinci. Skutečnost, že byl postaven na roveň právě s těmito osobami, vnímal Husák, který ani v žaláři neztratil nic ze své neochvějně komunistické víry, jako neobyčejné pokoření. Vždy byl přesvědčen o své nevině, zatímco ti druzí, ať už šlo o luďáky nebo příslušníky nekomunistických stran poražených v únoru 1948, si v jeho očích svůj osud právem zasloužili. A dával to svým spoluvězňům najevo. Políček z uštědřeného ponížení ho pátil ještě řadu let.⁶² V hlubinách doutnající vztek se čas od času prodral na povrch. Vyhřezl z něj ještě v květnu 1968, kdy na zasedání ÚV KSČ pomáhal politicky popravovat Antonína Novotného: *„Seděli jsme do roku 1960, do května, deset let, deset let »prvního tajemníkování« a »prezidentování« Novotného sedělo několik set nevinných komunistů, starých funkcionářů ve vězení. A potom nás pustili na amnestii současně s esesáky, s gardisty, s národními socialisty, špióny apod. na svobodu [...] Mně a několik bývalých starých funkcionářů si zavolal Bacílek, nějaké mravní naučení nám chtěl dát – tedy člověk, se kterým jsem dvacet let nebo více ve straně dělal – a mně říká: »Pane Husáku, buďte rád, že jste na svobodě, neboť předsednictvo strany ve všech ostatních případech se shodlo« – rozumějte, okolo gardistů, esesáků atd. – »jen o dvou byla diskuse – o Šaňovi Machovi a Husákovi, zda je možno je pustit«. Ptám se Antonína Novotného, zda je to pravda“.*⁶³

60 Státní občanství politbyro vrátilo také Okálimu a posmrtně i Horváthovi. Důvodová zpráva uváděla, že tento trest zrušila novelizace trestního zákona z roku 1956 a setrvalé lpění na něm tak ztratilo své opodstatnění. NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 295, a. j. 378, b. 17 (7. 2. 1961), Prominutí vedlejších trestů osobám, které se dopustily trestných činů proti republice a byly předčasně propuštěny z výkonu trestu v době od 1. 1. 1953 do 9. 5. 1960. Novomeský a Holdoš byli vedlejších trestů zbaveni již dříve.

61 O tři měsíce později vedení KSČ souhlasilo také s tím, aby amnestovaným osobám byly odpuštěny dosud neuhrazené náklady výkonu vazby a trestu odnětí svobody pod podmínkou, že se do deseti let nedopustí úmyslného trestného činu. Zda se toto rozhodnutí vztahovalo také na Husáka nelze z podkladových materiálů s určitostí zjistit, je to ale pravděpodobné. *Tamtéž*, sv. 306, a. j. 389, b. 15 (2. 5. 1961).

62 Ve své žádosti o rehabilitaci z 20. prosince 1962 popsal postavení vězňených komunistů následovně: *„Boli sme hodení na pospas politicky sfanatizovaným skutočným nepriateľom strany a štátu, ktorí tvorili väčšinu osadenstva väznic a ktorí si svoju nenávisť k režimu a ku komunizmu, vybíjali na nás, ktorý sme sa aj naďalej hlásili k svojmu komunistickému presvedčeniu. Dni a noci prežívajú v tomto prostredí, plnom zloby a nenávisťi ku komunizmu a komunistom, pri vlastných starostiach a depresiách mimoriadne sťažovalo i tak ťažké roky vzenia. Reakční väzni vysmievali, ponížovali i bili bývalých komunistických funkcionárov a ochrany nebolo. Pomoci nebolo. Boli sme psanci, páriami i medzi väzňami. Väzenské orgány sa správali neutrálne – väzeň ako väzeň. A tak reakčníci mali voľné pole k provokáciám a násilnostiam.“* Archiv autora, Žiadosť o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 45–46; též NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884.

63 ÚSD, SKV, a. j. D IV/26, Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 29. 5.–1. 6. 1968, stenografický záznam, s. 29. Podobný styl argumentace volil Husák rovněž ve Slovenské akademii věd, když obhajoval *Svedectvo o Slovenskom národním povstaní* jako kandidátskou práci. Ústředný archiv Slovenskej akadémie vied (dále ÚASAV), f. Historický

Po devíti letech se tedy Gustáv Husák v květnu 1960 ocitl na svobodě. Nový začátek byl ovšem dosti neradostný. O návratu na politické výsluní, po němž v skrytu duše toužil, si mohl nechat jen zdát. Ocitl se v postavení občana druhé kategorie. Byl podmíněčně propuštěným trestancem, nad kterým se neustále vznášela hrozba návratu do věznice. Nalezl pouze podřadné zaměstnání jako skladník v podniku Pozemní stavby. Rozpadlo se mu manželství. Nedokázal prolomit krunyř sociální izolace. Jen málokdo z jeho dřívějších přátel a politických souputníků našel odvahu se s ním stýkat. Husák se navíc většinou lidem záměrně vyhýbal. Měl obavu z policejních provokací. Nikoliv neoprávněnou, neboť Státní bezpečnost o něj vytrvale jevila zájem. Snažila se dokonce proniknout do jeho nejbližšího okolí. Na „vysvitnutí slunka“ pro bývalé funkcionáře, jak se měl Husák vyjádřit podle jedné z jejích situačních zpráv,⁶⁴ si musel ještě dlouho počkat.

Autor

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., (* 1978), se badatelsky zaměřuje na československé dějiny po roce 1945. Je pracovníkem Historického ústavu AV ČR, v. v. i. Mezi jeho vědeckou specializaci patří především politické elity komunistického Československa, společnost v období liberalizace a normalizace, česko-slovenské vztahy, a osoba Gustáva Husáka. Je autorem řady odborných textů a studií k problematice moderních čs. dějin.

Summary

Gustáv Husák's last years in prison and his toilsome journey to freedom (1958–1960)

The study represents the first comprehensive research output of the last years, in which had spent dr. Gustav Husak (prominent Slovak Communist) his sentence in prison after his conviction in the so-called Process with the bourgeois nationalists. Monitoring is Husák's mental and health status prior to release is monitored, as well as his correspondence. The important part is the analysis of all available sources of political and partisan nature, emitted before Husák's release (in the years 1958 to 1960).

ústav SAV (dále HÚ), kr. 61, Obhajoba dr. Gustáva Husáka „Svedectvo o SNP“, 26. 3. 1965 – Tézy práce „Svedectvo o SNP“ – Gustáv Husák, 13. 3. 1965, s. 2.

64 SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, kr. 2244, a. j. 59, Ohlas k amnestii, vyhlásenej dňa 9. 5. 1960 – informácia k 27. 5. 1960, s. 1.

Václav Plácel z Elbinku, významná osobnost renesančního Hradce Králové (Příspěvek k dějinám purkrabství Hradeckého kraje)

JANA VOJTÍŠKOVÁ

Abstrakt:

Předkládaná studie se zabývá významnou osobností renesančního Hradce Králové – Václavem Plácelem z Elbinku (1556–1604), jenž působil jistě v letech 1586–1604 v písařském úřadu purkrabství Hradeckého kraje a jenž byl v letech 1591–1604 současně tamním předním městským písařem. Na základě pramenného výzkumu je představen nejen Plácelův karierní vzestup, ale též jsou prostřednictvím vzácně dochovaných pramenů sledovány jeho životní osudy.

The presented study deals with the important personalities of the Renaissance Hradec Králové – Vaclav Plácel of Elbink (1556–1604), who certainly served in 1586–1604 in the clerical office of Burgraviate of Hradec region and in the years 1591–1604 at the same time was the local town scribe. Based on the research of source it is introduced not only Plácel's career advancement, but also through the well-preserved sources his life ways are monitored.

Klíčová slova:

Václav Plácel z Elbinku, Hradec Králové, doba předbělohorská, purkrabství Hradeckého kraje, městská kancelář, písařský úřad

Václav Plácel of Elbink, Hradec Králové, time before the Battle on White Mountain, Burgraviate of Hradec region, city office, clerical office

Hradec Králové náležel v době předbělohorské k nejvýznamnějším městům Českého království. Pokračoval tak v tradici, jejíž kořeny můžeme sledovat už od doby raného středověku, kdy Hradec patřil mezi důležitá přemyslovská hradíště. Správní centrum, jež se utvořilo v souvislosti s existencí hradské soustavy, současně vytvořilo v případě Hradce předpoklady ke vzniku královského města.¹ Úloha, již sehrál východočeský region v období husitském a pohusitském, a správní tradice, udržující se a proměňující se v průběhu jednotlivých století,

1 Hradec, u něhož je pro období 13. stol. vhodné nepoužívat přívlastek Králové, náleží mezi nejstarší vrstvy utváření městského zřízení v našich zemích. Jeho městský charakter je dosvědčen již v listině z roku 1225. K tomu srov. např. Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 59, 77, 105.

umožnily vznik naprosto ojedinělé soudní instituce – purkrabství Hradeckého kraje. Analogickou soudní stolicí bylo pouze purkrabství Pražského hradu, které kompetenčně zajišťovalo všechny ostatní kraje tehdejšího Českého království. Purkrabství Hradeckého kraje tak po svém ustanovení představovalo v rámci systému feudálního soudnictví určitou anomálii.

Sledujeme-li produkci dosavadní historiografie, záhy shledáváme, že se problematice purkrabství Hradeckého kraje doposud žádný badatel soustavněji nevěnoval. Prozatím jediným, kdo se ve své právněhistorické sondě zaměřil na činnost soudu, a to zvláště pro období závěru 16. století, byl Karel Malý.² Důvod je zcela jednoduchý: po přesunutí instituce někdy na konci 17. století do Prahy došlo postupně k nenávratnému zničení a ztrátě naprosté většiny písemné produkce, která vzešla jak z její královéhradecké, tak posléze i z pražské působnosti, o níž prozatím nemáme jasnější představu. To málo, co se dochovalo (a představujeme si skutečně pouze zlomek z původní jistě bohaté produkce), je roztroušeno po českých archivech a knihovnách, a proto utvořit si obraz o činnosti této instituce znamená náročnou badatelskou práci. Tato stať se řadí do série příspěvků, které se budou cíleně věnovat výzkumu její působnosti.

Vyjděme z dostupných informací a představme si prostřednictvím závěru K. Malého základní úlohu, jakou plnilo purkrabství Hradeckého kraje v závěru 16. století. Z výzkumu vyplynulo, že se soudní stolice purkrabího Hradeckého kraje, čelního představitele purkrabství, vztahovala na územní okruh vlastního kraje. Vedle purkrabího zasedalo na soudě i deset přísedících z řad nižší šlechty, aby společně soudili záležitosti menšího významu.³ Mimo jejich pravomoc stály pře dotýkající se hrdla, cti, dědictví a veřejných výtržností. Purkrabský soud se zabýval civilní majetkovou agendou šlechticů Hradeckého kraje, zvláště pak byla jeho činnost zaměřena na spory vyplývající z půjček (především peněžitých) a na vymáhání dluhů. Purkrabský soud využívali jako žalobci též hradečtí měšťané, obracející se na tuto instituci v některých záležitostech jimi držných zemských statků. Do role obžalovaného se v těchto drobných sporech dostávali příslušníci rytířského stavu.⁴

Purkrabství sídlilo s jistotou od roku 1507 v budově, jež byla jedinou dochovanou stavbou z původního královského paláce, pobořeného v době husitské. Tehdejšímu purkrabímu Hradeckého kraje Bohuňkovi Černínovi z Černína daroval královský dům Vladislav Jagellonský s tím, že do budoucna bude majetkem purkrabího a bude sloužit potřebám jeho úřadu.⁵ V této době došlo k pozdně gotické přestavbě budovy, v níž byla zřízena rozsáhlá klenutá síň pro potřeby soudu. Tento pozdně gotický interiér je doposud zachován. V době předbělohorské, kdy došlo k renesančním úpravám objektu, bylo pro budovu

2 Karel MALÝ, *Poznámky k činnosti soudu purkrabího kraje hradeckého na konci 16. stol.*, Právněhistorické studie 28, 1987, s. 45–74.

3 *Tamtéž*, s. 49.

4 *Tamtéž*, s. 68.

5 *Tamtéž*, s. 49.

soudu používáno označení *Nový hrad*.⁶ Dostáváme se tak do předpokládaného zlatého věku působnosti soudu, jenž již měl za sebou několik desetiletí vývoje.

Důležitá role připadala i písaři úřadu purkrabského, který vedl písemnosti soudu i purkrabskou kancelář. U soudu je též několika zmíenkami doložena činnost mladšího písaře.⁷ Výraznou osobností, jež je spojena s písařským úřadem, je **Václav Plácel z Elbinku**, zastávající post písaře purkrabství jistě v letech 1586–1604. Podpis Václava Plácela z Elbinku, jenž byl písařem vzácně dochovaných register nálezů a půhonů purkrabského soudu⁸, je doložen v královéhradeckých registrech (1590) 1591–1597 na straně 1589.⁹ Plácel je tak současně na základě paleografické analýzy jedním z hlavních písařů vzácně dochovaných královéhradeckých register korespondence.¹⁰ Kdo byl Václav Plácel, jenž zastával jak písařské místo u purkrabského soudu, tak i přední post v městské kanceláři? Na tuto otázku by měla odpovědět předkládaná studie, jež mj. doloží, že pravděpodobně ne náhodou se dochovaly výše zmiňované úřední knihy, na nichž se Plácel písařsky podílel či byl přímo jejich tvůrcem. Věnujme mu proto pozornost a nahlédněme do jeho životního osudu.

Podle údajů v Ottově slovníku naučném se Václav Plácel narodil 7. září roku 1556 v rodině zámožného hradeckého měšťana Jana Plácala a jeho manželky Anny. Václav měl tedy používat příjmy Plácal (Placalius), ale pravděpodobně kvůli libozvuku pozměnil posléze své příjmy na Plácela.¹¹ V několika latinských básních ho však i poté vrstevníci vzpomínali jako Placalia.

Lze předpokládat, že základní vzdělání nabyt Václav Plácel v hradeckém prostředí, konkrétně v hlavní latinské škole. V sedmnácti letech se nechal 2. října 1573 zapsat na univerzitu ve Wittenbergu, kde absolvoval studia filozofická a právníká.¹² Plácel ve své době již pochopitelně nebyl výjimkou. Jak dokládá kupř. J. Mikulka, setkáváme se v souvislosti s evropskou reformací se jmény Hradečanů i na dalších německých luteránských a kalvínských akademiích. V případě Wittenbergu zmiňuje 7 studentů, v Lipsku studovalo 5 Hradeckých,

6 Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I./2*, Hradec Králové 1997, s. 218.

7 *Tamtéž*, s. 223.

8 Strahovská knihovna, *Registra nálezová červená 1587–1593*, rkp. sign. DD II. 13, a *Registra druhá půhonná Plácelova 1589–1593*, rkp. sign. DD II. 14. Jejich základní právněhistorickou charakteristiku srov. u K. Malého (K. MALÝ, *Poznámky k činnosti soudu purkrabiho kraje hradeckého*, s. 45–74). V současné době jsou obě registra i další dochovaný materiál, který se podařilo nashromáždit, objektem autorčina rozsáhlého a všestranného výzkumu.

9 SOA Zámorsk, SOKA v Hradci Králové, fond Archiv města Hradce Králové (dále jen AMHK), *Registra 1591–1596 (Kniha dopisů urozeným)*, inv. č. 316, kniha č. 27 (tato registra budou na základě podrobného diplomatického rozboru dále citována jako registra (1590) 1591–1597).

10 Vedle výše citovaných register (1590) 1591–1597 jsou to i *registra 1587–1591, 1596–1608*. (AMHK, *Registra 1588–1590, 1597–1608 (Kniha dopisů urozeným)*, inv. č. 315, kniha č. 26. Tato registra budou na základě diplomatického rozboru, který odhalil nesrovnalosti s datací uváděnou v inventáři, vymezována lety 1587–1591, 1596–1608.) K rozboru obou dochovaných register srov. Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, *Královéhradecká městská kancelář zvláště ve světle dochovaných register z doby předbělohorské*, ČNM 182, 2013, s. 29–50.

11 Ještě ve svatební smlouvě z roku 1577 vystupoval jako Plácal. (Srov. dále.)

12 Zdeněk BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, Hradec Králové 2005, s. 75.

v Altdorfu 4 a pro ilustraci zmiňme ještě např. Heidelberg, kde byli zapsáni dva.¹³ Plácelův pobyt ve středisku německé reformace musel zanechat ve vnímavém mladíkovi nepochybný vliv. Po návratu do Čech se Plácel ještě na pražské univerzitě věnoval studiu klasických jazyků.¹⁴ Mezi jeho učitele patřili např. Daniel Adam z Veleslavína, Jiří Carolides či Václav Kaliště z Ottersfeldu, Plácelův budoucí tchán.¹⁵ Plácel dosáhl pravděpodobně jen bakalářského stupně vzdělání, protože v pramenech není uváděn s titulem mistr.

Vybaven novými znalosti i životními zkušenostmi se Plácel v roce 1577 navrátil do Hradce Králové. Předpokládejme, že se vrátil někdy na samém počátku roku, protože již 14. ledna 1577 uzavírá svatební smlouvu s Annou, dcerou hradeckého patricije a lékaře Bonaventury Koyta z Bílé Hory. Z textu je zřejmé, že Anna přinesla do manželství 100 kop gr. č. a Václav podle tehdejších pravidel pražského právního okruhu¹⁶ přináší 150 kop gr. č., které nadlepšil sumou 100 kop gr. č. Oba mladí manželé tak vstupovali do manželství s částkou 350 kop gr. č. Současně oba uvedli výše dalších částek, s nimiž chtěli každý svobodně nakládat: v případě Plácelově se jednalo o 250 kop gr. č., v případě Anině 150 kop gr. č.: „... pan Bonaventura Koyt z Bílé Hory, dáváje pannu Annu, dceru svou, panu Václavovi Plácalovi za manželku, věnuje po ní jemu jedno sto kop g. českých do dne a do roka na způsob ten: jestli by Pán Bůh dříve dne a roku pannu Annu prostředkem smrti (čehož Bůh ostřez) pojíti z tohoto světa ráčil, tehdy pan Václav, vezma takových jedno sto kop g. č. věna svého, na víc statku jejího se potahovati žádným vymyšleným způsobem aby nemohl, leč by ona panna Anna jemu panu Václavovi co z lásky dáti aneb poručiti chtěla. Což se při vůli její zůstavuje. Proti tomu pan Václav Plácal vedle obdarování a slavných privilejí svatě a slavné paměti Jich Milostí císařův a králův městu tomuto nadaných jí panně Anně, budoucí manželce své, obvěňuje třetinou vejš, totiž půl druhého sta kop g. č., na svrchupsaný způsob do dne a do roka a pro lásku upřímnou, kterouž on pan Václav k panně Anně má, nad to věno ještě jedním stem kopama grošmi českými nadlepšuje tak, aby kdyby Pán Bůh všemohoucí pana Václava dříve dne a roka z tohoto světa prostředkem smrti (čehož Bůh rač zachovati) vytrhnouti ráčil, ona panna Anna, vezmouce věno své i s jeho jí nadlepšením, na více statku pana Václava se potahovati žádným vymyšleným způsobem nemohla, leč by též on pan Václav jí co více dáti neb odkázati chtěl. Což se tolikéž při jeho svobodné vůli zanechává. Dal-li by jim pak Pán Bůh oběma den a rok společně živu býti a ten čas přečkati, tehdy tito manželé mají býti a těmito smluvami se činí praví společníci, hromáždníci i nápadníci všech všady bez výjimky mohovitých i nemohovitých statkův, kteréžkoliv mají neb potomně by

13 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 349.

14 Antonín RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, in: TÝŽ, *Dodatky a opravy k bibliografiím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii*, ČMKČ, 45, 1871, s. 92–95, zde s. 92.

15 *Ottův slovník naučný* (dále OSN), díl XIX, Praha 1902, s. 824.

16 O dva roky později dojde k vydání Koldínova městského práva, jehož zásady, vycházející zvláště ze zvyklostí pražské oblasti, se rozšíří vzápětí i v Hradci Králové. K tomu srov. nové vydání Koldínových Práv: *Práva městská Království českého 1579*. Edice, edd. Jiří ŠOUŠA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, in: Karel MALÝ a kol., *Práva městská Království českého*. Edice s komentářem, Praha 2013, s. 51–622.

s požehnáním božím míti mohli. Však pan Václav z svého statku sobě vyměňuje půl třetího sta kop g. č.: těm aby on vládnouti, kšaftovati a svobodně buď panně Anně, manželce své, nebo komukoli jinému beze vsí a všelijaké jednoho každého člověka překážky dáti a poručiti moc měl a má. Tolikéž panna Anna, manželka budoucí jeho, z svého statku sobě půl druhého sta kop g. č. vyměňuje tím vším způsobem, jakž při vejmince pana Václava zapsáno stojí. Dal-li by jim pak Pán Bůh společně dědice, ti se při své dědičné spravedlnosti na rovný spolu s ní jakožto matkou svou díl v tom obapolném příšlém statku, kterýž nyní neb potomně z požehnání božního míti budou, zůstávají kromě vejminek nahoře psaných...“.¹⁷

Tímto svým svazkem se Plácel sblížil s jednotou bratrskou, neboť jeho tchán byl jejím horlivým stoupencem a šířil její učení ve městě i v jeho okolí. Anna porodila Plácelovi několik dětí, mezi nimi i syna Samuela, jehož kmotrem byl Daniel Adam z Veleslavína. V roce 1599 Samuelovi odkázal svou knihovnu s rukopisnými i tištěnými lékařskými knihami doktor Jan Koyt z Bílé Hory, měšťan Nového Města pražského, s tou výminkou, že se má Samuel stát také lékařem. Samuel však umírá ve stejném roce jako jeho strýc. Morová epidemie pravděpodobně způsobila smrt i druhému Plácelovu synu Danielovi, jenž v letech 1597–1598 studoval společně se Samuelem ve Zhořelci. V Plácelově závěti z roku 1603 se již jeho jméno nezmiňovalo. Danielova stopa mizí v roce 1599, kdy odešel na univerzitu do Frankfurtu nad Odrou.¹⁸

Vraťme se však do doby, kdy se mladý Plácel po studiích navrátil do svého rodiště. Podle Zdenka Bláhy stálo na počátku jeho kariéry působení v pozici správce hradecké latinské školy.¹⁹ Tato praxe bývala velmi častá,²⁰ ale v případě Plácelově je toto tvrzení velmi problematické: shodneme-li se, že se Plácel navrácí v roce 1577, tento údaj souhlasí jak u A. Rybičky, tak u Z. Bláhy, mohl by místo prvního správce školy vykonávat pouze po dobu několika dnů. Jak je známo, nejednalo se v případě učitelských míst o zaměstnání trvalejšího charakteru: učitelé nesměli být mj. ženatí. Jak již víme, mladý Plácel se oženil již v lednu s Annou Koytovou. Lze v této souvislosti předpokládat, že sňatek byl předem domluven. V tomto případě je tedy nepravděpodobné, že by se učitelského místa ujal. Ani u J. Mikulky není Plácel mezi správci jmenován. Teprve později máme s jistotou doložen Plácelův trvalejší zájem o hradeckou hlavní latinskou školu, jež platila v době předbělohorské za instituci s vysokou úrovní. Připomeňme, že se vedle školy žatecké, litoměřické a lounské se řadila mezi nejprřednější venkovské školní ústavy v Českém království. O volbě kandidátů na školská místa rozhodoval pražský rektor, jemuž byly i předkládány pořady přednášek a seznamy žáků s údaji o jejich původu. O úroveň školy však pečovalo město samo. Nejen konšelský sbor, ale i přední hradečtí měšťané a vzdělanci

17 AMHK, *Knihy svatebních smluv (Liber obligationum conjugalium) 1562–1622*, inv. č. 330, kn. č. 41, fol. E3v–E4r.

18 Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 77.

19 *Tamtéž*, s. 75.

20 K tomu srov. podrobněji např. František ŠMAHEL, *Existenční vyhlídky a kariéry českých humanistů*, in: TÝŽ, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 354–363.

měli skutečné porozumění pro společenskou hodnotu vzdělání. Povšimnout si můžeme péče o sirotky, kteří měli být vedeni k literárnímu vědění, tj. k zisku znalostí ze všech všeobecných předmětů, jakými bylo zvláště čtení, psaní či počty, a též nejedné materiální podpory, která je doložena z pozdějších let právě i v případě Plácelově.²¹ Jako uznávaný humanista byl též Plácel později pověřen úlohou inspektora tehdejších hradeckých škol.²²

Upřeme však naši pozornost znovu do období Plácelova návratu do rodného města. Vyloučíme-li na základě dostupných informací, že se Plácel stal správcem hradecké hlavní školy, je třeba hledat jeho působíště jinde. Podle závěrů výzkumu A. Rybičky působil Plácel jako zástupce a prokurátor u městského soudu, jak měl dokládat záznam tehdejšího předního písaře Jana Kotoula.²³ Snad tento pramen měl k dispozici i F. de P. Švenda, který to vylučoval s ohledem na Plácelův raný věk.²⁴ Nejasností kolem této etapy života je více. V pramenech však vidíme, že jeho veřejné působení mohlo být jedním z hlavních impulzů, které ho postupně přivedly k pozměnění podoby příjím z Plácala na Plácela. Ve smlouvě z 19. února roku 1577, týkající se prodeje Plácelova domu „*při městě na Klášteřišti*“ za 565 kop gr. míš. koželuhovi Zikmundu Stejskalovi, se až do roku 1585 v jednotlivých záznamech ročních splátek stanovené sumy 20 kop gr. míš. objevuje podoba Plácal. Poté je až do roku 1597, kdy byla částka zcela splacena, pravidelně doloženo příjím Plácel.²⁵ Zápis je současně prvním dokladem Plácelových občasných obchodních aktivit s nemovitostmi, s činností, jež byla v tehdejších společenských kruzích, v nichž se Plácel pohyboval, běžnou.²⁶

Významným mezníkem v Plácelově životě je rok 1582: majestátem Rudolfa II. ze 4. prosince téhož roku byl Plácel společně se svým přítelem Petrem Capellou (Kozkou), lékařem a literátem (1550–1599), jenž také studoval ve Wittenbergu (imatrikulován v roce 1572)²⁷ a jenž se po roce 1580 usadil v Hradci,²⁸ na

21 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 335–337; A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 93.

22 Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 75.

23 A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 92.

24 František de Paula ŠVENDA, *Druhý železný obraz města Králové Hradce*, Rozdíl IV, Hradec Králové 1804, s. 131–132.

25 AMHK, *Trhová kniha 1575–1667* (= *Trhová kniha bílá 1575–1707*), inv. č. 335, kn. č. 46, fol. C13r.

26 Jmenujme v této souvislosti i Plácelovu koupi domu po zemřelém Lukáši Šrotýřovi za 70 kop gr. míš. (AMHK, *Trhová kniha 1588–1602* (= *Trhová kniha žlutá 1588–1696*), fol. D8r.) Hodnota Plácelova majetku se poté významněji zvýšila, když mu v roce 1587 zemřela matka a on po ní zdědil dům. (A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 92).

27 <http://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/record.pl?rid=cnp01118026>, [6.11. 2012].

28 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 297. V *registrech 1587–1591, 1596–1608* jsou o něm taktéž doloženy zmínky. Srov. fol. 458r, 470v–471r, 480v, 484r. Zápis se týká vymáhání dlužných pohledávek. Capellovy neurovnané záležitosti převzal po jeho smrti zeť Kryštof Wolf. V prvním případě z roku 1602 (fol. 458r) vymáhali na Wolfovi 36 kop gr. míš. a splacení dalších blíže nespecifikovaných dluhů dědicové po Hanuši Rumlerovi. Ve druhém případě (fol. 470v–471r, 484) řešeném v letech 1603–1604 je již patrné, že Wolfa dostaly tchánovy pohledávky do velkých finančních nesází. Přestože již Wolf prodal na předměstí dvůr a žil v podnájmu, stále potřeboval peníze k uhrazení tchánovy pohledávky u Ctibora Smila Pecingara z Bydžína a na Nechanicích a Kunčících, berníka Hradeckého kraje. Wolf proto prosil prostřednictvím

přímluvu vlivných přátel za vynikající vzdělání a ušlechtilé chování povýšen do stavu vladyckého.²⁹ Současně jim byl udělen erb, mající podobu šikmo děleného štítu, v jehož horní modré části je zlatý půlměsíc, v dolní stříbrné části se nachází zelený vavřínový věnec. Nad štítem je umístěn otevřený kolčí helm s korunou, z níž jakožto klenot vycházejí dvě rozevřená křídla: pravé má barvu modrou a je na něm umístěn zlatý půlměsíc, levé barvu stříbrnou a je na něm zachycen zelený vavřínový věnec.³⁰ Tímto aktem získali oba též povolení psát se z Elbinku.³¹

Kdy nastoupil Václav Plácel na post písaře purkrabského soudu, nevíme. Prozatím nejranější zmínka o jeho působení je z 23. listopadu 1586.³² Jeho činnost zde můžeme podrobněji sledovat od druhé poloviny listopadu roku 1587, kdy Plácel založil nová registra, z jejichž úvodu se dovídáme i jméno tehdejšího purkrabího a jména přísedících: „*Registra nálezův úřadu purkrabství Kraje hradeckého založena za úřadu urozeného a statečného rytíře pana Albrechta Kapouna z Svojkova a na Hlušicích, purkrabě Kraje hradeckého, a pánův soudcův těchto urozených: pana Fridricha Rodovského z Hustřiran a na Velichovkách, pana Jana staršího Dobřanského z Dobřenic a na Dobřenicích, pana Jana staršího Vostromířského z Rokytníka a na Vostromíři, pana Jana Jetřibského z Rysumberku a na Boharyni, pana Mikuláše staršího z Bubna na Liticích a Žamberce, pana Jana Cidlinského z Sluh a na Vyklecích, pana Kryštofa Bukovského z Hustřiran na hradě Velehradě, pana Heřmana Cetryce z Kařiše a na Šaclíři, pana Albrechta Pecingara z Bydžína a na hradišti Heřmanovu Choustníku, pana Adama Zilvara z Zilbrštejna a Pilníkova na Novém Dvoře, Třebnoušovsi a Žirči, mnou Václavem Plácelm z Elbingu, písařem téhož úřadu purkrabství Kraje hradeckého, v sobotu den památky svatě Alžběty vdovy, kněžny slezské, tj. IXX. Novembris, léta od narození Syna božího patnáctistého osmdesátého sedmého*“.³³ Přesné datum založení knihy je sporné, protože památka Alžběty vdovy sice skutečně připadá na 19. listopad, ale uváděného roku 1587 bylo Alžběty vdovy ve čtvrtek, nikoli v sobotu. Tato registra, opatřená původní koženou renesanční vazbou s titulem „*Registra červená nálezová*“, vytlačenými iniciálami Václava Plácela z Elbinku „*W P Z E*“, vytlačenými konturami jeho

---

městské rady o povolení Hanibala z Valdštejna a na Hostinném, aby mu ve městě Hostinném povolil prodej domu, který měl Wolf ve vlastnictví. V případě posledního konceptu misivu ze srpna roku 1603 (fol. 480v) vymáhal Wolf částku 250 kop gr. míš. a 100 korců pšenice na Hansi Kryštofovi z Valdštejna a na Hostinném.

29 V období 16. a na počátku 17. století můžeme v Hradci Králové napočítat na padesát erbovních rodin. Vedle Plácelů z Elbinku mezi nejvýznamnější náleželi Balbínové (Škornicové z Vorličné), Bohdanečtí z Polehrad, Cejpové z Peclínovce, Činvicové z Libína, Jiskrové ze Sobince, Karáskové Lvovičtí ze Lvovic, Klebsatlové z Mýlhauzenu, Svěchinové z Paumberka, Vadasové z Karlova aj. Erbovní měšťané nebyli členy rytířského stavu, byli však povinni účastnit se jako jízdní osobně vojenské hotovosti nebo za sebe poslat adekvátní náhradu. V městském prostředí tato vrstva představovala jakési pokračování zemanů, kteří se za husitství i po něm usazovali ve městech a leckdy splynuli s místním prostředím (J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 261).

30 A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 92.

31 OSN, s. 824.

32 F. de P. ŠVENDA, *Druhý železný obraz*, Rozdíl IV, s. 132.

33 Strahovská knihovna, *Registra nálezová červená 1587–1593*, fol. [1r].

erbu a též připojeným vrocením „1587“, sloužila k zaznamenávání nálezů z let 1587 až 1593. Přípisky jsou i mladšího data.

V citovaných nálezových registrech lze k roku 1591 dohledat zmínku, v níž Plácel informoval o onemocnění a smrti purkrabího, což bylo důvodem odkladu zasedání soudu: „*Soud purkrabství Kraje hradeckého položen v outerý po památce svatého Pavla k víře křesťanské obrácení*³⁴ v hodin 16 léta Páně 1591. *Actum odklad v plném soudě v středu po památce svat[é]ho*³⁵ *Martina, rytíře, léta 1590.*³⁶ *Odloženo za příčinou nedostatku zdraví Jeho Milosti purkrabě Kraje hradeckého a nepřítomnost osoby mé, kterýž sem celejch devět nedělí při pánu v Praze byl až právě do jeho smrti, do outerý po památce svat[é]ho Valentina nejprv příští hodiny 16.*³⁷ *Actum toho odkladu v Starém Městě pražském v outerý den svat[é]ho Vincencia léta Páně 1591.*³⁸ Uvedené údaje potvrzují, že Plácel již v 90. letech zajížděl do Prahy i na delší období. Je třeba si povšimnout i vedlejší věty, v níž oznamuje, že trávil poslední týdny života v blízkosti tehdejšího purkrabího Albrechta Kapouna ze Svojkova a na Hlušicích. K této blízkosti ho vedle pracovních povinností pravděpodobně mohly předurčit i společné sympatie obou mužů k učení jednoty bratrské. Příklon i dalších významných hradeckých osobností přelomu 16. a 17. století k jednotě bratrské přispíval k tomu, že proti nim nebyly v hradeckém prostředí podnikány nařizované zákroky. Dokladem je např. upozornění z ledna 1603 purkrabího Hradeckého kraje Jana Vřesovce, že doposud nebyly na Hradecku uzavřeny bratrské sbory. V Hradci však v této době bratrský sbor ještě nefungoval; duchovní potřeby pro místní příznivce jednoty obstarával nechanický farář.³⁹ V září 1604 přímo Rudolf II. napomínal krajské hejtmany, že nedali veřejně vyhlásit jeho mandáty zaměřené proti jednotě. V této době už však zbývaly Václavu Plácelovi poslední dny života.

Druhá dochovaná Plácelova registra z působnosti purkrabství byla založena 21. února 1589: „*Registra pŕuhonná ŕřadu purkrabství Kraje hradeckého založena za ŕřadu urozeného a statečného rytíře pana Albrechta Kapouna ze Svojkova a na Hlušicích, purkrabího Kraje hradeckého, a urozených: pana Fridricha Rodovského z Hustířan a na Velichovkách, pana Jana staršího Dobřanského z Dobřenic a na Dobřenicích, pana Jana staršího Vostromířského z Rokytníku a na Vostromíři, pana Jana Jetřibského z Rysumberku a na Boharyni, pana Mikuláše staršího z Bubna a na Liticích a Žamberce, pana Jana Cidlinského z Sluh a na Vyklecích, pana Kryštofa Bukovského z Hustířan na hradě Velehradě, pana Heřmana Cetryce z Kařiše a na*

34 Tj. soud byl původně plánován na 29. ledna 1591.

35 S ohledem na skutečnost, že se v Plácelově textu objevuje u koncovek adjektiv nepravidelné ŕžení, je zkracované adjektivum svatý (v textu *S^o*) rozepisováno s použitím hranaté závorky v místě, kde nejsme schopni jednoznačně rozhodnout, jaká by byla podoba slova, kdyby ji býval Plácel celou uvedl.

36 Odklad učiněn 14. listopadu 1590.

37 Soud se měl nově sejít 19. února 1591.

38 Odklad učiněn 22. ledna 1591. Srov. Strahovská knihovna, *Registra druhá pŕuhonná Plácelova 1589–1593*, fol. P28v. Novým purkrabím se poté stal Jan z Vřesovic a Doubravské Hory na Podsedicích a Libčevsi, rada Jeho Milosti císařské.

39 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 327–328.

Šacléři, pana Albrechta Pecingara z Bydžína a na Hradišti Heřmanovu Choustníku a pana Adama Zilvara z Zilbrštejna a Pilníkova na Novém Dvoře, Třebnoušovsi a Žirči, mnou Václavem Plácelem z Elbingu, úřadu purkrabství Kraje hradeckého písařem, v první outerý postní, XXI. Februarii, quo die post captum Serenissimum archiducem Austriae Dominum Maximilianum facta et sancita est pax et foederum⁴⁰ inter Boemos et Polonos renovatio, léta od narození Pána našeho patnáctistého osmdesátého devátého“.⁴¹ Do tohoto svazku register, jež mají taktéž dochovanou původní koženou renesanční vazbu s vytlačeným titulem „Registra druhá půhonná Plácelova“ a taktéž vytlačenými konturami jeho erbu a vročením „1589“, se zapisovalo až do roku 1593. Přípisky pocházejí i z let následujících.

Na počátku roku 1590 zemřela Plácelovi jeho první manželka Anna. Ještě v témže roce se Plácel v červenci oženil s Magdalénou, vdovou po Pavlovi Jenichenovi, hradeckém měšťanovi.⁴² Oba manželé, vstupující do svazku ze stavu vdovského, vložili do manželství celkem 250 kop gr. č. Při pročitání Plácelovy druhé svatební smlouvy je již zřejmý jeho společenský vzestup: svědečnou řadu tvoří zvláště příslušníci rytířského stavu, s nimiž se Plácel znal z prostředí purkrabského soudu: „Léta Páně 1590 v outerý po památce Rozeslání svatých apoštolův, jenž jest 17. Juli, staly se smlouvy svadební dobré, celé a dokonalé mezi poctivou a šlechtnou paní Magdalenou, po někdy dobré paměti panu Pavlovi Jenichenovi pozůstalou vdovou, z jedné a slovutným panem Václavem Plácelem z Elbingu, úřadu purkrabství Kraje hradeckého písařem, z strany druhé, a to takové: Že ona paní Magdalena, oddávaje se jemu panu Václavovi Plácelovi s vědomím a dovolením paní Anny, matky své, i také pana purkmistra [a] pánův města toho, z statku svého věnuje po sobě do dne a do roka padesáte kop g. č. Proti tomu pan Václav jí zase těmito smlouvami jakožto vdovec vdově sobě v stavu rovně tolikéž do dne a do roka padesáte kop g. č. obvěnuje a z lásky, kterouž k ní má, jí půl druhého sta kop g. č. přidává a nadlepšuje. Tak kdyby kohokoli z nich Pán Bůh dříve dne a roku od smrti uchovati neráčil, živý zůstalý po umrlém vezma tu nadepsanou sumu na více statku umrlého se potahovati nemohl, leč by jeden druhému co více dobrovolně dáti a odkázati chtěl. Po dni pak a po roce, jak by se dále o statky své sněsti chtěli, toho při své dobré a svobodné vůli zanechávají. Stalo se v přítomnosti urozeného pána pana Fridricha z Újezdce, z Kunic a na Rysmburce a urozených a statečných rytířův pana Albrechta Kapouna z Svojkova a na Hlušicích, purkrabí Kraje hradeckého, pana Vostroměřského z Rokytníka a na Vostroměři, pana Mikuláše staršího z Bubna na Litici a Žamberce, pana Heřmana Cetryce z Kařiše a na Šaclíři, pana Albrechta

40 V textu je uvedeno *faederum*.

41 Strahovská knihovna, *Registra druhá půhonná Plácelova 1589–1593*, fol. [1r].

42 A. Rybička uvádí podobu „Junich“ (A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 92), Z. Bláha „Jemnich“. (Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 75.)

*Pecingára z Bydžína a na Hradišti Heřmanovu Chusníku, pana Adama Zilvara z Zilvarštejna43 a Pilníkova na Novém Dvoře, Třebnoušovsi a Žirčí“.*⁴⁴

Kariéra předního městského písaře se v případě Plácelově začíná v roce 1591. Dne 22. dubna 1591, tj. v době, kdy byl již zpět ze svého pražského pobytu v blízkosti umírajícího purkrabího Albrechta Kapouna, složil přísahu jako přední písař radní; vystřídal tak v úřadu M. Jana Vodičku Horažďovského. Nejpozději pět dní poté, viděno dochovaným písemným materiálem, již začal Plácel zaznamenávat koncepty do specializovaných register misivů určených příslušníkům nižší šlechty.⁴⁵ Je nepochybné, že zkušenosti, které doposud Plácel nasbíral v úřadě písaře purkrabského soudu, jistě začal uplatňovat i při vedení královéhradecké městské kanceláře. Přestože máme pro dobu předbělohorskou prozatím doložených pouze 13 městských knih z působnosti kanceláře radních písařů, zvláště dochovaná registra korespondence svědčí o propracovanosti knihového systému, a to i v době působení Václava Plácela z Elbinku. Jak prokázal diplomatický rozbor, kancelářský personál vedl v poslední čtvrtině 16. století *registra určená primárně pro styk s představiteli rytířského a vladyckého stavu, registra pro korespondenci s pány, registra pro zaznamenávání konceptů misivů pro města a registra pro záležitosti nadřízených úřadů.*⁴⁶ V podstatě by to potvrzovalo i závěry výzkumu, který byl uskutečněn J. Vojtíškovou v prostředí Nového Města pražského, a to pro období přelomu 80. a 90. let 16. století.⁴⁷ Obdobná specializace je předpokládána i na Starém Městě pražském.

Ukazuje se tedy, že jedním z možných měřítek stupně vyspělosti jednotlivých městských kanceláří je mj. právě způsob vedení register. V podstatě platí, že u významnějších měst je propracovanější systém vedení přehledu o odesílané korespondenci z městské kanceláře. Jinými slovy, městská registra v tomto smyslu představují cenný historický pramen, který odráží i význam a vyspělost určitého města jako takového. Nesporným důkazem je právě královéhradecká městská kancelář, jedna z nejrozvinutějších kanceláří tohoto druhu v království, jejíž archivní fond bohužel v průběhu staletí zaznamenal obrovské ztráty. Významným představitelem této instituce, jehož tvůrčí duch se podepsal na její vyspělosti na přelomu 16. a 17. století, byl právě Václav Plácel z Elbinku, jehož životní osudy i kariérní vzestup sledujeme.

Vraťme se zpět do roku 1591, kdy se Plácel ujímá postu předního radního písaře. V této době byl Václav Plácel již jistě činný v královéhradeckém literátském kúru, jenž je v Hradci doložen již někdy po roce 1463. Literátské

43 Jméno tohoto rodu pochází z německého Silber, Silberstein. V pramenech se setkáváme s různými variantami, dokreslujícími počestování tohoto jména. K tomu srov. i výše ukázkou z register náleží a z register púhonů purkrabského soudu.

44 AMHK, *Knih svatebních smluv 1562–1622*, fol. F8.

45 AMHK, *Registra (1590) 1591–1597*, pag. 72.

46 Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře v době předbělohorské (1526–1620)*, in: TÍŽ, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, s. 191–192 a 201–203.

47 K tomu srov. Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Písemná komunikace mezi královskými městy na příkladu Nového Města pražského a polabského pětiměstí*, Praha 2011, zvl. s. 111.

bratrstvo bývalo původně laickým evangelickým sdružením, tvořeným čelními představiteli města a obecními hodnostáři, erbovníky, majetnými a významnými měšťany, učiteli a studovanými sousedy. Ti všichni se scházeli v neděli a ve svátek v domovském chrámu ke zpěvům oslavujícím božskou autoritu. Vedle potřeby víry a povznesení ducha to byla pro mnohé i příležitost zviditelnit se, pochlubit se. Později se organizace družiny připodobnila cechům: byla řízena staršími, volenými na shromážděních a zastupujícími navenek ostatní. Starším též náleželo rozhodování sporů mezi členy bratrstva a mohli udílet pokuty za nedbalost či dluhy. Přijetí do bratrstva představovalo velmi složitou ceremonii a každý nový člen musel zaplatit „příjemné“ v podobě finanční či naturální, kdy daroval vosk. Členové též museli odvádět pravidelné příspěvky. K nárůstu majetku družiny přispívaly i odkazy zemřelých členů či příznivců bratrstva. Současně však členové projevovali solidaritu a ujímali se jako poručníci sirotků po smrti zemřelých spolubratrů.

Nejinak tomu bylo i v případě hradeckého literátského bratrstva při chrámu sv. Ducha, jehož členem byl Václav Plácel.⁴⁸ V dochovaných hradeckých registrech korespondence je Plácelovo jméno uváděno v zápisu pocházejícím z roku 1592, kde je spolu s hradeckým císařským rychtářem Janem Roubalem Žateckým (1534–1617)⁴⁹ uváděn jako jeden z poručníků sirotků po zemřelém radním Václavu Lhotském (zemřel 3. ledna 1592).⁵⁰ Jak Roubal, tak i Lhotský náleželi mezi členy literátského bratrstva. S Janem Roubalem je spojován Plácel i v případě vyhotoveného vyúčtování hospodaření bratrstva za léta 1593–1595, na kterém se Plácel podílel ještě s M. Jiřím Vodičkou. Tři roky po svém vstupu, tj. v roce 1594, byl Plácel zvolen za staršího této literátské družiny. Protože literátská uskupení mívala velmi těsný vztah k místním školním institucím,⁵¹ býval některý z členů pověřován funkcí školního inspektora. Plácelova autorita, jak jsme se již zmínili výše, ho posléze předurčila k jejímu výkonu. Plácel též patřil mezi hradecké mecenáše a vedle podpory školství přispíval i na výzdobu tehdy vznikajících hradeckých kancionálů.⁵² Ve velkém dvoudílném českém graduálu Matouše Radouše, posledním velkém počínu literátského bratrstva při sv. Duchu, dokončeném v roce 1604, je dochována i Plácelova podobizna.⁵³

Ve věku 36 let vydal Plácel v roce 1592 český překlad anonymního německého rukopisu pod názvem „*Historie židovská*“.⁵⁴ Vydavatelem nebyl nikdo jiný než

48 Kromě této literátské družiny působily literátské kúry i na obou hradeckých předměstích: při kostele u sv. Antonína za Mýtskou branou a u sv. Anny. (Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 8.)

49 O něm podrobněji srov. *tamtéž*, s. 82–83.

50 AMHK, *Registra (1590) 1591–1597*, pag. 359.

51 Učitelé náleželi mezi nepostradatelné členy a opory literátských družin. Velký byl i důraz na výuku chrámového zpěvu (Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 8).

52 A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 93.

53 Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 8, 74 a 75.

54 Plácel knihu věnoval purkmistru a radě města Hradce Králové.

Daniel Adam z Veleslavína, jenž text před vytištěním korigoval.⁵⁵ Jistě se při překladatelských pracích významně zúčastily Plácelovy zkušenosti ze studií na německé univerzitě. Podruhé bylo dílo vydáno na pergamentu v roce 1610, šest let po Plácelově smrti, a obsahuje i Plácelovu podobiznu. Na základě textové a obsahové analýzy prokázala Lenka Prudková z Knihovny AV ČR,⁵⁶ že „*Historia židovská je zcela původním dílem: ústředním tématem je sice obdobně jako u Josepha Flavia válka Židů s Římany, avšak podstatně širší časový záběr Historie židovské, samostatný způsob zpracování látky a v neposlední řadě i vysoká míra údajů doplněných z mladší literatury dokazuje, že tento tisk nelze považovat za překlad Války židovské Josepha Flavia. Jméno autora nám však bohužel zůstává nadále skryto*“. L. Prudková touto svou sondou současně vyvrátila spekulace, že by autory rukopisu mohli být Jan z Ottersfeldu či Václav Kaliště z Ottersfeldu,⁵⁷ Plácelovi současníci. Postavení Historie židovské v rámci předbělohorské tištěné produkce obdobného zaměření lze podle L. Prudkové právem považovat za výjimečné, neboť jde o jediné svébytné zpracování židovských dějin, které bylo vydáno v českých zemích před rokem 1620 a které humanistickým stylem zpřístupnilo soudobému čtenáři židovské dějiny od 6. století př.n.l. po 7. století n.l.⁵⁸

Pokoušíme-li se z dochovaných zpráv, mnohdy velmi torzovitých, sestavit představu o Plácelově životě, jistě by naší pozornosti neměly uniknout informace týkající se všedních záležitostí. Jsou mnohdy cennou ukázkou, jakým způsobem tehdejší lidé trávili svůj volný čas. V této souvislosti je k roku 1593 doloženo Plácelovo svědectví v kauze, která se dostala k jednání před komorním soudem. Jan mladší Dobřenský z Dobřenic měl podle žaloby na sousedském sezení téměř odseknout „tulichem“, tj. dýkou, hradeckému měšťanovi Václavovi Hudovi nos a poranit ho na hlavě. Důvodem měla být měšťanova potupná mluva o osobách rytířského stavu. Z Plácelova dochovaného svědectví vyplývá nejen opatrnost, s níž text formuloval, ale především právníká průprava. Připomeňme, že se vedle městského práva též velmi dobře orientoval v právu zemském, jež bylo v tomto případě užíváno i u komorního soudu. Spíše než

55 O Veleslavínově korektorské činnosti srov. též příspěvek Jany VOJTÍŠKOVÉ, *Jazyková specifika Práv městských Království českého od Pavla Kristiána z Koldína*, in: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*, edd. SVĚTLA ČMEJRKOVÁ – Jana HOFFMANNOVÁ – Jana KLÍMOVÁ, Praha 2012, s. 207–211.

56 Lenka PRUDKOVÁ, *Veleslavínův tisk Historia židovská z roku 1592*, *Knihy a dějiny* 4, 1997, s. 6–26.

57 Srov. např. OSN, s. 824, kde je uvedeno, že Plácel Historii židovskou „přeložil z něm. díla potomního švakra [sic] Václ. z Kaliště a Ottersfelda.“

58 L. Prudková svým rozбором též doložila, že autor rukopisu měl patrně kvalitní vzdělání, jež mohl plně využít při práci s textem. Zřejmá je zvláště znalost zvyklostí humanistické historiografie. Ty se odrážejí v četných teoretických pasážích, které mj. osvětlují humanistické pojetí a charakter zájmu o židovské dějiny. Historie židovská je i významným pramenem poznání myšlení a sebereflexe soudobé společnosti. V průběhu celého díla jsou dohledatelné soudobé a netradiční zprávy, které výrazně přesahují její obsahový rámec vytyčený názvem i textem předmluvy. L. Prudková též prokázala, že se autor Historie židovské snažil seznámit křesťanského čtenáře se zlomkem židovských tradic a reálií bez protižidovského nádechu. Bez povšimnutí nezůstala ani skutečnost, že autor znal a využíval (byť marginálně) rabínskou literaturu, včetně prací předních rabínských autorit. (L. PRUDKOVÁ, *Veleslavínův tisk Historia židovská z roku 1592*, s. 6–26.)

o vině Dobřenského se Plácel ve svém písemném svědectví zmiňuje o schůzkách samotných: „*Svědómí ode mne Václava Plácela z Elbingu, úřadu purkrabství Kraje hradeckého písaře, ku potřebě slovutného Václava Hudy, měštěnína města Hradce nad Labem, proti urozenému panu Janovi mladšímu Dobřenskýmu z Dobřenic a na Mízkolezích do slavného soudu komorního Království českého k otevření. Já Václav Plácel z Elbingu, úřadu purkrabství Kraje hradeckého písař, známo činím tímto listem všem vůbec a zvláště tu, kdež náleží, jakož sem pohnán a dohnán od slovutného Václava Hudy, měštěnína města Hradce nad Labem, abych mu dal svědómí k té při, kterou na soudu komorním Království českého s urozeným panem Janem mladším Dobřenským z Dobřenic a na Mízkolezích má a jakého svědómí na mne žádá, to jest mi na ceduli řezané při půhonu od něho oznámeno. A předně toho já nic povědom nejsem, aby léta tohoto devadesátého třetího v outerý po neděli postní Invocavit⁵⁹ v domě a příbytku Timotea Nymburského, měštěnína téhož města Hradce nad Labem, času večerního k třetí hodině na noc on Václav Huda s jinými poctivými lidmi v přátelském posedění byl a tu, aby jemu nadepsaný pan Jan Dobřenský by ze vsí sobě od něho dané příčiny tulichem, braní svou, nenáležitě přes nos, až mu přes pysky visel, i také v hlavu škodně zranil a na zdraví jeho zohyzdil, neb sem tehdáž v tom domě nebyl. Než jda odněkud domů v noci, shledal sem se s panem Janem mladším Dobřenským a on mne pobídl, abych s ním šel k Týmšovům, jakž říkají, na truňk vína. I nechtěli nás dlouho pustiti do domu, až potom, když mne poznali, otevřeli dům a tu hned, jak sem do světnice vkročil, uzřel sem Václava Hudu přes nos upíntovaného a manželka jeho lála panu Dobřenskýmu, že jí muže jejího zohyzdil. Čehož já se lekši, pospíšil sem odtud a nevím, abych tam na lavici sedl nebo truňk udělal. A aby se přede mnou on pan Jan Dobřenský kdy přiznával, že jemu Václavovi Hudovi to tulichem udělal, toho nepamatuji, než zdá se mi, že nazejtří, když sem s ním panem Janem Dobřenským u Choustnickýho obědval, uzřev kabát ukravenej, ptal sem se ho, od čeho jest, a on pravil: ‚Od toho, jak sem Hudu pěstí krmil, a tu široce rozpravil, že nevážnými a chlubnými svými řečmi jemu k tomu příčinu dal, mluvě nětco na potupu i stavu rytířskýmu. Pohružky od pana Jana mladšího Dobřenskýho, kterou by Václavovi Hudovi činil, sem v těch slovích, jak on pokládá, neslyšel, a mluvil-li jest kdy co o něm přede mnou, toho, jakými slovy mluveno bylo, nepamatuji. A což tuto svědómím, to jest v pravdě, tak přijímám k své víře a duši. Toho všeho na potvrzení svědómí toho mou vlastní pečeti sem upečetil. Jenž jest psáno v outerý po památce svat[é]ho Lukáše evangelisty Páně⁶⁰ léta etc. devadesátého třetího“.⁶¹*

Rok 1593 zmíníme ještě jednou: od této doby totiž Plácel často působil jako zástupce hradecké obce na zemském sněmu. Tuto funkci vykonával téměř každý rok. V registrech (1590) 1591–1597 se dochoval koncept misivu,⁶² který Plácelovi posílali 1. dubna 1593 představitelé městské rady. Je příkladem nejen působení hradeckých vyslanců při českém zemském sněmu, ale i svědectvím

59 Tj. 9. března 1593.

60 Tj. 19. října 1593.

61 ANM, Topografická sbírka F, Hradec Králové, *Svědectví Václava Plácela z Elbingu*, 1593.

62 AMHK, *Registra (1590) 1591–1597*, s. 685–686.

o napětí mezi představiteli městského stavu a též dokladem zajišťování dodávek naturálií pro udržování dobrých vztahů s vlivnými osobami:

„Urozenému panu Václavovi Plácelovi z Elbinku, písaři soudu purkrabství Kraje hradeckého a přednímu radnímu v městě Hradci nad Labem, panu příteli a sousedu našemu zvláště milému.

Že ste nám psaním Vaším, co se jest na sněmě od stavu třetího, městského, dalo, i to, o čemž nám věděti za potřebné bylo, v známost uvedli, Vám přátelsky děkujeme. A v pravdě neradi to slyšíme, že taková roztržitost a nsvornost mezi stavem naším městským jest, ani toho, co jest pan primátor staroměstský proti příkladu předkův našich před sebe bráti a o to, sa člověk rozumný, se kdy pokusiti směl, o čemž nesmej-šíme, aby od mnohých to jeho mluvení, předsevzetí a přílišná opatrnost schválena byla, ale o tom, dá-li Bůh, při šťastném spolu shledání dále rozmlouvati budeme etc. Podle oznámení Vašeho tak bychom byli učinili a pro Vás vyslané s vozem a koňmi teprva v sobotu tuto příští odeslali, ale oznamujem Vám, že Mikuláš kočí, bezpečice se na to, že jako dnešního dne vypraven bude, několik dní na to očekával a v tom se pronesl, jestliže by dne zejtrějšího jeti neměl, že by déleji čekati svou škodou nemohl, nýbrž že by jinam odjeti musil. A protož nechť Vám a panu mistru to za stížné není, třídecti plecí vepřových odsíláme a za to žádáme, že to tak opatříte, aby těm pánům podle oznámení Matějovi Kotlářovi daného v neděli, dá-li Bůh, donešeny byly, pokudž na ten den doma nalezeni budou moci býti. Jestliže byste pak to uznali, aby některému z pánův mimo toto naše poznamenání plece jedno nebo dvě darováno býti mělo, bude míti mimo počet ještě dvě. A pakli by víceji jich zapotřebí bylo, podle Vašeho uznání budete moci některé osobě sníti, a kdež bude náležeti, odvésti poručíte. Co se pak odeslání mihulí Jeho Milosti panu podkomořímu dotýče, žádáme, že nás u Jeho Milosti omluvna učiníte, že žádosti Jeho Milosti skutečně vykonati nemůžeme. Nebo s pilností na to se, kohož náleží, dotazující, nám oznámeno jest, že ani jedný mihule pro studenost vod nelapili, ba ani okem tohoto roku neviděli. Ale jakkoliv jest Jeho Milosti pánu tu přípověď učiníte, jak nejdřív jich dostati moci budeme, že Jeho Milosti je ihned odeslati (by po naschválním poslu bylo) chceme. Dále co zapotřebí bude, od Matěje servusa spraveni budete. S tím etc. Datum ve čtvrtek po neděli družebné, 1. Aprilis, léta etc. [15]93.“

K výčtu funkcí, které v průběhu života Václav Plácel vykonával, připojme i jeho působení v pozici voleného berníka Hradeckého kraje. Poté, co byl úřad krajských berníků v roce 1595 obnoven, a to v souvislosti se zavedením tzv. defense, tj. individuální sbírky k vydržování vojska v Uhrách,⁶³ byl v letech 1597–1599 po třikráte v prostorách české kanceláře zvolen za Hradecký kraj právě Plácel.⁶⁴ Shodou okolností se dochovala i hradecká instrukce z roku

63 Bylo povinností pro poddaný lid po dobu šesti měsíců v roce platit 6 gr. č. měsíčně, pro měšťany 12 gr. č. Měšťané tak byli nuceni zaplatit za defense ročně 1 kopu 12 gr. č. (Ke krajským berníkům zvl. Miloslav VOLF, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*, in: *Sněmy české od roku 1526 až po naši dobu*, XI., svazek 2, sešit 1, 1605–1607, Praha 1954, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v11b/1605-07/t060900.htm> [9.11. 2012]).

64 A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 93.

1598, podle níž se měli hradečtí krajští berníci řídit.⁶⁵ Jak dokládá její edice v rámci Sněmů českých, obsahovala pokyny, jakým způsobem mají berníci – rytíř a měšťan – svůj úřad vykonávat. Z jejího znění je patrné, že ani v tomto případě nebyl Plácel vybrán náhodou. Instrukce předepisuje, jaký typ písemností má být při výběru veden a jak má být členěn. Jistě se tu hodily Plácelovy dlouholeté zkušenosti z obou písařských úřadů. Instrukce předepisovala, aby se pro přehlednost pořídily stále rubriky pro jednotlivé poplatníky, kteří mají být srovnáni podle stavovské příslušnosti.⁶⁶ Po založení register mělo hned dojít k popisu jednotlivých panství, aby se tak vyloučily podvody. Jakákoli změna v držbě měla být evidována. Účty měly být uzavřeny do 14 dnů od posledního výběrčího termínu a na své náklady měli berníci odvézt vybrané peníze spolu s příznávacími listy nejvyšším berníkům, kteří jim poté měli dát kvitanci, tedy potvrzení, že vše převzali.

Plácel vykonával funkci krajského berníka v době, kdy ještě byla odměna za vykonanou službu velmi nízká. Podle usnesení zemského sněmu z roku 1595 dostával rytíř 50 kop gr. č. ročně, měšťan 20 kop gr. č.⁶⁷ Z tohoto platu si měli navíc financovat písaře, jenž měl na starosti vedení register, a taktéž si z této částky měli uhradit cestovní náklady při převozu vybrané hotovosti na Pražský hrad.⁶⁸ Je zřejmé, že samotným výkonem funkce by si nepřilepšili. Proto nepřekvapí, že se v pramenech objevují případy, kdy krajští berníci půjčovali šlechticům, jimž scházela potřebná hotovost, své peníze. Výjimkou nebyl ani Plácel, jak uvidíme záhy po jeho skonu, kdy pozůstalost převzala jeho manželka. A co bylo důvodem, že byl v roce 1599 Plácel zvolen naposledy? S největší pravděpodobností zdravotní problémy, které se u něho objevily právě na přelomu století.

V závěru 16. století se rozšířil zvláště v prostředí královských měst mor.⁶⁹ Svou daň si tato nákaza vybrala i v případě Plácelovy rodiny: v roce 1599 zemřela Plácelova manželka Magdaléna, oběťmi se pravděpodobně staly i všechny Plácelovy děti.⁷⁰ M. Jan Kampanus, jenž po tři roky (do roku 1598) působil jako rektor hradecké školy, ve svých spisech z přelomu století vzpomínal nejen na své působení ve škole, ale též mj. podal cenné údaje o této morové ráně, při níž mělo v Hradci údajně zemřít více než 4000 lidí.⁷¹ Měl-li Hradec do té doby

65 Odeslána byla taktéž berníkům boleslavským, chrudimským, čáslavským a kouřimským. Stejný obsah měla i instrukce z roku 1599. (M. VOLF, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v11b/1605-07/t060900.htm> [9.11. 2012]).

66 Za příslušníky tří stavů mají následovat svobodníci, svobodní rychtáři, dvořáci, opatí, abatyše, kapitoly, faráři a mistři kolegiáti. *Tamtéž*.

67 Teprve později bylo rozhodnuto, že se mají krajští berníci na výši své odměny dohodnout s nejvyššími zemskými berníky a zemskými soudci. *Tamtéž*.

68 *Tamtéž*.

69 V předchozích desetiletích jsou v případě Hradce zaznamenány větší morové rány k letům 1562 a 1582. (J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 357.)

70 Srov. výše nejistý osud syna Daniela z prvního manželství.

71 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 344. K tomu srov. Eduard MAUR, *Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku*, in: Kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 90, kde se ve světle pramenů zmiňuje až 4.500 mrtvých. Srov. dále pozn. 73.

něco kolem 8000 obyvatel,⁷² znamenalo by to pro něj prudké snížení počtu obyvatel zhruba na polovinu. S jakou přesností tato, popř. i další dochované soudobé zprávy udávají tehdejší úmrtnost na následky moru, dnes nejsme schopni posoudit. Je však nepochybné, že se skutečně muselo jednat o velmi vysoké číslo. Vždyť v případě Plácelovy rodiny pravděpodobně zemřeli všichni jeho nejbližší. Mor, šířící se v období srpna 1599 až ledna 1600, si vybral daň i mezi členy městské rady; na následky moru zemřel v srpnu, kdy byla epidemie nejsilnější, i primas Martin Cejp z Peclinovce,⁷³ jenž zastával úřad s malými přestávkami jistě od roku 1577, resp. 1576,⁷⁴ v říjnu dokonce musel podkomoří písemně potvrdit doplnění rady o čtyři nové členy.⁷⁵ Morové epidemii podlehl nejspíše i Plácelův přítel Petr Capella z Elbinku, jenž umírá taktéž v roce 1599.

Jak již víme, na samém přelomu století se i Plácel potýkal s velkými zdravotními problémy, jejichž přesnou charakteristiku neznáme. Na počátku roku 1600 tehdy třiadvacetiletý Plácel prý jen s velkým sebezapřením vykonával svěřené úkoly.⁷⁶ Obavy o zdraví a pravděpodobná absence dědiců ho patrně přivedly k rozhodnutí znovu se oženit, a to s dcerou svého přítele. 19. června téhož roku se stala jeho třetí chotí Libuše Kalištová z Ottersfeldu, dcera již vzpomínaného Václava Kaliště z Ottersfeldu, jenž byl ve službách císařských a byl příslušníkem rytířského stavu. Z dochované knihy svatebních smluv se dovídáme o výši sumy, již oba manželé přinesli do svazku: „... že urozený pan Václav z Kaliště a Otersfeldu, Jeho Milosti císařské služebník etc., dáváje v pondělí po památce svat[é]ho Víta léta tohoto etc. 1600 jemu Václavovi Plácelovi etc. panu Libuši, dceru svou,⁷⁷ k stavu svat[é]ho manželství, po též panně Libuši, dceři své poslušné, mimo vejpravu slušnou a poctivou věnoval dvě stě kop grošův českých. A on Václav Plácel etc., přijímaje to od téhož pana Václava z Kaliště a Otrsfeldu vděčně, proti tomu z statku svého týž panně Libuši obvěnil třetinou vejš, to jest tři sta kop grošův českých. A mimo to věno z upřímné lásky dvě stě kop g. č. jí přidal. Takže obojího věna i s nadlepením učiní sedum set kop grošův českých...“⁷⁸ Za pozornost stojí i vyjmenovat svědky přítomné při uzavírání smlouvy, zvláště se už na tomto místě upozorníme na Hertvíka Zejdlice ze Šenfeldu, o němž se ještě zmíníme:

72 Do kategorie královských měst s 5–8 tis. obyvateli řadí Hradec i Eduard Maur. Srov. E. MAUR, *Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku*, s. 99.

73 Nedatovaná a nesignovaná zpráva, jež pochází z pozdější doby, neboť je psána německou novogotickou kurzívou, popisuje skon jeho i dalších následovně: „Anno 1599. V čas velké a veřejné rány morové po vší zemi český ve čtvrtek po památce Nanebevzetí Panny Marie [tj. 19. 8.], kteréhožto dne dobré a hodné paměti pochován urozený pan Martin Cejp z Pec[li]novce, primátor města tohoto, a toho dne také jest jich nejvíce pochováno, totiž 95 osob, jiní pak o dvě osoby víc počítají. Počet všech, co jich v městě i na podměstí zemřelo, nachází se přes pül pětatisíce.“ (AMHK, *Listiny a listy týkající se města a jeho obyvatel*, inv. č. 92, krabice č. 35.)

74 V první Plácelově svatební smlouvě z ledna 1577 je již zmiňován jako primas. Předpokládejme s ohledem na tehdejší zvyklosti, že k jeho jmenování došlo v průběhu minulého roku, nikoli v prvních 14 dnech roku nového. (Srov. AMHK, *Knihy svatebních smluv 1562–1622*, fol. E4r.)

75 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 230 a 357–358.

76 A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 93.

77 K tomu srov. OSN, kde je uvedeno, že Libuše byla Kalištovou sestrou. Srov. též pozn. č. 57.

78 AMHK, *Knihy svatebních smluv 1562–1622*, fol. N19r.

„... jakž to vše táž smlouva svadební v jednostejná slova na dvě rozepsaná a pečětmi Jich Milostí urozeného pána pana Karla z Vartmberka na Skále a Svijanech, JMC rady, urozeného pána pana Štefana Jiřího ze Šternberka a na Voticích, JMC rady, urozeného pána pana Hertvíka Zejdlice z Šenfeldu na Polný, Příbyslavi a Kosti, JMC rady a Její Milosti císařové římské jakožto králové české podkomořího, a urozených a statečných rytířův pana Jana z Vřesovic a Doubravské hory, na Podsedicích a Vchynicích, purkrabí Kraje hradeckého a nejvyššího jegrmistra v Království českém, pana Hedrycha Kapouna z Svojkova a na Beraničkách, JMC rady, a pana Václava Mitrovského z Nemyšle etc. na svědomí Jich Milostem i Jich Milosti dědicům a budoucím beze škody, nic méně pečětmi pana Václava z Kaliště a Otrsfeldu a Václava Plácela z Elbinku vlastními upečetěna, to vše v sobě šíře obsahuje a zavírá...“.⁷⁹ Ve smlouvě se též Plácel zavázal, že do 4 týdnů nechá smlouvu zapsat do knih městských, což také vlastní rukou učinil 17. června. Ze zápisu se dovídáme, že nejen sumou 700 kop grošů českých manželku ujistil, ale též „... domem svým nárožním v městě Hradci nad Labem u rynku naproti krámům chlebným ležícím se vším k němu příslušenstvím a potom domem svým na předměstí téhož města v hejtmanství klášterištském, kterýž od starodávna Volešlowskej slove, ležícím...“.⁸⁰ 8. listopadu roku 1602 přibyl k zápisu svatební smlouvy dodatek, z něhož je zřejmé, že Plácel dům na nároží prodal, a to panu Janu Vulterinovi.⁸¹ Zajistil proto manželku domem, jenž koupil od Anny Koytové z Hostovic,⁸² vdovy po Bonaventurovi Koytovi z Bílé Hory, Plácelově prvním tchánovi. Plácel dům koupil 17. července roku 1601 za 2.500 kop gr. míš. a na místě zaplatil 600 kop gr. míš. Současně se zavázal, že bude každoročně platit po 100 kopách míšenských, a to až do splacení celé částky. Ze smlouvy se dále dovídáme, že měl v domě pronajatý „krám“ a „sklep přední“ pan Jan Činvice z Libína.⁸³ Plácel se zavazuje, že poté, co převezme veškerou právní zodpovědnost za nemovitost, umožní Činvicovi i nadále obchodní činnost.⁸⁴ 28. srpna roku 1601 ještě Plácel prodal jeden ze svých domů Jindřichovi Jaroměřskému a jeho manželce, a to za 1100 kop gr.

79 Tamtéž.

80 Tamtéž.

81 Bakalář Jan Vulterin Plzeňský z Libé Hory, od roku 1585 správce hradecké školy, po sňatku zahájil obvyklý kariérní vzestup, kdy v roce 1615 umírá jako primas. (J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 341.)

82 „I poněvadž jest týž dům v městě pořádným trhem panu Janu Vulterinovi prodal a chtějíc, aby táž paní Libuše, manželka jeho věrná a poslušná, věnem a opatřením svým bezpečná byla, to zjištění, které jí paní Libuši na témž domě již panu Vulterinovi prodaném svědčilo, na dům svůj druhéj od paní Anny Koytové z Hostovic koupenej a knihami práva tohoto žlutými trhovými W4 zapsanej mocí zápisu tohoto přenáší a převozuje pod těmi všemi pokutami v nad dotčeném zápisu libro obligationum conjugalium pod literou N19 patřenyými podle práva.“ (AMHK, *Kniha svatebních smluv 1562–1622*, fol. N19r.)

83 Jan Činvice z Libína (1552–1616) byl velmi zámožný hradecký měšťan, jenž byl zdatným obchodníkem-šmejdiřem, prodávajícím rozmanité druhy zboží: od tkaniček přes rukavice a papír až po železo, barevné kovy a stříbro. Jeho honosný dům na Velkém náměstí se stal střediskem kulturně vyspělé soudobé hradecké společnosti. (Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 27–28.)

84 AMHK, *Trhová kniha žlutá 1588–1696*, fol. W4r. Po Plácelově smrti provedla v roce 1604 splátku manželka Libuše.

míš. Při prodeji mu byla zaplacená částka 670 kop gr. míš. se závazkem, že mu bude každoročně do zaplacení odváděno 25 kop míš.⁸⁵

V roce 1603 sepsal Plácel před svým odjezdem do Prahy na sněm svůj kšaft, v němž odkázal veškerý svůj majetek manželce Libuši jakožto jediné dědičce, nemaje již dalších bližších příbuzných. Zvláště se jednalo o dům ve městě a na Pražském předměstí, dvě zahrady pod rybářskou fortanou i s nemovitostmi na těchto pozemcích, dále pozemky (role), louku, purkrechtní peníze na domech, hotovost a všechny klenoty.

Jedna z Plácelových cest do Prahy z roku 1603 je doložena i zápisem v registrech misivů z let 1587–1591, 1596–1608,⁸⁶ kde je dochován obsáhlý koncept misivu adresovaného Janovi Zejdlicovi z Šenfeldu na Polné, Příbyslavi a Zvoleněvsi. Zejdlice zastupoval i své bratry Jindřicha a Rudolfa, kteří v té době ještě nebyli plnoletí. Z obsahu listu je zřejmé, že se jedná už o déle trvající kauzu, u jejíhož začátku byl Janův otec Hertvík Zejdlice; ten Hertvík, s jehož jménem jsme se setkali ve svědečné řadě poslední Plácelovy svatební smlouvy. V lednu roku 1604 byl již Hertvík rok mrtev, a proto přešlo řešení záležitosti na Jana. Celý problém tkvěl v tom, že Hertvík přijal od hradecké obce v roce 1597 částku 800 kop grošů míšeňských. Šlo o peníze, které byly Hertvíkovi, tehdy podkomořímu, předem vyplaceny z jedné nevyřešené odúmrti po královském rychtáři. Přestože se Hertvík sice zavázal, že peníze vrátí, nebude-li záležitost uzavřena, již k tomu nedošlo a je zřejmé, že nedoputovaly ani do české komory, kam náležely. Hertvíkův syn Jan zřejmě odpověděl na výzvu hradecké obce, že o žádném dluhu nic neví. Byl proto před vánočními svátky roku 1603 do Prahy vyslán Václav Plácel z Elbinku, jenž měl dědice do záležitosti zasvětit. Plácelova přítomnost není náhodná: nejenom se jistě v celé kauze orientoval jako zkušený právník a současně pamětník celé události, ale zvláště je třeba v této souvislosti uvést, že v roce 1601 Plácel posílal české komoře, která záležitosti tohoto typu odúmrtí vyřizovala, žádost, v níž projevil zájem odkoupit pozemky, jež náležely do oné odúmrti. Plácel ve své supplice připojil informaci, že pro něho nebude problém získat k transakci souhlas městské rady. V roce 1604, z něhož je dochovaný obsáhlý koncept misivu, už částku 800 kop gr. míš. vymáhala na hradecké obci česká komora, kde pochopitelně peníze scházely. Ještě v roce 1617 zůstával tento komplikovaný případ stále nedořešený.⁸⁷

Dostáváme se na samotný závěr Plácelova života. Přestože v dochovaných registrech korespondence je jeho poslední zápis doložen k 26. červenci roku 1604,⁸⁸ byl ve svých obou působitích aktivní až do 20. září 1604, kdy ho postihla mrtvice. Antonín Rybička ve svém stručném pojednání o Plácelovi cituje průběh posledních dní Plácelova života: „...dne 20. září r. 1604 p. Adam st. z Valdštejna, podkomoří králové české, s p. Bunsonem, hofrychtěrem, k obnovení úřadu konšelského do Králové Hradce přijeli a tu podle starobylého obyčeje na místě JMC rychtáře a JM

85 *Tamtéž*, fol. W10r. Splátku za rok 1604 a 1605 převzala vdova Libuše.

86 AMHK, *Registra 1587–1591, 1596–1608*, fol. 482r–483v.

87 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 226.

88 AMHK, *Registra 1587–1591, 1596–1608*, fol. 474r.

pánů p. Václav Plácel z Elbingu Jich Milostí ovací slavnou přivítal; potom na zejtrí, tj. v den sv. Matouše, tyž p. podkomoří magistrát zřídil, a když na to JM z kostela od posluhování slova božího do domu p. V. Jiskry, primasa, se navrátiti ráčil, p. Václav Plácel, jsa z vůle boží zdrav, do téhož domu ty pány doprovodil. Po malé však chvíli, jak se do přibytku svého navrátil, přišla nešťastná novina panu podkomořímu, že p. Václ. Plácel jest velmi se roznemohl a šlakem škodlivě po levé straně na těle svém i na jazyku že poražen jest. – A tak od toho dne v lůžku svém takměř na půl mrtvý odpočíval v těžké nemoci až do středy po sv. Františku, totiž 6. října, kterého dne okolo půl 12. hodiny u vzývání jména božího život svůj dokonal, maje věku svého 48 let, 4 neděle a 2 dni. V písařství úřadu purkrabského od léta 1585 [sic?] a při stolici práva městského od léta 1591 až do dne včerejšího věrně, pilně a upřímně trval a sloužil, lidem vyšším i městského stavu, obzvláště pak této obci k prospěchu a potěšení a sobě i všem vlastním k znamenité a veliké poctivosti; člověk hoden za sto let živ býti. – Potom v neděli 10. října v hodinu nešporní poctivě jsa od kněžstva a žákovstva u přítomnosti mnohých lidí doprovázen, v kostele hořejším (u sv. Ducha) v kůru jest pochován“.⁸⁹

Jak bývalo v tehdejších humanistických kruzích zvykem, věnovali někteří současníci svým zemřelým přátelům posmrtnou vzpomínku. Je to i případ Plácelův. O jeho významu se zmínili zvláště M. Jan Campanus a Václav Makovec.⁹⁰ V Graduálu českém Matouše Radouše, o němž jsme již uvedli výše zmínku, je taktéž na celostránkové malbě Poslední večeře Páně mj. připojen latinský text o Plácelově významu a skonu.⁹¹

Na vdovu Libuši Plácelovou jakožto jedinou dědičku Plácelova majetku pochopitelně po jeho smrti přešly i všechny pohledávky, jež doposud nebyly Plácelovými dlužníky splaceny. Byl to i případ vymáhání „sumy reštantní“ na Janovi Straníkově z Kopidlna a Horním Lišném. V době, když byl Plácel krajským berníkem, půjčil Straníkově peníze, aby rytíř mohl zaplatit berně. Protože Straník peníze neodvedl, obrátila se Libuše se žádostí k císaři. 13. května 1605 Rudolf II. prostřednictvím misivu napomínal Straníka, aby vdově dluh zaplatil. Protože dlužník ani po této výzvě peníze nevrátil, bylo nařízeno vydání obranného listu.⁹²

S Libuší se poté v dochovaných královéhradeckých pramenech setkáváme v roce 1606, kdy 20. listopadu vstoupila do manželství s Janem Duchoslavem z Libína, hradeckým měšťanem a radním⁹³. V textu smlouvy opět můžeme

89 A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 93–94. Bohužel schází zdroj, z něhož čerpal.

90 Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 75; A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 94.

91 Z. BLÁHA, *Osobnosti královéhradeckých kancionálů*, s. 91.

92 *Sněmy české od roku 1526 až po naši dobu*, ed. Miloslav VOLF, svazek XI., 2. část, sešit 2, 1605–1607, Praha 1954, dostupné na http://www.psp.cz/eknih/snemy/v11c/1605_07/t002500.htm [6.11.2012].

93 Jan Duchoslav, jenž dosáhl bakalářského stupně vzdělání, působil krátce na hradecké škole. Jeho prvním výhodným sňatkem, jenž ukončil jeho školskou kariéru, bylo spojení s vdovou po královském rychtáři Janu Albusovi Dorotou. Sňatkem s Libuší Plácelovou si opět významně

sledovat výši peněz, s níž oba manželé vstoupili do svazku: „[...] *Paní Libuše věnovala a věnuje jemu panu Janovi Duchoslavovi z svého vlastního statku čtyři sta kop míšeňských,*⁹⁴ *což jest pan Jan Duchoslav vděčně přijal. A proti tomu jí paní Libuši z Kaliště a Otrsfeldu, budoucí manželce své, šest set kop míšeňských obvěnil. A nad to vešje mimo věno z upřímné lásky čtyři sta kop míšeňských nadlepšil, kteréhožto věna i nad věno obojího v jedné sumě, učiní jeden tisíc kop míšeňských*⁹⁵ *na ten patrný způsob: jestliže by kterého z nich manželů Pán Bůh od smrti kdykoliv uchovati neráčil, tehdy živej pozůstávající, přijmouce věno i s nadlepšením na více statku z světa sešlého žádné moci se potahovati aby neměl, leč by ona paní Libuše panu Janovi, manželu svému, anebo on pan Jan Duchoslav paní Libuši, manželce své, co vešjeji dáti anebo kšaftovati chtěl, to se při obou dobré a svobodné vůli zůstavuje. Kteréžto věno i nadvěno, jakž vešj o tom se nadpisuje, z obojí strany statky svými, kteréž zde v městě Hradci a při městě mají, jsou sobě pojistili a těmito smluvami pojišťují...*“⁹⁶ Porovnáme-li svědky, kteří se účastnili uzavření smlouvy, se svědečnou řadou ze smlouvy s Plácelem, vidíme, že v případě tomto jsou mezi nimi zastoupeni zvláště hradečtí měšťané. Duchoslavova kariéra se zatím rozjížděla: až teprve za několik let dosáhl Duchoslav na post hradeckého primase. Ke svatební smlouvě přibyl 24. listopadu roku 1621 dodatek, týkající se vzájemného propuštění ze společného zadání statků. Manželé poté měli užívat pouze to, co jim náleželo před 22. lednem roku 1609, kdy bylo uskutečněno společné vlastnictví veškerého majetku. Jedná-li se o listopad roku 1621, je na místě zabývat se myšlenkou, zda tento právní krok nebyl obranou před konfiskací majetku, jež Duchoslavovi jakožto účastníkovi povstání hrozila. Připomeňme, že Libuše vstupovala do manželství s Duchoslavem mj. jako majitelka několika nemovitostí. Podle A. Rybičky Libuše žila ještě po roce 1623 a odpustila společně s manželem hradecké obci veliké sumy peněz, které jí zapůjčila.⁹⁷

Pokusíme-li se o shrnutí významu Václava Plácela z Elbinku, je nepochybné, že v závěru 16. a na počátku 17. století působil v písařském úřadu purkrabství Hradeckého kraje a též v čele hradecké městské kanceláře skutečný vzdělanec, jehož odborné kvality i životní zkušenosti se nutně musely odrazit v úrovni úřední činnosti obou institucí. Plácel byl soudobou hradeckou společností nepochybně též uznáván a ctěn. Své přátele měl i mezi významnými humanisty pražskými; vzpomeňme zvláště Daniela Adama z Veleslavína. Současně však zdůrazněme, že Václav Plácel byl člověk, který projevoval ambice, účastnil se společenského života a obchodními transakcemi též rozhojňoval svůj majetek.

---

finančně polepšil. V roce 1607 byl přijat přítelem Janem Činvicem z Libína do erbu a stal se erbovním měšťanem. Vedle nemovitostí měl nepochybně i značnou hotovost, protože mohl půjčovat obci peníze. V pramenech je doklad o jeho zařazení mezi královéhradecké radní a posléze dokonce dosáhl na post primase. Podobně jako Plácel byl i Duchoslav poslán jako vyslanec k zemskému sněmu. (J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 262 a 342.)

94 Tj. 200 kop gr. č. S toutéž částkou vstupovala Libuše i do manželství s Plácelem.

95 Tj. 500 kop gr. č.

96 AMHK, *Knihy svatebních smluv 1562–1622*, fol. P18.

97 A. RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, s. 93.

Přestože o těchto jeho aktivitách máme jen kusé zprávy, je nepochybné, že dožil jako počestný člověk a že jeho profesní kariéru neposkrvnila žádná aféra.

Závěrem se ještě pokusme objasnit, proč se dochovaly výše zmiňované úřední knihy, u nichž je dominantním či výlučným písařem právě Václav Plácel a jež představují jak v případě písemné pozůstalosti purkrabského soudu, tak i v případě hradecké městské kanceláře unikát. Připomeňme, že Plácelovy knihy jsou prozatím jedinými soudními knihami dochovanými z působnosti soudu, oba svazky register korespondence s příslušníky rytířského a vladyckého stavu náležejí mezi pouhých 13 knih, které se do dnešních dnů dochovaly z činnosti předbělohorské hradecké kanceláře radních písařů.

Zaměříme se nejprve na registra korespondence. Velmi cennou informací je nedatovaná a nesignovaná zpráva uložená v Topografické sbírce F v Archivu Národního muzea,⁹⁸ z níž vyplývá, že „kníha“ se zápisy z let „1588–1604“, tj. registra s korespondencí, ležela nesvázaná až do roku 1832 na půdě tehdejší královéhradecké radnice. Objevena byla „proslulým vlastencem“ Josefem Liboslavem Zieglerem (1782–1846), tehdejším královéhradeckým profesorem, který knihu nechal svázat. Velmi důležitá je zmínka o sexternech „*ad equites, ad nobilitatem, ad civitates*“, jež byly součástí tehdejší vazby. Jejich množství však nepřeceňujme, spíše se jednalo o jednotlivé sexterny, protože jinak by bylo velmi obtížné knize pořídit vazbu. Z uvedeného lze též usuzovat, že v této době kniha obsahovala i složky, které se nedochovaly. Současné uspořádání register tedy neodpovídá stavu z doby vzniku oné zprávy, která byla sepsána nejspíše ve druhé polovině 19. století., nejpozději snad do poloviny 70. let 19. století, kdy byla provedena poslední velká nešetrná skartace úředních písemností královéhradecké městské kanceláře.⁹⁹ O dochovaných zápisech z register z let 1604–1608, tj. o těch, které pocházejí z doby po Plácelově smrti, se zpráva vůbec nezmiňuje. Nabízí se v této souvislosti otázka, zda nám dochované sexterny byly vůbec součástí materiálu, který tvořil onu „knihu“. Protože součástí oné zprávy je i přepis několika zápisů z tehdejších register, u nichž je výslovně řečeno, že pocházejí z register Václava Plácela z Elbinku, což je potřeba v rámci našich úvah zdůraznit, není nic jednoduššího, než po nich v současných svazcích pátrat. Sonda prokázala, že autor zprávy přepsal několik konceptů ze sexternů (nebo alespoň z jejich částí), které se dochovaly do dnešních dnů. Dokladem je např. nalezený koncept misivu pro Jindřicha („*Henricha*“) Matesa z Thurnu, který se nachází v registrech 1587–1591 a 1596–1608 na fol. 474v a 475r.

Královéhradecká registra korespondence měla i poté pohnutý osud a je v podstatě zázrak, že se dochovaly alespoň dva jejich svazky. Po bližší neurči-

98 ANM, Topografická sbírka F, Hradec Králové, *Výňatek z knihy dopisů Václava Plácela z Elbinga, kancléře města Hradce nad Labem 1588–1604*, nedatováno. K časovému vymezení této „knihy“ je ovšem nutno zopakovat, že Plácelovo písmo se v registrech objevuje až po jeho nástupu v dubnu 1591. Jeho rukopis nebyl pro 80. léta objeven ani v dalších třech úředních knihách dochovaných z této doby: v tržové knize 1575–1667, pamětní knize 1532–1757 a v knize na nájem a prodej masných krámů 1560–1803.

99 K tomu podrobněji srov. Ludvík DOMEČKA, *Stará radnice v Hradci Králové*, Hradec Králové 1937, s. 23.

tou dobu totiž byla jejich část, dnešní první svazek register zachycují pouze zápisy z let 1587–1591 a 1596–1608, v soukromém vlastnictví. V roce 1972 byla za 810 Kčs odkoupena pracovníky archivu z antikvariátu, kam byla prodána paní Blaženou Kohoutovou za 540 Kčs. Jednalo se o vdovu po univerzitním profesorovi z Olešnice na Blanensku. Kniha se v rodině dědila pro prastrýci Josefu Kohoutovi, který působil od 14. června 1839 jako *actuaris in criminalibus* u hradeckého magistrátu, poté jako okresní soudce v Nechanicích.¹⁰⁰ V této souvislosti zmiňme, že autor oné zprávy, uložené dnes v ANM, tehdejší knižní podobu register studoval, jak uvádí, společně právě s okresním soudcem Kohoutem. Současná vazba prvního svazku register byla provedena v říjnu 1977.¹⁰¹ Shrňeme-li výše uvedené, je velmi pravděpodobné, že oba svazky register ušly nešetrným skartacím pouze proto, že jedním z hlavních písařů byl Václav Plácel z Elbinku, osobnost renesančního Hradce Králové, jejíž význam byl ještě znám některým vzdělavcům období 19. století.

Podobně je možno spekulovat o dochování dvou úředních knih z produkce purkrabského soudu. Původní kožená renesanční vazba s vytlačenými Plácelovými iniciálami a jeho erbem, jakož i uvedení Plácelova jména na úvodním foliu pravděpodobně způsobily, že někdo zabránil jejich zničení. Nám neznámou cestou se knihy nakonec ocitly ve fondu Strahovské knihovny. Jejich historická cena je obrovská.

Autorka

PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D., (* 1976), působí jako odborná asistentka na Katedře pomocných věd historických a archivnictví FF UHK. Zabývá se zejména dobou předbělohorskou, raně novověkými městy, městskou diplomatikou a správou a působností Purkrabství Hradeckého kraje. Věnuje se též českému jazyku 15.–17. století a ediční teorii a praxi. Spolupracovala se na vydání Vladislavského zřízení zemského a významně se podílela na vzniku moderní edice Koldínova městského práva a Krátké summy.

Summary

Václav Plácel of Elbink, an important figure in the renaissance time of Hradec Králové region (Contribution to the History of the Burgraviate of Hradec region)

The present study, which is conceived as a contribution to the history of Burgraviate of Hradec region, deals with an important figure of the Renaissance Era of Hradec

100 J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře v době předbělohorské*, s. 205.

101 Rukopis obsahuje i 10 novodobých volných lístků, na kterých je v jednom případě obsažen regest zápisu, v dalším upozornění na určitá místa v kodexu týkající se Javorského knížectví, zbytek pak obsahuje odkazy na další archivní materiály. V knize je rovněž vložen list vyhotovený Leošem Rejmánkem 5. 9. 1972, na kterém jsou zaznamenány některé základní údaje o charakteru této knihy a o okolnostech, za kterých byla v témže získána hradeckým archivem.

Králové – Vaclav Plácel of Elbink (1556–1604), who served in 1586–1604 in the clerical office of the Burgraviate of Hradec region and that in the years 1591–1604 as the local town scribe. Based on the research of source is introduced not only Plácel's career advancement, which was preceded by his studium of philosophy, law and philology, but also through the well-preserved sources his life way is monitored. The research showed that at the end of the 16th and early 17th centuries, he worked in clerical office of Burgraviate of Hradec region and also in the forefront of Hradec municipal office. He was a real scholar, whose expertise and quality of life experience does not necessarily have to be reflected in the level of official activities of both institutions. Also Hradec's contemporary society recognized and honored Plácel: he worked since 1593 in Hradec Králové as envoy for the provincial council (in the years 1597 to 1599). He had his friends also among the Humanists in Prague; For Example, Daniel Adam of Veleslavín, who was the godfather of one of the sons, was a publisher of Plácel's translation of the German manuscript by an unknown author, which was published in 1592 under the title Historia Jewish. The study simultaneously presents Plácel as a man who showed ambition in the social life and business transactions. We have also the evidenced of his sponsorship activities, supporting education and the creation of Hradec hymnbooks; large two-part Czech Graduals of Matouš Radouš, the last big atc of Literary Brotherhood of St. Spirit, of which Plácel was a member.

Uzavření československo-nizozemské obchodní dohody v letech 1923–1924

SYLVA SKLENÁŘOVÁ

Abstrakt / Abstract

K navázání oficiálních diplomatických vztahů mezi Nizozemským královstvím a Československou republikou došlo v roce 1919. Již o dva roky později začal jednání o uzavření obchodní smlouvy mezi oběma státy. Ta vyvrcholila v lednu 1923 podpisem dojednané úmluvy. Její ratifikace však nebyla jednoduchá, zvláště v Nizozemsku se proti jejímu znění zvedla velká vlna odporu. Nizozemským obchodně a průmyslovým kruhům se jevila pro království značně nevýhodná, avšak rozpory nakonec byly odstraněny a smlouva vstoupila po ratifikace parlamenty obou zemí 1. listopadu 1924.

After the establishment of official diplomatic relations between the Netherlands and the Czechoslovak Republic in 1919 there began negotiations two years later for a trade treaty between the two countries. This culminated in the January 1923 by signing of the agreed conventions. Its ratification was not easy, especially in the Netherlands reaides up a big wave resistance against the contract. Dutch business and industrial circles appeared to be highly disadvantageous for the country, but the differences were eventually removed and the contract was signed after the ratification of the parliaments of both countries on November 1st 1924.

Klíčová slova / Key Words

Nizozemsko, Československo, hospodářské kontakty, obchodní smlouva, meziválečné dějiny

Netherlands, Czechoslovakia, business contacts, business contract, interwar history

Nizozemsko se stalo desátou zemí, s níž Československo navázalo oficiální diplomatické styky. První zemí byla Francie ještě devět dní před vyhlášením samostatné republiky 17. října 1918, druhou Itálie 24. října 1918 a třetí Velká Británie 27. října 1918.¹

V roce 1921 navštívil Nizozemsko a Belgii profesor české brněnské techniky ing. Vladimír List, který zjistil, že v Nizozemsku přijímali Československou republiku převážně obchodně a na její politická stanoviska se nebral ohled.

1 *Příručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemích v Československu 1918–1985*, Archivně dokumentační odbor, Federální ministerstvo zahraničních věcí, Praha 1987, s. 207–213. Čtvrtou zemí se stala Jugoslávie 9. 1. 1919, pátou Belgie 3. 6. 1919, šestou USA 11. 6. 1919, sedmou Polsko 21. 6. 1919, osmou Švýcarsko 12. 7. 1919, devátou Rumunsko 1. 9. 1919.

Nejvíce se v Nizozemsku obchodníci zajímali o dovoz tuků, oleje, kávy, čaje, kakaového prášku, juty, obráběcích strojů a jiných.

Ing. List se domníval, že pro československý obchod by bylo výhodné najít kontakty na Jávě nebo v Nizozemské východní Indii, protože tyto země nebyly ještě průmyslově zcela rozvinuté a Němci ani Angličané prý byli neoblíbení. Do Nizozemska samotného podle jeho názoru mohla Československá republika vyvážet rukavice, sklo, magnesit, speciální hospodářské stroje apod.²

Po obchodní stránce představovalo Nizozemské království vyjádřeno slovy československého vyslance Miroslava Plesinger – Božinova „*nejdokonaleji zbudovanou zemí rozdělenou na třicet dva komorních obvodů*“, v jejichž střediscích sídlily obchodní komory. Města Amsterdam, Rotterdam a Den Haag představovala důležitá střediska vývozu do zámoří a zámořského obchodu s Nizozemskou východní Indií, Jižní Afrikou, Jižní a Střední Amerikou vůbec. V těchto městech sídlily společnosti, jejichž kapitál byl exponován v dotyčných zámořských teritoriích. Odtud se řídil obchod, zde se projednávaly a rozhodovaly všechny evropské nákupy. Amsterdam se stal sídlem 251 velkých exportních domů, v Rotterdamu jich sídlilo více než 100 a v Haagu se nacházelo asi 52 obchodních domů. K těm všem bylo nutno připočítat technické úřady nizozemské vlády zabývající se nákupy pro nizozemské koloniální země.

S těmito všemi institucemi československé úřady na počátku 20. let neměly skoro žádné kontakty. O tom se přesvědčil sám vyslanec Miroslav Plesinger – Božinov a potvrdili mu to někteří nizozemští zástupci československých firem, samotné uvedené úřady a lidé pracující kolem obchodu.³ Nizozemsko stálo již v roce 1920 na sedmém místě významných partnerů v zahraničním obchodě Československé republiky v dovozu, na osmém místě ve vývozu.⁴

Ve zprávě pro ministerstvo zahraničních věcí v Praze československý vyslanec psal, že mu „*bylo opětovně dáno najevo, že zájem Holandska jest vyprošťovati se postupně z kleští, v níž má býti holandský obchod sevřen a dušen dle potřeb Německa, a proto hledány jsou a vítány jiné konexe*“.⁵

Na základě příkazu československého ministra zahraničních věcí dr. Edvarda Beneše a po dohodě s československým ministrem zahraničního obchodu JUDr. Rudolfem Hotowcem a ministerským radou dr. Františkem Chvalkovským navrhl československý vyslanec v Haagu Miroslav Plesinger – Božinov 25. ledna 1921 nizozemskému ministru zahraničních věcí Jhr. Hermanu Adriaanovi van Karnebeekovi zahájit jednání o obchodní smlouvě mezi oběma státy. Souhlas k těmto jednáním získal i od nizozemského vyslance v Praze Edgara Frederika Marie Justina barona Michielse van Verduynena.

2 Národní archiv v Praze (dále NA Praha), Výstřížkový archiv MZV 1916–1944, kart. 536, Národní listy 4. 2. 1921.

3 Archiv ministerstva zahraničních věcí v Praze (dále AMZV Praha), I. sekce – Presidium 1918–1939, Diplomatický sbor, kart. 66, č.j. 5517/28, Vyslanectví Haag 10. 12. 1928.

4 Československá republika, 16. 9. 1922, Národní hospodář, Naše obchodní smlouva s Holandskem.

5 AMZV Praha, I. sekce – Presidium 1918–1939, Diplomatický sbor, kart. 66, č.j. 5517/28, Vyslanectví Haag 10. 12. 1928.

Nizozemský ministr zahraničních věcí Jhr. Mr. Dr. Herman Adriaan van Karnebeek zpočátku prohlásil, že se nizozemská vláda dočasně rozhodla uzavírat obchodní smlouvy, poněvadž některé smlouvy uzavřené po válce musely být vypovězené. Po krátkém rozhovoru s vyslancem však sdělil, že v případě Československa se situace zdála být jiná a že mu záleželo na tom, aby Nizozemsko urovnalo vztahy s Československem, přičemž budoucí hospodářská smlouva měla být krátkodobá.

Nizozemský ministr také žádal, aby československá strana co nejdříve předložila konkrétní návrh, který by posléze předal svým spolupracovníkům jako podklad pro vypracování nizozemské verze. Poté se měli sejít podle slov ministra odborníci z obou stran, kteří by vypracovali definitivní návrh smlouvy.⁶ Základem pro jednání s nizozemskou stranou se stala smlouva uzavřená mezi Československem a Francií 4. listopadu 1920.⁷

Nizozemské straně se při jednání o obchodní smlouvě s Československem ve srovnání s francouzskou verzí zdálo, že jejich pozice byla více omezená než francouzská ve vztahu k Československu. Nizozemský ministr zemědělství, průmyslu a obchodu Ir. Hendrik Albert van Ijsselsteyn svému kolegovi ministru zahraničních věcí poukazoval na skutečnost, že Francie může do Československa dovážet mnohem více zboží než by bylo dovoleno Nizozemsku. To představovalo dle jeho mínění nevýhodu pro nizozemský export a omezení pro rozvoj obchodního styku mezi oběma státy.⁸

Jednání mezi oběma stranami vyústila ve vznik dokumentu, který se dělil na dvě zásadní části. První všeobecná upravovala důležité otázky mezinárodního obchodního styku a druhá část definovala dosud stávající povolovací režim.

V první části dohody zaručovalo Nizozemsko Československu navzájem nejvyšší výhody jak při oblasti živností, tak v oboru majetkovém nebo právním. Druhá část smlouvy se měla dotýkat úpravy československého povolovacího režimu. Dle komentáře ve věstníku Československá republika oproti většině států, s nimiž Československo uzavřelo smlouvu, se Nizozemsko podstatně lišilo tím, že vůbec neznalo povolovací režim a neznalo ani dovozní zákazy. Neznalo ani antidumpingová opatření, praktikovaná zvláště Velkou Británií, Spojenými státy americkými a Austrálií. Představovalo velmi zajímavý úkaz, neboť přes silnou anglickou průmyslovou konkurenci si dokázalo uchovat princip volného obchodu, navzdory velkému tlaku místního průmyslu. Stejně tak se nezměnila ani jeho celní ochrana, která již před válkou byla minimální.

6 AMZV Praha, Politické zprávy Haag 1921, č.j. 24/21-Pol., Vyslanectví Haag 28. 1. 1921.

7 Její platnost po předchozím vypovězení Francií byla prodloužena do 31. srpna 1923. Tu nahradila nová smlouva sjednaná dne 17. srpna 1923 v Paříži; http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T4242_01.htm (11. 2. 2012).

8 Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: DEZ-dossiers (Directie Economische Zaken), 1919–1940, nummer toegang 2.05.37, inventarisnummer 1300, Ministerie van landbouw, nijverheid en handel, 's-Gravenhage 20. 5. 1921, No.7285.

Veškeré návrhy vedoucí k zavedení dovozních zákazů, tak i ke zvýšení cel, v té době nenašly odezvu v nizozemském parlamentu.⁹

Jednání se pro československou stranu ubírala tedy zcela jiným směrem, než byla dříve zvyklá, když ústupky v povolovacím řízení na jedné straně kompenzovaly ústupky na témže poli na straně druhé. Nizozemské představy v tomto ohledu směřovaly jednak ke stanovení určitých druhů zboží, které by bylo možné volně z Nizozemska do republiky dovážet, jednak ke stanovení dovozních kontingentů na ono zboží, jehož volný dovoz do Československa nelze generelně povolit z důvodu ochrany domácího průmyslu.

Pokud se týkalo první skupiny, jednalo se o len, vlnu, bavlnu, kaučuk nebo rákos, vzácná východní dřeva, pryskyřice, cín, kakaové boby, mimo různé potraviny jako obilí, mouka, káva, čaj, sledě a jiné, přes různá semena, hlavně zeleninová, která pro svoji nedostižnou jakost se k nám již velmi dlouhou dobu dovážela.

V druhé kategorii, jednalo se o zboží kontingentované, se nacházely různé druhy zboží jako koně a dobytek, určený zvláště na chov, kakaové máslo, umělé surové hedvábí, tabák, rýže, některé esence a různé druhy světoznámých nizozemských likérů a lihovin.¹⁰

Konečnou verzi obchodní smlouvy podepsali 20. ledna 1923 v Haagu československý vyslanec Zdeněk Fierlinger, zmocněný ministr Jan Dvořáček a nizozemský ministr zahraničních věcí Jhr. Mr. H. A. van Karnebeek. Smlouva byla založena na principu nejvyšších výhod a upravovala otázku zacházení s občany obou smluvních stran, jejich právní postavení, paritní zásadu v daňovém systému. Dále stanovila právní postavení obchodních společností, vzájemné nakládání se zbožím na základě nejvyšších výhod. Upravovala otázku obchodních vzorků a stanovila dobu, od které smlouva vstoupila v platnost. Smlouva se uzavírala na dobu jednoho roku a prodlužovala se na stejnou dobu vždy šest měsíců před jejím vypršením. Pro československý obchod bylo významné, že všechna ustanovení obchodní smlouvy se vztahovala i na nizozemské kolonie. K ní náležel i protokol s ustanovením týkajícím se povolovacího režimu v dovozu a vývozu. Po podpisu ji měly ratifikovat oba parlamenty.

V mimořádné zprávě československého vyslanectví z června 1923 se psalo, že „obchodní smlouva mezi oběma státy byla projednávána v živé diskusi Druhou komorou nizozemských generálních stavů. Vzrušenou diskusí způsobila i v průmyslových a obchodních kruzích za velkého zájmu nizozemského tisku“.¹¹

9 Československá republika, 16. 9. 1922, Národní hospodář. Naše obchodní smlouva s Holandskem; Již o rok v květnu 1923 později avšak vstoupil v platnost zákon na omezení dovozu obuvi, který reagoval na úspěch firmy Baťa v Nizozemsku. Více srov. Sylva SKLENÁŘOVÁ, *Reakce Nizozemska na pronikání firmy Baťa na jeho místní i koloniální trh mezi dvěma světovými válkami v kontextu mezinárodních hospodářských vztahů*, Dvacáté století 2010/1, s.65–72.

10 Československá republika, 16. 9. 1922, Národní hospodář. Naše obchodní smlouva s Holandskem.

11 AMZV Praha, Politické zprávy Haag 1923, č.j. 86/23/Pol., Vyslanectví Haag 21. 6. 1923, Mimořádná politická zpráva č. 11.

Vymezení kontingentů se stalo předmětem dlouho trvajících porad, na nichž se nedokázali nizozemští a českoslovenští vyjednávači shodnout. Nizozemská strana se snažila získat souhlas s možným budoucím navýšením nizozemského vývozu do Československa. Komplikaci při vyjednávání způsobovala skutečnost, že každá strana operovala s jinými údaji o vývozu za minulý rok, tedy rok 1922. Nizozemská statistika uvedla např. vývoz ve výši 115,2 tuny zeleniny, přičemž československý údaj zněl 2 207 tun zeleniny.¹²

V červnu 1923 psaly nizozemské noviny proti očekávané obchodní smlouvě mezi Československou republikou a Nizozemským královstvím. Jakmile se stal navržený text smlouvy veřejným, zvedl se proti ní odpor, a i odpor proti její ratifikaci. Při debatě o zemědělském rozpočtu ve sněmovně se ozvaly námitky proti nízkému kontingentu zemědělských plodin, které se mohly vyvážet do Československa.

Obchodní komora v Tilburgu protestovala u nizozemské vlády proti návrhu smlouvy, v níž Československo obdrželo klausuli nejvyšších výhod, zatímco nizozemský vývoz do Československa byl omezen a zcela zakázán pro určitou skupinu zboží. Komora soudila, že navrhovaná smlouva se neslučovala se zájmy nizozemského obchodu a průmyslu.

Stejně negativně reagovala Belgie, která považovala za vhodné stanovit zvláštní cla na dovoz zboží československého původu. Nizozemská sněmovna, která nechtěla přistoupit k podobným opatřením jako v Belgii, žádala smlouvu neratifikovat. Komentátor listu *Večerní Rudé Právo* si neodpustil poznámku o tom, „*jak dobře československá vláda vyjednávala obchodní smlouvy, které byly vypořádány jedna za druhou. A přitom hospodářský styk s Ruskem byl sabotován?*“¹³

Příčiny tak velkého zájmu nizozemské veřejnosti o obchodní smlouvu s Československem byly různé. Především se jednalo o první obchodní smlouvu vůbec, kterou Nizozemsko po první světové válce uzavíralo. Poprvé se zaujímal stanovisko k povolovacímu systému, kterému se Nizozemci urputně bránili, poněvadž v něm viděli konec „*dosud pěstované politiky otevřených dveří*“. Nizozemsko se drželo v obchodní politice liberálních zásad a neuplatňovalo antidampingová opatření, avšak na nátlak posilující katolické strany převládal názor, že je třeba chránit domácí průmysl. Nakonec se tak stalo a sněmovna přijala zákon o zákazu dovozu obuvi, který vyhovoval průmyslu zastoupenému v krajích s většinou katolického obyvatelstva.¹⁴

Další příčinou velkého zájmu byla i vnitropolitická situace, neboť se množily výtky k osobě ministra zahraničních věcí Van Karnebeeka, které vyjadřovaly nesouhlas s jeho politikou ve věci Společnosti národů. Ministr byl kritizován za nedostatečné hájení nizozemských zájmů vůči spojencům a za velkou zdr-

12 Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: DEZ-dossiers (Directie Economische Zaken), 1919–1940, nummer toegang 2.05.37, inventarisnummer 1300, Ministerie van arbeid, handel en nijverheid, 's-Gravenhage 16. 6. 1923, No 1659.

13 NA Praha, Vystřížkový archiv MZV 1916–1944, kart. 536, *Večerník Rudého práva* 22. 6. 1923.

14 *Tamtéž*, *Národní listy* 27. 6. 1923.

ženlivost vůči Společnosti národů. Nejvíce jej kritizovali katolíci, kteří svou pozici posílili v nedávných volbách do provinčních komor.

Výtky vůči smlouvě s Československem lze proto chápat jako projev nespokojenosti s vedením ministerstva zahraničních věcí. Největší kritici se nacházeli mezi zemědělci, kteří měli blízko ke katolické straně, a v obchodní komoře v Tilburgu. Na příkladu československo-nizozemské obchodní smlouvy se ukázalo, jak rychle se veřejné mínění změnilo a jak rychle se smířilo s ochranářským kurzem, který začal zákonem o zákazu dovozu obuvi.

Otázkou zůstávalo, proč byla požadována zvláštní opatření proti Československu. Částečným vysvětlením mohlo být nepřátelství mezi některými obchodními kruhy. Československý vyslanec viděl spojitost se zahájeným jednáním s obuvním průmyslem, který měl v obchodní komoře v Tilburgu silné zastoupení. Nedalo se popřít, že se v daném případě jednalo také o animozitu určitých nizozemských obchodních a průmyslových kruhů vůči Československu, které se cítily poškozeny povolovacím systémem.¹⁵

Důležitost smlouvy tkvěla zvláště v tom, že pokud by byla přijata opatření omezující dovoz, ochránila by československý dovoz proti možným obchodně politickým diskriminacím z nizozemské strany. Smlouva mimo to měla velký politický význam, neboť představovala nizozemské veřejnosti Československo jako důležitý hospodářský faktor, se kterým se do budoucna počítalo.¹⁶

Nizozemská vláda se vzhledem ke stále silnějšímu odporu proti smlouvě s Československem rozhodla k odkladu diskuse v Druhé komoře generálních stavů až do podzimního zasedání roku 1923. Doufala, že se mezitím urovnají spory v koalici, kterou tvořily tři strany – Římsko-katolická strana, Antirevoluční strana a Křesťansko-historická unie, a že se ujasní, jak se zachovat v obchodní politice a že přijetí smlouvy nebude nic bránit.

Pro československou stranu to nebyla dobrá zpráva, neboť s jednáním o smlouvě se začalo později, což vedlo k tomu, že byla podepsána až po přijetí ochranářské politiky v Nizozemsku. Československý vyslanec Prokop Maxa se domníval, že před rokem by se podepsání smlouvy prosadilo hladce.

Nizozemský katolický list Maasbode napsal: *„Všeobecně je znám obsah obchodní smlouvy s ČSR, která zájmy našeho státu velmi poškozuje. Naše vláda přijala od malého, hospodářsky bezvýznamného, kdesi v odlehlé části Evropy ležícího státu podmínky pro naše národní sebevědomí ponižující, které nanejvýše stát poražený by byl oprávněn přijmout. Holandsko zaručuje ve smlouvě volný dovoz veškerého zboží z Československa, kteréžto samo si ponechává právo omeziti v zásadě dovoz holandských výrobků. ... Několikrát jsme již na to upozorňovali, že náš stát při uzavírání obchodních smluv podrobuje se podobnému ponižujícímu nakládání tak dlouho, dokud se neodhodlá k odporu proti nespravedlivým požadavkům během jednání. To se může státi jen pomocí odvetných opatření, jako jsou zákazy dovozu, zvyšování*

15 AMZV Praha, Politické zprávy Haag 1923, č.j. 86/23/Pol., Vyslanectví Haag 21. 6. 1923, Mimořádná politická zpráva č. 11.

16 *Tamtéž.*

dovozních poplatků aneb částečně zákazy. ... Pouze jednou vláda „ukázala zub“ ve věci zákazu dovozu obuvi“.¹⁷

Nizozemský deník De Telegraaf napsal 4. října 1923, že zprávy o tom, že jednání s Československem uvízla na mrtvém bodu, nebyly pravdivé. Smlouva byla připravena, čekala jen na ratifikaci. „Československý parlament ji schválil, ale v nizozemském se nedostali k tomu, aby ji projednali“.¹⁸ Koncem října 1923 podal nizozemský vládnoucí kabinet demisi kvůli rozporům mezi členy vlády.

Ani v Československu neprobíhala jednání o smlouvě jednoduše. Obchodní smlouva byla v senátu v červenci 1923 stažena z programu, čímž k jejímu projednávání došlo až na podzim. Poslanecká sněmovna naproti tomu doporučovala senátu na počátku července, aby schválení smlouvy neoddaloval. Živnostensko-obchodní výbor, rozpočtový výbor i zahraniční výbor sněmovny se shodly na tom, že by bylo pro československou republiku přínosné vládou předloženou obchodní smlouvu schválit.

V srpnu 1923 přijala československá vláda opatření, podle něhož obilí a mouka, které se v době uzavírání dohody nacházely na volné listině dovozu do Československé republiky, se převedly do povolovací listiny, což souviselo s celní úpravou na dovoz zemědělských výrobků. Tato změna se musela před definitivním schválením obchodní smlouvy vyřešit a začala nová jednání s nizozemskou vládou.¹⁹

Komentátor listu Tribuna se domníval, že i opatření proti dovozu bot by mohlo uklidnit vzrušenou diskusi. Psal: „*Tak komplikované a tak drakonické opatření asi otevře oči holandskému importnímu obchodu a konsumentům a ti se asi postarají, aby se holandská obchodní politika nedostala do kolejí největšího prohibicionismu. Neboť to, co dnes platí pro boty, zítra může být rozšířeno na jiné druhy zboží, až jiný průmysl přijde na chuť nepovolovací praxi. Takové věci je třeba uvést ad absurdum, jenom tím se hojí lidé. U nás nebyvalo jinak“.*²⁰

V listopadu 1923 přinesla Tribuna zprávu, v níž se psalo o možném důvodu odložení projednávání obchodní smlouvy československým senátem. Stalo se tak na žádost československého ministra zemědělství Milana Hodži z důvodu nového pohlížení na dovoz mouky do republiky.

Smlouvu s Nizozemskem v prvním čtení tedy senát neprojednal a mezitím uzavřelo Československo obchodní smlouvy s Velkou Británií, Francií a USA, ve kterých byla přiznána klauzule nejvyšších výhod, tzn. že tyto státy participovaly na všech výhodách, které dosud nebo v budoucnu měl obdržet kterýkoliv jiný

17 AMZV Praha, Politické zprávy Haag 1923, č.j. 90/23 - Pol., Vyslanectví Haag 26. 6. 1923, Mimořádná politická zpráva č. 13.

18 NA Praha, Výstřížkový archiv MZV 1916–1944, kart. 536, Večerní České slovo, 1. 10. 1923.

19 <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/stenprot/219schuz/s219006.htm>. Zpráva I. výboru živnostensko-obchodního, II. výboru rozpočtového, III. výboru zahraničního k usnesení poslanecké sněmovny (tisk 1632) o vládním návrhu, kterým se předkládá Národnímu shromáždění obchodní úmluva mezi republikou Československou a královstvím Nizozemským, podepsaná v Haagu, dne 20. ledna 1923, Tisk 1684, Čtvrtek 3. července 1924, Stenozáznam, NS RČR 1920–1925, Senát, 219. schůze, část č. 6.

20 NA Praha, Výstřížkový archiv MZV 1916–1944, kart. 536, Tribuna 4. 7. 1923.

stát při dovozu svého zboží do Československa. Každá z těchto zemí získala však jen dovozní kontingent na 4 000 vagónů mouky ročně. Kdyby vstoupila v platnost československo-nizozemská obchodní smlouva v původním znění, znamenalo by to, že nejen Nizozemsko, nýbrž všechny tři jmenované státy by obdržely právo úplně volného a neomezeného dovozu mouky do Československa.

Z tohoto důvodu nebylo možné ponechat Nizozemsku právo neomezeného dovozu mouky. Kromě toho maďarská mouka, jejíž dovoz byl vázán na dovozní povolení, se dovážela do Československa volně a bezcelně oklikou právě přes Nizozemsko. Po návratu ministra pro obchodně politická jednání s cizími státy Jana Dvořáčka z Itálie se československá vláda rozhodla nabídnout nizozemské vládě dovozní kontingent na mouku.²¹

Smlouvu podepsanou v lednu 1923 ratifikovala Druhá komora nizozemských generálních stavů 10. dubna 1924. Nizozemská vláda se zasadila o to, aby ratifikace proběhla bez zbytečné diskuse. Ministr zahraničních věcí Van Karnebeek konstatoval, že smlouva vyplynula ze snahy upravit styky s Československou republikou na právním podkladě a dosáhnout konsolidace příznivé se vyvíjejících poměrů.

Smlouva stanovila minimální kontingenty, a kdyby nizozemská strana žádala o navýšení vývozu, nekladlo by Československo odpor. Smlouva obsahovala i ustanovení o nejvyšších výhodách. Všechny smlouvy Československa do té doby byly upraveny na základě kontingentních listin. Jednalo se o smlouvy s Francií, Itálií, Portugalskem a Španělskem. K nim se přiřadila i smlouva s Nizozemskem.

Smlouvu musela schválit i První komora generálních stavů. Podle slov nizozemského vyslance v Praze Michielse van Verduynena se souhlas První komory zajistil předem, jak bývalo v takových případech zvykem, a proto se očekával stejný postup na československé straně.

Po zasedání zákonodárního sboru si ministr zahraničních věcí Van Karnebeek domluvil schůzku s československým vyslancem Zdeňkem Fierlingerem, během níž se omluvil a vysvětlil, proč se ratifikace tak dlouho odkládala.

Ministr Van Karnebeek vyslovil naději, že toto zdržení nezapříčinilo v Praze negativní pohled na jeho zemi. Narážel na rozhovor bývalého nizozemského vyslance v Praze Michiels van Verduynena s prezidentem Masarykem, který se podle slov bývalého vyslance vyjádřil v tom smyslu, že Nizozemsko odložilo ratifikaci pod dojmem potíží, s nimiž se Československo setkalo předtím ve Francii a Belgii. Ministr Van Karnebeek prohlásil, že měl z obchodních kruhů informace, že zdejší vývozci by rádi spolupracovali s Československem a dávali přednost československým obchodníkům před obchodníky z Bukurešti či Varšavy. Nizozemská vláda podle jeho slov uvažovala o zřízení honorárních konzulátů ve významných městech v Československu. Pochvalně se vyjádřil o volbě konzulů v Nizozemsku československou stranou.²²

21 NA Praha, Výstřižkový archiv MZV 1916–1944, kart. 536, Tribuna 11. 11. 1923.

22 AMZV Praha, Politické zprávy Haag 1924, č.j. 32/24-Pol., Vyslanectví Haag 14. 4. 1924, Mimořádná politická zpráva č. 4.

Dne 17. října 1924 byly na ministerstvu zahraničních věcí v Praze vyměněny ratifikace obchodní smlouvy mezi oběma státy.²³ Jednání o smlouvě trvala přes dva roky a v platnost smlouva vstoupila 1. listopadu 1924.

Ve smlouvě došlo k třem změnám. První změna se týkala obilí a mouky, kdy byly pod vlivem československých zemědělců tyto komodity, jak bylo dříve oznámeno, přemístěny z listiny volného dovozu mezi zbožím s povolovacím režimem.²⁴ Podle přání nizozemských zahradníků se zvýšil kontingent čerstvé zeleniny. Na rozdíl od britsko-československé obchodní smlouvy, zahrnuje nizozemsko-československá smlouva také území kolonií. Platnost smlouvy byla stanovena na jeden rok, s výpovědní lhůtou šesti měsíců.²⁵

Uzavřená smlouva představovala významný moment vzájemných vztahů mezi oběma státy až do vytvoření současného volného evropského trhu.

Autorka

Mgr. Sylva Sklenářová, Ph.D., (* 1976), je ředitelkou Archivu Univerzity Hradec Králové. Odborně se dlouhodobě věnuje dějinám Nizozemského království a česko-nizozemským vztahům. Zabývá se rovněž problematikou vztahů Československa k zemím Beneluxu v meziválečném období. Je autorkou řady odborných textů na toto téma, nejnověji monografie *Čechoslováci v zemích dnešního Beneluxu v meziválečném období 1918–1938* (Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2013).

Summary

The Genesis of the Czechoslovakian – Dutch trade contract in 1923–1924

After the establishment of official diplomatic relations between the Netherlands and the Czechoslovak Republic in 1919 there began negotiations two years later for a trade treaty between the two countries. This culminated in the January 1923 by signing of the agreed conventions. Its ratification was not easy, especially in the Netherlands reaided up a big wave resistance against the contract. Dutch business and industrial circles appeared to be highly disadvantageous for the country, but the differences were eventually removed and the contract was signed after the ratification of the parliaments of both countries on November 1st 1924.

---

23 NA Praha, Výstřižkový archiv MZV 1916–1944, kart. 536, Právo Lidu 18. 10. 1924.

24 Kontingent byl stanoven na 4000 vagónů na rok.

25 Algemeen Handelsblad, 23. 10. 1924, Handelsverdrag Nederland – Tsjecho-Slowakije.

Příspěvek k problematice obnovy školství v pohraničních oblastech Československa: střední a odborné školství na Šternbersku v letech 1945–1948

MICHAELA KOLLEROVÁ

Abstrakt / Abstract

Studie je věnována problematice obnovy školství v pohraničním, dnes již bývalém politickém okrese Šternberk v letech 1945–1948. V úvodní části je obecně pojednáno o obnově školství v tomto regionu a potížemi s tím spojenými. Hlavní pozornost je ovšem věnována obnově, dalším rozvoji a problémům s umístěním středních a odborných škol v obou městech okresu, tedy Šternberku a Uničově. Studie je zpracována na základě studia především archivních materiálů.

The study is dedicated to the restoration of education at the border district, the now former political district of Šternberg, in 1945–1948. In the introductory part of the general discussion is mentioned the renewal of education in the region and the associated difficulties. The main attention is paid to restoration, further development and the problems of the middle and high schools in both main towns of the district, Šternberk and Uničov. The study is compiled on the basis of the study of primarily archival materials.

Klíčová slova / Key Words

dějiny školství, regionální dějiny, 1945–1948, Šternberk, Uničov, střední školství, odborné školství

education history, regional history, 1945–1948, Šternberk, Uničov, secondary education, vocational education

---

Následující studie je věnována tématu obnovy, dalšího rozvoje a s tím spojených problémů v oblasti středního a odborného školství v pohraničním, dnes již bývalém politickém okrese Šternberk v poválečném období 1945–1948.¹ Politický okres Šternberk sestával ze dvou soudních okresů, přičemž sídla okresních soudů se nacházela ve Šternberku a Uničově. Okres zanikl v roce 1960 po územně-správní reformě, kdy byl připojen k území sousedního okresu Olomouc. Do roku 1945, respektive 1946, obývalo tento okres obyvatelstvo převážně německé

1 Tato studie je dílčím výstupem širšího individuálního výzkumu dějin středního a odborného školství na severozápadní Moravě v letech 1945–1960, který je prováděn v rámci doktorského studia na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

národnosti, nepočtené české obyvatelstvo žilo spíše na venkově. Vzhledem k danému poměru obou národností byla velká část území okresu na počátku října roku 1938 odstoupena hitlerovskému Německu, pouze několik vesnic zůstalo ušetřeno. Německý charakter okresu se odrazil v mnoha oblastech, tedy i ve školství. Na okrese převládaly školy s německým vyučovacím jazykem, české školy se omezovaly na školy obecné a měšťanské, rozvoj středního a odborného školství s českým vyučovacím jazykem nastal až ve 30. letech 20. století. Jejich existence však z výše uvedených důvodů netrvala dlouho, po odstoupení Sudet byla činnost těchto škol ukončena a během období druhé světové války přetrvávaly na okrese jen některé školy obecné. Budovy zrušených českých škol začaly mnohdy sloužit zcela jiným než školským účelům. Takovému osudu však ke konci války neunikly ani budovy německých škol.

Po osvobození okresu Šternberk sovětskou Rudou armádou během 5.–6. května 1945 začala nová etapa vývoje tohoto regionu, stejně jako celého pohraničí. Německé obyvatelstvo bylo zcela vyloučeno z veřejného života a následně odsunuto, veškeré školy s německým vyučovacím jazykem byly uzavřeny. Zato byly obnovovány či zcela nově zřizovány české školy, počínaje školami mateřskými a středními či odbornými konče. Za připomenutí by jistě stálo, že v období let 1945–1948, než byl přijat zákon o jednotném školství v dubnu roku 1948, přetrvával v Československu systém školství jako v předválečném období. Střední školy tvořila tehdy gymnázia různých forem (převážně reálná) a ostatní školy vzdělávající mládež od 14 let pak spadaly do kategorie škol odborných.² Než však bude podrobněji pojednáno o poválečné obnově školství, jeho dalším rozvoji a problémech s tím spojených na Šternbersku, bylo by bezesporu vhodné alespoň stručné zhodnocení použitých pramenů a literatury.

Pro získání dostatečného množství údajů potřebných ke zpracování dané problematiky bylo nutné provést důkladný průzkum archivních materiálů. Tento průzkum byl prováděn především ve Státním okresním archivu v Olomouci a v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě. Nestačilo však prostudovat jen fondy příslušných škol, neboť tyto fondy nemohou vzhledem ke svému rozsahu poskytnout všechny důležité informace. Nicméně fondy středních a odborných škol fungujících tehdy na Šternbersku obsahují poměrně dostatek dokumentů vztahujících se k dějinám a poválečnému vývoji těchto škol. Poznatky získané studiem těchto dokumentů je možno ještě rozšířit o údaje obsažené ve fondu Krajský národní výbor Olomouc, uloženém právě v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě. Krajský národní výbor v Olomouci totiž po svém vzniku v roce 1949 přejímal spisy od Zemského národního výboru a také Zemské školní rady, a z tohoto důvodu lze i v tomto fondu nalézt dokumenty ke školství pocházející již z doby po roce 1945. Další velice důležitý zdroj poznatků pak představují fondy národních výborů, v jejichž rámci lze studovat

2 *15 let budování šternberského okresu*, Šternberk 1960, s. 5–8, 28–29; Tomáš SOUŠEK, *Místopis Uničovska 1848–1960*, Olomouc 1970, 147 s.; Josef VALÍČEK, *Místopis Šternberska 1848–1960*, Olomouc 1970, 88 s.; Marie KRÁLÍKOVÁ – Josef NEČESANÝ – Václav SPĚVÁČEK, *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*, Praha 1977, s. 72.

nejen spisy vztahující se bezprostředně ke školství, ale také zápisy ze schůzí rady a pléna těchto výborů, neboť na pořad těchto schůzí patřily kromě běžných zpráv referentů také diskuse o aktuálních problémech. Pokud byly tyto diskuse podrobněji zaznamenány, pak z nich lze do jisté míry vysledovat i postoje k daným otázkám. Z dalších zdrojů je možno uvést i kroniky obou měst, tedy Uničova i Šternberka, které byly po válce vedeny velmi pečlivě a obsahují řadu podrobných záznamů. Je to dáno především tím, že kronikáři se sami podíleli na činnosti národních výborů a měli tedy dostatečný přehled o dění ve městě. V rámci studia problematiky školství po roce 1945 nelze vynechat ani regionální tisk. Podrobným studiem těchto převážně deníků lze totiž získat řadu článků o situaci ve školství obecně i v jednotlivých obcích a pak i k články týkající se jednotlivých škol. Nicméně je potřeba k těmto článkům přistupovat kriticky, jako ostatně i k výše zmíněným pramenům, neboť se v nich mohou vyskytovat nepřesnosti. V případě tisku jde především o užívání nesprávných názvů škol.

Literatury k dějinám školství obecně je mnoho, nicméně tituly vydané ještě za minulého režimu se v částech věnovaných vývoji školství po roce 1945 věnují spíše přípravám nového školského zákona a „zásluhami“ KSČ o tento zákon než problematikou poválečné obnovy školství se všemi problémy, které při tom nastaly. Alespoň stručně se k tomu vyjadřuje regionální literatura týkající se dějin Šternberska nebo obou měst tohoto okresu (Šternberk a Uničov). Při studiu daného tématu nebylo možno vynechat také almanachy vydávané u příležitosti výročí obou zdejších gymnázií. Přestože ve většině případů se nejedná o tituly psané odbornými historiky, nelze takové práce ponechat bez povšimnutí. Fakta v nich obsažená lze totiž při souběžném archivním průzkumu poměrně snadno ověřit.

Po skončení druhé světové války v květnu 1945 se ihned započalo s obnovou českého školství v pohraničí. Německé školy byly uzavřeny na základě výnosu ministerstva školství a osvěty z října roku 1945, ovšem se zpětnou platností od 5. května téhož roku. Budovy nyní již bývalých německých škol začaly sloužit buď potřebám českých škol nebo případně jiným účelům. České školy také přejímaly archivy a sbírky vyučovacích pomůcek svých německých předchůdců.³ Řízením obnovy českého školství na okrese Šternberk byl pověřen František Lázníčka coby zmocněnec ministerstva školství a osvěty. Fr. Lázníčka učil již před rokem 1938 na české měšťanské škole ve Šternberku a během války, kdy byla škola umístěna v Bohuňovicích, se stal jejím ředitelem. Tuto funkci pak vykonával i po válce. S bezesporu nelehkou prací mu vypomáhal jeho tajemník Jan Šmidák.⁴ Školskou a kulturní komisi Okresní správní komise a pak i Okresního národního výboru ve Šternberku (dále ONV Šternberk) řídil Josef Valíček.

3 Volné slovo, 13. 8. 1946; *15 let budování šternberského okresu*, Šternberk 1960, s. 29; Vlasta HLŮZOVÁ, *Stopami šternberské historie*, Šternberk 2011, s. 134; Vladimír KOVÁŘÍČEK, *Prameny k dějinám školství I*, Olomouc 1984, s. 158.

4 Státní okresní archiv Olomouc (dále SOKA Olomouc), Kronika města Šternberka 1945–1950, s. 320–321, f. Okresní národní výbor Šternberk (dále ONV Šternberk), inv. č. 324, sig. VI, kart. 328; Vlasta HLŮZOVÁ, *Prošli Šternberskem. Výběrový slovníček 225 osobností*. Šternberk 2010, s. 79–80; Táž, *Stopami šternberské...*, s. 137–138.

Působil na zdejší okrese již před válkou, po roce 1946 vyučoval na obecné škole ve Šternberku a zároveň se zapojil do politického a veřejného života. Zajímal se i o dějiny Šternberska a zdejší lidovou tvorbu, přičemž výsledky své práce také publikoval.⁵

Obnova školství v pohraničí byla spojena s celou řadou obtíží. Ty se nevyhnuly ani okresu Šternberk. Obnova byla pochopitelně finančně náročná, neboť mnohé školy, zvláště na venkově, potřebovaly provést řadu oprav. V případě některých škol však byly jejich budovy v takovém stavu, že jakékoli opravy ani neměly smyslu. Nebyl to však jen stav budov, který komplikoval obnovu provozu škol. Nedostávalo se učebnic, chyběly vhodné a funkční vyučovací pomůcky, mnohé školy nemohly svým žákům poskytovat služby školních knihoven. Před zahájením prvního poválečného školního roku 1945/1946 se muselo zajistit i dostatečné vybavení tříd nábytkem, což nebylo nijak jednoduché. V případě umístění vícero škol v jedné budově se tyto školy doslova přetahovaly o nábytek a pomůcky, neboť se vlastně ani pořádně nevědělo, co komu patří (tak tomu bylo zvláště v případě gymnázia v Uničově, kde byly umístěny ještě další školy, srov. níže).⁶

Aby se však na školách mohlo začít učit, bylo potřeba učitelů a také žáků či studentů. Ovšem ukázalo se, že zajistit dostatečný počet učitelů nebude lehkou zvládnutelnou úkol. Pohraničí se celkově potýkalo s nedostatkem učitelů. Nedostatek se týkal především škol obecných, ale dotklo se to i škol středních či odborných, na kterých tak mnohdy zpočátku vyučovali učitelé měšťanských škol či jiní odborní pracovníci. Učitelům z vnitrozemí se nechtělo odcházet do poválečného pohraničí, kde nikoho neznali a kde podmínky pro práci nebyly zrovna nejlákavější. Často se učitelům (ale i jiným veřejným zaměstnancům) nedostávalo vhodných bytů, což byl také důvod jejich odmítnutí nástupu ke službě, byť jim to bylo úředně nařízeno. Proto se také apelovalo na místní úřady, aby se snažily zajišťovat byty pro tyto zaměstnance. Situaci dále ztěžoval fakt, že mladí učitelé – muži museli nastoupit na povinnou vojenskou službu a tedy na nějaký čas opustit školu, kde do té chvíle působili. Povinnostmi souvisejícími s obnovou školství na okrese bylo tolik, že přidělené administrativní síly na ONV Šternberk je nestačili plnit a zvládat. Z tohoto důvodu žádal J. Valíček přidělení dalšího pracovníka. Tento jeho požadavek byl však na jedné ze schůzí rady ONV v roce 1947 zamítnut s tím, že byl vydán zákaz přijímat nové pracovní síly a že se tedy na práci mají podílet sami učitelé v rámci své mimoškolní činnosti. To však Valíček odmítl, protože učitelé mají svých starostí na školách dost a nemají síly na další práci v kanceláři, neboť jich samotných je nedostatek. Na tento argument se mu dostalo odpovědi, že okres Šternberk si, co se počtu učitelů týká, stěžovat nemůže, že některé okresy jsou na tom ještě

5 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 1, 2, 19 (knihy); V. HLŮZOVÁ, *Prošli Šternberskem...*, s. 138–139.

6 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 21 (knihy), inv. č. 324, sig. VI, kart. 328, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 65, kart. 1; *15 let budování šternberského okresu*, Šternberk 1960, s. 29; Zdeňka VESELÁ, *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, Brno 1992, s. 132.

hůře. Z toho lze vyvodit, že nalézt někdy pro tyto potřeby pochopení bylo dosti obtížné v rámci místní správy, natož pak u vyšších úřadů.⁷

Učitelé se ve školách museli vypořádat i s různou úrovní vzdělání svých svěřenců. Zvláště patrné to bylo právě v pohraničí, kde se v důsledku poválečného osídlování těchto oblastí setkávali ve třídách žáci a studenti z různých končin republiky a vlastně i Evropy. Potomci reemigrantů měli navíc mnohdy zkušenosti se zcela odlišnými školskými systémy a často se potýkali i s nedokonalou znalostí mateřského jazyka. Proto také jejich rodiče žádali vedení příslušných škol (především středních) o odklad zkoušek právě s odůvodněním potíží se zvládnutím českého jazyka.⁸

I přes všechny výše zmíněné těžkosti se však národní výbory nezdráhaly plánovat další rozvoj sítě škol, především škol odborných. Realizace takových představ nebyla ovšem pouze v režii místních a okresních národních výborů, ale i vyšších úřadů, zejména Zemského národního výboru v Brně (a Zemské školní rady) a dále ministerstva školství a osvěty. Otevírání odborných škol bylo také závislé na poválečném vývoji místního průmyslu. Mnohé o těchto plánech prozradil dvouletý plán města Šternberka vypracovaný pro léta 1947–1948. Dle tohoto plánu se počítalo se zřízením odborné školy pro ženská povolání a pak také dalších škol vychovávajících nové kvalifikované pracovníky pro místní průmyslové podniky. Plánovalo se zřízení dvouleté mlynářské a pekařské školy, protože se zde vyráběla v té době mlýnská zařízení. Vzhledem k existenci tkalcovských i dřevařských podniků se plánovalo zřízení příslušných odborných škol. K tomu však třeba dodat, že do roku 1948 tkalcovský průmysl ze Šternberka vymizel, proto už ani tkalcovských škol potřeba nebyla.⁹ Nicméně tkalcovská škola zde fungovala od 70. let 19. století, byla však zrušena již roku 1934. Po válce byla v jejím objektu umístěna učňovská škola, která se později specializovala na jemnou mechaniku a vychovávala nové pracovníky pro zdejší podnik Chronotechna, kde se vyráběly hodiny, budíky a další časoměrné přístroje. Počítalo se i se zřízením zimní rolnické školy v tomto městě.¹⁰ Rovněž město Uničov mělo své plány v oblasti rozvoje školství, tyto plány se týkaly především dalšího rozšiřování provozu zemědělských škol. Podrobněji o těchto záměrech bude pojednáno později v příslušné pasáži textu.

Střední a odborné školství okresu Šternberk se tedy dle výše uvedených plánů mělo dále rozvíjet a rozšiřovat tak možnosti dalšího vzdělávání mládeže

7 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 23 (knihy), inv. č. 602, kart. 904; Osvobozený Našinec, 20. 11. 1945, 27. 10. 1945; Volné slovo, 21. 11. 1945, 3. 10. 1946; Stráž Moravy, 14. 2. 1947.

8 Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (dále ZA Opava, pob. Olomouc), f. Krajský národní výbor Olomouc (dále KNV Olomouc), inv. č. 1892, sig. 451, kart. 1241; SOKA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 69, kart. 1; více o průběhu osídlování pohraničí srov. František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK – Jaroslav VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, 359 s.

9 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 320, sig. VI, kart. 323, inv. č. 290, kart. 244; Stráž Moravy 14. 3. 1947.

10 SOKA Olomouc, Kronika města Šternberka 1945–1950, s. 215, 320–321, 388, 406; V. HLŮZOVÁ, *Stopami šternberské...*, s. 154.

a její přípravy na výkon budoucího povolání. Tyto plány byly ovšem rozvíjeny i navzdory tomu, že už existující školy se začínaly potýkat s nedostatkem prostor v jimi užívaných budovách a řešení těchto problémů se hledalo dlouho a rozhodně ne bez komplikací. Na následujících řádcích a stránkách budou tyto obtíže více rozebrány.

V srpnu roku 1945 bylo výnosem ministerstva školství a osvěty povoleno otevření reálného gymnázia v Uničově. K otevření gymnázia mělo dojít především za těch podmínek, že bude dostatek uchazečů o studium. Od září pak byly otevřeny první čtyři ročníky nižší střední školy, přičemž v následujícím období se počet studentů zvyšoval.¹¹ Střední škola existovala v Uničově již před rokem 1938, založena byla v roce 1870. Ačkoli se jednalo o střední školu s německým vyučovacím jazykem, v roce 1875 se jejím ředitelem stal profesor František Otokar Novotný, který se hlásil k české národnosti. Pět let poté, co nastoupil místo ředitele, byla vystavěna nová budova školy na Kostelním náměstí.¹² Tato budova pak sloužila škole až do doby druhé světové války, kdy byla zabrána v roce 1944 za účelem zřízení lazaretu pro německé vojáky. V důsledku tohoto využití se budova po osvobození nacházela v neutěšeném stavu a bylo nutné ji vydesinfikovat, provést v ní nejnutnější opravy a úpravy, místnosti znovu vybavit nábytkem. Za úpravy a další udržování chodu školy bylo odpovědné město Uničov, které se zavázalo plnit tyto závazky a nést veškeré provozní náklady ve smlouvě o zřízení gymnázia. Schválení této smlouvy však trvalo dosti dlouhou dobu a došlo k tomu definitivně až v roce 1949. Ve smlouvě byl také zakotven požadavek, že město je v případě nutnosti povinno zajistit škole další potřebné prostory pro zajištění řádného chodu školy. Zatím však dosavadní budova gymnázia postačovala a nadto do ní mohly být umístěny i další školy. Nicméně spokojenost nebyla zcela na místě. Gymnazijní budova byla totiž vystavěna v blízkosti kostela Nanebevzetí Panny Marie, který svými vysokými věžemi zastiňoval učebny a situaci zhoršovaly i košaté lípy rostoucí kolem kostela. I přes tyto nedostatky nebylo uvažováno o přemístění školy do jiné budovy.¹³

Funkcí prvního poválečného správce školy byl pověřen Josef Pokorný, který do svého příchodu do Uničova působil na dívčím gymnáziu v Prostějově. Několikačlenný profesorský sbor doplňovali i externí vyučující především z řad učitelů zdejší měšťanské školy. Kromě Josefa Pokorného zde vyučoval i prof. Jaroslav Palatý, oba se zapojili také do politického života. Po roce 1946 zastávali dosti

11 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1892, sig. 451, kart. 1241; SOkA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 69, kart. 1; Kronika města Uničova 1946–1965, s. 27; Osvobozený Našinec, 17. 8. 1945.

12 Lubomír HRDLIČKA – Vladimír URBÁNEK – Luděk ZAMAZAL (edd.), *Uničov v člancích historika a kronikáře Tomáše Souška*, Olomouc 2012, s. 49–50; *125 let Gymnázia v Uničově*, Uničov 1995, s. 12.

13 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1892, sig. 451, kart. 1241; SOkA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 62, kart. 1; f. Místní národní výbor (dále MNV Uničov), Plénum MNV 1948 (kniha).

významné funkce při Místním národním výboru.¹⁴ Prof. Palatý se vedle své politické činnosti angažoval také na poli kulturního života ve městě. Jeho jméno je spojeno s činností Vlasteneckého kulturního uničovského sdružení, které vzniklo v lednu roku 1946. Gymnázium často spolupracovalo s tímto sdružením, studenti pravidelně nacvičovali různá hudební či divadelní vystoupení. Budova gymnázia se pak stávala i dějištěm různých výstav pořádaných výše zmíněným sdružením.¹⁵

Kulturní život školy nacházel podporu u Rodičovského sdružení, které bylo založeno ještě v roce 1945 a které se v rámci své činnosti snažilo zajistit mimo jiné i stravování a ubytování přespolečných studentů, než budou upraveny dopravní spoje tak, aby se studenti mohli ráno včas dopravit do školy a odpoledne zpět domů.¹⁶ Zdlouhavé a náročné dojíždění totiž mělo dle konstatování profesorského sboru vliv na prospěch studentů. Na jejich prospěchu, ale také způsobech chování se podepsaly nedávné válečné události. Ve výročních zprávách gymnázia lze nalézt stížnosti na špatnou morálku studentů zaviněnou právě válkou a v jejím důsledku rozvrácené rodinné poměry. Zajímavostí je, že ve výročních zprávách sousedního gymnázia ve Šternberku, o kterém bude pojednáno níže, se taková hodnocení neobjevují. Byly zde vysloveny pouze obavy před možným ohrožením mravů mládeže vlivem různých nevhodných zábavních podniků. V hodnocení chování svých svěřenců bylo možno tedy mezi oběma školami nalézt rozdíly. Shoda naopak panovala ohledně zájmu rodičů o školu, kdy se jejich zájem zvyšoval zvláště na konci klasifikačních období. Přístup rodičů usilovaly obě školy změnit a vzbudit u nich větší zájem o dění na škole.¹⁷

Bylo zde již zmíněno, že budova gymnázia posloužila i k umístění jiných škol. V roce 1945 zde byla umístěna měšťanská škola, jejímž ředitelem byl pozdější předseda Místní správní komise (dále MSK) a pak i Místního národního výboru (dále MNV) Rudolf Hošek. Zakrátko se tato škola přestěhovala do budovy bývalé německé dívčí měšťanské školy v dnešní Haškově ulici. Došlo k tomu poté, co budovu opustila československá vojenská posádka, jež si tuto budovu zabrala po osvobození města.¹⁸ V gymnazijní budově poté zůstala dvouletá obchodní škola, jejíž provoz byl obnoven taktéž v roce 1945. Tato škola byla v Uničově otevřena již v roce 1937 jako česká odborná škola. Zásahu na zřízení této školy měla Ústřední matice česká. Škola byla v době svého vzniku umístěna v budově bývalé dřevařské továrny HOWAG, samozřejmě po příslušných adaptacích. Když musela škola na podzim roku 1938 ukončit nuceně svůj provoz, byl objekt zno-

14 SOKA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 69, kart. 1; f. MNV Uničov, Kniha protokolů MSK (MNV) 1946–1947, Plénium MNV 1948 (kniha), Kronika města Uničova 1946–1965, s. 39–41.

15 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1892, sig. 451, kart. 1241; SOKA Olomouc, f. Vlastenecké kulturní uničovské sdružení, nezpracováno.

16 SOKA Olomouc, f. Gymnázium Uničov, inv. č. 69, kart. 1; Osvobozený Našinec, 18. 7. 1945.

17 SOKA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 69, kart. 1; f. Gymnázium Šternberk I, inv. č. 26, kart. 1.

18 SOKA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 62, kart. 1; Kronika města Uničova 1946–1965, s. 27; T. SOUŠEK, *Uničov. Malé dějiny města*, Uničov 1985, s. 29.

vu využít pro výrobní účely. Němci zde umístili výrobní prádla a tomuto účelu vlastně sloužila ještě nějakou dobu po válce, ovšem již pod jiným vlastníkem. Kvůli tomu nemohla být obnovena obchodní škola umístěna ve své původní budově a musela se nastěhovat do části prostor gymnazijní budovy. Existence této školy po válce však netrvala dlouho. Pro školní rok 1946/1947 byl již vydán zákaz zápisu nových studentů a na počátku léta 1946 byla škola zrušena. Město Uničov se takovému postupu snažilo zabránit, bohužel marně. Jejich argumenty o potřebnosti školy tohoto typu pro další rozvoj průmyslu v regionu nebyly vyslyšeny. Dosavadní studenti školy museli přestoupit na obchodní akademii do Šumperka. Zde ovšem velké nadšení z přílivu nových studentů nezavládlo. Šumperská škola sice disponovala velkou budovou, ale ta se nenacházela v nejlepším stavu a provádění oprav probíhalo jen pozvolna. Navíc byla do budovy umístěna i učňovská škola a vedení akademie muselo vynaložit hodně sil, aby dosáhlo přestěhování této školy do jiných prostor.¹⁹

V ohrožení své existence se však ocitlo i samotné gymnázium v Uničově. V roce 1947 se začalo stále více hovořit o tom, že ministerstvo školství a osvěty hodlá zredukovat počty gymnázií a v rámci toho by tedy mělo být zrušeno jedno z gymnázií na okrese Šternberk, s největší pravděpodobností gymnázium v Uničově. Obě města však byla odhodlaná učinit vše pro zachování svých gymnázií. ONV Šternberk podporoval myšlenku zachování obou středních škol, byť z některých zápisů ze schůzí pléna to tak zřetelné není. Na těchto schůzích argumentovali někteří z účastníků hájících zájmy šternberského gymnázia, že tato škola má v uničovském gymnáziu konkurenci. Město Uničov by se spíše mělo zaměřit na rozvoj zemědělských škol. I přes všechna negativní stanoviska se však ONV stavěl za zachování obou gymnázií na okrese. Tento postoj byl zdůvodňován také tím, že obě školy vykazují vzrůstající počet studentů a vybavení školních budov lze označit za vyhovující. Gymnázium v Uničově byla nakonec zrušeno až v roce 1952, a to v důsledku nízkého počtu studentů.²⁰

Obavy města Šternberka o zdejší gymnázium mohly být do jisté míry opodstatněné. Sice narůstal počet studentů a zlepšovaly se výsledky jejich studia, ale právě v souvislosti s nárůstem počtu studujících vzrostl problém s kapacitou dosavadní gymnazijní budovy. Kořeny tohoto problému je nutno hledat v historii školy. Gymnázium bylo založeno v roce 1935 jako první česká střední škola na okrese Šternberk. Stalo se tak zásluhou místních vlastenců a Ústřední matice české. O otevření gymnázia v této době usilovala vlastně obě města na okrese, tedy Šternberk i Uničov. Nakonec bylo gymnázium umístěno právě ve Šternberku a Uničov byl „odškodněn“ zřízením dvouleté školy obchodní o dva roky později (srov. výše). Nově založené české gymnázium ve Šternberku

19 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1911, sig. 451, kart. 1253; SOKA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 66, kart. 1, Kronika města Uničova 1946–1965, s. 27, 42–43; Stráž lidu, 25. 8. 1946; Osvobozený Našinec, 16. 7. 1946; *125 let Gymnázia...*, s. 13, 30; T. SOUŠEK, *Uničov. Malé dějiny...*, s. 19–20, 29.

20 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 2 (knihy), inv. č. 22 (knihy), inv. č. 290, kart. 244; Volné slovo, 20. 6. 1947, 10. 8. 1947; Čin, 29. 6. 1947, 7. 9. 1947; Luděk ZAMAZAL a kol., *Renaissance českého Uničova 1945–2000*, Olomouc 2005, s. 97.

bylo umístěno v bývalém továrním objektu v dnešní Sadové ulici. Tato budova sloužila škole až do osudového roku 1938. Po zabrání pohraničí nacistickým Německem bylo pochopitelně české gymnázium ihned uzavřeno a jeho studenti pokračovali ve svém studiu na gymnáziu v Olomouci.²¹ V okresním městě existovalo i německé gymnázium, jehož počátky sahaly až do poloviny 19. století. Budova této školy byla po osvobození města obsazena vojenskou posádkou, a proto nemohla být opětovně využita pro školské účely a ani svým stavem nevyhovovala pro školské potřeby.²²

Po květnu 1945 bylo německé gymnázium uzavřeno a naopak se rozproudily přípravy na znovuotevření českého ústavu. Gymnázium, jehož otevření bylo povoleno stejně jako v případě uničovského gymnázia výnosem ministerstva školství a osvěty, zpočátku vedl prof. Jaroslav Křivánek (v kronice města nesprávně uveden jako Skřivánek), který se však již v listopadu téhož roku rozhodl odejít zpět do Olomouce. Na jeho místo nastoupil prof. Jaroslav Hanáček. Gymnázium vedl do roku 1948, kdy byl přeložen do Olomouce, a na jeho postu jej vystřídal prof. Oldřich Virág, který na škole působil od roku 1945. Byl to velmi aktivní člověk, neboť jeho veřejná činnost na poli školství a kultury byla dosti rozsáhlá, patřil i k členům šternberského MNV.

Gymnázium bylo umístěno v téže budově jako před válkou. Záhy se však ukázalo, že tento objekt nebude vzrůstajícím potřebám školy stačit. Během krátké předválečné existence se nedostatky budovy projevit snad ani nemohly, potíže nastaly právě až po roce 1945. Jednalo se totiž o dosti malou budovu, kde byly k dispozici pouze čtyři učebny a další menší provozní místnosti. Škola neměla v této době ani vlastní tělocvičnu. Za školou se sice nacházel pozemek upravený na hřiště, to však bylo zčásti zastavěno dřevěným objektem, který zde byl postaven během války, kdy byl do budovy místo školy nastěhován říšský pracovní úřad. Pro stále naléhavější potřebu většího počtu místností muselo město nalézt nějaké řešení.²³ Pozornost se obrátila ke klášteru (přesněji filiálnímu domu) Kongregace sester Neposkvrněného početí Panny Marie, který stál v téže ulici jako dosavadní gymnazijní budova. Sestry přišly do Šternberka v roce 1850 a věnovaly se zde péči o sirotky a vzdělávací činnosti. Na počátku 20. století byl vystavěn nový klášter a zároveň ústav pro potřeby tohoto řádu. Po roce 1939 byla však školní činnost sester ukončena a po skončení války nebyla již obnovena. Objekt kláštera byl velmi prostorný, jednalo se o trojkřídlou a trojpatrovou stavbu s kaplí v jednom z bočních křídel.²⁴ Město se snažilo vyjednat s matkou představenou pronájem několika místností pro potřeby gymnázia. Část školy se sem nastěhovala již od podzimu roku 1947. Bylo to však řešení

21 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1890, sig. 451, kart. 1238; SOKA Olomouc, f. Gymnázium Šternberk I, inv. č. 26, kart. 1, Kronika školy 1935–1953, nestránkováno; Volné slovo, 15. 10. 1946; *Gymnázium Šternberk. Almanach 1935–2005*, Šternberk 2005, s. 9–11.

22 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1890, sig. 451, kart. 1238; J. VALÍČEK, *Místopis Šternberska...*, Olomouc 1970, s. 22.

23 SOKA Olomouc, f. Gymnázium Šternberk I, inv. č. 26, kart. 1; *Gymnázium Šternberk. Almanach 1935–2005*, Šternberk 2005, s. 11–13.

24 Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 668–670.

pouze dočasné, neboť dle názoru profesorského sboru rozdělení školy do dvou budov ohrožuje prospěch studentů.²⁵

Nejlepší řešení dané situace bylo spatřováno ve výstavbě nové školní budovy. Staveniště bylo vybráno na pozemcích nacházejících se mezi areály městské nemocnice a psychiatrické léčebny. Pozemky to byly rozlehlé, a proto se s plány na stavbu nové gymnazijní budovy pojily plány na stavbu nové měšťanské školy a dále také nového sportovního stadionu. Veškeré plánování nové výstavby však zhatilo přijetí nového zákona o jednotné škole v dubnu roku 1948, který nově stanovil studium na gymnáziích, řazených nyní do kategorie škol III. stupně, jako pouze čtyřleté. Tím se jakékoli úvahy o stavění nových budov pro tento typ škol staly bezpředmětnými, tedy i ve Šternberku.²⁶

Úprava studia na gymnáziích dle nově přijatého zákona však neznamenala, že by se problém s umístěním školy vyřešil. Gymnázium ve Šternberku od svého požadavku na větší prostory neupustilo. Potřebovalo další místnosti pro zřízení odborných učeben a laboratoří, dále také pro sbírkové kabinety. Město nakonec došlo k závěru, že nejlepším řešením bude pronajmout z velké části objekt kláštera za účelem umístění gymnázia a dosavadní gymnazijní budovu využít pro národní školu. Průběh vyjednávání smlouvy o pronájmu sledoval i Okresní akční výbor Národní fronty ve Šternberku (OAV NF Šternberk), který se touto otázkou zabýval na svých schůzích již od března roku 1948, tedy krátce po svém vzniku. Smlouva o pronájmu byla nakonec uzavřena a se stěhováním školy se mohlo začít již během prázdnin roku 1948, aby tak nový školní rok mohl být zahájen již v nových prostorách. Jistě není bez zajímavosti, že v souvislosti s vyjednáváním smlouvy o pronájmu kláštera se ze strany OAV NF Šternberk objevil požadavek na prošetření národní spolehlivosti zdejších sester a v případě potřeby nechat některé sestry přemístit do vnitrozemí.²⁷ Takový postup vůči osazenstvu kláštera však nebyl ničím novým. Nabízí se zde srovnání s dalším pohraničním městem Jeseníkem, které se také potýkalo po válce s nedostatkem vhodných budov pro školy. V centru města se nacházel komplex klášterních budov, které zde nechaly postupně vystavět sestry z řádu sv. Voršily. Poprvé sem přišly v roce 1881 a věnovaly se zde výchově a vzdělávání dívek v několika školách (obecná, měšťanská a odborná), které byly v průběhu času při klášteře zřízeny. Vzdělávací činnost kláštera však ukončila druhá světová válka a po jejím skončení sloužil objekt kláštera spíše pro charitativní účely. V souvislosti s přípravami a jednáními ohledně využití části klášterních budov pro školské účely byl taktéž vysloven požadavek prošetřit národní spolehlivost zdejších sester. Bylo totiž vůči nim vzneseno podezření, že jsou to Němky, které

25 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1890, sig. 451, kart. 1238; SOkA Olomouc, f. Gymnázium Šternberk I, inv. č. 26, kart. 1, Kronika města Šternberka 1945–1950, s. 388; Volné slovo, 23. 8. 1947; Čin, 10. 9. 1947.

26 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1890, sig. 451, kart. 1238.

27 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1890, sig. 451, kart. 1238; SOkA Olomouc, f. Gymnázium Šternberk I, inv. č. 26, kart. 1, inv. č. 46, kart. 2, Kronika města Šternberka 1945–1950, s. 415; Okresní akční výbor Národní fronty Šternberk (dále OAV NF Šternberk), inv. č. 5, sig. I/3, kart. 1.

se k české národnosti hlásí pouze kvůli dalšímu setrvávání ve městě. Zároveň se objevilo nařčení, že se v jejich klášteře schází bývalí nacisté, a proto by bylo nejlépe sestry odsunout a majetek kláštera zkonfiskovat. Sestry byly nakonec skutečně odsunuty v roce 1948 a klášter začal sloužit školským účelům a slouží jim dodnes.²⁸

Mnohem větší potíže se vyskytly v městě Uničově v souvislosti s budovami zemědělských škol. Školy tohoto typu zde po druhé světové válce fungovaly v podstatě tři. Během léta a podzimu roku 1945 bylo povoleno jednotlivými výnosy ministerstva školství a osvěty otevření lidové školy zemědělské, dále zimní rolnické školy a jejího dívčího oddělení.²⁹ Lidová škola zemědělská poskytovala svým žákům během dvouleté docházky teoretické i praktické vzdělání v oblasti zemědělství a vysvědčení z této školy bylo základním předpokladem pro pokračování na dalších zemědělských školách.³⁰ Lidová škola zemědělská však nebyla zřízena pouze v Uničově, ale školy tohoto typu se nacházely ještě v dalších obcích okresu. V roce 1946 se uváděly lidové školy zemědělské v Troubelicích, Štěpánově a Šumvaldě, přičemž se připravovalo otevření dalších. V roce 1948 je síť těchto škol skutečně bohatší, přibýly zde školy v Pasece, Oskavě, Domašově nad Bystřicí a Šternberku. V tomto roce však také dochází vlivem nového školského zákona k přejmenování těchto škol, které byly nově nazývány základními odbornými školami zemědělskými, a zároveň došlo na podzim téhož roku k redukci jejich počtu v okrese.³¹

Zimní rolnické školy se řadily k nižším odborným školám a mládež se na tomto typu školy mohla vzdělávat až od 16 let, právě po absolvování výše zmíněné lidové školy zemědělské. Rolnické školy byly určeny pro vzdělávání chlapců, dívky pak navštěvovaly dívčí oddělení při těchto školách nebo samostatné hospodyňské školy. Rozdělení výuky zvláště pro chlapce a dívky bylo zapříčiněno rozdíly v obsahu výuky. Dívky se totiž nepřipravovaly jen na práci v zemědělství, ale také na péči o domácnost a děti.³²

V Uničově byla tedy na podzim otevřena zimní rolnická škola s dívčím oddělením. Výuka probíhala od listopadu do dubna. Místní správní komise přidělila v roce 1945 škole budovu v Nemocniční ulici. Bylo to více než výhodné, neboť v té samé ulici se rozkládaly pozemky školního statku.³³ Školní budova byla postavena v letech 1922–1924 pro potřeby české školy obecné a měšťanské.

28 SOKA Jeseník, f. Městský národní výbor Jeseník, inv. č. 82, kart. 10; Hlas Jeseníků, 1948, č. 9; D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských...*, s. 333–337; Bohumila TINZOVÁ, *Dějiny kláštera řádu sv. Voršily ve Frývaldově a jeho dívčích škol 1881–1948*, in: *Do nitra Askiburgionu*, sv. 17, Zapadlí vlastenci II, Moravský Beroun 2001, s. 65–85.

29 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266.

30 Zdeněk ČERNOHORSKÝ, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha 1980, s. 99.

31 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 278, sig. VII, kart. 170.

32 Věstník ministerstva školství a osvěty, 1945, sešit 4, s. 33–35, Z. ČERNOHORSKÝ, *Dějiny zemědělského školství...*, s. 60, 78–79, 103.

33 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266; SOKA Olomouc, f. Rolnická škola Uničov, kart. 3.

Tyto školy však byly po roce 1945 umístěny v jiných budovách ve městě.³⁴ Jak se brzy ukázalo, rozhodnutí přidělit budovu v Nemocniční ulici zemědělským školám nebylo asi nejšťastnější. Členové správní komise totiž nedokázali dobře odhadnout budoucí nárůst počtu dětí školou povinných, který byl v důsledku osídlování města poměrně rychlý. Tak se brzy nedostávalo obecné škole místa a z tohoto důvodu musela být umístěna hned v několika budovách ve městě. Mimo jiné také v přízemí budovy užívané zemědělskými školami. Taková situace byla však krajně nevyhovující a vedení obecné školy i rodiče se dožadovali navrácení budovy postavené původně pro účely obecného školství. To by však mělo neblahé důsledky pro zemědělské školy.³⁵ Zimní rolnická škola s německým vyučovacím jazykem fungovala v Uničově již před válkou a budova této školy byla vystavěna na samém konci 19. století.³⁶ Ovšem tato budova nebyla dosti prostorná pro potřeby poválečných zemědělských škol. Opětovné nastěhování do této původní školní budovy by zastavilo jakýkoli další rozvoj zemědělského školství v Uničově. Rozšiřování provozu těchto škol si totiž žádalo dostatečně prostornou budovu či budovy a pochopitelně také školní pozemky. Plánovalo se rozšíření provozu zimní rolnické školy na celoroční dvouletou školu a z dívčího oddělení se měla stát samostatná hospodyňská škola. MSK již v roce 1946 žádala povolení zřídit ve městě také celoroční dvouletou školu zahradnickou. Tento požadavek byl odůvodněn charakterem zdejší oblasti, kde panovaly příznivé podmínky pro ovocnářství a zelinářství. Ve dvouletém plánu se také počítalo se zřízením mrazírenského podniku, kde by se zpracovávalo ovoce a zelenina vypěstované ve zdejší oblasti.³⁷ Další rozvoj zemědělských škol v tomto městě nacházel podporu u zdejších zemědělců. Někteří z nich se zapojili i do činnosti Přípravného výboru pro dobudování zemědělských škol v Uničově (Ihospojné jim však nebyly ani zájmy města Šternberka ohledně zemědělského školství). Předsedou výboru byl rolník František Vičar z Dolní Sukolomi a jednatelem ing. Vojtěch Zapletal, který byl zároveň ředitelem zimní rolnické školy v Uničově. Zemědělci uznávali význam zemědělského školství pro tento region, neboť byla potřeba nových kvalifikovaných pracovních sil. Zájmy zemědělců byly vyjadřovány i skrze zástupce z Jednotného svazu českých zemědělců, kteří bývali účastníky mnoha jednání ohledně umístění zemědělských škol, a to nejen v Uničově.³⁸

Jak bylo zmíněno výše, zimní rolnickou školu vedl ing. Vojtěch Zapletal. Řízením školy byl pověřen v roce 1945 a od počátku své funkce projevoval vel-

34 SOKA Olomouc, Kronika města Uničova 1946–1965, s. 27; T. SOUŠEK, *Uničov. Malé dějiny...*, s. 29.

35 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266; SOKA Olomouc, f. Rolnická škola Uničov, kart. 3, Kronika města Uničova 1946–1965, s. 27, 42–43.

36 T. SOUŠEK, *Uničov. Malé dějiny...*, s. 29.

37 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266; SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 320, sig. VI, kart. 324, f. Rolnická škola Uničov, kart. 3; Volné slovo, 30. 8. 1945; Čin 25. 6. 1947.

38 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 278, sig. VII, kart. 167, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 66, kart. 1.

kou snahu o zdárný rozvoj jemu svěřené školy a zemědělského školství vůbec. Před svým nástupem v Uničově pracoval jako správce státního statku v Kojetíně a jeho ustanovení do funkce ředitele zimní rolnické školy v Uničově bylo podepřeno jeho dobrou znalostí potřeb zdejšího kraje. Ing. Zapletal se s místními zemědělci seznamoval blíže v rámci své odborné přednáškové činnosti. Při zimní rolnické škole byla totiž zřízena i zemědělská poradna, jejímž úkolem bylo poskytovat zemědělcům potřebné rady a informace, zároveň byly pro ně pořádány odborné přednášky. Tato činnost se však později stala ing. Zapletalovi do jisté míry osudnou, jak bude ještě rozebráno níže.³⁹

Pro zdárný rozvoj zemědělských škol v Uničově bylo potřeba zajistit těmto školám odpovídající zázemí. V této souvislosti se uvažovalo i o stavebních úpravách budovy v Nemocniční ulici, která by byla zvýšena o jedno patro a byly by tím získány další prostory nejen pro výuku, ale také pro ubytování dívek. Internát pro chlapce byl připravován v jednom z objektů v areálu školního statku. Plány stavebních úprav byly rozvíjeny dokonce i v době, kdy již naplno probíhal spor o umístění školy obecné a škol zemědělských.⁴⁰ Situace musela být velmi napjatá, neboť ani jedna ze zúčastněných stran nechtěla ustoupit ze svých požadavků. Došlo to dokonce tak daleko, že zástupci Rodičovského sdružení při obecné škole pohrozili u příležitosti jedné schůze ohledně umístění škol úmyslem mnoha rodičů přestat posílat své děti do školy, pokud daná věc nebude vyřešena k jejich spokojenosti. Pochopitelně tento spor sledovali i úředníci Zemského národního výboru v Brně a také z ministerstva školství a ministerstva zemědělství, kteří přijížděli na mnohá jednání.⁴¹ Z dokumentů plyne, že ministerstvo školství a osvěty se stavělo za zájmy zemědělských škol a snažilo se dovést znesvářené strany k řešení vedoucímu ke spokojenosti všech. O možném řešení navrhovaném ze strany vedení obecné školy spočívajícím v přestěhování zemědělských škol do budovy bývalé německé rolnické školy nechtělo vedení zimní rolnické školy ani slyšet. Takové řešení by totiž znamenalo ohrožení plánovaného vývoje těchto škol, protože stará budova neposkytovala dostatek prostoru. Pokud by tedy nemohly být dosavadní zemědělské školy umístěny ve vyhovujících prostorách, muselo by se dokonce přistoupit k jejich redukci. Tak by s největší pravděpodobností bylo uzavřeno dívčí oddělení a v provozu by zůstala pouze zimní rolnická škola a lidová škola zemědělská. Školní statek by za těchto podmínek byl taktéž ohrožen likvidací.⁴² Otázka zemědělských škol se dostala i na pořad jednání druhého pololetního okresního sjezdu konaného v listopadu roku 1947 v Uničově. Při této příležitosti byla sepsána i rezoluce žádající podporu zemědělským školám a jejich rozvoji. Ovšem ani rok 1947 nepřinesl řešení v tomto sporu o umístění uničovských škol. Návrh

39 SOkA Olomouc, f. Rolnická škola Uničov, kart. 3, Kronika města Uničova 1946–1965, s. 27.

40 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266.

41 SOkA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 66, kart. 1.

42 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266; SOkA Olomouc, f. Rolnická škola Uničov, kart. 3.

na výstavbu nové budovy pro zemědělské školy nebyl pozitivně přijat už kvůli finanční nákladnosti.⁴³

V roce 1947 ovšem vrcholil i zápas o městskou nemocnici v Uničově. Její počátky sahaly do poloviny 19. století, samotná nemocniční budova byla vystavěna na počátku 20. století. Stála ve stejné ulici jako sporná školní budova a pojmenována byla dle ní i celá ulice. Během války byla v nemocnici umístěna plicní léčebna a v samotném závěru války pak služebna SS (Schutzstaffel). Po válce byl sice provoz nemocnice obnoven, ale potýkal se s nedostatkem personálu. Lékaři i ošetřující personál byli německé národnosti a z tohoto důvodu museli svou práci opustit a posléze byli odsunuti. Českých zaměstnanců byl nedostatek. Ve Šternberku byla rovněž v provozu městská nemocnice a to byl také důvod, proč bylo rozhodnuto zrušit nemocnici v Uničově. Členové MSK a od června 1946 pak MNV se snažili nalézt způsob, jak nemocnici a její provoz udržet. Bylo navrhováno vytvořit ze zdejší nemocnice pobočku šternberské nemocnice či ji využít jako zdravotně-sociální zařízení. Zástupci města jezdili v této otázce vyjednávat na Zemský národní výbor do Brna i na ministerstvo zdravotnictví do Prahy, leč bez úspěchu. S likvidací nemocnice se započalo ke konci roku 1947.⁴⁴

V souvislosti s budoucností nemocnice a případného dalšího využití jejího areálu se objevil návrh umístit zde odborné školy, v daném případě zemědělské. Areál nemocnice sestával z hlavního objektu a pak dalších provozních objektů ve dvoře, jeho součástí byl i malý park. Zemědělské školy by využily celý areál, nikoli jen hlavní budovu, a proto se přidělení těmto školám jevilo jako velmi vhodné využití. Objekt nemocnice si prohlédl i inspektor zemědělských škol, který jej shledal jako vhodný k umístění těchto škol, ovšem po provedení potřebných úprav.⁴⁵ Než však bylo v této věci vydáno konečné rozhodnutí, převzali v únoru 1948 moc v zemi komunisté a začaly vznikat akční výbory Národní fronty. Jejich hlavním úkolem bylo sice provádět očistu veřejného života, ale již od doby svého vzniku se zajímaly o celou řadu dalších záležitostí. Místní akční výbor Národní fronty v Uničově (dále MAV NF Uničov) tak poměrně záhy po svém vzniku rozhodl o vystěhování zemědělských škol do budovy bývalé německé rolnické školy a předání budovy dosud jimi užívané pro školu obecnou. Pouze dívčí oddělení se nemuselo vystěhovat a mohlo zůstat v dosavadní budově, ale jak se brzy ukázalo, bylo to pouze krátkodobé. Ministerstvo školství se stavělo proti vystěhování zemědělských škol a k takovému kroku mělo dojít, až když ministerstvo vydá k tomu souhlas. Na to však MNV v Uničově v roce 1948 již nedbal. A to tak dalece, že v létě onoho roku nechal téměř násilně vystěhovat

43 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 290, kart. 244, Kronika města Uničova 1946–1965, s. 60.

44 SOKA Olomouc, f. ONV Šternberk, inv. č. 22 (kniha), s. 52–3, 65; f. MNV Uničov, Kniha protokolů MSK (1946–1947), Kronika města Uničova 1946–1965; Osvobozený Našinec, 12. 12. 1946, Stráž lidu, 1. 10. 1947, Čin, 14. 9. 1947, Volné slovo, 1. 6. 1947, 4. 9. 1947; T. SOUŠEK, *Uničov. Malé dějiny...*, s. 27–28.

45 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 3220, sig. 553, kart. 3137; SOKA Olomouc, f. Gymnázium Uničov I, inv. č. 66, kart. 1.

i dívčí oddělení z budovy nyní již obecné školy. Dívčí oddělení našlo dočasné zázemí v budově MNV, než bude upraven objekt bývalé kloboukové továrny.⁴⁶

Jak na takový vývoj reagoval ing. Zapletal? Do pouónorových osudů zemědělských škol v Uničově již mnoho zasahovat nemohl. Rozhodnutím MAV NF v Uničově byl zbaven funkce ředitele a bylo požadováno, aby město opustil. Bylo mu vytýkáno, že ve sporu o školní budovy postupoval často samostatně a proti vůli MNV. Skutečně v jednom z dopisů ing. Zapletal uvedl, že nemá důvěru v zdejší MNV. Za národní výbor často jednal jeho předseda Hošek, sám ředitel měšťanské školy, a ze záznamů jednání ohledně umístění škol je patrné, že postoj MNV k zemědělským školám se časem měnil. V roce 1947 se jeho předseda stavěl více za zájmy obecné školy a ani v otázce nemocnice nebyl zřejmě příliš nakloněn jinému využití tohoto objektu než pro jaký účel byla postavena. Ing. Zapletalovi byla vytýkána dále jeho údajná náklonnost k národně socialistické politice a kritika domácí zemědělské politiky⁴⁷ a dokonce i poměrů v Sovětském svazu. Kritických výroků se měl údajně dopouštět během svých odborných přednášek pro zemědělce. Zemědělci, kteří se těchto přednášek zúčastnili, však takové počínání ing. Zapletala popírali a posílali dopisy na jeho podporu. Ze jeho osobu a další setrvávání ve funkci ředitele se stavěli i učitelé zemědělských škol a zaměstnanci školního statku. Nátlak na ing. Zapletala byl zřejmě dosti značný, neboť se nakonec rozhodl z města odstěhovat. Svou roli mohly sehrávat také jeho zdravotní obtíže, na které se v jednom z dopisů odvolával. Nové působiště našel na zemědělské škole v Olomouci-Hradisku.⁴⁸ Otázkou zůstává, nakolik byl postup vůči ing. Zapletalovi ze strany MAV NF v Uničově veden snahou odstranit ambiciózního ředitele, který se velmi zasažoval o zájmy jemu svěřené školy a o její další rozvoj.

Osud zemědělských škol v Uničově nelze po roce 1948 označit jako radostný. Z oněch velkých plánů na rozšiřování provozu školy nezbylo téměř nic. Výuka na zimní rolnické škole byla zastavena na podzim roku 1948 a dosavadní žáci museli přejít na zimní rolnickou školu v sousedním Šternberku. Zaniklo i dívčí oddělení a zůstala jen základní odborná škola zemědělská (dřívější lidová škola zemědělská).⁴⁹

Jistě by bylo dobré nastínit další osudy nemocničního areálu, když do něj nakonec nebyly umístěny zemědělské školy. Na jaře roku 1948 si tento areál prohlédli zástupci Zemské péče o mládež v Brně pro účely zřízení domova pro děti evakuované z občanskou válkou sužovaného Řecka. Domov byl zprovozněn v květnu téhož roku a v srpnu pak byla otevřena jeho pobočka v nedaleké Oskavě. Domov zde fungoval téměř celý jeden rok, ke konci dubna 1949 byl

46 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266; SOkA Olomouc, f. Rolnická škola Uničov, kart. 3.

47 Ministrem zemědělství byl v této době komunistů Júlíus Ďuriš.

48 SOkA Olomouc, f. OAV-NF Šternberk, inv. č. 28, sig. II/2e, kart. 5, inv. č. 75, sig. III/7, kart. 11, inv. č. 69, sig. III/1, kart. 9.

49 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 1914, sig. 451, kart. 1266; SOkA Olomouc, f. Rolnická škola Uničov, kart. 1, Kronika města Uničova 1946–1965, s. 88, 110.

přestěhován do Sobotína na Šumpersku. Objekt byl pak předán pro potřeby nově stavěné pobočky plzeňských strojírenských Škodových závodů (pozdější Uničovské strojírny, dnes Unex, a. s.) které jej využilo jako ubytovnu. Později posloužila budova bývalé nemocnice jako sídlo MNV a na počátku 60. let byly provedeny adaptační práce na zdravotnické zařízení. Tomuto účelu slouží dodnes.⁵⁰ A tolik sporná školní budova? V dnešní době v ní sídlí Gymnázium Uničov, v původní gymnazijní budově na Kostelním náměstí sídlí Střední průmyslová škola, která byla zřízena již v roce 1951 v souvislosti se zahájením provozu nového strojírenského závodu.

Bylo zde uvedeno, že po zrušení zimní rolnické školy v Uničově museli její žáci začít navštěvovat školu téhož zaměření ve Šternberku. Zimní rolnická škola ve Šternberku byla poprvé otevřena na podzim roku 1947. Cesta k jejímu zprovoznění nebyla ovšem jednoduchá, neboť i zde bylo potřeba vyřešit její umístění. A vhodná budova se hledala těžko. Nakonec byla vybrána budova v Opavské ulici, musely zde však být provedeny příslušné úpravy. Školní pozemky se nacházely v těžce ulici. Právě nalezení vhodného objektu pro umístění školy bylo klíčovou otázkou rozhodující o tom, zda škola vůbec vznikne nebo ne. Budoucí škola se měla zaměřovat na pastevectví a chov dobytka, tím by si nekonkurovala se školou v Uničově, která se orientovala, jak již bylo zmíněno, na pěstování ovoce a zeleniny. Praktická výuka se odehrávala v pasteveckém družstvu v Německé Loděnici (dnes Horní Loděnice). Krátce před otevřením zimní rolnické školy ve Šternberku byla zřízena lidová škola zemědělská.⁵¹

Poválečná obnova českého školství v pohraničním okrese Šternberk byla doprovázena řadou potíží, s nimiž bylo potřeba se vyrovnat. Příslušné úřady se musely zasadit o zajištění dostatečného počtu učitelů, najít pro školy vhodné budovy a vynaložit velké množství prostředků na opravy a úpravy školních budov a jejich interiérů. V rámci okresu Šternberk se obnovovaly také školy střední o odborné, které byly soustředěny do obou měst na okrese, ve Šternberku a Uničově. Bylo plánováno další rozšiřování sítě především odborných škol. Již existující školy však musely řešit problémy se svým umístěním, neboť jimi dosud užívané budovy byly malé nebo si na ně činily nárok jiné školy. Tento problém nejvíce postihoval gymnázium ve Šternberku a také zemědělské školy v Uničově. Toto město muselo svést boj o udržení svého gymnázia a plánovaný rozvoj zemědělského školství se nepodařilo taktéž realizovat. Lze říci, že mnoho problémů ohledně umístění škol se podařilo vyřešit v roce 1948 již za změněných politických podmínek. Nabízí se otázka, zda byly spokojeny všechny strany, jichž se daný problém týkal, a zda právě změna politického režimu neovlivnila svým způsobem přístup k těmto problémům. Tato studie jistě nevyčerpala toto téma beze zbytku a bezesporu další výzkum přinese další poznatky vedoucí k ještě

50 ZA Opava, pob. Olomouc, f. KNV Olomouc, inv. č. 3220, sig. 553, kart. 3137; Antula BOTU – Milan KONEČNÝ, *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, Praha 2005, s. 259; T. SOUŠEK, *Uničov. Malé dějiny...*, s. 28.

51 SOKA Olomouc, Kronika města Šternberka 1945–1950, s. 356, 388; f. ONV Šternberk, inv. č. 290, kart. 244; Stráž Moravy, 14. 3. 1947; Volné slovo, 13. 9. 1946, 30. 1. 1947.

hlubšímu poznání tématu poválečné obnovy středního a odborného školství na okrese Šternberk a jeho vývoji i po roce 1948.

Autorka

Mgr. Michaela Kollerová (* 1985), je historičkou Vlastivědného muzea Jesenicka a absolventkou Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde v letech 2006–2011 vystudovala jednooborovou historii. Zabývá se regionálními dějinami, v jejich rámci pak problematikou středního a odborného školství v letech 1945–1960 na severozápadní Moravě. Vedle uvedeného stěžejního tématu se věnuje částečně i výzkumu dějin Univerzity Palackého v Olomouci.

Summary

Contribution to the reconstruction of education in the border areas of Czechoslovakia: secondary and vocational education at the Sternberg in 1945–1948

After the end of World War II began in May 1945 the restoration of border areas, which were in the fall of 1938 cut off from Czechoslovakia after the signing of the Munich Agreement. When they reconnect to the restored state began in these areas to restore the entire public life, including education. It was the same in the case of the now former political district Šternberk. The local German schools were closed after the liberation and were renewed only school with Czech language. These schools followed to its pre-war history, the history of their German predecessors or were newly established. Renewal of education was not without problems. Among the most important were lack of teachers, teaching aids and poor condition of buildings. Secondary and vocational education was concentrated in two towns of the district, in Šternberk and in Uničov. In Uničov was a Grammar School, agricultural schools and two-year business school (canceled in 1946). Also, high school had to fight to keep their existence. Further development of agricultural schools in this town was planned, but its implementation was dependent on the resolution of disputes concerning the location of these schools. In Šternberk was put into school system the Grammar School in 1945, but the building was totally insufficient to the needs of the school, and therefore had to be moved to the high school building of nearby monastery. In the city also operated a vocational school, in 1947 Agricultural School was the newly opened.

Československý konzulát v Marseille v letech 1922–1939¹

KRISTÝNA HURYCHOVÁ

Abstrakt / Abstract

Text analyzuje činnost československého konzulátu v Marseille v letech 1922–1939. Práce přibližuje agendu vykonávanou československým konzulátem v Marseille a rozebírá jednotlivé druhy činností konzulátu v rámci jednoho obvodu a s ohledem na jeho proměny. Práce neopomíjí ani zaměstnance konzulátu a představuje konzuly konzulátu v krátkých medailoncích. Zvláště sleduje činnost konzulátu v oblasti péče o československé krajanů a zachycuje životní poměry československých příslušníků v Marseille. Součástí studie je také přiblížení situace na československém konzulátu v Marseille po 15. březnu 1939.

The text analyzes the activities of the Czechoslovak consulate in Marseille in the years 1922–1939. Deals with the agenda of the Czechoslovak consulate in Marseille and discusses the different types of activities of the consulate within one region, according to its transformation. The paper recalls staff and represents the consuls of the consulate. In particular monitors of the activity of the consulate in the care of the Czechoslovak expatriates are mentioned, as well as the activities of Czechoslovak citizens in Marseille. The study also approach the situation in the Czechoslovak consulate in Marseille after March 15th 1939.

Klíčová slova / Key Words

*Marseille, Francie, konzulát, konzul, diplomacie, krajan
Marseille, France, consulate, consul, diplomacy, expatriate*

Francie získala ve versailleském systému mezinárodních vztahů po první světové válce prioritní postavení na evropském kontinentu. Vzhledem k nadstandardním vztahům mezi nově vzniklou Československou republikou a Francií jakožto garantem nového světového pořádku nabyly mimořádného významu také diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi. V souvislosti se silnou vazbou na francouzskou diplomacii a zejména v důsledku československých krajanů žijících ve Francii, byla vytvořena síť československých konzulátů ve Francii.

Konzulát ČSR v Marseille byl součástí sítě československých konzulátů ve Francii působících v letech 1918–1939. Po vzniku samostatného Československa

---

1 Text je výstupem projektu Specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

došlo k zřízení Vyslanectví ČSR v Paříži a posléze československých efektivních konzulátů v jednotlivých částech Francie s ohledem na československé krajan-
ské kolonie či v souvislosti s významností jednotlivých oblastí. Československé
konzuláty ve Francii tak plnily významné místo v československo-francouzských
diplomatických vztazích. Konzulát ČSR byl zřízen v Paříži³, Lyonu, Marseille,
Lille a ve Štrasburku. Důležité místo v rámci československých zastupitelských
úřadů zastával konzulát v Marseille vzhledem k obchodnímu významu přístavu
v Marseille. Ve zdejší konzulátu také žili a pracovali českoslovenští přísluš-
níci, většinou jako dělníci. Marseilleský konzulát byl významný především
díky tomu, že pokračoval ve své činnosti po 15. březnu 1939 i po pádu Francie
v červnu 1940.

Konzulát ČSR v Marseille byl zřízen výnosem Ministerstva zahraničních věcí
v Praze z 13. března 1922, který rušil efektivní konzulát v Lyonu k 19. březnu
1922 a následujícím dnem 20. března 1922 zřizoval efektivní konzulát v Mar-
seille.⁴ Dne 21. června 1922⁵ byl vedením konzulátu pověřen konzul Antonín
Holý, dosavadní přednosta konzulátu v Lyonu. „Zřízení konzulátu v Marseille
bylo schváleno pouze shora uvedeným výnosem m.z.v. /nikoli vládou/, protože tímto
výnosem byl zrušen konzulát v Lyoně a zřízen konzulát v Marseille, takže se vlastně
jedná jen o přesídlení konzulátu v Lyoně do Marseille“.⁶

Obvod konzulátu

Obvod konzulátu v Marseille původně odpovídal bývalému obvodu konzulátu
v Lyonu. Před zřízením konzulátu v Marseille generální konzulát v Paříži
navrhoval zachování konzulátu v Lyonu a rozdělení zdejšího konzulárního
obvodu mezi konzulát v Lyonu a v Marseille, přičemž by každý zahrnoval
15 departementů.⁷ Efektivní konzulát v Lyonu byl však v roce 1922 zrušen a jeho
oblasti byly převedeny k nově zřízenému konzulátu v Marseille. V roce 1924
byly navíc konzulátu v Marseille přiděleny veškeré francouzské osady včetně
protektorátů a teritorií pod mandátem, které do té doby spadaly do působnosti

2 Vedle efektivních konzulátů působily ve Francii také honorární konzuláty v Bordeaux, Le Havru,
Lyonu, Nantes, Nice a Rouenu.

3 Generální konzulát.

4 Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze (dále jen AMZV), f. I. sekce
– Prezidium 1918–1939, diplomatický sbor, ZÚ ČSR v jednotlivých státech – Francie, výkazy
jednotlivých čs. zastupitelských úřadů, konzulát v Marseille, č. j. neuvedeno, kart. 28.

5 *Konzulární zastoupení Československa v cizině a cizích zemí v Československu v letech 1918–1974*,
Praha 1974, s. 17.

6 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, diplomatický sbor, ZÚ ČSR v jednotlivých státech –
Francie, výkazy jednotlivých čs. zastupitelských úřadů, konzulát v Marseille, č. j. neuvedeno,
kart. 28.

7 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Paříž, vyjádření
Generálního konzulátu ČSR v Paříži k Vyslanectví ČSR v Paříži o konzulární organizaci ve
Francii, 4. března 1921, č. j. 2890/21, kart. 111.

Celkový obvod konzulátu v Marseille činil 5 741 371 km² a měl 52 587 881 obyvatel.¹⁴ Působnost československého konzulátu v Marseille se vztahovala na 35 vyjmenovaných departementů o rozloze 203 685 km² s 11 859 918 obyvateli.¹⁵ Z těchto údajů je vidět, že obvod konzulátu byl velice rozsáhlý. Ve zprávě ministerstvu zahraničních věcí z 11. dubna 1929¹⁶ se konzul Rudolf Brabec vyjadřuje o důležitosti československého konzulátu právě v Marseille: „Marseille, co do velikosti druhého města Francie, jest obchodním městem par excellence. Zde je soustředěn nejen obchod celé jižní Francie, nýbrž i všech francouzských kolonií. Zdejší přístav jest nejen největším přístavem Francie, nýbrž i nejdůležitějším přístavem Středomořího moře, který obstarává obchodní a pasažérské spojení zvláště se severní a západní Afrikou, a s blízkým a dálným východem. Důležitost Marseille jest zřejma z toho, že téměř všechny kulturní státy mají zde svá konzulární zastoupení“.¹⁷

- obvod konzulátu v Marseille
- obvod generálního konzulátu v Paříži
- obvod konzulátu v Lille
- obvod konzulátu ve Štrasburku

Mapa působnosti konzulátů ČSR v roce 1925. Zakresleno autorkou na základě podkladů z AMZV do stávající mapy departementů Francie, převzato z: Jeanne OLIVER, Francie, Praha 2003.

Gironde, 34 Hérault, 35 Ille-et-Vilaine, 36 Indre, 37 Indre-et-Loire, 38 Isère, 39 Jura, 40 Landes, 41 Loir-et-Cher, 42 Loire, 43 Haute-Loire, 44 Loire-Atlantique, 45 Loiret, 46 Lot, 47 Lot-et-Garonne, 48 Lozère, 49 Maine-et-Loire, 50 Manche, 51 Marne, 52 Haute-Marne, 53 Mayenne, 54 Meurthe-et-Moselle, 55 Meuse, 56 Morbihan, 57 Moselle, 58 Nièvre, 59 Nord, 60 Oise, 61 Orne, 62 Pas-de-Calais, 63 Puy-de-Dôme, 64 Pyrénées-Atlantiques, 65 Hautes-Pyrénées, 66 Pyrénées-Orientales, 67 Bas-Rhin, 68 Haut-Rhin, 69 Rhône, 70 Haute-Saône, 71 Saône-et-Loire, 72 Sarthe, 73 Savoie, 74 Haute-Savoie, 75 Paříž, 76 Seine-Maritime, 77 Seine-et-Marne, 78 Yvelines, 79 Deux-Sèvres, 80 Somme, 81 Tarn, 82 Tarn-et-Garonne, 83 Var, 84 Vaucluse, 85 Vendée, 86 Vienne, 87 Haute-Vienne, 88 Vosges, 89 Yonne, 90 Territoire de Belfort, 91 Essonne, 92 Hauts-de-Seine, 93 Seine-Saint-Denis, 94 Val-de-Marne, 95 Val-d'Oise

14 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, dopis Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o úpravě systematizace, 11. dubna 1929, č. j. 30 dův/29, kart. 91.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

17 Tamtéž.

Úřední agenda a personální obsazení

V březnu 1922 byl celý personál konzulátu v Lyonu přeložen do Marseille.¹⁸ Vedením konzulátu byl pověřen konzul Antonín Holý, který doposud vykonával funkci přednosta konzulátu v Lyonu. Tak jako u ostatních zastupitelských úřadů měli jednotliví zaměstnanci konzulátu vždy na starosti určitou agendu a plnili různé funkce. Do působnosti konzulátu spadala pasová, vízová, právní a správní agenda. Nejrozsáhlejší agendu představovala agenda sociální. V neposlední řadě konzulát vykonával propagační a zpravodajskou činnost. Konzulát v Marseille vykonával srovnatelný počet agendy s ostatními efektivními konzuláty, pokud odhlédneme od generálního konzulátu v Paříži, který vykazuje nejvíce agendy. Následující tabulka obsahuje počet vyřízených spisů jednotlivými konzuláty.

Konzulát	Generální konzulát Paříž	Konzulát Marseille	Konzulát Štrasburk	Konzulát Lille
Rok	1934	1928	1929	1930
Počet spisů	25 525 ¹⁹	9 374 ²⁰	12 890 ²¹	8 791 ²²

Přednosta úřadu měl na starosti schvalování a podepisování veškerých dopisů, zpráv a listin. Dále vyřizoval agendu právní a správní, kam spadaly sekvestry²⁰, náhrady škod, doručování soudních spisů, podpory, pozůstalosti, návraty do vlasti a také prováděl zpravodajskou a propagační činnost. Přednosta vedl evidenci českých i francouzských časopisů, spravoval pokladnu a pomocný fond, kontroloval denní účty, otevíral došlou poštu a přiděloval spisy úřednictvu. Také spravoval důvěrný protokol a důvěrný archiv a cenné deposity. Přednosta úřadu se v rámci zdvořilosti účastnil každý rok slavnostního „Te Deum“, který se konal o monackém národním svátku 17. ledna.²¹ Každoročně byl přednosta konzulátu v Marseille pozván státním ministerstvem v Monaku. V Monaku se před slavností zúčastnil slavnostní recepce v knížecím paláci, oběda v paláci státního ministerstva a večerního slavnostního představení v Opeře v Monte Carlo, které kníže pořádal každoročně pro své hosty.

18 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, dopis Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o úpravě platů konzulárního personálu, 9. října 1922, č. j. dův. 42 adm./22, kart. 91.

19 AMZV, AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Lille, přehled úřední činnosti Konzulátu ČSR v Lille za rok 1930, č. j. neuvedeno, kart. 76.

20 Sekvestrace znamená „právní akt vnučené správy soukromé věci (zejména zákaz disponovat majetkem).“ Lumír KLIMEŠ, *Slovník cizích slov*, Praha 1998, s. 695.

21 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o úřední cestě přednosta na státní svátek v Monaku, 8. ledna 1925, č. j. 2 adm.res./25, kart. 91.

Vzhledem k obchodnímu významu Marseille vykonával československý konzulát také národohospodářskou a obchodní agendu. V rámci této agendy podával konzulát zprávy ministerstvu zahraničních věcí o obchodu v oblasti a francouzských osadách spadajících do konzulárního obvodu v Marseille. Konzulát tak informoval například o obchodu ve Francouzské Západní Africe, která představovala odbytiště československých výrobků, konkrétně zápalek, bavlněných textilií, cukru, skla či železářského zboží.²² Konzulát v Marseille dále informoval o dovozu československého piva do francouzských severoafrických osad Maroka, Alžiru a Tunisu a současně popsal situaci vývozu piva v těchto oblastech a možnosti československého dovozu.²³ Ze zpráv zastupitelského úřadu v Marseille se dovídáme především o stycích marseilleského přístavu s francouzskými koloniemi, protektoráty a o všeobecném obchodě francouzských osad. Ze zprávy konzulátu v Marseille z roku 1930 vyplývá, že přístav v Marseille nabýval na důležitosti, což konzulát dokládá obchodními statistikami právě o obchodu marseilleského přístavu s francouzskými osadami a protektoráty z roku 1928.²⁴ Ve zprávě konzulátu se objevuje také poukázání na československé zboží ve zmíněných statistikách, přičemž konzulát doporučoval docílit většího odbytu československých artiklů. Z uvedených zpráv konzulátu v Marseille ministerstvu zahraničních věcí vyplývá, že nejdůležitější obchod přístavu v Marseille představoval obchod s francouzskými koloniemi.

Během let 1922–1939 se v úřadu přednosta konzulátu v Marseille vystřídalo celkem pět konzulů. Dne 1. ledna 1926 byl dosavadní konzul Antonín Holý přeložen do Prahy.²⁵ Vedením konzulátu byl 1. června 1927 pověřen JUDr. Rudolf Brabec, který do funkce nastoupil 12. června 1927 pro Marseille a 15. června 1927 pro Monako.²⁶ Roku 1932 byl od 1. října pověřen vedením konzulátu JUDr. Zdeněk Rakušan.²⁷ O rok později byl vedením konzulátu pověřen JUDr. Václav Vávra, jenž do funkce nastoupil 22. října 1933.²⁸ Posledním přednostou konzulátu v Marseille, který nastoupil do funkce v meziválečném

22 AMZV, f. IV. sekce – Národohospodářská 1918–1939, obchod a hospodářské věci, dovoz a vývoz – statistiky dle států – Francie, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille o obchodu ve Francouzské Západní Africe, 12. července 1924, č. j. 760 ob./24, kart. 639.

23 AMZV, f. IV. sekce – Národohospodářská 1918–1939, obchod a hospodářské věci, dovoz a vývoz – statistiky dle států – Francie, příloha ke zprávě Konzulátu ČSR v Marseille o dovozu piva do Francouzské Severní Afriky, 28. března 1924, č. j. 331 ob./24, kart. 639.

24 AMZV, f. IV. sekce – Národohospodářská 1918–1939, obchod a hospodářské věci, dovoz a vývoz – statistiky dle států – Francie, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille o obchodních stycích marseilleského přístavu s francouzskými koloniemi a protektoráty v roce 1928 a všeobecný obchod francouzských osad v roce 1928, 16. června 1930, č. j. 4553/30, kart. 639.

25 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939 diplomatický sbor, ZÚ ČSR v jednotlivých státech – Francie, výkazy jednotlivých čs. zastupitelských úřadů, konzulát v Marseille, č. j. neuvedeno, kart. 28.

26 *Tamtéž.*

27 *Tamtéž.*

28 *Tamtéž.*

období, byl JUDr. Vladimír Vochoč, jenž byl vedením konzulátu pověřen od 20. dubna 1938.²⁹

Konzulát v Marseille zaměstnával čtyři až sedm zaměstnanců, což je o více než polovinu méně než na generálním konzulátu v Paříži³⁰. V roce 1926, kdy byl dosavadní konzul Antonín Holý přeložen do ústředí, zastupoval přednostu úřadu konzul Jaromír Smutný, působící na konzulátu jako konzul II. třídy. Ke konzulátu v Marseille byl od roku 1927 přidělen také ministerský místotajemník JUDr. Vladimír Brtník, který již v následujícím roce působil jako konzul II. třídy.³¹ V letech 1930–1931 zastával funkci vicekonzula JUDr. Viktor Zahn-Straník a Josef Sedláček jako tajemníci přidělení službou konzulátu v Lyonu.³² Dle seznamu zaměstnanců zahraniční služby za rok 1933 funkci vicekonzula vykonával Zdeněk Němeček a funkci vrchního kancelářského oficiála Josef Havlíček.³³ Místokonzul, vicekonzul či konzul II. třídy zastával funkci zástupce přednosty, vyřizoval veškeré věci týkající se obchodu a průmyslu, včetně průmyslové a obchodní propagace a zpravodajství. Jeho práce se vztahovala na péči o československé dělníky ve Francii, tudíž zařizoval věci jich se týkající jako stížnosti, rady, umístování atd. Konzulární kancelářský tajemník vykonával funkci správce kanceláře a dohlížel nad kancelářskými potřebami, zařízením a dozíral přímo nad pomocným personálem. Vykonával úkony jako vystavování pasů, víz, vysvědčení, vedl účetnictví a spisovnu. Pod kompetence správce kanceláře patřily vojenské záležitosti a evidence krajanů zdržujících se v obvodu konzulátu v Marseille. Pro písařské práce zde byla zaměstnána jedna písařka a pro pomocné práce jeden zřízenec.

Chod úřadu a agenda tedy vyžadovala přítomnost všech úředníků kvůli početným návštěvám jednotlivých žadatelů. Téměř denně bylo nutné, aby některý úředník vyřizoval úřední záležitosti ve městě nebo v přístavu. Šlo o nejrůznější návštěvy u místních úřadů, obchodní komory, ve státní spořitelně či o získávání informací. Dále se jednalo o vyřizování sociálních věcí jako repatriace, okolností týkajících se nemocných vracějících se z tropů, duševně nemocných, s čímž souvisel problém obtížného umístování československých občanů do zdejších přeplněných nemocnic. V neposlední řadě úředníci museli zařizovat věci celní, urgency u dlužníků atd.³⁴ Jelikož Marseille bylo rozlehlé město, tak takové pochůzky zaměstnancům konzulátu často zabraly i půl dne a narušovaly tak chod úřadu, přednosta úřadu proto ve zprávě z roku 1934 žádal ministerstvo a novou úřední sílu.³⁵ V rámci úsporných nařízeních však nemohlo ministerstvo

29 AMZV, f. Personální spisy 1945–92, Vladimír Vochoč.

30 Počet personálu generálního konzulátu v Paříži se pohyboval kolem 16 zaměstnanců.

31 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, diplomatický sbor, ZÚ ČSR v cizině, seznamy zastupitelských úřadů a zaměstnanců 1922–1939, kart. 7.

32 *Tamtéž.*

33 *Tamtéž.*

34 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, žádost Konzulátu ČSR v Marseille k Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o povolení zaměstnat výpomocnou místní sílu, 14. června 1934, č. j. 3874/34, kart. 91.

35 *Tamtéž.*

zahraničních věcí žádosti konzulátu v Marseille vyhovět.³⁶ S dostupných záznamů se dovídáme, že přednosta úřadu v Marseille opětovně žádal ministerstvo o přidělení nových zaměstnanců v roce 1938, nyní v důsledku vydání přísných předpisů o pobytu cizinců francouzskými úřady, kdy byly přísně přezkoumávány osobní průkazy československých občanů.³⁷ Na konzulát v Marseille docházelo denně mnoho československých krajanů, kteří žádali o prodloužení pasu, v mnoha případech se jednalo o vystavování nových pasů. Tyto okolnosti představovaly pro pasovou agendu konzulátu velké zatížení vzhledem k tomu, že v této době žilo v obvodu konzulátu kolem 6 tisíc československých příslušníků.³⁸ V roce 1938 také často směřovali do konzulárního obvodu v Marseille uprchlíci ze Španělska, kteří často bez průkazů a prostředků žádali o vydání pasu. V důsledku poměrů v roce 1938 se zvýšila i ostatní agenda konzulátu, ať už se jednalo o nejrůznější otázky týkající se situace v roce 1938, cestování, pobytu v ČSR, stěhování, vývozu z ČSR aj.³⁹

Platy zaměstnanců na konzulátu v Marseille byly na základě dostupných platebních výkazů o něco nižší než na generálním konzulátu v Paříži. Přednosta konzulátu pobíral plat něco přes 8 000 Kč měsíčně, jeho zástupce okolo 6 000 Kč a ředitel kanceláře necelé 3 000 Kč za měsíc.⁴⁰ Všem zaměstnancům přiděleným konzulátu v Marseille byly vyměřeny platy ve stejné výši, jaké pobírali při konzulátu v Lyonu. Tyto platy však byly nedostatečné k obtížným drahotným poměrům v Marseille, přičemž v Lyonu se žilo o třetinu levněji než v Marseille. V souvislosti s tímto problémem žádal v říjnu 1922 přednosta úřadu ministerstvo zahraničních věcí o všeobecnou úpravu platů personálu konzulátu v Marseille.⁴¹

I v dalších letech se dražota v Marseille prudce zvyšovala, což je patrné ze zprávy konzula o drahotním indexu ministerstvu zahraničních věcí z 10. července 1934.⁴² Z této zprávy zjišťujeme, že Marseille představovalo centrum francouzského námořního obchodu a žila zde značná část zámožných jedinců. Na prefektuře v Marseille bylo zaznamenáno, že z 850 000 obyvatel Marseille bylo

36 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, vložka k žádosti Konzulátu ČSR v Marseille k Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o povolení zaměstnat výpomocnou místní sílu, 25. července 1934, k č. j. 78598/34, kart. 91.

37 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, návrh Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze na rozmnožení personálu, 20. června 1938, č. j. 4859/1938, kart. 14.

38 *Tamtéž*.

39 *Tamtéž*. V AMZV nejsou k dispozici záznamy, zda došlo k navýšení personálu.

40 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, oznámení Ministerstva zahraničních věcí v Praze Konzulátu ČSR v Marseille o úpravě přídatků zahraniční služby v důsledku devalvace, 25. března 1937, č. j. 49973, kart. 91.

41 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, dopis Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o úpravě platů konzulárního personálu, 9. října 1922, č. j. dův. 42 adm./22, kart. 91.

42 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o drahotním indexu k 1. červenci 1934 v Marseille, 10. červenec 1934, č. j. 4395/34, kart. 91.

asi 100 000 členy bohatých rodin.⁴³ Tento nepoměr měl za následek rozdílnost cen mezi kvalitním a podružným zbožím, což poškozovalo střední úřednické rodiny, mezi které se řadili zaměstnanci konzulátu. Dalším problémem byla skutečnost, že v Marseille chyběla ústřední tržnice a nacházelo se zde množství malých trhů. Rozptýlení menších trhů pak způsobovalo velké kolísání cen a jejich rozdílnost na jednotlivých trzích. V Marseille také byly nejvyšší městské přírážky v celé Francii, které ještě více přispívaly k drahotě v oblasti. Hlavní problém však představoval fakt, že zdejší bohaté obyvatelstvo nakupovalo zboží v Paříži, kde se dalo nakoupit levněji a z většího výběru. Lepší zboží se totiž v Marseille prodávalo za předražené ceny a v omezeném výběru. Pokud chtěl kupující alespoň trochu kvalitní zboží, byl nucen ho koupit za vysokou cenu. Nepoměr se objevoval v cenách masa, zeleniny i ovoce. Oblečení v Marseille bylo přibližně dvakrát dražší než v Praze, ale kvalita tomu neodpovídala. Přednosta konzulátu ve zprávě z 10. července 1934 konstatoval, že solidnost obchodníků v Marseille nebyla jejich předností.⁴⁴ Jakmile obchodníci upozorovali, že nakupující je cizinec, zvyšovali ceny a zapřeli ceny uvedené ve výloze. Tato okolnost souvisela s tím, že zdejší obchodníci byli cizinci, především z orientu, jako Arméni, Řekové, Arabové, Syřané aj. Konzulát proto žádal Ministerstvo zahraničních věcí v Praze, aby při vyměřování platů zvažilo tyto uvedené nepříznivé okolnosti speciálně pro Marseille. V následujících letech docházelo opět k růstu drahoty v oblasti Marseille. V roce 1937 došlo v důsledku devalvace československé koruny a zvýšení drahotních poměrů ve Francii k úpravě zahraničních příspěvků, v rámci nichž byly zvýšeny zahraniční, reprezentační a vyrovnávací příspěvky o 6 %.⁴⁵

Krajanská péče

V obvodu konzulátu v Marseille žilo v roce 1929 kolem 5 tisíc československých krajanů.⁴⁶ V následujících letech se počet československých krajanů ve zdejším obvodu zvětšoval a k lednu 1934 zde žilo 7 992 československých příslušníků.⁴⁷ Na základě žádosti konzulátu z roku 1938 o rozšíření personálu máme k dispozici údaj o počtu československých krajanů v místním konzulárním obvodu,

43 *Tamtéž.*

44 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, oznámení Ministerstva zahraničních věcí v Praze Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o drahotním indexu k 1. červenci 1934 v Marseille, 10. červenec 1934, č. j. 4395/34, kart. 91.

45 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, oznámení Ministerstva zahraničních věcí v Praze Konzulátu ČSR v Marseille o úpravě přídavek zahraniční služby v důsledku devalvace, 25. března 1937, č. j. 49973, kart. 91.

46 AMZV, f. I. sekce – Prezidium 1918–1939, konzuláty ČSR v cizině dle měst – Marseille, vyjádření Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze k úpravě systematizace, 14. dubna 1929, č. j. 30dův/29, kart. 91.

47 Národní archiv Praha (dále jen NA), f. Československý ústav zahraniční I, Praha (1920) 1928–1941, vystěhovalectví – Francie 1929–1939, počet československých příslušníků v obvodu Konzulátu ČSR v Marseille, č. j. neuvedeno, kart. 50.

kterých zde v tomto roce žilo kolem 6 tisíc.⁴⁸ Z předchozích údajů o počtu československých krajanů žijících v oblasti konzulátu v Marseille za jednotlivá období je zjevné, že postupně docházelo k růstu i poklesu československých příslušníků v této oblasti.

Českoslovenští krajané odjížděli pracovat do Marseille především jako dělníci. Příliv přistěhovalců do Francie usnadnila mezistátní smlouva, uzavřená 20. března 1920 mezi československou a francouzskou vládou.⁴⁹ Oba státy se ve smlouvě zavázaly, že chtějí navzájem podporovat organizované najímání dělníků pomocí úřadů obou států. Dělníci byli najímáni ze všech zemí ČSR, včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi. „V roce 1924 to bylo 1 796 osob z Čech, 997 z Moravy a Slezska, 1 250 ze Slovenska a 338 z Podkarpatské Rusi“.⁵⁰

Na jihu Francie neměli českoslovenští dělníci snadné podmínky. Podle záznamů konzulátu v Marseille docházelo denně na konzulát mnoho československých krajanů nejen kvůli pasovým záležitostem, ale také kvůli stížnostem či přímo repatriacím do vlasti. Českoslovenští dělníci se v Marseille postupně potýkali s nezaměstnaností, která v roce 1927 dosáhla několika stovek československých dělníků nacházejících se v bídě.⁵¹ Sborník „Naše zahraničí“ referoval o nezaměstnanosti československých dělníků, kteří přišli o práci a obraceli se pak přímo na československý konzulát v Marseille, který však neměl k dispozici tolik financí, aby jim mohl poskytnout pomoc.⁵²

Životní poměry československých dělníků nebyly příhodné ani v oblasti ubytování, protože podniky poskytovaly dělníkům byty často ve velmi špatném stavu. Dělníci s rodinami tak zůstávali odkázaní na bydlení v těchto nevyhovujících podmínkách vzhledem k tomu, že bylo nemožné sehnat soukromý byt. Navíc nájemné těchto bytů bylo tak vysoké, že ho dělníci ze svých nízkých mezd nebyli schopni platit. Pro ilustraci uveďme mzdy dělníků v oblasti konzulátu v Marseille: průměrná mzda dělníků se pohybovala od 15 do 28 franků, podle toho, zda byl dělník kvalifikovaný, vyšší mzdu pobírali horníci a to až 32–35 franků denně.⁵³ V mnoha případech nekvalifikovaní dělníci vydělávali velmi málo a nemohli uživit rodinu a zaplatit nájemné za byt. Ani dostatečná kvalifikace však dělníkům nezajišťovala odpovídající práci. Pokud se kvalifikovaný dělník neosvědčil v práci, na kterou byl najat, byl ponížěn na nádeníka nebo na hrubou a těžkou práci. Konzulát proto usiloval o to, aby českoslovenští dělníci před

48 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, návrh Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze na rozmnožení personálu, 20. června 1938, č. j. 4859/1938, kart. 14.

49 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky 1919–1947, různé zprávy o Francii a československo-francouzských stycích a diplomatických jednáních 1919–20, zpráva ministerstva sociální péče Kanceláři prezidenta republiky v Praze o najímání dělnictva pro Francii, 7. srpna 1920, i. č. 228, č. j. 4344/D – 20, k. 7.

50 Jaroslav VACULÍK, *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha 2009, s. 51

51 *Zprávy*, Naše zahraničí: sborník Národní rady československé, Roč. 8, sv. 1, Březen 1927, s. 42.

52 *Tamtéž*.

53 NA, f. Československý ústav zahraniční I, Praha (1920) 1928–1941, vystěhovalectví – Francie 1929–1938, zpráva ministerstva sociální péče o vystěhovalectví v obvodu Konzulátu ČSR v Marseille za rok 1928, 30. března 1929 došlé, č. j. 701 došlé, kart. 51.

odjezdem do Francie byli dostatečně informováni o francouzských poměrech v továrnách, které se lišily od československých poměrů. Také v případech nízkých mezd konzulát v Marseille navrhol, aby nebyly schvalovány smlouvy, ze kterých vyplývalo, že dělník nebude ze mzdy schopen živit sebe ani svou rodinu. V neposlední řadě konzulát musel vyřizovat repatriace dělníků. Když byl dělník dopaden bez potřebných dokladů a peněz byl odsouzen pro tuláctví nebo vypovězen ze země. V případě vypovězení z Francie se dělník obracel na zastupitelské úřady, které žádal o repatriaci do Československa.

Značné problémy musel konzulát v Marseille řešit s životními poměry československých krajanů v oblasti La Grand-Combe, kde místní doly zaměstnávaly pracovní síly většinou z Podkarpatské Rusi. Vystěhovalectví z Podkarpatské Rusi začalo již na jaře 1920 v důsledku špatných hospodářských a sociálních poměrů.⁵⁴ „*Na počátku jara 1920 byla sociální situace v nejvýhodnějších oblastech republiky velmi špatná, o čemž svědčí i to, že Čsl. červený kříž odesílal z Prahy na Podkarpatskou Rus rychlou pomoc: šatstvo, obuv a potraviny, z nichž personál ČČK měl vařit v pojízdných kuchyních.*“⁵⁵ Na základě návštěvy oblasti La Grand-Combe vylíčil přednostovi československého konzulátu ve Štrasburku místní poměry československých dělníků kněz Mikuláš Ladomerský, studující na teologické fakultě ve Štrasburku. Přednosta konzulátu ve Štrasburku popisuje poměry v La Grand-Combe tak, jak mu je vylíčil kněz Ladomerský ve zprávě Československému ústavu zahraničnímu v Praze: „*Pokud běží o poměry sociální a mravní našich krajanů v Grand Combe, omezil se duchovní ve svém memorandu – patrně pro delikátnost tematu – na to, že je nazval „přímo hroznými“. Ve svém ústním referátu mi vylíčil, v jak hlubokém mravním úpadku žijí dělníci svobodní a ti ženatí, kteří zanechali manželky doma. Skoro celý výdělek utratí v alkoholu, karbanu a prostituci. Bydlí v kasárnách, které prý jsou pelechy odporne špíny. Skoro všichni jsou pohlavně nemocní, ale neléčí se.*“⁵⁶ Konzulát ČSR v Marseille kvůli šíření pohlavních chorob mezi horníky v La Grand-Combe již v roce 1935 navrhl učinit opatření proti přenosu těchto chorob na příslušníky v samotném Československu, kteří se dostanou do styku s nemocnými. Kněz Mikuláš Ladomerský navrhl, aby nebyl povolován výjezd z Československa svobodným lidem a ženatým mužům bez manželek. Proti tomuto návrhu však vznesl námitky konzulát v Marseille, a naopak konzulát podpořil další návrh kněze Ladomerského na zřízení československé školy v oblasti a působení československého učitele.⁵⁷

Konzulát ČSR v Marseille, jako všechny ostatní zastupitelské úřady, usiloval o právní ochranu dělníků. V této oblasti však činnost konzulátu narážela

54 Stanislav BROUČEK – Ivo VASILJEV, *K charakteristice československé vystěhovalcké politiky mezi dvěma světovými válkami*, Český lid: sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, Roč. 72, 1985, s. 73.

55 *Tamtéž.*

56 NA, f. Československý ústav zahraniční I, Praha (1920) 1928–1941, vystěhovalectví – Francie 1929–1939, zpráva Konzulátu ČSR ve Štrasburku o poměrech Čechoslováků v La Grand-Combe, 3. února 1936, č. j. 1000/36, kart. 50.

57 V záznamech Československého ústavu zahraničního není uvedeno rozhodnutí úřadů ohledně toho, zda vstup do Grand-Combe bude dovolen pouze horníkům s rodinami.

na nedostatek důvěry zemědělských dělníků, kteří odmítali zasílat konzulátu osobní doklady kvůli strachu z jejich ztráty. Dělníci se sice obraceli na konzulát ohledně rad, ale bohužel se jimi poté neřídili, což způsobovalo majetkové škody, postihující nejen krajana, ale také jeho rodinu. Další problém představovala nízká inteligence zemědělských dělníků neschopných domluvit se francouzsky. Dokonce se objevovaly i případy, že krajan nebyl schopen porozumět konzulátu a naopak. Konzulát ČSR v Marseille uvádí potíže spojené s dělníky následovně: „*Nejsou řídké případy, že konzulát z dopisu zemědělského dělníka se vůbec nedoví oč jde a přece se žádá rychlá pomoc. Další korespondence zdejšího úřadu i když je psána slovensky a docela prostě nemá úspěchu, krajan nerozumí konzulátu a konzulát nerozumí krajanovi. Není-li na blízku krajana, který by zprostředkoval, konzulát je bezmocný. Ani starostové obcí nemohou pomoci, ježto krajan neovládá francouzštinu. Je pochopitelné, že takový vystěhovalec je trvale vystaven nebezpečí škody všeho druhu. Nenalézá ochrany francouzských úřadů, závisí plně na čestnosti svého zaměstnavatele a podepisuje slepě všechno co se mu předloží*“.⁵⁸

V oblasti konzulátu v Marseille působilo několik krajanských spolků. Dle zprávy zastupitelského úřadu v Marseille z roku 1937 působily v tomto obvodu následující spolky, kroužky a skupiny: Jednota československých a podkarpatských dělníků v La Grand-Combe; Československý Vystěhovalec v La Grand-Combe; Československá kolonie v Lyonu; Československá kolonie v Beaujolais a ve Villefranche; Československá kolonie v Papeete a Sdružení horníků v Gardanne.⁵⁹ V záznamech konzulátu v Marseille nejsou k dispozici informace o činnostech jednotlivých spolků, ani o vzájemné spolupráci mezi spolky a konzulátem v Marseille.

Zpravodajská činnost

V záznamech konzulátu v Marseille chybí přehledy úřední činnosti konzulátu za jednotlivá léta včetně zpravodajské a propagační činnosti konzulátu. Přesto si však na základě jednotlivých zpráv konzulátu můžeme udělat představu o zpravodajské činnosti konzulátu, která se nezaměřovala pouze na zprávy, týkající se například propagační činnosti či krajanské péče konzulátu. Konzulát referoval o událostech týkajících se přístavu Marseille i celého konzulárního obvodu.

V roce 1935 podal konzulát zprávu o významu sankcí proti Itálii pro přístav v Marseille.⁶⁰ Konzulát referoval, že z celkového počtu lodí zastavujících v přístavu v Marseille byla třetina italských. Jelikož Itálie byla na druhém místě v dovozu i vývozu, tak přerušení výměny zboží představovalo negativní

58 NA, f. Československý ústav zahraniční I, Praha (1920) 1928–1941, vystěhovalectví – Francie 1929–1938, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille Generálnímu konzulátu ČSR v Paříži ohledně péče o zemědělské dělnictvo ve Francii, 21. června 1935, č. j. 4036/35, kart. 51.

59 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, život československých spolků a kolonií, seznam krajanských spolků, sdružení a skupin ve Francii z roku 1937 dle zpráv československých zastupitelských úřadů ve Francii, č. j. neuvedeno, kart. 117.

60 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille o významu sankcí proti Itálii pro Marseille, 19. listopadu 1935, č. j. 26dův./35, kart. 14.

důsledky pro přístav.⁶¹ Přímo v Marseille mělo být postiženo několik italských lodních společností, ale také spediční, skladištní i převozní firmy. Nepřímý vliv se očekával na celé město jakožto i na zdražení potravin, které se předtím dovážely z Itálie. V Marseille také žilo 125 tisíc italských příslušníků a směřovala sem emigrace z Korsiky.⁶² Přednosta úřadu v Marseille se domníval, že předem nelze předvídat dopady sankcí na konzulární obvod, ale zdůraznil, že ze všech francouzských měst bude nejvíce postiženo Marseille. Také uvádí, že sankce nejvíce postihnou obchodníky a dají možnost k rozmachu ilegálního obchodu.

V roce 1936 konzulát v Marseille referoval též o revolučních událostech ve Španělsku.⁶³ Konzulát v Marseille také informoval vyslanectví o Bascích usazených ve Francii při španělských hranicích, kteří v době občanské války věnovali větší pozornosti svým krajanům.⁶⁴ Přednosta úřadu Václav Vávra ve zprávě informuje o poradě jejich předáků v Marseille, kteří se usnesli na vyslání baskického delegáta na jejich schůzi konanou v Bordeaux.

Činnosti konzulátu v Marseille se také dotkl atentát na jugoslávského krále Alexandra v říjnu 1934 v Marseille, při kterém byl zavražděn též francouzský ministr zahraničí Louis Barthou. Československý konzulát informoval o průběhu procesu. Ještě před samotným procesem však konzulát obdržel několik popisů československých příslušníků podezřelých z účasti na atentátu. Francouzská policie pátrala po Ladislavu Kissovi z Bratislavy a Mile Budakovi, nejspíše chorvatského původu, který využíval falešný československý pas.⁶⁵ Konzulát nakonec obdržel z Paříže zprávu, že podle pařížských novin byl zatčen československý příslušník Ladislav Kiss podezřelý z příprav atentátu na Edvarda Beneše. Přednosta úřadu v Marseille se od místní policie dozvěděl, že jmenovaný Kiss není podezřelý z příprav marseilleského atentátu, ale za účast na přípravě teroristické akce proti ministrovi Edvardu Benešovi.⁶⁶ Jak vyplývá ze zprávy konzulátu v Marseille, tak pařížská policie neinformovala naše zastupitelské úřady ohledně důvodů pátrání po Ladislavu Kissovi: „*Případ lze vysvětliti nevraživostí mezi policií pařížskou a zdejší datující se hlavně od řešení zodpovědnosti za zdejší 9. říjen. Postup pařížské policie však lze těžko uznati za správný. Ve věci tak vážné neuvědomila – jak viděti – ani vyslanectví v Paříži, ani zdejší konsulát náležitým způsobem*“.⁶⁷ V únoru 1936 konzulát informoval ministerstvo zahra-

61 *Tamtéž.*

62 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille o významu sankcí proti Itálii pro Marseille, 19. listopadu 1935, č. j. 26dův/35, kart. 14.

63 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze o revoluci ve Španělsku, 16. prosince 1936, č. j. 45dův/36, kart. 14.

64 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille Vyslanectví ČSR v Paříži o Bascích usazených ve Francii, 4. srpna 1936, č. j. 22dův/36, kart. 14.

65 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, zpráva prezidia ministerstva vnitra ministerstvu zahraničních věcí, 28. listopadu 1934, č. j. 20.257, kart. 14.

66 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze ohledně vypovězení Ladislava Kisse, 22. listopadu 1934, č. j. 33/dův34, kart. 14.

67 *Tamtéž.*

ničních věcí a vyslanectví v Paříži o opětovném zahájení procesu s atentáčníky na krále Alexandra u soudu v Aix-en-Provence.⁶⁸ Před samotným zahájením procesu s útočníky atentátu byl konzulát v Marseille zapojen do vyšetřování. V listopadu 1934 na základě žádosti policejního ředitelství v Praze vyzvalo vyslanectví v Paříži konzulát v Marseille k prozkoumání možného podezření jisté Marie Vondráškové z účasti na marseilleském atentátu.⁶⁹ V záznamech konzulátu v Marseille není uveden výsledek šetření o eventuálním zapojení československé příslušnice.

Situace na konzulátu ČSR v Marseille po 15. březnu 1939

Konzulát v Marseille nepřestal pracovat po 15. březnu 1939 a z úředních záznamů konzulátu je patrné, že Němci zabrán nebyl.⁷⁰ Vladimír Vochoč neuposlechl příkaz předat konzulát v Marseille Němcům a z tohoto důvodu byl v prosinci 1939 propuštěn ze služby. V záznamu ministerstva zahraničních věcí se uvádí odůvodnění: „Telegramem z 25. 3. 1939 byl vyzván, aby předal úřad, podrobil se německé misi a hlásil provedení. Nato došla odpověď, že přednosta úřadu byl nemocí pozdržen v Paříži a že německý generální konzul souhlasí s odkladem předání úřadu až do návratu Dra Vochoče. O předání úřadu nedošla žádná zpráva.“⁷¹

Konzulát se po 15. březnu 1939 musel starat o uprchlíky z domova, kteří žádali o visum, jednalo se především o židovské příslušníky. Z úřední činnosti konzulátu je k dispozici několik žádostí o zajištění povolení pobytu ve Francii. O povolení pobytu ve Francii usilovaly například československé příslušnice Gabriela a Hana Wotitzová,⁷² dalším příkladem byl Ludvík Klein, jemuž konzulát vyřizoval získání visa pro jeho syna a manželku Ernu Kleinovou, která pocházela

68 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, zpráva Konzulátu ČSR v Marseille Ministerstvu zahraničních věcí v Praze a Vyslanectví ČSR v Paříži o procesu s útočníky na krále Alexandra, 4. února 1936, č. j. neuvedeno, kart. 14.

69 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, žádost Vyslanectví ČSR v Paříži Konzulátu ČSR v Marseille o šetření ve věci atentátu v Marseille, 3. listopadu 1934, č. j. 460/34-dův., kart. 14.

70 Na základě výzvy ministra zahraničních věcí Františka Chvalkovského měli přednostové úřadů odevzdat československé zastupitelské úřady Němcům. Československý vyslanec ve Francii Štefan Osuský odmítl vydat vyslanectví Němcům a vyzval ostatní zastupitelské úřady ve Francii, aby své úřady nepředávaly. Štefan Osuský poukazoval na to, že francouzská vláda neuznala anexi Čech a Moravy německou říší a tudíž francouzská vláda nenutila vyslanectví, aby předala československé zastupitelské úřady ve Francii německému vyslanectví. AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Štrasburk, příloha ke zprávě Konzulátu ČSR ve Štrasburku Vyslanectví ČSR v Paříži ohledně dalšího úřadování, 27. března 1939, č. j. 2219/39, kart. 16.

71 AMZV, f. Personální spisy 1945–92, Vladimír Vochoč, spisový záznam Ministerstva zahraničních věcí v Praze o propuštění ze služby, 1. prosince 1939, č. j. 53678.

72 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, žádost Konzulátu ČSR v Marseille Vyslanectví ČSR v Paříži o pomoc při žádosti o visum, 2. srpna 1939, č. j. 3506/1939, kart. 14. Ve zprávě vyslanectví konzulát v Marseille uvádí podklady pro žádosti: „Dovoluji si uvést, že hlavním podkladem žádostí jmenovaných dam o vstup do Francie může být okolnost, že manžel, resp. otec p. Ervín Wotitz dlí již od června t. r. ve Francii, jsa oprávněn k řádnému pobytu v Nice, kde jmenované dámy by chtěly se k němu připojit. P. Wotitz jest vážený obchodník z Prahy, český žid, jest mi osobně znám, neboť je přítelem mého bratra advokáta Dra O. Vochoče v Praze.“

ze známé rodiny Friedmannů, velkostatkářů z okolí Prahy.⁷³ Když vypukla válka, tak stoupl počet československých uprchlíků, kteří si na konzulátu v Marseille snažili opatřit osvědčení o státní příslušnosti a bezúhonnosti.⁷⁴ Konzulát pak musel dostávat z vězení československé příslušníky, kteří osvědčení, jež žádaly francouzské úřady, neměli a v důsledku toho byli uvězněni.⁷⁵ Také se stávalo, že československý příslušník se ocitl ve vězení, jelikož si ho francouzská prefektura spletla s Němcem.⁷⁶ Všechny tyto záležitosti musel zařizovat konzulát v Marseille včetně odvodů československých dobrovolníků do československých jednotek v zahraničí.⁷⁷

Události z března 1939 však ovlivnily samotný chod zastupitelského úřadu v Marseille, kdy si zaměstnanci úřadu stěžovali na poměry na konzulátu. Ze stížnosti z 5. září 1939, kterou podali kancelářská oficiantka Marie Ševčíková a kancelářský pomocník Josef Váňa k vyslanci ČSR Štefanu Osuskému, vyplývá, že zaměstnanci již dále nechtěli spolupracovat s přednostou úřadu Vladimírem Vochočem, který vedl úřad od roku 1938.⁷⁸ Zaměstnanci konzulátu považovali poměry na konzulátu za neudržitelné a byl s nimi sepsán protokol, kde popsali situaci na zdejším úřadě. Zaměstnanci konzulátu si stěžovali na postupy konzula Vochoče, o nichž se domnívali, že ohrožují důvěru krajanů v československé zastupitelské konzuláty. V prvé řadě zaměstnanci poukazovali na to, že poté, co se přednosta úřadu přestěhoval na konzulát, kde také bydlel zmíněný Josef Váňa, si konzul Vochoč vodil dámské návštěvy.⁷⁹ V protokolu Marie Ševčíková popisuje, že 11. srpna 1939 měl přednosta úřadu dámskou návštěvu mluvící německy, což se obou zaměstnanců dotklo a vyzvali dámu, aby konzulát opustila.⁸⁰ Oba zaměstnanci dále v protokolu uvádějí, že se Vochoč často dostavoval na konzulát pozdě a ve stavu, kdy nebyl příliš střízlivý.

Na základě protokolů vyplývá, že poměry na konzulátu se zhoršily poté, co na konzulát přišli advokáti JUDr. František Lanzer a JUDr. Richard Lanzer, kteří uprchli z ČSR přes Itálii do Francie.⁸¹ Se svolením přednosta úřadu si na konzulátu zřídili právní poradnu pro uprchlíky. Po vyhlášení války dostali advokáti Lanzerové povolení od přednosta úřadu vydávat certifikáty a zaměstnancům se nelíbil postup při vybírání poplatků: „*Jest mi znám případ pí Záškové, od které*

73 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, žádost Konzulátu ČSR v Marseille Vyslanectví ČSR v Paříži o pomoc při žádosti o visum pro paní Ernu Kleinovou, 18. srpna 1939, č. j. 3711/1939, kart. 14.

74 Adam HÁJEK, *JUDr. Vladimír Vochoč: československý konzul v Marseille 1938–1941*, Praha 2008, Diplomová práce, FF Univerzita Karlova v Praze, s. 33.

75 *Tamtéž.*

76 *Tamtéž.*

77 *Tamtéž.*

78 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, stížnost zaměstnanců na přednostu úřadu k vyslanci, 5. září 1939, č. j. neuvedeno, kart. 14.

79 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, protokol sepsaný s kancelářskou oficiantkou Marií Ševčíkovou v místnostech Konzulátu ČSR v Marseille, 15. září 1939, č. j. neuvedeno, kart. 14.

80 *Tamtéž.*

81 *Tamtéž.*

byl mimo normální poplatek považován ještě dobrovolný dar, ježto její manžel je prý obchodníkem. Nabízených 50 Frs. zdálo se panu Dru Františku Lanzerovi málo a doporučil jí, aby si to rozmyslela a přišla odpoledne. Načež jmenovaná přinesla 150,- a odcházela s velmi nepříznivým dojmem /téměř plakal/.⁸² Marie Ševčíková uvedla, že vybrané poplatky byly zřejmě odevzdány přednostovi úřadu Vochočovi. Advokáti Lanzerové tak podle ostatních zaměstnanců konzulátů mohli rozhodovat o tom, komu certifikát přidělí a komu ne.

Nejasnosti se objevovaly také ve finančních otázkách, kdy Josef Váňa, jež měl na starosti účetnictví, v protokolu uvádí, že konzul Vochoč zdržoval uzávěrky, jelikož nechtěl, aby vyslanectví mělo informace o dotaci od ministerstva zahraničních věcí ve výši 20 tisíc franků.⁸³ Vladimír Vochoč také neposkytoval stvrzenky za svůj plat, tudíž Josef Váňa nemohl ve výdajích uvést jeho plat a v protokolu Váňa uvádí, že neví, jak si Vladimír Vochoč plat vybíral.⁸⁴ V protokolu Marie Ševčíková a Josef Váňa zmínili událost, ke které došlo 6. května 1939.⁸⁵ V té době se na konzulát v Marseille dostavil československý příslušník Rudolf Haas, který se vydával za špiona ve službě Gestapa. Nakonec po dlouhém rozhovoru s přednostou úřadu Vochočem vyšlo najevo, že Rudolf Haas byl za odměnu pověřen vykradením pokladny konzulátu. Proto přednosta úřadu konzul Vochoč nechal veškerou hotovost z pokladny uschovat v pokladně hotelu „Bristol“, kde v tehdejší době bydlel.⁸⁶ Jak dále vyplývá z protokolu sepsaného s Josefem Váňou, tak ani později konzul Vochoč nebyl ochoten peníze uložit do banky nebo spořitelny, s odůvodněním, že v případě války budou peníze volně k dispozici. Josef Váňa popisuje rozhovor s Vladimírem Vochočem na dané téma následovně: „Na moji námitku, že v případě války bylo by nutno postarat se o konzulát, odpověděl – nevím zda vážně nebo žertem že by v případě války nejdříve sebral peníze a své věci a co nerychleji zařídil svůj odjezd z Marseille.“⁸⁷ Z protokolů se také dovídáme o tehdejšímu stavu kancelářské služby, kdy přicházeli stále noví zaměstnanci a v důsledku toho nebyla došlá pošta protokolována jednotně a docházelo k nepořádku a zdržování agendy. K zlepšení situace došlo podle zaměstnanců v době, kdy na konzulát v Marseille přišli důstojníci a převzali vojenskou agendu.⁸⁸

Československý konzulát v Marseille nepřestal pracovat po 15. březnu 1939 ani po vypuknutí války, ale jak je vidět, tak poměry na konzulátu nebyly

82 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, protokol sepsaný s kancelářskou oficiantkou Marií Ševčíkovou v místnostech Konzulátu ČSR v Marseille, 15. září 1939, č. j. neuvedeno, kart. 14.

83 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, protokol sepsaný s kancelářským pomocníkem Josefem Váňou v místnostech Konzulátu ČSR v Marseille, 17. září 1939, č. j. neuvedeno, kart. 14.

84 *Tamtéž.*

85 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, protokol sepsaný s kancelářskou oficiantkou Marií Ševčíkovou v místnostech Konzulátu ČSR v Marseille, 15. září 1939, č. j. neuvedeno, kart. 14.

86 *Tamtéž.*

87 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, protokol sepsaný s kancelářským pomocníkem Josefem Váňou v místnostech konzulátu ČSR v Marseille, 17. září 1939, č. j. neuvedeno, kart. 14.

88 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, konzulát Marseille, protokol sepsaný s kancelářskou oficiantkou Marií Ševčíkovou v místnostech konzulátu ČSR v Marseille, 15. září 1939, č. j. neuvedeno, kart. 14.

jednoduché. Zda poměry na konzulátu v Marseille vypadaly skutečně tak, jak vypověděli zaměstnanci konzulátů nebo zda se jednalo pouze o jejich dojmy vyplývající z nálady panující z událostí té doby, se můžeme pouze domnívat. Významným faktem však zůstává, že zastupitelský úřad v Marseille nepřestal pracovat nejen po vypuknutí války, ale také po kapitulaci Francie především díky konzulovi Vladimíru Vochočovi, který udržel „určitou kontinuitu československého zastoupení“.⁸⁹

Konzulové

Antonín Holý se narodil 18. dubna 1886 v Kytýně, okres Příbram.⁹⁰ Vystudoval gymnázium v Praze, poté absolvoval osm semestrů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, z toho jeden semestr na „École des Hautes Etudes“ v Paříži. Roku 1912 složil zkoušku z učitelství z češtiny a francouzštiny pro střední školy a vystudoval tři semestry na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.⁹¹ V letech 1914–1916 byl ve válečné službě a v roce 1916 vstoupil do legií. Roku 1919 nastoupil na místo ministerského tajemníka na Ministerstvu zahraničních věcí v Praze. V roce 1921 byl Antonín Holý pověřen správou konzulátu v Le Havru a týž rok byl přeložen do Lyonu, kde nastoupil službu konzula. Dne 1. dubna 1922 byl přeložen ve stejné funkci do Marseille, odkud se mu roku 1926 dostalo přeložení zpět do ústředí.⁹² O dva roky později se dostal do funkce vrchního odborového rady. V letech 1929–1931 spravoval ve funkci konzula československý konzulát v Curychu. V roce 1934 byl povýšen do funkce ministerského rady. Od 1. března 1938 do 1. prosince 1939 vykonával funkci generálního konzula na československém konzulátu v Chicagu.⁹³ V květnu 1939 byl přeložen na ministerstvo zahraničních věcí a v prosinci téhož roku propuštěn ze služby.⁹⁴ Antonín Holý zemřel 11. června 1942.⁹⁵

JUDr. Rudolf Brabec se narodil 30. prosince 1886 v Kolíně.⁹⁶ Vystudoval gymnázium a Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde v roce 1913 získal doktorát. Roku 1912 vstoupil do státní služby jako právní praktikant u zemského soudu v Praze. Roku 1914 nastoupil válečnou službu a v letech 1918–1920 sloužil v československých legiích. Po návratu do vlasti byl Rudolf Brabec 28. června 1923 jmenován okresním soudcem a posléze převzat do služeb Ministerstva zahraničních věcí v Praze, kde byl jmenován ministerským tajemníkem.⁹⁷ Z této funkce byl postupně povýšen na odborového radu a vrchního

89 Jan NĚMEČEK, *Soumrak a úsvit československé diplomacie: 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*, Praha 2008, s. 156.

90 AMZV, f. Personální spisy 1918–45, Antonín Holý.

91 *Tamtéž*.

92 *Tamtéž*.

93 *Tamtéž*.

94 *Tamtéž*.

95 *Tamtéž*. Místo úmrtí neznámé.

96 AMZV, f. Personální spisy 1945–92, Rudolf Brabec.

97 *Tamtéž*.

odborového radu. V zahraničí působil od 1. května 1927 do září 1932 jako konzul Československé republiky v Marseille.⁹⁸ Od 1. června 1936 do 16. dubna 1938 působil jako generální konzul na generálním konzulátu v Kyjevě.⁹⁹

JUDr. Zdeněk Rakušan se narodil 24. ledna 1887 v Loučeni, okres Nymburk.¹⁰⁰ Vystudoval gymnázium v Mladé Boleslavi a Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze se získáním doktorátu v roce 1912. Po studiích pracoval jako koncipista u pražského místodržitelství a v roce 1918 byl jmenován ministerským koncipistou ministerstva vnitra, kde o rok později nastoupil do funkce ministerského tajemníka. Roku 1920 nastoupil službu do předsednictva ministerské rady a po dvou letech přestoupil na Ministerstvo zahraničních věcí v Praze jako ministerský tajemník. V roce 1923 byl Zdeněk Rakušan jmenován konzulem a nastoupil službu na generálním konzulátu v Hamburku, posléze byl přeložen zpět do ústředí na místo vrchního odborového rady. Dne 1. října 1932 se stal konzulem na konzulátu v Marseille a o rok později 1. října 1933 byl pověřen správou konzulátu ve Štrasburku, kde působil až do jeho přeložení do ústředí 1. července 1937.¹⁰¹ Od roku 1942 pracoval přechodně na ministerstvu vnitra a na ministerstvo zahraničních věcí opět nastoupil v roce 1945. Během roku 1946 byl dvakrát pověřen funkcí generálního konzula ve Štrasburku. K 1. lednu 1948 byl opět přeložen do ústředí na ministerstvo zahraničních věcí, odkud byl ke konci tohoto roku poslán do trvalé výslužby.¹⁰²

JUDr. Václav Vávra se narodil 29. prosince 1887 v Praze.¹⁰³ Vystudoval gymnázium v Praze a v roce 1912 získal doktorát na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Roku 1920 byl jmenován ministerským tajemníkem na Ministerstvu zahraničních věcí v Praze. O rok později byl přeložen na vyslanectví do Vídně a od roku 1925 převzal správu konzulátu v Linci, odkud byl roku 1929 přeložen zpět do ústředí. Od 1. října 1933 působil Václav Vávra jako konzul na konzulátu v Marseille až do roku 1938.¹⁰⁴ Poté působil jako vrchní odborový rada na ministerstvu školství a národní osvěty a to až do roku 1945, kdy se opět vrátil na ministerstvo zahraničních věcí. Dne 16. dubna 1949 byl pověřen vedením vyslanectví v Teheránu, kde působil až do své smrti.¹⁰⁵ Václav Vávra zemřel 26. ledna 1951.¹⁰⁶

JUDr. Vladimír Vochoč se narodil 14. července 1894 v Třebechovicích.¹⁰⁷ Vystudoval gymnázium v Jičíně a Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze.

98 *Tamtéž*.

99 AMZV, f. Personální spisy 1918–45, Rudolf Brabec. Další životní údaje v osobním spise AMZV neuvedeny, datum a místo úmrtí neznámé.

100 AMZV, f. Personální spisy 1945–92, Zdeněk Rakušan.

101 *Tamtéž*.

102 *Tamtéž*. Další životní údaje v osobním spise AMZV neuvedeny, datum a místo úmrtí neznámé.

103 AMZV, f. Personální spisy 1918–45, Václav Vávra.

104 AMZV, f. Personální spisy 1918–45, Václav Vávra.

105 *Tamtéž*.

106 *Tamtéž*.

107 AMZV, f. Personální spisy 1945–92, Vladimír Vochoč.

V roce 1919 byl jmenován do funkce legačního atašé v Paříži a posléze legačním tajemníkem v Bruselu. Od roku 1922 působil na Ministerstvu zahraničních věcí v Praze, kde se vypracoval na místo vrchního ministerského komisaře. Postupně vykonával funkci legačního tajemníka od roku 1933 na vyslanectví v Tiraně a od roku 1937 na vyslanectví v Kaunasu.¹⁰⁸ Dnem 20. dubna 1938 byl pověřen jako konzul správou konzulátu v Marseille, odkud byl v prosinci 1939 nařízením říšského protektora v Čechách a na Moravě propuštěn ze služby.¹⁰⁹ Důvodem propuštění ze služby bylo odmítnutí předání zastupitelského úřadu do německých rukou. Přesto Vladimír Vochoč i nadále vedl konzulát v Marseille. Po kapitulaci Francie v červnu 1940 se znovu ujal vedení zastupitelského úřadu od 1. července 1940 až do 17. března 1941, kdy byl francouzskými úřady vykázán z Marseille a nucen k pobytu v obci Lubersac¹¹⁰ (departement Corrèze).¹¹¹ V červenci 1941 Vladimír Vochoč uprchl do Lisabonu, odkud ho ministr zahraničí Jan Masaryk povolal do Londýna, kde od října 1943 spolupracoval s ministerstvem zahraničních věcí jako placený poradce právního referátu.¹¹² V roce 1945 byl Vochoč po ukončení války přizván na zakládající konferenci OSN v San Francisku, která ustanovila komisi v Londýně, jejímž se Vochoč stal členem.¹¹³ Poté Vladimír Vochoč působil v Londýně na Úřadu československého delegáta při organizaci Spojených národů.¹¹⁴ V roce 1946 byl opět přeložen na Ministerstvo zahraničních věcí v Praze. V prosinci 1948 byl se svou manželkou zatčen pro pokus o ilegální překročení hranic, ale již v dubnu 1949 soud Vochoče zprostil obžaloby.¹¹⁵ V únoru 1949 ministerstvo zahraničních věcí poslalo Vochoče na dovolenou s čekatelným.¹¹⁶ Roku 1953 byl Vochoč opět zatčen po předchozím sledování StB a obviněn z organizování útěku letadlem do zahraničí, tentokrát ho však soud odsoudil k třinácti letům odnětí svobody.¹¹⁷ V roce 1960 se Vladimíru Vochočovi dostalo amnestie a byl z vězení propuštěn. Vladimír Vochoč zemřel v roce 1985 a byl pohřben v rodných Třebechovicích pod Orebem.¹¹⁸

Resumé

Československý konzulát v Marseille v letech 1922–1939 tvořil nezastupitelnou součást sítě československých konzulátů působících na území Francie v letech 1918–1939. Konzulát v Marseille zahrnoval ve svém konzulárním obvodu rozsáh-

108 *Tamtéž*.

109 AMZV, f. Personální spisy 1918–45, Vladimír Vochoč.

110 Lubersac je obec v departementu Corrèze, ležící v regionu Limousin v centrální Francii.

111 AMZV, f. ZÚ Paříž 1920–45, diplomatické věci, diplomatické styky Francie – ČSR, přehled o přerušování diplomatických styků francouzsko-československých, 1940, č. j. neuvedeno, kart. 2.

112 A. HÁJEK, *JUDr. Vladimír Vochoč: československý konzul v Marseille 1938–1941*, Praha 2008, s. 74.

113 *Tamtéž*, s. 109.

114 AMZV, f. Personální spisy 1945–92, Vladimír Vochoč.

115 A. HÁJEK, *JUDr. Vladimír Vochoč: československý konzul v Marseille 1938–1941*, Praha 2008, s. 110.

116 AMZV, f. Personální spisy 1945–92, Vladimír Vochoč. Místo úmrtí neznámé.

117 A. HÁJEK, *JUDr. Vladimír Vochoč: československý konzul v Marseille 1938–1941*, Praha 2008, s. 111.

118 *Tamtéž*, s. 114. Místo úmrtí neznámé.

lé území a představoval druhý největší obvod po generálním konzulátu v Paříži. Konzulát v Marseille zastával důležité místo mezi zastupitelskými úřady ČSR ve Francii vzhledem k významnosti města Marseille, které představovalo druhé největší město Francie, především se zde soustřeďoval obchod v jižní Francii. V oblasti obvodu konzulátu v Marseille žilo množství československých příslušníků, kteří přicházeli do oblasti za prací, zejména jako dělníci.

Od československých krajanů se také odvíjela agendou vykonávaná konzulátem. Do působnosti konzulátu spadala agenda pasová, visová, správní, právní, sociální, propagační a zpravodajská. V rámci zpravodajské agendy referoval konzulát ministerstvo zahraničních věcí o událostech týkajících se přístavu v Marseille a jeho obvodu. Vzhledem k obchodnímu významu přístavu v Marseille se konzulát zabýval národohospodářskou a obchodní agendou, zahrnující informování o místním obchodu a uplatnění československého zboží a firem na něm.

Na československém konzulátu v Marseille působili zaměstnanci vykonávající jednotlivou agendu, od konzula, vicekonzula, tajemníka až po písařku. Zaměstnanci se potýkali s neúměrnou výší jejich platů vzhledem k drahotě v oblasti Marseille a byli nuceni žádat ministerstvo zahraničních věcí o zvýšení platů. Mezi konzuly, kteří byli pověřeni správou československého konzulátu ve Francii, patřili zaměstnanci ministerstva zahraničních věcí, kteří předtím nebo poté působili na ústředí v Praze nebo na dalších zastupitelských úřadech v zahraničí. Někteří konzulové zastávali funkci přednosty konzulátu delší dobu, někteří byli po určité době odvoláni zpět do ústředí.

Personál konzulátu nejvíce zaměstnávala sociální agenda s ohledem na krajskou péči. V konzulárním obvodu v Marseille žilo množství československých krajanů, pracujících jako dělníci. Konzulát musel řešit tíživou sociální situaci a špatné životní poměry dělníků.

Konzulát v Marseille pomáhal československým krajanům i po 15. březnu 1939, kdy se jednalo o uprchlíky z Protektorátu Čechy a Morava. Československý konzulát v Marseille nepřestal pracovat po 15. březnu 1939 a díky konzulovi Vochočovi obnovil svou činnost i po kapitulaci Francie v červnu 1940. Události 15. března 1939 ovlivnily atmosféru na konzulátu, která vyvrcholila stížností zaměstnanců na přednostu konzulátu. Na základě uvedených záznamů se však můžeme pouze domnívat, zda výpovědi zaměstnanců odpovídají situaci na konzulátu nebo zda jde pouze o osobní dojmy personálu ovlivněné událostmi doby.

Autorka

Mgr. Kristýna Hurychová (* 1987) je absolventkou studia dějepisu a společenských věd na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Summary

The Czechoslovak consulate in Marseille in the years 1922–1939

Czechoslovak consulate in Marseille in the years 1922–1939 formed a vital part of the network of Czechoslovak consulates in the territory of France in 1918–1939. Consulate in Marseille included in its consular district. Consulate in Marseille held an important place among the embassies of Czechoslovakia in France due to the Marseille region, which represented the second largest city in France, mainly focused on trading in southern France. In the circuit consulate in Marseille lived quantity of Czechoslovak citizens who came to the area for work, mainly as laborers. Consulate in Marseille helped Czechoslovak expatriates and after March 15th 1939, when they were a refugees from the Protectorate of Bohemia and Moravia. Czechoslovak consulate in Marseille was canceled after March of 1939, and thanks to the consul Vochoc resumed its activities after the surrender of France in June 1940.

Vliv cenové hladiny na československou ekonomiku (30. léta 20. století)

RICHARD LAD

Abstrakt / Abstract

V popředí zájmu textu je cenová hladina v Československu a její vliv na finanční sektor a průmyslový výstup domácí ekonomiky. Cílem studie bude změřit a prokázat pomocí statisticko-analytických nástrojů vztah mezi změnami cenové hladiny, finančního sektoru reprezentovaného burzou a výstupem v podobě indexu průmyslové výroby. Burzovní sektor bude reprezentován veličinami, jako jsou hodnoty burzovního indexu a průměrná výnosnost pražské burzy. Důležitou otázkou bude také, zda existoval cenový index, který měl vhodnou vypovídací hodnotu a byl vhodný pro vyjádření navrženého mechanismu.

At the forefront of the text is the price level in Czechoslovakia and its impact on the financial sector and industrial output in the domestic Czechoslovak economy in the 1930s. The study measures and demonstrates, using statistical and analytical instruments, relationship between changes in the price level, the financial sector, represented by the Stock Exchange, and output in the form of index of industrial production. Exchange sector is represented by variables such as the value of a stock exchange index and the average return index on the Prague Stock. An important question is also whether there was a price index with appropriate explanatory value and if the index was suitable for the expression of proposed mechanism.

Klíčová slova / Key Words

*cenová hladina, cenový index, burza, průmysl
price level, price index, stock market, industry*

Úvod

Cenová hladina podává informace o vývoji a úrovni hodnoty výrobních faktorů a spotřebních statků. Silná variabilita domácí cenové hladiny většinou negativně ovlivňuje domácí měnu a životní úroveň obyvatelstva, neboť ovlivňuje výši kupní síly vnější a vnitřní. Proto je vhodné pro ekonomické rozhodování znát vývoj cen jak na mikro, tak na makro (agregátní) úrovni. Vývoj cenové hladiny ve smyslu inflace a deflace má tradičně svůj vliv na finanční sektor a reálnou ekonomiku. Otázkou je, zda přímo nebo nepřímo a v jakém rozsahu. Zobrazit a prokázat tento vliv cen na cokoli není snadné, přesto se o to v menším rozsahu v rámci této studie pokusím. Zacílení studie je na československou ekonomiku

krizových 30. let, kdy se veřejnost o průběh cen začala více zajímat v důsledku všeobecného poklesu obchodu, zaměstnanosti, úvěrové nedostatečnosti a nízkých investic. Důležité tedy bylo, který ukazatel byl schopen poskytnout relevantní informace o vývoji cenové hladiny. O jeho kvalitě rozhodovalo také to, zda pojme celou ekonomiku a zda zahrnuje vyjma movitých statků také nemovité statky a cenné papíry.

Jednou z možností, jak vliv cen na ekonomické vztahy měřit, je využití v meziválečné éře používaných indexů. Existovalo velké množství velkoobchodních a maloobchodních indexů sestrojených dle předem daných požadavků, pro které vznikly. Proto bylo nutné pečlivě ukazatele vybírat. A potřebné komparaci vybraných ukazatelů se bude tato studie věnovat, aby mohla odpovědět na jednu ze svých otázek. První otázkou (hypotézou) je: *Do jaké míry ovlivňoval vybraný cenový index finanční a reálný sektor v Československu 30. let?* Odpověď lze hledat pomocí statisticko-analytických nástrojů. Druhá otázka směřuje k výběru vhodného ukazatele pomocí metody komparace. Cílem této studie není tedy pouze zobrazit a vyjádřit analyticky vliv cen na československou ekonomiku, ale také se orientovat na otázku kvality používaných ukazatelů vývoje cenové hladiny.

1. Volba správného cenového indexu

Variabilita cenové hladiny platila v meziválečném období pro československou ekonomiku a byla patrná v deflační první polovině 30. let. Měřit správným způsobem vývoj cenové hladiny bylo obtížné již v meziválečném Československu. Existovaly obtíže metodického rázu, zda používat geometrický nebo aritmetický průměr pro propočtení hlavního velkoobchodního úhrnného indexu.¹ Obdobný metodický problém se vztahoval také na ostatní cenové indexy.

Druhým problémem je nedostatečné pokrytí a srovnatelnost indexů, neboť nepokrývaly všechny komodity, ekonomické sektory a obsahovaly nesourodé koše komodit. Ceny v oblasti průmyslových výrobků byly vyjádřeny pouze z určité části ve velkoobchodním indexu, zatímco maloobchodní index byl sestrojen převážně pro potraviny, takže bylo velmi obtížné zjistit a porovnat velko- a maloobchodní ceny průmyslových výrobků nebo obecně náklady na distribuci zboží.² Cenová hladina a její změny se zachycovaly tradičně propočtem velkoobchodního indexu úhrnného, který v sobě obsahoval velkoobchodní index průmyslových látek a výrobků, velkoobchodní index potravin, poživatin a píce, který obsahoval ještě dva indexy. Pod skupinu maloobchodních indexů patřily tehdejší index maloobchodních cen potravinových a indexy životních nákladů, které měly za úkol zachycovat životní úroveň rodiny dělnické s normativem 5 dětí a rodiny úřednické s normativem 4 dětí. Index životních nákladů obsahoval takové skupiny položek

1 Statistický věstník z roku 1930, XI. ročník.

2 Archiv České národní banky (dále AČNB), Ročenka Národní banky československé, číslo 10 (12), 1930, s. 6. Autoři ročenky se zabývají především otázkou za jak dlouho a s jakou intenzitou dochází ke změnám z velkoobchodních cen na ceny maloobchodní a směřují svoji diskusi k problematickému zahraničnímu obchodu ve 30. letech. Studie se ale zaměřuje na čisté domácí vliv inflace na ekonomiku.

jako nájemné, svítivo, ošacení, výživa a různé. Dnes by byl označen indexem spotřebitelských cen (CPI), neboť obsahuje podobné výdaje domácností jako dnes.³ Konečně jako třetí index byl zkonstruován ještě relativně mladý index citlivých cen, který publikoval Státní úřad statistický od 1. září 1927.⁴ Mezi další indexy patřily ještě například indexy cenových hladin za jednotlivá města, přičemž hlavní úlohu hrálo město Praha, jako například u maloobchodního indexu potravin v Praze a obecně u již zmíněného indexu životních nákladů.⁵

2. Srovnání indexu životních nákladů s dnešním CPI

Správné měření vývoje cenové hladiny je výzvou pro každou dobu. V dnešní době se největší váha přikládá minimálně jednomu indexu, a to CPI, popřípadě také PPI, (indexu výrobních cen, tedy obdobě velkoobchodního indexu). Podle složení skupin je dnešní CPI podobné indexu životních nákladů. Pro možnost komparace uvedme aktuální váhy⁶ složek CPI: 15% potraviny, 28% bydlení, 10% energie, 10% doprava. Z výčtu je zřejmé, že se hlavní složky výdajů domácností příliš nezměnily, až na dopravu (z dnešního pohledu) a na oděvy, za které se vydalo více ve 30. letech.

Jako nebyl velkoobchodní index úhrnný nebo index životních nákladů optimální v meziválečném období, ani v dnešní době není sestava CPI indexu ta nejlépe odrážející celkovou cenovou hladinu. Po vypuknutí finanční krize se velmi často hovořilo o revizi a zabudování minimálně cen nemovitostí v rámci českých podmínek do tohoto široce používaného cenového indexu. V rámci komplexity by index CPI nemohl být použit pro měření vlivu cen na jednotlivé sektory ekonomiky, protože neobsahuje všechny potřebné statky a služby. Z tohoto pohledu se spíše používá deflátor HDP.

3. Komparace indexů

Je otázka, který index by bylo tedy vhodné nejlépe použít pro změření cenové hladiny v ekonomice Československa 30. Let, a který index použít při měření vztahů na burze a na reálnou ekonomiku v rámci této studie. Jako příklad odpovědi může sloužit výběr indexů, který použil československý výkonný ředitel v Mezinárodním měnovém fondu J. V. Mládek ve své zprávě o stavu národní měny z roku 1946,⁷ kdy pro poválečné srovnání zemí použil velkoobchodní index a index životních nákladů.

Velkoobchodní indexy patřily mezi obecné indexy, které obsahovaly statky podléhající cenové mezinárodní konkurenci (mezinárodně obchodovatelné)

3 Spotřební koš pro výpočet indexu spotřebitelských cen od ledna 2013, dostupné na: www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/kdyz_se_rekne_inflace_resp_mira_inflace, 23. 5. 2013.

4 Cenové zprávy, ročník 11, číslo 1, 1931.

5 Cenové zprávy, ročník 12, číslo 38, 1932.

6 Spotřební koš pro výpočet indexu spotřebitelských cen od ledna 2013, dostupné na: www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/kdyz_se_rekne_inflace_resp_mira_inflace, 23. 5. 2013.

7 AČNB, f. Mezinárodní měnový fond (dále MMF) III, sign. 262/1, 29. 11. 1946.

a ukazovaly nejlépe kupní sílu měny. Obdobně jako velkoobchodní indexy v zahraničí odrážel československý index tehdejší ekonomiku, když se orientoval na zemědělství, sklářství nebo keramiku. Naopak index životní úrovně byl zaměřen na sledování vývoje maloobchodních cen u běžného spotřebního zboží pro široké vrstvy lidí.⁸ Z těchto charakteristik vyplývá, že oba dva druhy indexů byly neporovnatelné, přesto se s jejich srovnáním často lze setkat v Cenových zprávách ze Státního úřadu statistického. Zásadní rozdíl mezi oběma ukazateli spočíval v tom, že index životních nákladů obsahoval nižší počet hotových průmyslových nepotravinových statků a jiné druhy statků, které naopak neobsahoval patřičný velkoobchodní index průmyslový.⁹

Zmíněné argumenty o srovnání indexů lze brát jako výtku při pokusu o srovnání velkoobchodních a maloobchodních cen, nicméně s ohledem na cíle, pro které byly oba druhy indexů v realitě sestavovány, obsahovaly oba indexy potřebné údaje. Použijeme při měření cenové hladiny velkoobchodní index úhrnný, protože se jeví jako nejvíce relevantní pro finanční a reálný sektor.

4. Metoda práce

Pro text jsou důležitá data získaná z Cenových zpráv (vydaných Státním úřadem statistickým) a z dat z ročenek Národní banky Československé. Při výběru dat bylo postupováno tak, aby nebylo nutné očišťování časových řad (což by bylo nutné u časových řad, které se skládají z měsíců). Byl vybrán jeden konkrétní měsíc – prosincové hodnoty – neboť roční hodnoty nebyly vždy k dispozici. Pro zachování kontinuity jsou u všech regresních modelů použity prosincové hodnoty, tedy vlastně meziroční srovnání. Další problematikou při použití dat je dvojitý vyjádření stejné hodnoty, neboť cenové indexy bývaly běžně vyjádřeny, jak v dřívější papírové měně, tak ve zlatě. Dřívější papírová měna samozřejmě mnohonásobně zvyšovala cenové indexy až do tisícových hodnot. Pro možné porovnání je tedy nutné znát poměr mezi československou a bývalou rakousko-uherskou zlatou korunou a dle zjištěného poměru, který činil do roku 1934 100:684 a po roce 1934 100:821, poté hodnoty přepočítat.

Pomocí odhadů regresních modelů (metoda nejmenších čtverců) lze poukazovat na vliv cenové hladiny na vybrané veličiny, které budou zastoupeny příslušnými ukazateli. Při zhodnocení odhadů regresních modelů bude rozhodujícím kritériem index determinace (R^2), který udává, v jakém rozsahu daný odhad modelu (vyrovnávací regresní křivka) vysvětluje patřičný vztah. Tento statistický nástroj je použit u všech deklarovaných vztahů.

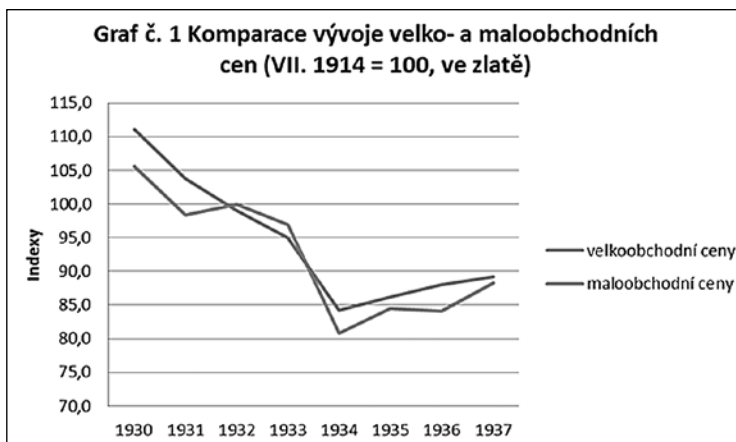
5. Vztah velkoobchodních a maloobchodních cen

Dříve než se studie bude plně orientovat na vliv cenové hladiny na zvolené veličiny, věnujme důležitou kapitulu srovnání velkoobchodních a maloobchodních cen.

8 Stanislav REŽNÝ, *O indexech velkoobchodních cen*, Knihovna Statistického obzoru, svazek 26, Praha 1932, s. 8–9 a 17, předneseno v Československé statistické společnosti 11. prosince 1931.

9 AČNB, Ročenka Národní banky československé, číslo 50 (12), 1930, s. 6.

Ačkoli mezi nejpoužívanější indikátory při měření vývoje cen patřily již zmíněné typy velkoobchodních indexů a maloobchodní index životních nákladů, stále se ve 30. letech řešil problém konstrukce jednoho odpovídajícího velkoobchodního indexu, který by nahradil nedostatky stávajícího velkoobchodního indexu úhrnného. Dalším problémem,¹⁰ vzhledem k všeobecnému poklesu zahraničního obchodu, bylo správné znázornění poklesu cen, kterému ale neodpovídal vývoj velkoobchodních a maloobchodních cen. Ceny pro konečného spotřebitele měly tendenci zpomalovat všeobecný proces poklesu od začátku krize.

Pozn.: Uvedené indexy jsou ve zlatě, které byly přepočteny z hodnot původní papírové měny. Poměry pro přepočet byly stanoveny na 100:684 v období od prosince 1929 do 16. 12. 1934 a od 17. 2. 1934 byl stanoven poměr 100:821, v obou případech jsou poměry vyjádřeny k bývalé zlaté rakousko-uherské koruně. (Cenové zprávy, ročník XV (1935), č. 33).

Pramen: Cenové zprávy, ročník XII. (1932) č. 38, XIV (1934) č. 1, XV. (1935) č. 33, XVII. (1937) č. 35 a č. 36, vlastní zpracování a výpočty.

Pro prokázání tohoto trendu (pomalejšího poklesu maloobchodních cen) jsou v **grafu č. 1** použity prosincové hodnoty velkoobchodního indexu úhrnného a indexu životních nákladů. Je patrné, že maloobchodní ceny klesají do roku 1931, kdy se jejich pokles zastavuje a stagnují až do roku 1933, kdy navazují na trvalý pokles cen velkoobchodních. Od roku 1934 se začal objevovat fenomén růstu cen, ale v opačném pořadí, kdy maloobchodní ceny jsou níže, než ceny velkoobchodní,¹¹ pravděpodobně z důvodu vzrůstu zahraničního obchodu kvůli

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Záleží však na použitých datech, neboť při použití velkoobchodního indexu potravin a požívatin a maloobchodního indexu potravinového vzniká standardní pořadí, kdy maloobchodní ceny převyšují ty velkoobchodní.

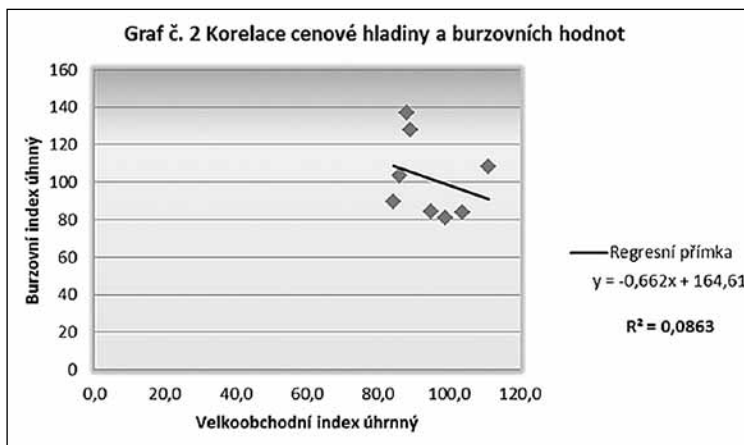
devalvaci, na který z podstaty je více napojen velkoobchodní index. Velkoobchodní ceny¹² reagovaly mnohem pružněji také z důvodu válek v zahraničním obchodě.

6. Vztah vývoje cenové hladiny a finančního sektoru

Vývoj cenové hladiny, ať již směrem nahoru či dolů, bývá předmětem zájmu každého investora při vkládání peněz do akcií daného podniku nebo při pořízení nové výrobní haly v reálné ekonomice, protože výkyv cen může především v negativním případě znehodnotit budoucí výnos z investice. Přesto má každý sektor ekonomiky svá specifika, která rozhodují o tom, zda je cenový vývoj v menší či větší ovlivňuje nebo ne.

Účastníci finančního sektoru přijímají zprávy o vývoji cen také, ale používají informace o cenách, která patří mezi makroekonomické informace, při investování v menší míře. Záleží samozřejmě na tom, zda se jedná o akciový nebo dluhopisový titul, který bude na cenový vývoj reagovat pružněji. Cílem studie však není mikro sektor, to znamená popis a zkoumání jednotlivých akciových nebo dluhopisových titulů na československé burze, jak se vyvíjely kurzy jednotlivých titulů apod.

Z reálií meziválečného Československa lze nejlépe použít burzovní index úhrnný, který zastřešuje burzovní index ukládací (dluhopisový) a akciový. Výsledek zobrazuje **graf č. 2**.

Pramen: Ročenky NBČ, Zprávy NBČ č. 64 (12), 74 (12), 86 (12), 98 (12), 110 (12), 122 (12), 134 (12), 143 (9) + Cenové zprávy, ročník XII. (1932) č. 38, XIV (1934) č. 1, XV. (1935) č. 33, XVII. (1937) č. 35, vlastní zpracování a výpočty.

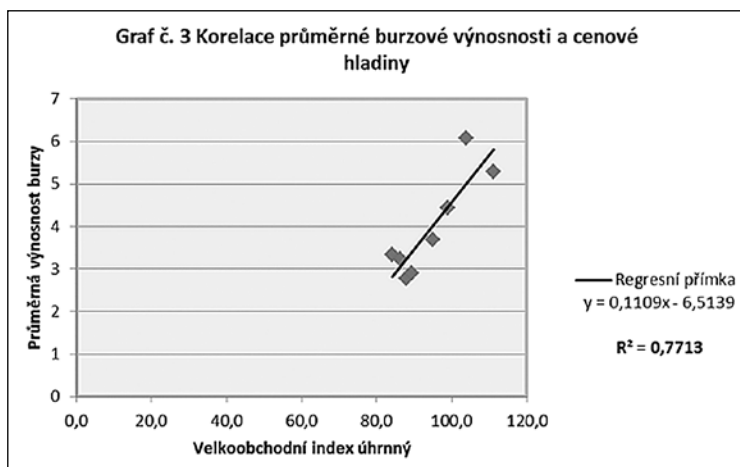
Pro měření korelace jsou opět použita prosincová data obou indexů. Z nabízených funkcí pro daný vztah nejlépe odpovídá lineární regresní funkce, která

12 S. REŽNÝ, *O indexech velkoobchodních cen*, Knihovna Statistického obzoru, svazek 26, Praha 1932, s. 9, předneseno v Československé statistické společnosti 11. prosince 1931.

má záporný (klesající) sklon. Z grafu číslo 2 a z indexu determinace (8,63%) je přesto zřejmé, že zvolená přímá závislost burzovního indexu úhrnného na velkoobchodním indexu úhrnném nebyla prokázána, alespoň ne na mnou použitých datech. Tento výsledek naznačuje složitější vztah mezi tvorbou kurzů a známými cenami, ale také nedokonalost obou indexů. Odpověď na otázku, proč mezi burzovním a cenovým indexem není potřebná závislost, bylo by možné nalézt ve složení burzovního indexu úhrnného, neboť kromě dluhopisů, které jsou na cenovou hladinu průměrně citlivé, obsahuje převážně akciové tituly, u nichž platí, že investory zajímají spíše hospodářské výsledky podniku. Zároveň se na výsledku od roku 1934 podepsal založený Československý reeskontní a lombardní fond, který uměle povzbudil nominální výši kurzů.

Jako zajímavý ukazatel, který by měl odrážet výše zmíněnou výnosovost finančních investic a jejich provázanost na inflaci nebo deflaci, je ukazatel průměrné výnosnosti všech titulů na pražské burze. Výsledek zobrazuje **graf č. 3**, který měří závislost průměrné výnosnosti burzy a opět velkoobchodního indexu úhrnného. Na tomto grafu, kde byla opět použita prosincová data, je vidět mnohem užší korelace (vztah) mezi cenami a výnosností všech titulů obchodovaných na pražské burze ve 30. letech, neboť dle indexu determinace vysvětluje lineární regresní křivka daný vztah z 77%. Z toho lze usuzovat, že investoři při očekávaných vyšších cenách požadovali objektivně vyšší kapitálové výnosy, aby ochránili své reálné výnosy, a naopak. Tím **graf č. 3** odpovídá realitě.

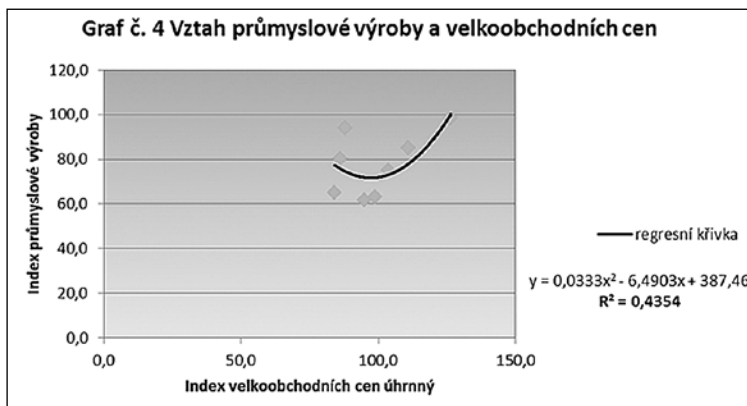
Pramen: Ročenky NBC, Zprávy NBC č. 64 (12), 74 (12), 86 (12), 98 (12), 110 (12), 122 (12), 134 (12), 143 (9) + Cenové zprávy, ročník XII. (1932) č. 38, XIV (1934) č. 1, XV. (1935) č. 33, XVII. (1937) č. 35, vlastní zpracování a výpočty.

Na závěr je možno dodat pouze komentář ke zkoumané oblasti cen a investování na burze. Hypotéza o závislosti obchodovaných titulů na pražské burze na vývoji cenové hladiny se potvrdila pouze u jejich měřené výnosnosti, tedy

výkonnosti, nikoli u tvorby kurzů. Tvorby kurzů u akciových titulů odrážení převážně necenové informace.

7. Vztah vývoje cen a reálné ekonomiky (průmyslu)

Předpokládaným vztahem cen a vývoje průmyslové výroby lze demonstrovat vliv cen na reálnou ekonomiku. Pod pojmem reálné ekonomiky rozumíme průmyslovou část československé ekonomiky 30. let. Pro nedostatek relevantních dat,¹³ která by prezentovala sektorové rozložení ekonomiky dle odvětví, je použit index průmyslové výroby.¹⁴

Pramen: Ročenky NBC, Zprávy NBČ č. 122 (12), 134 (12), 143 (9) + Cenové zprávy, ročník XII. (1932) č. 38, XIV (1934) č. 1, XV. (1935) č. 33, XVII. (1937) č. 35, vlastní zpracování a výpočty.

Jedná se o neoficiální index, který pracoval na základě shromážděných údajů o spotřebě a dovozu surovin, spotřebě uhlí, ale také datech z oblasti vývozu, dopravy a zaměstnanosti. Tento index byl použitelný spíše pro tendenční vývoje, než pro krátkodobé analýzy vývoje. Při sestrojení **grafu č. 4** byla opět použita prosincová data obou indexů, přičemž na první pohled je zřejmé, že zmíněný vliv cen na průmyslu je zde komplikovaný, ale vyšší, než u vlivu na pražskou burzu.

Graf č. 4 je vyrovnán polynomickou regresní funkcí, která dosahuje vysvětlení modelu na 43,5%, což je nejvyšší hodnota z nabízených křivek pro vyrovnání regresního modelu. Výsledek tohoto grafu tedy nepotvrzuje přímý a jasný vliv vývoje cen na vývoj průmyslu v Československu. Důvodem pro komplikovanější vztah může být obsah indexu průmyslu, který v sobě skrývá de facto část zahraničního obchodu a trhu práce, takže nezobrazuje čistě výkonnost průmyslové

13 Ojedinelý pokus o odhad velikost sektorů v československé ekonomice lze nalézt u Vlastislav LACINA, *Problémy odvětvové struktury československého průmyslu v letech 1918–1930*, ČCH 1976, s. 830–831. Použit výrobu černého uhlí a koksu apod. jako zástupce průmyslu v Československu se zdá jako nerelevantní.

14 *Hospodářský rok 1935 v Československé republice*, Bankovní dům Petschek a spol., Praha 1935.

výroby. Přesto se tento index zdá být nejlepší alternativou. Za pomoci indexu životních nákladů jako ukazatele vývoje cenové hladiny by model dosáhl horšího výsledku. Vzhledem k chybějícím kvalitním hodnotám nemohlo být dosaženo ve výzkumu cenové hladiny na reálnou ekonomiku lepšího výsledku.

Závěr

Studie potvrdila složitost měření vlivu cen na různé sektory ekonomiky a na ekonomické vztahy. Výzkum byl proveden na reálných datech Československa z 30. let. Z vybraných dvou sektorů ekonomiky lze vliv cen pomocí odhadovaných regresních modelů přisoudit s vysokou pravděpodobností na výnosnost pražské burzy a z větší části, i když komplikovaně, také na průmyslovou část ekonomiky. Zobrazení a prokázání vlivu změn cenové hladiny na ekonomiku bylo realizováno a limitováno kvalitou dostupných dat a agregovanou strukturou některých indexů. Samotné nástroje měření cenové hladiny – indexy – lze srovnávat s dnešní dobou a hodnotit je jako nedokonalé, neboť neobsahovaly a stále neobsahují nemovitě statky. Použití velkoobchodního indexu úhrnného se ukázalo jako správná volba.

Autor

Ing. Richard Lad je doktorandem katedry hospodářských dějin Vysoké školy ekonomické v Praze.

Summary

The effect of the price level of the Czechoslovak economy (1930s)

The study confirms the complexity of measuring of the the impact of prices on various sectors of the economy and economic relations. The research was carried out on real data from Czechoslovakia of the 1930s. Of the two selected sectors of the economy can be estimated the influence on the prices, using regression models with high probability attributed to the profit of the Prague Stock as well as the industrial part of the economy. A demonstration of the effect of changes in the price level in the economy was realized and limited according to quality of available data and aggregate structure of some indices. The actual price level measuring instruments – indices – can be compared with the present times.

Polemika Václava Olivy s Karlem V. Adámkem o výklad dějin městečka Luže. Mikrosonda do diskurzu české historiografie přelomu 19. a 20. století

ROMAN PAZDERSKÝ

Abstrakt / Abstract

Předkládaná studie se věnuje mapování nepřiliš známého sporu mezi dvěma východočeskými historiky Václavem Olivou a Karlem Václavem Adámkem o výklad dějin pobělohorské rekatalizace a působení jezuitského řádu v městečku Luže na Chrudimsku. Vedle samotné rekonstrukce této polemiky z let 1901–1907 autor usiluje o postižení určitých ideových souvislostí mezi makrodiskurzem tehdejší české historiografie a tímto drobným střípkem z historie východočeského regionálního dějepisectví. Výsledkem má být příspěvek k poznání vazeb mezi centrální a regionální složkou české historiografie v éře její vrcholící modernizace a profesionalizace.

The study focuses on a famous dispute between two East Bohemian historians Václav Oliva and Karel Václav Adámek about the recatholisation interpretation of history and of Jesuit influence in the town of Chrudim Luže in Chrudim Region (in the Era after the battle of White Mountain, 1620). Besides the reconstruction of this controversy from the years 1901–1907 the author seeks for better historical view of certain ideological connections between makrodiscurs of former Czech historiography and this small fragment of the history of the east-Bohemian regional historiography. The result should be a contribution to the understanding of the links between central and regional components of Czech historiography in the era of its modernization and professionalization.

Klíčová slova / Key Words

Karel Václav Adámek, Václav Oliva, dějiny Luže, česká historiografie 19.–20. století, dějiny dějepisectví, vědecké spory

Karel Václav Adámek, Václav Oliva, history of Luž, Czech historiography, 19th Century, 20th Century, the history of historiography, scientific disputes

---

Také historiografie má své „zapomenuté dějiny“, ztělesněné v životech a dílech nespočtu drobných regionálních badatelů, kteří nejen v průběhu české národní emancipace významným způsobem participovali na formování historického vědomí moderní české společnosti. Jen málokdo už dnes ví, že barvitá minulost

malebného východočeského městečka Luže zavdala na prahu dvacátého století příčinu k ostrému konfliktu mezi dvěma regionálními historiky, katolickým knězem Václavem Olivou a mladočeským právníkem Karlem Václavem Adámkem, kteří se střetli ve výkladu dějin tamní pobělohorské rekatolizace a činnosti jezuitského řádu. Proč ale dnes otevírá právě toto téma? Mé rozhodnutí vychází z přesvědčení, že tento nepříliš známý spor, spadající do let 1901–1907, v sobě mimo samotných historických informací k dějinám dané lokality obsahuje rovněž neméně zajímavý a navíc velmi produktivní potenciál informací *historiografických*, podstatných pro poznání povahy „spodních proudů“ diskurzu tehdejšího českého dějepiscectví. A právě ten se pokusím alespoň v nejpodstatnějších bodech vytěžit. Neusiluji tedy o verifikaci Adámkových a Olivových obrazů z dějin Luže, které jsou nota bene v současné době systematicky revidovány vznikající syntézou dějin města.¹ Jde mi o způsob, jakým se o Luži v určité době psalo a co to vypovídá o charakteru tehdejší české historické kultury.²

1. METODA

Vzhledem k tomu, že předkládaná studie nechce být pouhou deskriptivní rekonstrukcí jedné ze zapadlých epizod české regionalistiky, ale snahou zachytit jedinečný myšlenkový výraz dvou „malých“ představitelů českého dějepiscectví, s cílem uvědomit si na tomto příkladu i v dějinách historiografie panující složitost poměru individuálního ke kolektivnímu, konkrétního k obecnému, marginálního k centrálnímu a regionálního k celozemskému, rozhodl jsem se nazvat ji „mikro-sondou“. Znamená to, že ještě více než o *pohled na* „malé“ dějiny budu usilovat o *průhled do* „malých“ dějin, kdy se pokusím pozorovat drobný střípek z historie východočeského dějepiscectví optikou „makrohistorické čočky“, s úmyslem zasadit konkrétní regionální detail do obecných kontextů a porovnat jej s celkovou povahou diskurzu české historiografie přelomu 19. a 20. století.³

Konkrétní tematický námět jsem zvolil nejen proto, že patří k doposud neprobádaným enklávám dějin českého dějepiscectví, ale především proto, že na něm lze příkladně demonstrovat myšlenkový poměr mezi makrohistoriogra-

- 1 Emil VORÁČEK a kol., *Luže v dějinách I. Od počátků středověku do konce 17. století*, Luže 2010. Druhý a třetí díl se momentálně připravují. Již dříve se o syntézu dějin města pokusil K. Vaňous, kterému však nebylo přáno dílo dokončit. Ke zhodnocení Olivova a Adámkova významu srov. Karel VAŇOUS, *Dějiny města Luže*, nevydaný strojopis z r. 1962, s. 1. Kopie je přístupna v prezenčním fondu Městské knihovny v Chrudimí pod signaturou I-10275/R. Z novějších prací Milan SKŘIVÁNEK, *K počátkům jezuitské rezidence na Chlumku u Košumberka – epizoda z dějin protireformace*, in: Jiří FRANCEK (ed.), *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1993, Jičín – Turnov – Pardubice 1995*, s. 85–94.
- 2 Srov. Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 147n.
- 3 Z metodologicko-metodických inspirací vybírám alespoň Jürgen SCHLUMBOHM, *Mikrogeschichte – Makrogeschichte. Komplementär oder inkommensurabel?*, Göttingen 1998; Hans MEDICK, *Entlegene Geschichte? Lokalgeschichte als mikro-historisch begründete Allgemeine Geschichte*, in: TÝŽ, *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900. Lokalgeschichte als allgemeine Geschichte*, Göttingen 1997,² s. 13–38. U nás specificky František KUTNAR, *Hodnota a úkol regionálního momentu v dějinách*, *Acta regionalia* – Sborník vlastivědných prací Společnosti přátel starožitností 1965, s. 7–10; Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011, s. 12–18.

fickým diskurzem a jeho regionálními články v době, kdy na centrální úrovni vrcholil proces modernizace a profesionalizace české historické vědy.⁴ Jakým typem diskurzu tehdy žilo východočeské dějepiscectví, resp. jeho námi vybraná reprezentace? Do jaké míry se v jeho ideovém vývoji zrcadlil centrální trend dobového historiografického mainstreamu? Jakým způsobem prosakoval do provincionálního historického myšlení „českého dějepisného venkova“, ztělesněného zde dvojicí východočeských historiků, vůdčí národně-emancipační metanarativ české společnosti konce 19. století? A konečně, do jaké míry lze diskurz Olivovy polemiky s Adámekem obrazně vnímat jako „velké dějepiscectví v malém“, a nakolik si naopak uchovává pečeť jedinečnosti, danou specifickým regionálním prostředím a originalitou myšlení obou východočeských historiků a patriotů? Právě tyto otázky stály u zrodu analýzy, jejíž výsledky zde předkládám.

2. AKTÉŘI

Představme si nejprve oba hlavní protagonisty inkriminovaného sporu.⁵ Kromě celé škály propastných rozdílů měli jedno společné. Ani jeden z nich nebyl profesionálním historikem. Navzdory fenoménu masivního z odbornění české historiografie na přelomu 19. a 20. století⁶ si je i zde třeba uvědomit, že dějepiscectví regionální úrovně zůstávalo ještě stále převážně v rukou dějezpětných autodidaktů z řad místní inteligence, od učitelů přes představitele veřejné správy až po duchovní.⁷ I Adámek a Oliva byli jedněmi z nich.

Karla Václava Adámka (1868–1944) není třeba dlouze představovat.⁸ „Hlinecký vojvoda“ ze zámožné rodiny Adámků byl už svými rodovými kořeny předurčen pro intelektuální dráhu.⁹ S podporou svého otce, dlouholetého hlineckého starosty, regionálního badatele a mladočeského poslance,¹⁰ vystudoval pražskou právnickou fakultu, aby si později zřídil advokátní praxi v Chrudimi a rovněž

4 K tomu srov. Václav BŮŽEK, *Regionální dějiny v české republice. Stav a perspektivy bádání s důrazem na raný novověk*, in: Jiří PEŠEK (ed.), VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999, Praha 2000, s. 34; František ROUBÍK, *Příručka vlastivědné práce*, Praha 1947,² s. 13–14.

5 Stručně Roman PAZDERSKÝ, *Vzpomínka na dva lužské dějepisce*, Lužský zpravodaj, říjen 2013, s. 1–2.

6 Srov. Jiří ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollova školu*, Praha 1997, s. 174–179, 276–280.

7 Srov. Michal FLÉGL, *Čeští učitelé a regionální dějepiscectví na přelomu 19. a 20. století*, Sborník historický 27, 1980, s. 91–144; Emanuel VLASÁK, *K počátkům neprofesionální historické vlastivědy ve středních Čechách*, Středočeský sborník historický 7, 1972, s. 109–119.

8 Souhrnně Kateřina HROMÁDKOVÁ, *Karel Václav Adámek*, bakalářská práce FHS Univerzity Pardubice, Pardubice 2003; Kateřina HROMÁDKOVÁ, *Karel Václav Adámek 1–4*, Chrudimské vlastivědné listy (dále jen CHVL) 13–15, 2004–2006, č. 6, 2, 4, 3, s. 14–16, 7–8, 14–15, 15–16; Jiří KUČERA – Jiří ZEMAN (edd.), *Spisovatelé Chrudimska 1*, Hradec Králové 1999, s. 19–22. Stručně např. Milan HÁJEK, *Dílo Karla Václava Adámka nám přibližuje dějiny Hlinecka*, Hlinecké noviny 2, 2000, č. 8, s. 7.

9 Jaromír TROJAN, *Hlinsko a rodina Adámků*, Hlinecko. Sborník příspěvků 1, 1993, s. 11–13.

10 K němu blíže *Za Karlem Adámekem. Pohrobni vzpomínka*, Německý Brod 1918. Nověji Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektu-*

v samotném Hlinsku. Od gymnaziálních let patřila k jeho vícestranným zájmům také historie, zvláště pak historický místopis východních Čech.¹¹ Pro Adámkovo celoživotní pojetí dějepisné práce bylo určující sblížení s tzv. „muzejním“ okruhem českých historiků,¹² což se přímo promítlo i do výstavby jeho dějepisných děl. Ta vykazují všechny signifikantní znaky české „kulturní historie“ druhé poloviny 19. století, zvláště svým tíhnutím k popisnému líčení vlastivědných artefaktů minulosti s výrazným přesahem k etnografii a folkloristice.¹³ Touto orientací se Adámek ocitl mimo stále více se prosazující „univerzitní“ proud českých historiků, soustředěných okolo Jaroslava Golla.¹⁴ Je symptomatické, že když Goll trávil roku 1904 letní dovolenou v Kameničkách u Hlinska – kolébce hlineckých Adámků, zůstal k nim zcela apatický,¹⁵ přestože měl během svých letních bytů ve zvyku navazovat čilé kontakty s místní inteligencí, mezi níž neměli Adámkové na tehdejší Hlinecku žádnou srovnatelnou konkurenci.¹⁶

Politicky spojil K. V. Adámek, po vzoru svého otce i strýce, svou kariéru s Národní stranou svobodomyšlnou. Vedle toho se intenzivně věnoval kulturním dějinám Hlinecka, včetně mnohostranné osvětové činnosti a budování sítě regionálního muzejnictví. Je autorem značného počtu monografií k regionálním dějinám,¹⁷ zabýval se dějinami místních řemesel, dějinami každodennosti, lidového umění a životního stylu, dějinami školství, poddanskými poměry a rovněž

ální rozvoj Čech 1862–1913, Praha 2006, s. 168–171; J. KUČERA – J. ZEMAN (edd.), *Spisovatelé Chrudimská I*, s. 16–19.

- 11 Tento zájem u něho záhy prohloubily historické přednášky V. V. Tomka.
- 12 J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 240–243.
- 13 Srov. Dagmar BLÜMLOVÁ (ed.), *Čeněk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály*, České Budějovice 2003; Jana MANDLEROVÁ, *Problém kulturních dějin v české buržoazní historiografii v 80. a 90. letech 19. století*, Sborník k dějinám 19. a 20. století 1, 1972, s. 20–35. K Adámkovi srov. Vilém PRAŽÁK, *Za dr. K. V. Adámkem národopiscem*, Východočeský kraj (dále jen VK) 27, 12. leden 1945, č. 2, s. 5.
- 14 Srov. Jiří ŠPĚT, *Historická věda na univerzitě a Národní muzeum v letech osmdesátých a devadesátých 19. století (Příspěvky k dějinám české historiografie a muzejnictví)*, kandidátská práce FF UK, Praha 1967.
- 15 Výmluvným svědectvím je Gollův dopis Pekařovi, v němž častuje kulturní úroveň Hlinecka velmi nelichotivými přívlastky, navzdory tomu, že region v téže době díky Adámkům procházel viditelnou kulturní osvětou a kultivací veřejného života. Goll tyto tendence však zcela ignoroval a napsal: „O zdejším lidu by bylo lze leccos povědět. Není to nic utěšeného. Je to chudý, ubohý lid trpící alkoholismem.“ A o týden později ještě dodal: „U zdejšího lidu leccos připomíná ruského mužika. Ale více s té nepříznivé stránky. Co do zevnějšku, těžko se zde vidí trochu hezčí člověk. Je to celkem přece jen dosti smutný kraj.“ Dopisy J. Golla J. Pekařovi z 3. a 10. srpna 1904, in: Josef KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941, s. 393, 395.
- 16 Srov. Albert PRAŽÁK, *Karel Václav Adámek. K jeho 75. narozeninám*, Zpravodaj Českomoravské vysočiny (dále jen ZČmV) 27 (8), 25. září 1943, č. 39, s. 1. Totéž otištěno v Lidových novinách (dále jen LN) 51, 18. září 1943, č. 256, s. 4.
- 17 Bibliografické údaje přinášejí J. KUČERA – J. ZEMAN (edd.), *Spisovatelé Chrudimská I*, s. 20–22; K. HROMÁDKOVÁ, *Karel Václav Adámek 3. Publikační činnost*, CHVL 14, 2005, č. 4, s. 14–15; Jaroslav ADÁMEK, *Literární výročí Karla Václava Adámka*, VK 23, 19. prosinec 1941, č. 51, s. 2.

tématem východočeských náboženských blouznivců. Hojně také publikoval v prestižních historických časopisech.¹⁸ Zemřel v Chrudimi roku 1944.¹⁹

Jméno Václava Olivy (1870–1943) je známo mnohem méně.²⁰ Horlivý katolický kněz pocházel z diametrálně odlišných poměrů než Adámek. Narodil se v chudé rodině v Třeboníně jihozápadně od Časlavi. V Havlíčkově (tehdy Německém) Brodě a Novém Bydžově studoval gymnázium a po maturitě roku 1889 vstoupil do královéhradeckého semináře, kde v létě 1893 přijal kněžské svěcení. Jako administrátor či kaplan poté působil na mnoha místech v okolí Vysokého Mýta, Litomyšle, ale také Přelouče či Hlinska. Roku 1916 mu byla přidělena chudá farnost v Radhošti u Stradouň, kde strávil nejexponovanější část svého neklidného života. Byla však poměrně smutná. Oliva se ocitl v samém epicentru východočeského náboženského blouznilství, což nejlépe dokumentuje jeho teskný povzdech: „*kázal bych, ale nemám komu, stará Procházková, jděte domů*“.²¹ Ani to však nezlomilo jeho odhodlanost, díky níž proslul jako zvláště zanícený, leč osamocený bojovník proti místním „kacířům“. Podle dochovaných svědectví neváhal např. ještě na konci druhého decennia 20. století zasahovat proti bezbožným Stradouňákům pomocí svěcené vody.²² Není proto divu, že krátce po oficiálním ustavení Církve československé roku 1920 se Oliva stal obětí pomsty místních nekatolíků.²³ Ti si se „svým“ farářem přišli vyrovnat úcty 21. listopadu 1920. Zabrali mu kostel, část fary a došlo dokonce i na fyzické útoky. Ani po konsolidaci krajně vyhocené situace četnictvem nebylo již pro Olivu další setrvání v Radhošti myslitelné. Zhrzeně se proto odebral do Hrochova Týnce, kde v ústraní a s pocitem hluboké křivdy dožil svůj neklidný život.

Olivu si však nelze představovat jen jako fanatického kněze, přestože jím svým způsobem byl. Zároveň však oplýval úctyhodnou historickou erudicí, kterou zúročil v nespočtu článků, včetně velmi pečlivých studií. Vedle četných prací z regionálních dějin²⁴ se přitom pouštěl i do mnohem odvážnějších celonárodních²⁵

18 Zvláště v Časopise Musea království Českého, Časopisu Matice moravské, Českém lidu a Památkách archeologických a místopisných. Podrobněji *K výročí Karla Václava Adámka*, VK 25, 1. říjen 1943, č. 40, s. 7; *K sedmdesátce dr. K. V. Adámka*, Chrudimský kraj 27, 15. říjen 1938, č. 21, s. 2.

19 *Dr. Karel Václav Adámek mrtev*, LN 52, 21. prosinec 1944, č. 336, s. 4; *Spisovatel Dr. Karel Adámek mrtev*, ZČmV 28 (11), 23. prosinec 1944, č. 52, s. 2; solidněji *K úmrtí Dr. K. V. Adámka*, ZČmV 28 (11), 30. prosinec 1944, č. 53, s. 3; *Dr. Karel Václav Adámek*, Časopis Společnosti přátel starožitností 51–53, 1943–1945, s. 140–141; Jaroslav ADÁMEK, *JUDr. Karel Václav Adámek*, Naše věda 24, 1946, s. 315.

20 František HYKSA, *50 let od smrti P. Václava Olivy, faráře radhoštského*, CHVL 3, 1994, č. 2, s. 4–5; Pavel STUDNÍČKA, *Významné osobnosti z minulosti Chroustovic*, Chrudimský vlastivědný sborník 4, 1999, s. 156.

21 Cit. dle Markéty MACHOVCOVÁ – Milan MACHOVEC, *Utopie blouznivců a sektářů*, Praha 1960, s. 466.

22 Dle místních pamětníků zaznamenali M. MACHOVCOVÁ – M. MACHOVEC, *Utopie*, s. 466.

23 Srov. Václav OLIVA, *O záboru kostela a fary bývalou národní církví čs. v Radhošti u Vysokého Mýta dne 21. listopadu 1920*, Praha 1940.

24 Např. TÝŽ, *Chroustovice. Stručné a soustavné dějiny místní*, Praha 1913.

25 Např. TÝŽ, *O svátku a oslavě mistra Jana Husa*, Praha 1915; TÝŽ, *O blahořečení sv. Jana Nepomuckého*, Praha 1916; TÝŽ, *O poměru Karla Havlíčka Borovského k náboženství. K oslavě výročí stoletých*

a dokonce i nadnárodních témat.²⁶ Ve své práci se řídil heslem, že k účinné obraně je třeba především dokonalé znalosti protivníka. Byl proto kvalitním znalcem reformačního hnutí²⁷ a dějin náboženského sektarství.²⁸ Své dlouhodobé studium husitství chtěl korunovat souhrnnými *Dějiny husitského hnutí*, jež však zůstaly pouze v rukopisu, stejně jako ambiciózní syntéza *Dějiny římských papežů*. Kromě těchto rozsáhlejších prací působil také jako bystrý publicista a glosátor veřejného dění. Na přelomu století se dokonce zasazoval o reformu katolické církve a tiskl rovněž v Masarykově *Naší době*.²⁹ Po vzniku republiky zasáhl také do debat o náležitém provedení odluky církve od státu.³⁰ Zároveň však nepostrádal mezinárodní rozhled, což dokládá jeho dopisovatelská činnost do anglických, amerických a španělských listů. Z obou jazyků také překládal.

Václav Oliva byl nepochybně velmi svéráznou individualitou. Svým zapáleným katolicismem, neoblomnou věrností Římu a veřejnou apologií ryze konzervativních hodnot si v čase moderny přirozeně získal nemilost většiny svých současníků.³¹ Svou nepoddajnou svéhlavostí, kritickým důvtipem, intelektuálními zájmy, smyslem pro časové potřeby a úzkými kontakty se světským prostředím si však znepřátelil i podstatnou část kléru, což způsobilo, že roku 1943 umíral v podstatě osamocen. Je až paradoxní sledovat, že člověk s natolik

---

narozenin nejprřednějšího českého žurnalisty, Praha 1921 (pod pseudonymem V. O. Hložina); TÝŽ, *O náboženských poměrech dob pobělohorských v české vlasti. Dějepisná úvaha*, Praha 1922. V Olivově pozůstalosti lze nalézt např. také pojednání *O osobnosti Sámově*, psané na základě poznatků J. L. Píče a V. Novotného. Státní okresní archiv Pardubice (dále jen SOKA Pardubice), fond Oliva Václav, páter, Radhošť, neinventarizováno, rukopis *O osobnosti Sámově*.

- 26 Např. Václav OLIVA, *Na prahu věčnosti. Historická pravda o posledních okamžicích některých kacířů I–V*, Praha 1901–1902; TÝŽ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Několik kapitol z dějin církevních*, Brno 1910.
- 27 Např. TÝŽ, *Dr. Martin Luther a Desatero I–III*, Praha 1903; TÝŽ, *Význam slov „reformace“ a „protestantismus“*, Praha 1903; TÝŽ, *Husitský arcibiskup. Příspěvek k dějinám náboženského rozvratu XV. stol. v království Českém*, Praha 1911; TÝŽ, *Husovy snahy v rámci počátku patnáctého století a v názorech doby naší*, Praha 1914; TÝŽ, *O počtu účastníků a cizinců na církevním sněmě v Kostnici*, Praha 1923 (pod pseudonymem V. O. Hložina).
- 28 Srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Studium českých náboženských dějin v období dominance Gollovy školy*, in: Bohumil JIROUŠEK – Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (edd.), Jaroslav Goll a jeho žáci, České Budějovice 2005, s. 583. Např. Václav OLIVA, *Rozvoj bludařství v Čechách. Příspěvek k ocenění husitismu a Volné myšlenky*, Praha 1911 (pod pseudonymem V. O. Hložina); TÝŽ, *Adventisté. Dějepisně náboženská stať o jich vzniku, dějinách, učení a snahách*, Praha 1927; TÝŽ, *Methodisté. Dějepisně náboženská stať o jich vzniku, dějinách, učení a snahách*, Praha 1923; TÝŽ, *O sektě Rusliánů. Příspěvek k poznání protestantských a nevěreckých proudů v Československé republice*, Praha 1925.
- 29 Tuto skutečnost akcentuje v citovaném článku vysokomýtský úředník F. Hyksa. Je však třeba vzít v potaz, že přestože si Oliva s Masarykem na přelomu století vyměnili několik listů, ve svých naprosto protichůdných světonázorech a postojích nejen k náboženství mohli nalézt společnou řeč jen těžko. Připomeňme, že jako nevybíravý kritik neváhal Oliva vystoupit ani proti Masarykovi, a to i v dobách jeho prezidentství. Na úvod svého pojednání o sektě baptistů jej např. odsoudil jednak za jeho pojetí české otázky, jež bylo vystavěno na ožívování zjevně protikatolických tradic, a dále za výrok, že po rozchodu s Vídní je třeba zúctovat také s Římem. SOKA Pardubice, fond Oliva Václav, složka Českoslovenští baptisté, s. 1.
- 30 Václav OLIVA, *O spravedlivé rozluce církve a státu. Několik námětů na uváženou všem lidem dobré vůle v Československé republice*, Praha 1922.
- 31 Obecně srov. Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*, Praha 1998, s. 240.

konzervativním přesvědčením a enormně vyvinutým smyslem pro řád, prožil navzdory tomu natolik turbulentní život.

Jak vidno, již samotné životní osudy K. V. Adámka a V. Olivy budí dojem příkrého kontrastu. Avšak nedosti na tom. Usazený „aristokratický“ advokát a neklidný „plebejský“ kněz se brzy utkali v přímé polemice.

3. PRŮBĚH

3.1. Adámkův příběh o chlumeckých jezuitách

V roce 1901 uveřejnil K. V. Adámek v *Památkách archeologických* své obsáhlé pojednání o dějinách Luže v 17. a 18. století, které bylo o rok později vydáno jako samostatný otisk s původním názvem *Luže, Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku*.³² Adámek se tehdy systematicky zabýval mapováním dějin obcí v okolí Hlinska, jakými byly kromě Luže např. Skuteč³³ či Svratka³⁴. V případě Luže se rozhodl zpracovat časově poměrně krátké, zato však událostmi nesmírně bohaté období, jehož leitmotivem bylo zdejší působení jezuitského řádu (1669–1773).

Své pojetí této zásadní epochy artikuloval již v úvodní větě své práce, v níž nazval 17. a 18. století sice „nejzajímavějším“, zároveň však „nejsmutnějším“ obdobím lužských dějin.³⁵ Pobělohorská rekatolizace podle něj rázně přerušila všestranný rozkvět městečka, který zažívalo za „milostivé vrchnosti“³⁶ Jindřicha a Diviše Lacemboka Slavaty. Nastalé období líčil zcela v intencích pozdějšího jiráskovského „temna“. Psal o hospodářském i duchovním úpadku města za vlády Viléma Slavaty, kterého považoval za hlavního iniciátora násilného pokatoličťování místního českobratrského obyvatelstva.³⁷ „Bylo tehdy všeobecně zle“,³⁸ píše Adámek a vypráví o Slavatově tvrdém nátlaku na poddané, aby přijali katolickou víru, či o faráři Dudeciovi, který „když všichni na zámek svoláni byli, po domech v Luži s zámečnickem chodil, pokoje a jarmary otvírati dal a všude slídlil a po zakázaných knihách pátral“.³⁹ A nezapomíná samozřejmě ani na přímou perzekuci nepoddajných nekatolíků, kteří byli trápeni „žalářem, hladem, zimou a útrapami rozmanitými“.⁴⁰

Vrcholný akt rekatolizační tragédie města spatřoval v působení jezuitského řádu. Ve svém výkladu přitom nepostrádal smysl pro efekt a kouzlo kontrastů.

32 Karel Václav ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku*, Památky archeologické a místopisné (dále jen PAM) 19, 1900–1901, s. 393–412, 495–514; TÝŽ, *Luže, Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku*, Praha 1902. V následujícím výkladu odkazují vždy na samostatnou publikaci z r. 1902.

33 TÝŽ, *Město Skuč*, PAM 19, 1900–1901, s. 279–302.

34 TÝŽ, *Město Svratka*, PAM 20, 1902–1903, s. 51–59.

35 TÝŽ, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 1.

36 *Tamtéž*, s. 4.

37 Slavatovo „násilnictví“ barvitě popisoval již jeho otec Karel ADÁMEK, *Chrudimsko. Historické a statistické rozhledy*, Hlinsko 1878, s. 73.

38 K. V. ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 13.

39 *Tamtéž*, s. 10.

40 *Tamtéž*, s. 10.

Už sám příchod členů Tovaryšstva Ježíšova charakterizoval ironickou metaforou, s odkazem na kronikáře Hugo Jirouška: „*zatím nadešel rok 1669. Vlašťovky vracely se z teplých končin do zdejších luhů [...] a s nimi zároveň zavítal sem i první párek otců jezovitů, aby i on zde teplé a pohodlné zbudoval si hnízdečko*“.⁴¹ Odlehčený tón metafory však záhy vystřídal „pravdou kruté reality“: „*již před trvalým usazením se jezovitů u Luže, přicházivali sem jezovitští misijníci. P. Kozel pak se soudruhům svým obcházel po okolí, oba učili, vybízeli, prosili, hrůzami pekelnými hrozili a obzvláště na ženy a děti působili, by se v náboženství katolickém cvičily*“.⁴² Jezuity zde Adámek představil jako mistry manipulace, kterým se nakonec podaří ovládnout i mysl dobrosrdečné hraběnky Hýzrlové, jež se jezuitům zcela oddá a ve finále jim odkáže i veškeré své jmění. Významnou narativní figuru tvoří v tomto textu také funkční asociace mezi pálením nekatolických knih lužskými jezuitami roku 1720 a zprávou, že roku 1746 – téměř třicet let poté – navštívil Luži také „*sám Antonín Koniáš*“.⁴³ Optickým propojením obou na sobě nezávislých událostí má v čtenářově imaginaci dojít k invokaci a petrifikaci stereotypních obrazů, spojených s činností jezuitského řádu.

Důležitou roli hrají v Adámkově výkladu četné příklady toho, jak si jezuité kupovali přízeň místních obyvatel. Jejich starost o chudé a ostentativní rozdávaní pšeničných chlebů, obrázků, růženců a jiných drobností uvádí jenom proto, aby zdůraznil, jak promyšlených strategií jezuité užívali, když „*hleděli ovládnouti lid*“.⁴⁴ Právě ten tvoří klíčovou kvazi-postavu⁴⁵ celého Adámkova příběhu, líčenou zcela v duchu idealizovaných portrétů „lidu“, produkovaných obrozeným metanarativem již od počátku 19. století.⁴⁶ Pro koncepci Adámkova výkladu je příznačné, že narozdíl od hraběnky se „zdravý“ lid od jezuitů samozřejmě ohloupnout nenechal. Ačkoli se lužští explicitně poddali rekatolizačním příkazům Viléma Slavaty, učinili tak podle Adámka jen naoko. Ve skutečnosti zůstali i nadále věrni své staré bratrské víře a svůj postoj k jezuitskému řádu tu a tam ventilovali tím, že na exponovaných místech vylepovali různé „*výhrušné listy, hanlivé písně o papežovi, o Janu Nep., o tovaryšstvu Ježíšovu, hlavně ale o otcích rezidence košumberské a.j.*“.⁴⁷ Adámkův obraz zdejšího lidu tu v mnohém odpovídá dobové adoraci „národního plebsu“, který zůstává věren zapovězeným hodnotám, přestože je nucen ukazovat navenek loajální tvář. Důležitou roli v tomto směru hrála i zdůrazňovaná polarita mezi lužským lidem a jezuitami, kteří mu byli „*nepokojnými sousedy*“.⁴⁸ Ke vztahu „lužský lid – jezuité“ tím Adámek nenápadně vytvořil paralelní poměr „domácí – soused“, tedy „náš

41 *Tamtéž*, s. 41.

42 *Tamtéž*, s. 52.

43 *Tamtéž*, s. 53.

44 *Tamtéž*, s. 52–53.

45 Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 270–287.

46 Srov. s výše citovaným dopisem Palackého A. Vorožilovi.

47 K. V. ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 53.

48 *Tamtéž*, s. 47.

– cizí“.⁴⁹ Lužský lid podle něj nepřál ani stavbě chrámu na Chlumku, který do budoucna považoval za „pevnost, z níž vytrvalí a podnikaví jezuité osnovali svůj boj proti jeho staré víře“⁵⁰ (připomeňme, že jde o tentýž Chlumek, který dnes žije v paměti lužských obyvatel jako jejich krásný *Chlumeček*).

Chlumek zaujímá v Adámkově výkladu podstatnou úlohu. Jezuité prý chtěli zbudováním tohoto oslnivého chrámu záměrně překrýt jiný, podle Adámka skutečný symbol Luže, kterým je hrad Košumberk. Nikoli náhodou se v závěru svého výkladu snažil naznačit, že na zchátrání Košumberka mají kromě požárů a vichřic svůj podíl také zdejší jezuité. Nepopírá sice, že jej „několikrát opravili“, záhy však dodává, že „tu již používali hradu za skladiště obilí a starého nářadí“,⁵¹ čímž jeho stavu na kvalitě nepřidali. A hovořil-li o poslední jezuitské opravě hradu roku 1769, neodpustil si dodat, že jeho severní část byla i nadále ponechána svému osudu. Činil zkrátka vše proto, aby jezuitům upřel jakékoli zásluhy v péči o hrad. Majestátním symbolem pobělohorské rekatolizace, symbolizujícím nadvládu a moc jezuitského řádu, měl být podle něho opticky přebit zchátralý symbol starých, předbělohorských časů, což mělo evokovat funkční dojem prohry předbělohorských poměrů – z nichž zbyly jen trosky, ztělesněné v rozvalinách hradu – a vítězství rekatolizační misie Tovaryšstva Ježíšova.⁵² Vizuální horizont města, kde spolu zápasí dvě mocenské dominanty, se Adámkovi stává dalším z dokladů vzájemné odcizenosti lužských a jezuitů.

Hegemonii jezuitského řádu Adámek pokládal za sice významnou, byť smutnou, přesto však jen pouhou sto let trvající epizodu, která zahalila světlou historii svěžívho městečka Luže do století „temna“. Při popisu zrušení jezuitského řádu přichází opět ke slovu ironie: pranic nepomohlo, že byly na Chlumku konány „veřejné modlitby a pobožnosti za odvrácení všech pohrom od tovaryšstva Ježíšova [...]“ „Pohroma přece brzy nastala. Bullou Klimenta XIV. [...] byl zrušen řád jezovitský“.⁵³ Fabule Adámkova vyprávění vrcholí a zároveň končí jednoznačně romanticky, vítězstvím dobra nad zlem, což vtiskuje celému, byť nedlouhému, pojednání bytostný charakter historické syntézy. Poslední odstavce textu, v nichž chtěl autor podat ještě alespoň stručný nástin lužských dějin až do roku 1850, už proto zjevně vypadávají z koncepční integrity celého díla, jehož kvazi-zápletka byla definitivně rozřešena.

3.2. Olivova ofenzíva

Adámkův antiklerikální výklad vyvolal ohnivou reakci Václava Olivy. Energický kněz, od léta 1901 celebující v Luži, proti němu otiskl hned dvě stati. První

49 Srov. Luďa KLUSÁKOVÁ – Markéta KŘÍŽOVÁ – Karel KUBIŠ – Miloš ŘEZŇÍK – Daniela TINKOVÁ, *Namísto úvodu: „my“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003, s. 11–28.

50 K. V. ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 54.

51 *Tamtéž*, s. 61.

52 Srov. Zdeněk HRBATA, *Hrady a jejich zříceniny*, in: Daniela HODROVÁ a kol., *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*, Jinočany 1997, s. 25–41.

53 K. V. ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 62.

nesla poetický název *Trs pomněnek* s ještě půvabnějším podtitulem *Na hrobech jesuitů „chlumeckých“ natrhal V. Oliva* a byla publikována od února do května 1903 jako seriál fejetonů v týdenníku *Český východ*, orgánu východočeských konzervativců.⁵⁴ Nešlo přitom o recenzi, nýbrž spíše o samostatné, populární pojaté vyprávění o dějinách Luže v období 1669–1773, koncipované jako protiváha k Adámkovi. Je nepochybné, že se Oliva zabýval výzkumem lužských dějin už dříve, paralelně s Adámkem, a v momentě zveřejnění jeho práce měl již základní kostru svého díla hotovu. To mu poskytlo možnost bleskové reakce, kterou využil. Svou práci proto spěšně dokončil a doplnil čerstvými kritickými poznámkami, adresovanými Adámkově nejnovější knize. Jejich afektivní, emotivní a místy až hysterický styl je tudíž třeba chápat jako autentické zachycení Olivova bezprostředního dojmu z četby Adámkova textu. Oliva hned zkraje upozornil, že jelikož mu limitovaný prostor, vyplývající z povahy zvoleného media, neumožňuje vyvrátit všechny Adámkovy omyly, odevzdal před nedávnem do tisku obšírné pojednání, v němž „na pravou míru uvádí překrouceniny a historické nepravdy hlavně Dr. Adámka“.⁵⁵ První část tohoto avizovaného spisu opravdu vyšla ještě roku 1903 ve *Sborníku Historického kroužku*, který přinášel zbylé části na pokračování až do roku 1907.⁵⁶ Tehdy dílo vyšlo také jako samostatný otisk, čítající přes dvě stě stran.⁵⁷ Jednalo se o prozatím nejdetailejší a nejúplněji zmapování lužských dějin, pojmenované *Z minulosti Chlumku u Luže a jeho okolí*, v němž se Oliva rozhodl – narozdíl od Adámka – vypsát celé dějiny města od nejstarších dob až do současnosti.

Jako přímá polemika s Adámkem byly přirozeně koncipovány pouze partie, pojednávající o dějinách 17. a 18. století, které vyšly hned v letech 1903–1904. Přímé konfrontaci byl většinou vyhrazen prostor v poznámkovém aparátu, jenž díky tomu tvořil v podstatě autonomní text, téměř nezávislý na plynulém výkladu lužských dějin v jádře sdělení. V některých, emocionálně zvláště vypjatých chvílích, však Olivova nekompromisní kritika prosákla i vlastního těla práce, jež díky tomu na některých místech nabývá takřka charakter pamfletu.⁵⁸

V Olivově útoku na Adámka se odráželo jeho celkové znechucení vývojem moderní společnosti. Adámek, dle Olivy, píše zcela „po frazovitém způsobu naší

54 Václav OLIVA, *Trs pomněnek. Na hrobech jesuitů „chlumeckých“ natrhal V. Oliva*, *Český východ* (Chrudimské noviny) 26, 7. únor 1903, č. 6, s. 1–3; 14. únor 1903, č. 7, s. 2–3; 21. únor 1903, č. 8, s. 1; 7. březen 1903, č. 10, s. 2–3; 14. březen 1903, č. 11, s. 1; 21. březen 1903, č. 12, s. 1–2; 4. duben 1903, č. 14, s. 1; 25. duben 1903, č. 17, s. 2–3; 1. květen 1903, č. 18, s. 1; 15. květen 1903, č. 20, s. 1–2.

55 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 1.

56 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže a jeho okolí. Miniaturní obraz z církevních dějin českých*, *Sborník Historického kroužku* (dále jen SHK) 4, 1903, s. 32–50, 68–89, 149–166, 201–216; 5, 1904, s. 9–23, 69–78, 147–160, 199–218; 7, 1906, s. 14–28, 146–162; 8, 1907, s. 50–65.

57 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže a jeho okolí. Miniaturní obraz z církevních dějin Čech*, Praha 1903 (vyšlo 1907). Nadále cituji dle původní verze ze SHK.

58 Roku 1907 přinesl *Časopis katolického duchovenstva* krátkou recenzi souborného vydání Olivových článků ze SHK. Přestože byla vcelku pochvalná, zaznělo zde, že „rušivě působí polemika příliš osobní.“ *Časopis katolického duchovenstva* 48, 1907, s. 344.

doby⁵⁹ a jeho výklad je proto pouhé „opakování z 'krváků' a žvatlání protestantsko-liberálních frází, ale ne historická pravda“.⁶⁰ Adámkova role v Olivově textu je tak mnohdy jen zástupná a funguje jako synekdochická redukce moderního liberálně-protestantského myšlení, ve smyslu neblahých plodů „lichého osvětářství 18. století“.⁶¹ Účel Olivova textu se tudíž nevyčerpává jen snahou vyvrátit Adámkovy omyly, ale má ambici přispět k náležité nápravě moderní české společnosti, houfně odpadlé od „pravé víry“.⁶²

Z předchozího je už zřejmá patrno, že Oliva vystavěl své pojednání na bázi zcela nekritické glorifikace jezuitského řádu,⁶³ čímž se ocitl v příkré kontradikci s Adámkem. „Lid miloval jesuity“,⁶⁴ píše Oliva a na základě mechanické recepce pramenů jezuitské proveniencce konstruuje idealizovaný obraz lužských dějin v 17. a 18. století: „nebylo bídy, aby jesuité nepomáhali, nebylo neštěstí, aby nepolehčovali [...] a i život za svůj lid kladli. [...] nepřátelé víry to byli, nepřátelé jesuitů, kteří nejsurověji s lidem poddaným zacházeli“.⁶⁵

Z hlediska argumentační strategie je podstatné, že Oliva hned na počátku svého příspěvku nastolil zcela jiný typ diskurzu než Adámek. Lze dokonce říci, že jeho iracionální dimenzí v jistém směru anticipoval požadavek „znovuprožití“ dějin, postulovaný o čtyřicet let později Zdeňkem Kalistou.⁶⁶ Oliva začíná tím, že čtenáři barvitě popisuje svou kontemplaci při jedné z prvních návštěv Chlumku. „Duše přelétla celá dvě století“, píše, a „stanula u těch, jichž prach a kosti již setléle odpočívaly pod nohami mýma“, u jezuitských páterů, „kteří nedbajíce sebe, obětovali za národ svůj vše co měli, poněvadž krev jejich byla krví národa českého“. „Viděl jsem“, pokračuje Oliva v expresivním líčení své autopsie, „nadšené bojovníky Boží s výraznou tváří, plnou odříkání a obětavosti, viděl jsem je v černých hábitech jezuitských [...]“⁶⁷ a tak dále. Důraz na vnitřní „přenesení“ a „vcítění se“ do doby, o níž je řeč, se tu stává podpůrným pilířem celku sdělení a účinně doplňuje linku racionální argumentace.⁶⁸ Význam této subjektivní imaginace spočívá v tom, že Olivovi v proudu historického vyprávění pomáhá zachytit

59 V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 34.

60 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 15.

61 *Tamtéž*, s. 18.

62 „Čas k vítězství vede pravdu a čas ukáže snad jednou jesuity ve světle opačném, než v jakém mnohá duše, prosycená liberalismem a i nevěrou dnes je spatřuje.“ TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 20, s. 2.

63 Za „tendenčně založené“ byly Olivovy články označeny také ve stručné zprávě Českého časopisu historického (dále jen ČČH) 11, 1905, s. 351.

64 V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 22.

65 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 18, s. 1.

66 Zdeněk KALISTA, *Cesty historikovy*, Praha 1947. Srov. Karel ŠTEFEK, *Problematika historického poznání v Kalistově díle*, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 14.–15. dubna 2000 v Lázních Sedmihorkách, Semily 2000, s. 115–123.

67 V. OLIVA, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 1.

68 Tento efektní nástroj využil Oliva např. při znázornění zrušení jezuitského řádu v roce 1773: „kdo zná Chlumek osobně, je srdce věřícího a pozorně přečte jesuitské paměti a představí si, co řád jejich v Luži i v širém okolí se napracoval, natrpěl, nastrádal, co nejlepších sil svých tu obětoval, toho při přečtení posledního záznamu při r. 1773 zabolí u srdce a mimoděle vzpomene na přísloví: 'Tak lidstvo odpálá.'“ TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 204.

statiku určité historické situace, z jejíhož synchronního obrazu sálá okouzlující duch dějinného okamžiku mnohem silněji, než z chronologického pásma dějů.⁶⁹ Olivovo „*viděl jsem*“ zní zkrátka mnohem sugestivněji, než Adámkův nezúčastněný výklad ve stylu „*o počátcích protireformační činnosti dovidáme se z podrobnějších zpráv a žádostí [...]*“.⁷⁰

Odlišný je také způsob, jakým oba autoři vkládali do svých textů konkrétní ideologické intence.⁷¹ Zatímco Adámkův antijezuitský metanarativ je reprezentován celkovou koncepcí výkladu, aniž by bylo potřeba jej explicitně postulovat, Olivův text je naproti tomu mnohem méně homogenní a vyznačuje se podvojností výkladové linie. Ta je zde tvořena dvěma komponentami: zaprvé striktně objektivistickým popisem minulosti, líčené přesně podle pramenů, zadruhé pak doplňujícími ideologickými komentáři, jež vysvětlují prezentovaná fakta v modu konkrétní ideologické implikace.⁷² Zatímco u Adámka tedy probíhá ideologizace a axiologizace „událostní kostry“ tiše již ve skrytu autorovy pracovní a čtenář už jen „konzumuje“ hotový produkt, u Olivy se ideologická sémantizace minulosti odehrává přímo před čtenářovými očima. Jeho text je proto charakterizován neustálým přepínáním mezi modem „kazatelské“ a dějepisné narace.⁷³

Olivův příběh o chlumeckých jezuitách se od Adámkova lišil také způsobem konstrukce kvazi-zápletky.⁷⁴ Zatímco Adámkův text ústí v romantický závěr, Olivovo vyprávění vykazuje všechny atributy tragédie.⁷⁵ Uzlovým bodem celého vyprávění už není romantický souboj dobra a zla, nýbrž motiv nevděku nespravedlivého světa. „*A za to všechno?*“ ptá se pateticky Oliva po expozici jezuitského dobrodiní a sám si odpovídá: „*svět je [jezuity] zasypal po smrti jich, kdy již se bránit nemohou, potupou a hanou, vymyslíl si proti nim pomlvy přímo ďábelské, zlehčil jméno jejich, a rád by zasil zášť proti nim do srdcí všech...*“.⁷⁶ „*Toť vděk světa*“.⁷⁷ A právě proti modernímu trendu tupení jezuitů chce autor svým pojednáním bojovat. Jeho zdánlivě rekonstruktivní obraz lužské minulosti byl tedy nesen primárně přítomnostní intencí.⁷⁸ Proto jsou hned zkraje spisu identifikováni i jednoznační viníci tohoto „překrouceného“ vidění dějin. Jsou jimi, Olivou na nespočetných místech jeho děl proklínání *liberálové a moderní nevěrci*, kteří dnes „*po*

69 Srov. Zdeněk VAŠÍČEK, *Obrazy (minulosti). O bytí, poznání a podání minulého času*, Praha 1996, s. 51–54.

70 K. V. ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 9.

71 K tomu klasicky Benedetto CROCE, *Historie jako myšlení a jako čin*, Brno 2006, s. 119–190.

72 Hayden WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011, s. 40–49.

73 Do plynulého popisu historických událostí Olivovi např. náhle vpadne věta: „*všickni tito bratři byli jesuity na zemi a jsou, jak doufáme, společníky Ježíšovými v nebi.*“ A poté následuje opět návrat k objektivistickému popisu historického dění: „*P. Jan, stav se po ukončení bohosloví knězem [...]*“ V. OLIVA, *Trs pomměnek*, č. 12, s. 1.

74 P. RICOEUR, *Čas a vyprávění I.*, zvl. s. 56an, 255–270.

75 Srov. H. WHITE, *Metahistorie*, s. 21–26.

76 V. OLIVA, *Trs pomměnek*, č. 6, s. 1.

77 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 208.

78 Dokazuje to i samotný počátek Olivovy studie *Z minulosti Chlumku u Luže a jeho okolí*.

*příkladem protestantův“ jen papouškují naučené fráze o jezuitích.*⁷⁹ Entity liberalismu, moderního osvětářství a protestantismu vytvářejí Olivovi tři pomyslné atributy „zla“, které se skrze Adámka vloudilo i do výkladu dějin Luže.

Do Olivova vymezení „zla“ pozoruhodným způsobem vstupuje ještě jedna, a sice nacionalistická dimenze. Vedle katolictví tvořilo druhý pilíř Olivovy identity silně prožívané češství.⁸⁰ To u něho na některých místech dokonce získává převahu nad katolicismem. Při usilovné apologii Tovaryšstva Ježíšova např. varoval před ztotožňováním *českého jezuitu*, který „*nezaslужuje hany nižádné [...]“*, neboť „*byl věrným synem své vlasti, přítelem lidu a dobrodincem největším“* s „*jesuity jiných národů“*.⁸¹ Právě díky tomuto vroucímu vlastenectví neviděl Oliva úhlavní nebezpečí jen v odpadnutí soudobé české společnosti od katolicismu, ale neméně také v hrozbě němectví. V závěru jedné ze svých prací říká zcela lapidárně: „*od Němců nikdy nic dobrého k nám nepřišlo, proto i zášť protijesuitská není dobrou“*.⁸²

Jestliže chápeme texty obou autorů o lužských jezuitích jako, byť zcela opačným směrem, stranické a tendenční, možná nás překvapí, že ideologizace Olivova a Adámkova díla nebyla založena na účelové selekci pramenných informací, ale až na jejich interpretaci. Ani Oliva se tedy nesnažil zamlčet zprávy o jezuitském potírání místního kacířství, narozdíl od Adámka jej však vnímal pozitivně. Je pozoruhodné sledovat, s jakou samozřejmostí Oliva inkorporuje náboženskou represí mezi početná jezuitská dobrodiní. V dlouhé enumeraci jezuitských počínů mimo jiné zaznívá: „*pokračováno ve stavbě kostela [...], stavěny kol kostela kapličky a chory, zaopatřování nemocní i ve vzdálených farnostech, pomýšleno na pořízení zvonů, rozdáno mnoho peněz chudým, knihy bludařské vzaty a kostel pokryt barevným (červeným) šindelem“*.⁸³ A podobně: „*za superiora Katulla páleny kacířské knihy, kostel všemožně vyzdobován, stateček Hluboká zaplacen, spolek mariánský značně rozšířen, pořízeny do kostela portály, dvěře plechem pobity, vodovod opraven, oulehle zorány, obsety, kostel omítnut, na kaplích pořízeny sluneční hodiny apod.“*⁸⁴ Syrovost samozřejmosti, s jakou se mezi všestranným zvelebováním Luže Olivovi vyjímá také zabavování a pálení nekatolických knih, je až mrazivá. Jezuita je zde znázorněn jako duchovní lékař lidu⁸⁵ a brát lidem knihy je pojato jako přirozená součást terapie, jejíž druhou stranu naopak tvoří satisfakce ve formě štědrých jezuitských darů, péče o chudé apod. „*Jesuité hubili knihy, ale pouze nemravně*

79 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 1.

80 Olivovo okázalé vlastenectví snad může působit poněkud konfúzně, víme-li, že se po celý kněžský život úzkostlivě držel latinské liturgie, zatímco např. farář v blízké Vraclavi už kázal česky. To však souviselo s konkrétní podobou češství, jež Oliva vyznával a které se více než národně-emanipačnímu duchu 19. století blížilo baroknímu zemskému patriotismu s bytostnou vazbou na kult sv. Jana Nepomuckého a sv. Václava, jejichž byl Oliva oddaným ctitelem. Srov. F. HYKSA, *50 let od smrti P. Václava Olivy*, s. 5; F. KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*; Jan KŘEN, *Historické proměny češství*, Praha 1992, s. 46–55.

81 V. OLIVA, *Trs pomněnek*, č. 20, s. 1.

82 *Tamtéž*, s. 2.

83 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 10, s. 3. Zvýř. R.P.

84 *Tamtéž*. Zvýř. R.P.

85 Motiv jezuitského lékařství se přímo objevuje v pasáži TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 11, s. 1.

a za ně dávali dobré“,⁸⁶ vysvětluje Oliva a dodává, že se tak dělo „vším právem“.⁸⁷ Jen výjimečně lze v jeho textech nalézt náznaky toho, že si otázku přiměřenosti rekatolizačních prostředků vůbec někdy položil.⁸⁸

Vedle vypočítávání univerzálních (např. pomoc chudým) a časových (zvl. boj proti bludařství) zásluh jezuitů Oliva svůj výklad korunoval, jak jinak, než působivou aktualizací v národoveckém duchu. Práví, že to byl právě český jezuita, který „český lid ze spánku duševního budil svým nadšeným kázáním o víře svatováclavské [...]“. Byl on tedy Čechem pravým, vlastencem vzorným“.⁸⁹ Jeho úhlavním nepřítelem byli protestanti a to jsou podle Olivy vždy především – Němci. Odvracel-li tedy český jezuita lid od *bludův protestantských*, odvracel jej tím zároveň od *pruských králů*.⁹⁰ Toto faktické ztotožnění protestanta s Němcem hraje při Olivově úsilí rehabilitovat jezuitský řád v očích moderní, nacionalizované české společnosti, zcela stěžejní roli. Je to poslední trumf, který Oliva vynáší a uzavírá svůj výklad tím, že působení Tovaryšstva Ježíšova v Čechách by nemělo být jen „zásluhou v očích katolíků“, ale „mělo by býti zásluhou u vlastenců všech“, neboť jezuité to byli, kdo „zachovali národ náš při víře i řeči svatováclavské“.⁹¹

Obrátme nyní pozornost k vlastní polemice. Zvláště pro text ze *Sborníku Historického kroužku* je symptomatické, že zde autor čtenáři vlastně předložil texty dva. Jednak své vlastní vylíčení dějin Luže, které aspiruje na to, stát se ucelenou alternativou ke knize Adámkově, a jednak přímou polemiku s Adámkem, která žije svým vlastním životem v poznámkách pod čarou. „*Dr. Adánek neostýchal se uveřejnit spisek, v němž mnohé jsou obsaženy potupy, hany a pomluvy jesuitů chlumeckých, jakož i celá řada historických lží [...]*“,⁹² píše Oliva a proklamuje, že chce pravdivě podat vše, „co *Dr. Adánek* zkomolil, ať již úmyslně, či nevědomky“, neboť „ani jedno, ani druhé u historika seriosního nemá nikdy míti místa“.⁹³ Na prvním místě vytýká Adámkovi protijezuitskou předpojatost a jeho výklad označuje za *stranický*.⁹⁴ Je podle něho exemplární ukázkou toho, „jak se píše a 'dělá' protikatolická historie“.⁹⁵ Odsouzení „stranickosti“ při výkladu dějin zde ovšem znělo z úst člověka, jenž např. jedním dechem tvrdil, že Jan Hus podporoval Čechy v úpadku do starého pohanstva.⁹⁶ Kýžená objektivita splývala Olivovi nikoli s nestranností, ale s reprodukcí katolického kánonu. Jak jinak si vysvětlit logiku věty, nemá-li být prohlášena za pouhé *contradictio in adiecto*: „každý **nepředpojatý** [!] seznává, jak velikými muži, hrdiny v pravém slova smyslu a heroy byli jesuité chlumečtí, jako vůbec

86 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 17, s. 3.

87 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 205.

88 O páteru Janu Lysandrovi např. tvrdil, že „*vynikal milou povahou; v potírání bludařův byl neúnavný, ale nikdy nepřekročil hranice nutné tolerance.*“ TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 12, s. 1.

89 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 20, s. 1.

90 *Tamtéž*.

91 *Tamtéž*, s. 1–2. Zvýř. R.P.

92 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 10.

93 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 32.

94 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 1.

95 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 10; TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 7, s. 3.

96 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 36.

všickni jesuité čeští!⁹⁷ Oliva tím pádem mohl bez uzardění odsuzovat „fanatismus protestantů“,⁹⁸ aniž by reflektoval svůj fanatismus katolický a mohl stejně tak na více místech kritizovat Adámkovu „slepou“ důvěru v zápisy lužského kronikáře, „liberála“ Hugo Jirouška,⁹⁹ „zdejších neznabohů milovaného přítele“, který své vyprávění „protkal uštěpačnými frázemi, vypůjčenými od nevěreckých novinářů“,¹⁰⁰ aniž by se pozastavil nad vlastní nekritickou recepcí všeho, co se nalézá v jezuitských záznamech, včetně nepodložených zpráv o mariánských zázracích apod.¹⁰¹

Zbraň, kterou Oliva útočil na Adámka, byla vždy dvojsměrná. Zaprvé kritizoval jeho odborné prohršky, to jest konkrétní faktografické chyby, na které vždy rád a s chutí upozornil, jakkoli se častokrát jednalo pouze o drobné detaily.¹⁰² Někdy si nad nimi jen rezignovaně povzdechl („a takovýchto nedopatření je ve spisku Adámkově celá spousta“¹⁰³), jindy je doprovodil jízlivým štípáním, typu sarkastického komentáře: „ó té důkladnosti!“¹⁰⁴ Doslova nepřičetný byl však ve chvílích, kdy útočil na celkovou koncepci Adámkova výkladu. Svě si při tom vyslechla i Adámkova lidská důstojnost. Oliva byl totiž přesvědčen, že postoj k jezuitům není jen indikátorem badatelských, ale také lidských kvalit. V jedné z narážek na Adámka explicitně tvrdí, že obviňování jezuitů ze špatnosti není jenom dokladem *stranickosti a ignorance*, ale současně i *otevřeným rouháním a padouštvím*.¹⁰⁵ Od dispozic vědce se tím nenápadně přesunuje k vlastnostem člověka.¹⁰⁶ Oliva si proto vůči Adámkově osobě nebral servítek a podnikal proti němu agresivní výpady, nešetřící dokonce ani jeho otce. Zveřejnil např. i tato slova: „Liberálové to dělají jinak než jesuité. Jesuité pracovali o vzdělání národa a přitom strádali, trpěli. Liberálové pracují také 'pro národ' a za to si dávají pěkně platit. Mnohý liberál poslanec [Karel Adámek], má vlastenectví 'plnou hubu' a z národa nastrádal si tisíce; advokát [K. V. Adámek] deklamuje krásně o lásce vlastenecké, o lásce k lidu a přijde-li k němu vdova, aby jí u soudu dopomohl ku právu, dá si za stání vyplatiti 20 K, jinak ani prstem nehne, sbírá památky a doklady historické po farách, dá se na farách vyčastovati a pak před soudem se směje farským hostinám; [...] nadává kněžstvu, ale od kaplanů

97 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 20, s. 1. Zvýř. R. P.

98 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 1.

99 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 150. Dále TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 1.

100 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 9. V dalším výkladu se Oliva pokusil znevěrohodnit Jirouška tím, že jej vyličil jako nemravného alkoholika.

101 Např. TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 151, 161; TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 17, s. 3.

102 Vytýká Adámkovi např. špatný přepis jména jezuitu Jarošíka, kterého nazval Javoříkem“, užívání nářečního názvu „Chloumek“ namísto oficiálního „Chlumek“, nebo záměrně pejorativní označování Tovaryšstva Ježíšova pojmem „jezovité“, namísto správného tvaru „jezuité“. Např. TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 19.

103 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 7, s. 3.

104 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 23.

105 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 8, s. 1.

106 „Řád jezuitský jest nenáviděn pro všechny věky jednak od lidí svěťáckých, požívavých, lehkovážných a sobě hovících, jednak od lidí zaslepených a nedouků, kteří svedeni duchem liberalismu a protestantismu pro samé mhy a předsudky [...]“. TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 9.

dá si opisovati pamětní knihy, ze starých matrik zhotovovati statistické výpisky a pak prací jiných chlubit se před veřejností jako historický badatel atd."¹⁰⁷

Podobně nevybíravý byl však Oliva vůči všem „hanobitelům“ jezuitské památky. Zajímavý je např. jeho postoj k rolníku Janu Stodolovi (1825–1893), pozdně obrozeneckému písmáku z Radimi, který po polovině 19. sepsal rozsáhlé *Památnosti města Luže a jeho okolí z památné knihy sebrané*. Oliva jej na jedné straně ocenil jako vlastence ryzího českého srdce a využil jeho záznamů také k vyvrácení některých Adámkových omylů. Jakmile se však dostal ke kapitole, v níž Stodola píše o jezuitském řádu zcela v duchu obrozeneckého metanarativu 19. století, zaujal vůči němu rázné stanovisko: Stodolův spis se rázem „*stává pamfletem, prošpikovaným liberálními frázemi a nekatolickými úsměšky. Zasloužilý řád jesuitský jest tu neoprávněně tupen a hanoben [...]. Co slovo to lež anebo fráse vypůjčená ze spisů liberálních, zednářských a pastorských*“.¹⁰⁸

Ať už byl Olivův styl polemiky jakkoli ostrý, nutno uznat, že jeho věcné korekce Adámkových údajů byly většinou oprávněné.¹⁰⁹ Detailním rozбором Adámkova textu se mu také podařilo celkem zajímavě identifikovat určité historické stereotypy, vlastní liberálně-protestantskému metanarativu českých dějin 19. století. Jde např. o symbolickou roli postavy Antonína Koniáše.¹¹⁰ Oliva dobře pochopil Adámkovu intenci synekdochické redukce jezuitského „zla“ do emblematické Koniášovy figury a při dotčené citaci jeho zmínky o Koniášovi připojil výstižnou poznámku: Koniáš – „*(br, ó hrůzo, národe vzhůru!)*“.¹¹¹ Na druhé straně však nechyběly ani momenty, kdy Adámkovi i na úrovni heuristiky hluboce křivdil. Obvinil jej například, že sám nikdy nečetl (ba ani vůbec neviděl)¹¹² kroniku jezuitské rezidence pátera J. Ivánka,¹¹³ která se však v Adámkově pozůstalosti dochovala hned ve dvou opisech.¹¹⁴ Olivova agrese vůči Adámkovi kulminuje v okamžicích, kdy jeho díkce přechází do obzvláště pichlavé du-formy,¹¹⁵ v níž opodstatněnou kritiku střídají vědecky irelevantní ataky: „*ostatně Vy byste asi nejraději ty farní kostely katolické všechny na dobro a na věčné časy zavřel, alespoň pak byste měl od těch*

107 TÝŽ, *Trs pomněnek*, č. 20, s. 1.

108 SOKA Pardubice, fond Oliva Václav, rukopis *Kus českého srdce a české duše. Vzpomínka z říše zapomenutých*.

109 Oliva např. prokazuje, že ono Adámkem připomínané vyvěšování antiklerikálních letáků po městě neplatí podle pramenů pro Luži, nýbrž pro Heřmanův Městec. Věcné kritice přitom Adámka podrobovali i jiní čeští historikové, také např. Adámkovi poměrně blízký Josef Vítězslav ŠIMÁK, *České dějiny I. 5. Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 1265.

110 Srov. Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 2002,² s. 235.

111 V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 14. Srov. J. J. HANUŠ, *O působení Jesuity Antonína Koniáše v literatuře české*, Časopis Musea království Českého 37, 1863, s. 77–90, 194–210.

112 V. OLIVA, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 1.

113 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 14–15.

114 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Rodinný archiv Adámků z Hlinska 1836–1944, kart. 109, Adámkův opis latinského rukopisu *Historia residentiae Kossumbergensis Societatis Iesu* z l. 1669–1773.

115 Např. „*Milý pane doktore! Řeknu Vám to upřímně: chtěl jste potupiti jesuity stůj co stůj, proto logika, právo a spravedlnost musela ustoupiti Vaší choutce či chcete-li vášni, jež historika je naprosto nedůstojná a hluboce snižující.*“ V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1904), s. 14.

'klerikálů' navždy pokoj a nikdo by se nedozvěděl, že základem vašich prací historických [...] jsou farní 'Pamětní knihy' [...]'¹¹⁶

Olivovo dílo je typickou ukázkou indoktrinace náboženského přesvědčení do výkladu minulosti z pozic militantního katolicismu.¹¹⁷ Roztřaskanost a zjištěná emocionalita má za následek nevyváženost Olivova stylu, v němž se střídají odborné polohy s prázdnými ideologickými proklamacemi. Obě složky lze však od sebe poměrně snadno odfiltrovat, což dokládá i skutečnost, že nezanedbatelnou část populárně-historické knihy *O historii Luže a okolí* z roku 2006 tvoří takřka doslovně opsané kapitoly z Olivy, které jsou však zbaveny explicitních ideologických nánosů do té míry, že výklad vzbuzuje dojem historické narace 21. století.¹¹⁸

3.3. Adámkova obrana

Ostrý tón Olivových článků nenechal K. V. Adámka chladným a vybičoval jej k rázné odpovědi. Stalo se tak ve stručné replice s neutrálním názvem *Několik poznámek k dějinám Luže, Košumberka a Chloumku*, uveřejněné v časlávských *Československých letopisech musejních*.¹¹⁹ Už to samo mělo svůj věcný důvod, neboť časopis patřil lužskému rodáku V. V. Jeníčkovi, který již roku 1892 otiskl v *Památkách archeologických zpráv* o výzkumu lužského archivu, v níž na podkladě lužského kopiáře líčil těžkosti rekatolizačních časů.¹²⁰ Jelikož Adámkova publikace o dějinách Luže svou formou i obsahem na Jeníčka přímo navazovala, není divu, že se oba autoři spojili do společné „fronty“ i proti Olivovi.

Adámek nerecipoval Olivův styl polemiky a vtiskl jí poněkud jinou tvář. Samozřejmě, že ani jeho odpovědi nescházela určitá porce osobních invektiv. Narozdíl od Olivova patetického mentorství tu však opět přišla ke slovu Adámkova ironie a nadsázka. Záměrně přeháněl, např. když tvrdil, že Oliva „bud' neumí číst, nebo nerozumí česky, nebo mě práce nečetl [...]“.¹²¹ Sofistikovaněji si počínal v momentě, kdy psal o „obveselení“, jež mu „prvotínami svého ducha mladší důstojnost lužská způsobila“.¹²² Přestože od sebe oba aktéry dělily pouhé dva roky věkového rozdílu, Adámek se zde ostantativně pasoval do role staršího a tedy i „moudřejšího“. Nevyrovnaný vztah obou zúčastněných se v jeho očích ještě násobí rozdílem profesionálním. Hned v úvodním odstavci si proto neodpustil poznamenat, že je to především on, kdo se dlouhodobě zabývá studiem „národohospodářských a kulturních dějin českého východu“ a publikuje „v nejpřed-

116 *Tamtéž*, s. 18.

117 Srov. František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 2009,³ s. 642.

118 Josef NĚMEČEK, *O historii Luže a okolí*, Luže 2006.

119 Karel Václav ADÁMEK, *Několik poznámek k dějinám Luže, Košumberka a Chloumku*, Československé letopisy musejní. Sborník věnovaný zájmům museí a archivů v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku 2, 1904, s. 46–48.

120 Václav Vladimír JENÍČEK, *Z archivu města Luže. Příspěvek ku studiu v archivech venkovských*, PAM 15, 1892, s. 773–778.

121 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 46.

122 *Tamtéž*, s. 46.

nějším našem odborném časopisu“,¹²³ což jej zprošťuje „povinnosti polemizovat s nekritickým diletantismem kteréhokoliv obdivovatele košumberských jezovitů“. ¹²⁴ Uvedená slova měla vyvolat dojem, že Olivův prudký útok není jen neurvalostí nerozvážného mládí, ale že se především na úrovni kompetence obou aktérů sporu jedná o nevyrovnaný zápas mezi profesionálem a diletantem, mezi zkušeným mistrem a neznalým učněm.¹²⁵ Tím už se však přesouváme k celkové argumentační koncepci Adámkovy odpovědi, která znamenala radikální posun od způsobu výstavby Olivových textů.

Především: Adámek nechce za žádnou cenu zabřednout do analýzy detailů, jež jsou věcnou podstatou sporu. Již názvem své odpovědi dává jasně na srozuměnou, že vše důležité už řekl ve své knize, k níž z věcného hlediska již nemá co dodat a za jejími závěry si stojí. Zatímco Oliva preferoval formu, v níž mohl Adámka postupně „přetloukat“ historickými fakty, Adámek nemíní pomocí zevrubné analýzy usvědčovat svého protivníka z věcných omylů. Vymaňuje se proto z bludného kruhu polemiky „fakt proti faktu“, „pramen proti pramenu“ a posouvá spor do jiné dimenze. Narozdíl od Olivy totiž reflektuje, že jejich střet není pouhou výměnou názorů mezi dvěma individui, ale že se odehrává v určitém sociálně-profesním poli, kterým je, dnes bychom řekli, historiografický diskurz.

Od tohoto základního předpokladu se pak odvíjí celkový ráz Adámkovy odpovědi. Dějepisectví má podle něho určitá pravidla, vůči nimž se Oliva způsobem své práce prohřešuje. Na „*trs pomněnek*“ proto reagoval „*kytičkou několika přátelských rad*“, ¹²⁶ jež mají v praxi podobu několika lekcí z elementárních zásad historiografické propedeutiky. Takovou volbou argumentační strategie se ostatně výrazně přiblížil modernímu koloritu historiografických polemik, které spíše než aby přebíjely protivníka exaktními daty, poukazují na problematičnost jeho přístupu a popř. jej obviňují právě z přečinů vůči proseminárním zásadám historické vědy. Z faktického hlediska však charakter Adámkem uváděných, veskrze dosti obecných principů, odkazuje hluboko do 19. století a neodpovídá momentálnímu stupni teoreticko-metodologických autoreflexí historiografie, jež byly v českém dějepisectví kodifikovány na sklonku osmdesátých let 19. století a souvisely s finálním aktem transformace historie z tradičního „*narratio*“ v moderní „*noesis*“. ¹²⁷

Klíčovými pojmy, jimiž se Adámek proti Olivovi zaklíná, jsou klasické kategorie *pravdy* a *logiky*. Dobově autoritativní pojem *vědy* tu, navzdory možnému očekávání, nenalezneme. „*Dějepisec musí dbáti jen pravdy*“, ¹²⁸ píše Adámek a míní přitom objektivní shodu mezi minulým děním a jeho historickým obrazem.

123 Míni Památky archeologické a místopisné.

124 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 46.

125 Olivovy práce byly však reflektovány i některými předními českými vědeckými periodiky. Informaci o souborném vydání jeho článků ze SHK podal např. Šimákův Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 15, 1907, s. 117–118. Olivovy články byly rovněž zmiňovány ve zprávách ČČH o literatuře (rubrika „Výtahy z časopisů“), ČČH 10, 1904, s. 98; ČČH 11, 1905, s. 110, 351; ČČH 13, 1907, s. 222; ČČH 14, 1908, s. 464.

126 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 46.

127 Jaroslav GOLL, *Dějiny a dějepis*, Athenaeum 6–7, 1888–1889, s. 73–77, 93–103.

128 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 47.

Historickou pravdu považuje za objektivní danost, kterou historik na základě pramenů pouze objevuje a tlumočí. „Vynáší ji na světlo“, jak by řekl Palacký.¹²⁹ Je působivé sledovat, jakým způsobem Adámek využil tohoto propedeutického předpokladu k odrazení Olivových útoků na svůj výklad lužských dějin. „*Já za to nemohu*“, uvozuje letmý výčet kontrastních příkladů „světlé“ předbělohorské a naopak „temné“ pobělohorské éry v Luži. To všechno prameny. Ty nám, podle Adámka, ukazují jedinou pravdu historických událostí a povinností dějepisce je ji recipovat. Historická pravda je tedy jen jedna, zakonzervovaná v pramenech, a ani to, že je Olivovi pro jeho světonázor něčím „nemilým“, nemůže Adámkovi změnit jasná fakta, neboť to, o čem „*archivní zprávy svědčí*“, navždy historickou „*pravdou zůstane*“.¹³⁰

Tomkovské *quod non est in actis, non est in mundo*¹³¹ bylo tedy zjevně i heslem Adámkovým a pokud Oliva postavil proti jeho primárně světským pramenům (hlavně městské kronice a záznamům v lužském kopiáři) prameny „své“, tj. především jezuitské paměti, ohnal se proti tomu Adámek s heuristicko-kritickou výtkou, podle níž „*vážná práce nemůže dbáti takových povrchních a předpojatých kompilací, nespolehlivých zpráv, dětinských báchorek a bombastických úsudků*“.¹³² Nejde jenom o to, že jezuitské spisy jsou podle Adámka ve svém líčení dějin chlumeckých jezuitů tendenční, ale také o to, že obsahují informace, jež jsou narozdíl od zpráv pramenů městské provenience „nepodstatné“. Adámek s humorem a sarkasmem uvádí některé příklady těchto „*světoborných zpráv letopisů jezovitských*“, např. o tom, jak jeden z páterů „*peněz nikdy neměl ani vındry*“ a jiný téměř nechodil na procesí, neboť nemohl ohýbat otláčený palec u nohy.¹³³ Tímto typem zpráv, které využil Oliva ve svém *Trsu pomněnek*, Adámek ostentativně pohrdá, považuje je za nehodné zájmu „skutečných historiků“ a přenechává je proto „*k spracování vědátorům směru pisatele 'Trsu'*“.¹³⁴ Možná nás to překvapí právě od historika „muzejního směru“, který nota bene k takovým drobným střípčkům z dějin každodennosti principiálně lnul.

Motiv historické pravdy je v Adámkově „poučení“ Olivovi doplněn ještě o jednu kategorii, a sice *logiku*. Adámek se např. ohrazuje proti Olivovu útoku na osobnost Diviše Lacemboka, kterého obvinil z „*němčourství*“.¹³⁵ Proti tomu kontruje otázkou, zda byl tedy podle logiky „*kovaným Němcem*“¹³⁶ také hradecký biskup Brynych, jenom proto, že do jednoho z kostelů nedaleko Hlinska nechal instalovat křtitelnici s německým nápisem?¹³⁷ V podobném duchu se pokusil

129 Známy citát z Palackého dopisu Antonínu Vorožilovi z 24. června 1823, in: Vojtěch Jaromír NOVÁČEK (ed.), *Františka Palackého korespondence a zápisky III. Korespondence z let 1816-1826*, Praha 1911, s. 81.

130 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 47.

131 Kamil KROFTA, *Jaroslav Goll*, [příloha ke zprávě Historického klubu], ČČH 13, 1907, s. 25.

132 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 46.

133 *Tamtéž*, s. 46.

134 *Tamtéž*, s. 46.

135 V. OLIVA, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 2-3.

136 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 47.

137 Právě Eduard Jan Nepomuk Brynych byl Olivovým světicím biskupem.

dostat Olivu do úzkých i v momentě, kdy využil jeho pozice katolického kněze a tázal se jej, jestli i čin samotného papeže, který zrušil řád Tovaryšstva Ježíšova, pokládá za akt nepřátelství proti katolické církvi? A nedosti na tom. Vrcholný moment Adámkova obrácení Olivovy vlastní zbraně, tj. církevní autority, proti němu samotnému přišel ve chvíli, kdy mu, jako knězi, položil přímou otázku, zda považuje za správnější názor o jezuitěch „úsudek Jeho Svatosti papežské“, nebo „mladší Důstojnosti lužské“?¹³⁸

Poslední složku Adámkovy obranné strategie tvořil explicitní odkaz na autority, jejichž slovným jménem svůj výklad na závěr posvětil. Celý text uzavírala slova Josefa Jungmanna: „český národ nikdy více neklesl, jako když jezuitstvo zvítězilo nad ním“.¹³⁹ Jednalo se o evidentní kontrapunkt k Olivově závěru *Trsu pomněnek*, jež končil parafrází citátu z Karolíny Světlé, řečeného tentokrát samozřejmě na obranu jezuitů: „snižují Tě, spílají Ti, terč posměchu celému světu z Tebe učinili, o jesuito český – poněvadž Tě neznají a znáti nechťejí“.¹⁴⁰ Adámek si byl očividně vědom sugestivnosti takového odkazu a ve své odpovědi proti „Olivově Světlé“ záměrně postavil „svého Jungmanna“. Právě v něm našel dostatečnou autoritu, která měla v českém historickém vědomí dostatečný kredit na to, aby dokázala „Olivovu Světlou“ takřikajíc „přetrumfnout“. Jsme zde svědky naprosto jedinečného argumentačního postupu, kdy se nástrojem k legitimizaci vlastních stanovisek stává jejich delegování na symbolické figury české národní kultury dlouhého 19. století. Spor Adámek versus Oliva tím měl být na úrovni čtenářovy imaginace přetaven do vizuálně působivějšího, byť fakticky absurdního sporu „Jungmann versus Světlá“.

3.4. Olivův dovětek

Oliva náležel k bytostně polemickým duchům, jež musejí mít za každé situace poslední slovo. To při polemice s Adámkem vyslovil ještě roku 1904, v útlé brožuře *Dějiny Chlumku u Luže ve světle pravdy*.¹⁴¹ Poetika titulu Olivovy dupliky si zasluhuje samostatnou pozornost. Název práce je bezesporu sugestivnější, než Adámkových *Několik poznámek*. Kromě toho nás odkazuje ke dvěma stěžejním leitmotivům, jež procházejí celým Olivovým dílem. Jsou jimi právě *pravda* a *světlo*, jež tvořily základ autorovy historické imaginace a představovaly proto i frekventovaný prvek jeho díkce. V Olivových formulacích vystupují oba motivy

138 K. V. ADÁMEK, *Několik poznámek*, s. 48.

139 *Tamtéž*, s. 48.

140 V. OLIVA, *Trs pomněnek*, č. 20, s. 2.

141 TÝŽ, *Dějiny Chlumku u Luže ve světle pravdy. Odpověď p. Dru K. V. Adámkovi*, Praha 1904. K dějinám jezuitské rezidence na Chlumku se Oliva ještě jednou vrátil roku 1910, kdy jim věnoval jednu z kapitol své monografie o Tovaryšstvu Ježíšovu. Zkompiloval v ní relevantní pasáže článků ze SHK, ovšem již s vypuštěním všech polemických partií, a tudíž i zmínek o Adámkovi. TÝŽ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 364–372; srov. TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 80, 85–87, 162, 164, 204–206.

buď samostatně,¹⁴² nebo, a to především, ve vzájemném spojení, jako je tomu i v názvech jiných děl *Inkvizice ve světle pravdy*¹⁴³ či *Reformace ve světle pravdy*.¹⁴⁴

Metafora světla byla v 19. i na počátku 20. století běžnou součástí dějepisných reprezentací české minulosti. Hojně zastoupenou ji najdeme zvláště u Palackého.¹⁴⁵ U něho je to ale teprve historik, který „vnáší světlo do tmy zapomnění“¹⁴⁶ a vynáší dějiny „z noční tmy na denní světlo“.¹⁴⁷ Oliva oproti tomu vůbec neměl na mysli osvětlení minulosti jako výkon lidského rozumu, nýbrž nalezení Světla a Pravdy dějin prostřednictvím prožitku pravé víry. Jeho představa historického světla a pravdy tedy nebyla, narozdíl od Palackého i Adámka, racionalistická, nýbrž teologická. Porozumět dějinám ve světle pravdy může jenom ten, kdo uvěřil slovům „já jsem světlo světa“.¹⁴⁸ Či řečeno přímo s Olivou: „kámen minulosti mluví k tomu, kdo slyšeti chce: ‘a brány pekelné nepřemohou jí [katolickou církev]’“.¹⁴⁹ Právě zde se nalézá vysvětlení toho, proč je Olivova historická narace průběžně kontaminována katolickou agitací. V autorových očích nejde o směřování „kazatelství“ s „dějepisectvím“, nýbrž o důsledek jeho základní premisy, že ony paprsky historického světla¹⁵⁰ a pravdy mohou spatřit jen ti, kdo jsou svým srdcem otevřeni jen jedinému Světlu a jediné Pravdě.

Přestože si Oliva při apologii svých stanovisek počínal většinou demagogicky, je zajímavé, že text Adámkovy repliky intenzivně vnímal a snažil se svému protivníkovi na jeho otázky, vznesené více méně jako řečnické, systematicky odpovídat. Jeho duplika se tím zásadně liší od předchozího Adámkova textu, v němž autor na četné Olivovy výzvy, aby konkrétní věc doložil či vysvětlil, vůbec nereagoval. Oliva souhlasí s Adámkovými propedeutickými postuláty, účinně je však obrací proti němu. Kvituje např. radu, že kdo chce vést polemiku, musí nejdříve umět jazyk a spis si pročíst.¹⁵¹ Po defilé četných příkladů Adámkova překroucení některých informací z církevních pramenů mu tedy ordinuje tentýž recept: „platí tu tedy dilemma: Buď p. Dr. četl annály košumberské, nebo nečetl. Četl-li je, neumí právě tak jako městský kronikář přes všechna svá studia v archivech ani latinsky, a nečetl-li je, pak ať si přečte slova v ‘Česko-slovanských letopisech musejních’: ‘Kdo chce se ... spisem polemizovat, musí dříve umět číst ... a spis si pročíst’“.¹⁵²

142 Např. TÝŽ, *O Růžovém paloučku na litomyšlsku ve světle dějin*, Praha 1921.

143 TÝŽ, *Inkvizice (církevní, španělská, protestantská a židovská) ve světle pravdy*, Praha 1901.

144 TÝŽ, *Reformace ve světle pravdy*, Praha 1904 (pod pseudonymem V. O. Bělský).

145 Srov. KAMIL ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011, s. 47, 50–51.

146 *Tamtéž*, s. 51.

147 Srov. pozn. č. 128.

148 Jan 8, 12.

149 V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1907), s. 65.

150 TÝŽ, *Žižkův stůl. Lidová pověst v paprscích historického světla*, Český východ 26, 6. červen 1903, č. 23 a další.

151 TÝŽ, *Dějiny Chlumku u Luže*, s. 7–8.

152 *Tamtéž*, s. 10.

Oliva akceptuje také Adámkovo naléhavé volání po pravdě.¹⁵³ Sám se však při pohledu na dílo svého protivníka zhrozil: „*kde historická nestrannost a objektivnost?*“.¹⁵⁴ Je ale opět příznačné, že Oliva zde sice vyzývá historickou objektivitu a nestrannost, zároveň však sebejistě praví, že zatímco Husovo náboženské přesvědčení „*bylo bludem*“, u Viléma Slavaty „*bylo naprostou pravdou*“,¹⁵⁵ nebo že knihy, jež jezuité zabavovali a ničili, byly tak jako tak jen „*ničemné škváry a pověrečné pleskanice*“.¹⁵⁶

Obratně se Oliva vyrovnal také s autoritami, jimiž se Adámek zaštiťoval. Při současném výkladu dějin podle něj už nemůže rozhodovat Jungmann, „*který přece nebyl a není ve sporu našem osobou kompetentní*“. Mimo to také připomíná, že ani „*Památky [archeologické a místopisné] nejsou časopisem neomylným*“, nejenom proto, že samy mnohdy s odstupem opravují chyby z uplynulých čísel, ale také proto, že „*v historii neplatí autoritářství, ale doklady*“.¹⁵⁷

Tón Olivovy odpovědi doznal oproti jeho předchozím textům určitého zmírnění. Některé ze svých tezí autor sice ještě vyostřil,¹⁵⁸ vcelku chtěl však vůči Adámkově odvetě zachovat asertivní postoj.¹⁵⁹ Stěžoval si dokonce na nevybíravý styl Adámkovy reakce, který by prý od seriózního historika nikdy nečekal.¹⁶⁰ Způsob, jakým se dříve agresivní Oliva rázem přestylizoval do role napadaného a ublíženého, je až fascinující.¹⁶¹

Adámek a Oliva nepřistupovali ke své polemice stejně. Pro Olivu byla vítanou příležitostí psát o jezuitěch v příznivých barvách a dokazovat na tomto poli svou věcnou erudici. Pro Adámka šlo naopak o nepříjemnou obtíž, relativizující kvality jeho původního díla. Když se mu nepodařilo diskvalifikovat Olivu poukazem na jeho profesní nekompetentnost a kolizi se zásadami moderního dějepiscectví, rozhodl se jeho další ataky ignorovat. A to přesto, že Olivův text skončil otevřenou výzvou k další věcné polemice, které autor po svém zvyku poželal: „*zdař Bůh!*“.¹⁶²

4. KONTEXTY

Po nejzákladnějším „archeologickém“ ohledání vlastní „anatomie“ sporu lze nyní přikročit k otázce po vazbách, jimiž spor Adámka a Olivy koreloval s obecnými kontexty české historiografie přelomu 19. a 20. století. Samozřejmě přítom

153 *Tamtéž*, s. 7.

154 *Tamtéž*, s. 5.

155 *Tamtéž*, s. 7.

156 *Tamtéž*, s. 12.

157 *Tamtéž*, s. 15.

158 Stupňuje se např. kritika lužské kroniky Hugo Jirouška, která „*ve světle historické pravdy jeví se mi jako bezcenný škvár a hanopis nejhrubšího zrna*.“ *Tamtéž*, s. 3.

159 Některým pichlavým invektivám se však neubráníl. O Adámkově studiu pramenů např. napsal, že „*p. Dr. se příliš nezapotil!*“ *Tamtéž*, s. 10.

160 *Tamtéž*, s. 3.

161 *Tamtéž*, s. 15–16.

162 *Tamtéž*, s. 16.

nelze opomenout ani jeho širší ukotvení v sociálně-kulturních souvislostech éry vrcholícího „historismu“.¹⁶³ Identitotvorný a legitimizační význam národních dějin hrál v procesu všestranné emancipace české společnosti v moderní evropský národ klíčovou roli¹⁶⁴ a právě jezuitské téma tehdy patřilo k nejživěji exponovaným a veřejně přetřásaným „symbolickým centřům české historické paměti“.¹⁶⁵ Je si proto třeba uvědomit, že spor Olivy s Adámkem se odehrával na pozadí ostře protijezuitských nálad, živených od poloviny 19. století zvláště intenzivní kampaní mladočechů,¹⁶⁶ k nimž jak víme náležel i Adámek, a z jejichž politicko-propagandistické intence částečně vyšel i jeho text o dějinách Luže.¹⁶⁷ Je mimo vši pochybnost, že bez vědomí o těchto fundamentálních sociálně-politických determinantách nelze danému sporu a jeho dobovým proporcím vůbec porozumět.

Přejdeme nyní k historiografické dimenzi sporu. Na povrchové rovině se způsob integrace Adámkových a Olivových textů do celkového diskurzu českého dějepisectví projevoval v explicitních odkazech na myšlenky a díla elitních domácích historiků. Jelikož šlo o polemiku, nehrály tyto odkazy na konkrétní autority primárně heuristickou, nýbrž především legitimizační roli.

Jen obtížně bychom na přelomu 19. a 20. století hledali historika, jenž by nějakým způsobem nepocítoval potřebu vyrovnat se s Palackým.¹⁶⁸ U Adámka se tak dělo pouze implicitně, protože celková koncepce jeho výkladu dávala dostatečně najevo, že autor vychází právě z recepce Palackého pojetí národních dějin, k němuž se ostatně výslovně přihlásil už při Palackého jubileu v roce 1898.¹⁶⁹ Oliva se naproti tomu Palackého dovolával explicitě. Patrně právě proto, že s jeho pojetím pobělohorské doby principiálně nesouzněl, chtěl otevřeně deklarovat, nakolik si „Otce národa“ i přes podstatné názorové různice váží. Učinil to velmi ostentativně, neboť mu ve své souhrnné práci o lužských dějinách demonstrativně věnoval hned první odkaz.¹⁷⁰ Zmiňuje se o něm však i na

163 Srov. např. Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2004, s. 57–68; Jaroslav MAREK, *Česká moderní kultura*, Praha 1998.

164 Srov. Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009, s. 168–199.

165 Miloš HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 6–43.

166 Srov. I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 233n. Dále srov. Renáta KNOBLOCHOVÁ, *Historická argumentace v české protijezuitské publicistice let 1866–1867*, in: Miroslav HROCH (ed.), *Literární a publicistické zdroje historického vědomí v 19. a 20. století I.* (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 3 – 1988), Praha 1988, s. 89–114.

167 Adámek ovšem patřil spíše k umírněnějšímu křídlu mladočeské strany, což dokládá např. jeho hluboký obdiv k Palackému. S radikály nesdílel ani jejich vyhraněná antisemitská stanoviska. Ve své práci o dějinách Luže mimo jiné také jednoznačně odsoudil násilí, páchané jezuiti na místních židech. K. V. ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 54. Srov. Blanka SOUKUPOVÁ, *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*, Praha 2000, s. 8–41.

168 Srov. Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 296n.

169 NA Praha, fond Rodinný archiv Adámků z Hlinska, kart. 101, rukopisný koncept Adámkova projevu ve svratecké sokolovně *O Františku Palackém* z 14. června 1898.

170 V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 34.

jiných místech, kde jej sice častuje nálepkou „*protestant Palacký*“, zároveň ho ale uznává jako „*otce českého dějepisu*“¹⁷¹ a nazývá jej „*slovutný náš Palacký*“.¹⁷²

Plejáda autorů, na které se Adámek a Oliva odvolávají, je pro ně symptomatická. Roli svorníku tu vedle Palackého hrál ještě August Sedláček, kterého však citují opět spíše z reprezentativně-legitimizačních důvodů. Kapitola o Košumberku z jeho *Hradů, zámků a tvrzí*¹⁷³ byla totiž veskrze kopií původní studie skutečského rodáka Antonína Rybičky, jehož dílo dobře znal jak Adámek tak Oliva.¹⁷⁴ Dále už se okruh jimi vzývaných autorit různil. Oliva pochopitelně citoval hlavně katolické historiky, ať už svého přítele, učitele z Rosic u Chrasti Antonína Blažka,¹⁷⁵ který psal zcela dle Olivova gusta o „*liché osvětě*“ 18. století,¹⁷⁶ nebo pražského kapitulního děkana Antonína Podlahu,¹⁷⁷ či rychmburského faráře Aloise Brychtu.¹⁷⁸ Je pochopitelné, že ve srovnání s Adámkem měl Oliva z důvodu menšinovosti svého mínění o pobělohorské rekatolizaci daleko větší potřebu ohánět se v rámci své argumentace zvůčnými jmény. Adámkovy odkazy jsou proto mnohem méně „ideologické“ než Olivovy a nalezneme v nich zvláště opodstatněné odvolávky na archivní výzkumy V. V. Jeníčka.¹⁷⁹ Z nejpřednějších českých historiků využil Oliva proti Adámkovi dvou velkých autorit. Jednak Josefa Kalouska a zejména pak Antonína Rezka. Zatímco citace Kalouskových slov byla spíše formální (příznačně hned ve druhém odstavci),¹⁸⁰ odkazy na Rezka byly většinou věcné.¹⁸¹ Olivovi lahodil zvláště jeho negativní obraz předbělohorské doby a rovněž smířlivější pohled na pobělohorské období, vycházející z Rezkových konzervativně-katolických a absolutisticko-monarchistických pozic.¹⁸²

Postoupíme-li do poněkud hlubších vrstev ideové výstavby sporu, zjistíme, že polemika Adámek versus Oliva z let 1901–1907 vykazuje typické znaky diskurzu české historiografie druhé poloviny 19. století. Napsal-li Jaroslav Goll, že „*důležité problémy vědecké se objasňují a řešívají obyčejně ve sporech a skrze spory*“,¹⁸³ neplatí to pro žádnou jinou epochu více, než právě pro tuto. Spory tehdy tvořily imanentní součást české historické kultury. Charakteristické bylo, že přestože se nejvýznamnější historiografické polemiky tohoto období prezentovaly jako striktně

171 TÝŽ, *Dějiny Chlumku u Luže*, s. 15.

172 TÝŽ, *Žižkův stůl*, s. 1.

173 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrže království Českého I.*, Praha 1882, s. 94–109.

174 Antonín RYBIČKA, *Hrad Košumberk*, PAM 4, 1860, s. 49–57.

175 Blažek byl, stejně jako Oliva, pilným přispěvatelem chrudimského konzervativního listu *Český východ*. Mimo to je autorem publikace Antonín BLAŽEK, *Chlumek u Luže*, Hradec Králové 1898.

176 V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 204.

177 TÝŽ, *Dějiny Chlumku u Luže*, s. 12.

178 *Tamtéž*, s. 3.

179 K. V. ADÁMEK, *Luže, Košumberk a Chloumek*, s. 7, 9, 10.

180 V. OLIVA, *Z minulosti Chlumku u Luže*, (1903), s. 32, dále s. 35.

181 Např. TÝŽ, *Dějiny Chlumku u Luže*, s. 15.

182 Srov. Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002, s. 149n.

183 Jaroslav GOLL, *Historický rozbor básní Rukopisu Královského: Oldřicha, Beneše Heřmanova a Jaroslava*, Praha 1886, s. 2.

vědecké, vždy se odehrávaly na pozadí určité národně-ideologické intence.¹⁸⁴ To platí o obou fázích sporu o pravost Rukopisů (1858–1863 a 1886–1887), o Palackého polemice s Höflerem o husitství (1866–1871), ale také ještě v případě sporu o Kristiána (1902–1903) a specificky ve sporu o smysl českých dějin (1910–1913).¹⁸⁵ Nejinak tomu bylo i v případě Adámkova a Olivova sporu o dějiny Luže, o jehož mimovědeckém přesahu nemůže být sebemenších pochyb. Šlo přitom o konflikt mezi dvěma ostentativními vlastenci, mezi nimiž stála nepřekonatelná politická a konfesijní hráz. Za empirickými fakty a heuristicko-kritickou exhibicí, patrnou zvláště z Olivovy strany, se i zde skrýval ideologický střet konzervativního katolíka (Oliva) s mladočeským liberálem (Adámkem). Dokládá to mimo jiné i skutečnost, že historici, s jejichž interpretací dějin Oliva nesouhlasil, jím byli ihned „ocejchováni“ politickou či konfesijní nálepkou: „mladočech Adámk“,¹⁸⁶ „liberál Jiroušek“,¹⁸⁷ „helvet Jindřich Vančura“,¹⁸⁸ či již vzpomenutý „protestant Palacký“. Dějiny Luže 17. a 18. století tím byly v určitém smyslu degradovány na pouhý příhodný chronotop, nabízející živnou půdu pro konfrontaci dvou velkých národně-ideologických metanarativů 19. století.

Ve sporu Adámk versus Oliva je tedy patrná jistá divergence mezi ideovým střetem dvou protichůdných světonáborů a empiricko-kritickou kolizí dvou historiografických obrazů lužské minulosti. Dvojaká byla proto i výstavba Adámkovy a Olivovy argumentační strategie, v níž se obecné světonáborové kontradikce směřovaly s věcnými korekcemi jemných detailů historického dění. Zatímco přítomnost prvního odkazovala spíše k romantické tradici, silný důraz na pramenovou akribii při vyšetřování historických faktů (zvláště u Olivy) již evidentně korespondoval s empiricko-kritickým duchem „pozitivistické“ historiografie.

Klíčové je, že Oliva i Adámk konstruovali svůj výklad regionálních dějin v naprostém souladu s konkrétním metanarativem dějin národních, který odpovídal jejich odlišnému nábožensko-politickému přesvědčení. V jejich dílech je tato ideologická intence zastoupena buďto ve formě explicitních tezí (zejména u Olivy), nebo prostřednictvím funkčních narativních postupů. Oba dějepisci záměrně pracují s emocemi a citovou složkou historického vědomí, oba jsou mistry v užívání patosu, u Adámka navíc obohaceného o hořkou ironii. Jelikož však těchto typů rétorických strategií užívají při znázornění zcela odlišných míst regionální a potažmo i národní paměti (Adámk při líčení rekatolizace, Oliva při zrušení jezuitského řádu), stává se emocionální působivost¹⁸⁹ podstatným venti-

184 Srov. Jaroslav WERSTADT, *Politické dějepisectví 19. století a jeho čeští představitelé. (Kapitola z ideového vývoje moderní české historiografie)*, ČCH 26, 1920, s. 1–93. Srov. J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 142n.

185 K částečné kontinuitě těchto sporů Oldřich KRÁLÍK, *Kosmova kronika a předchozí tradice*, Praha 1976, s. 30–32; Martin KUČERA, *Kultura v českých dějinách 19. století. Ke zrodu, genezi a smyslu avantgard*, Praha 2011, s. 392.

186 V. OLIVA, *Trs pomněnek*, č. 6, s. 2.

187 TÝŽ, *Z minulosti Chlumku u Luže* (1904), s. 9.

188 TÝŽ, *Dějiny Chlumku u Luže*, s. 15.

189 Srov. Milan ŘEPA, *Poetika českého dějepisectví*, Brno 2006, s. 226–234.

lem ideologické složky jejich dějepisných děl.¹⁹⁰ Vedle toho a navzdory tomu však Adámek i Oliva prokazují výrazně vyvinutý smysl pro onen „realismus historického faktu“¹⁹¹ tak, jak si jej žádal úzus moderní historické vědy. Paradox ovšem spočíval v tom, že po stránce heuristicko-kritické vyspělosti byl na tom moderně smýšlející a k progresivním politickým proudům náležející Adámek o poznání hůře,¹⁹² než konzervativní a staromilský Oliva, přestože je třeba říci, že Oliva svůj nevšední kritický důvtip účelově uplatňoval pouze při práci se sekulárními prameny a písemnosti jezuitské provenience recipoval stejně nekriticky, jako Adámek dokumenty světské, zvláště Jirouškovu městskou kroniku. V Adámkovi se tím částečně odhalují obecné metodologické slabiny tzv. „muzejních“ historiků, kterým byla mnohokrát vytýkána nedostatečná úroveň historické kritiky a interpretace.¹⁹³ Zároveň tu však vyplouvá na povrch i odlišný typ Adámkova a Olivova historického myšlení. Jestliže se jejich argumenty mnohdy míjely, bylo to zejména proto, že zatímco Oliva cílil na analytický rozbor dané problematiky, Adámek uvažoval o dějinách Luže v mnohem obecnějších a syntetičtějších konturách.

S jistým zpožděním, daném setrvačností periferie vůči centru, se do sporu Olivy s Adámkem promítl hmatatelný proces transformace obrozenského pojetí dějepisné práce v realistický kriticismus „pozitivistické“ éry.¹⁹⁴ Způsob Adámkovy a Olivovy práce s minulostí tvořil jakýsi kříženec mezi oběma paradigmaty, kterému nechyběla ani zjevná instrumentalizace dějin ve prospěch určitých vyšších společenských idejí po romanticko-obrozenském vzoru, ani „pozitivistické“ lpění na exaktnosti historických dat, vycházející již z nové hierarchie hodnot, nastavené realisticko-kritickým pojetím historiografie. Oliva se díky své analytické preciznosti ocitá v jistém ohledu blíže proudu empiricko-kritickému, byť jej vulgárně katolický a demagogický způsob historické interpretace od realistických premis moderního dějepisectví propastně vzdaluje. Adámkův výklad zase zapadá spíše do pozdně-obrozenecké snahy „kolonizovat“ konkrétní téma z regionální historie vůdčím liberálně-protestantským metanarativem národních dějin tak, jako to činilo české „liberalistické“¹⁹⁵ či „pozdně obro-

190 Srov. Jaroslav MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992, s. 79–91.

191 Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 1978, s. 263.

192 Kriticko-analytická úroveň Adámkova díla bývala někdy přeceňována. Např. *K šedesátinám JUDr. Karla Václ. Adámka*, *Východ* 11, 29. září 1928, č. 39, s. 1.

193 Srov. F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 445. Dále srov. Petr ČORNEJ, *Zikmund Winter a Gollova škola*, in: Věra BROŽOVÁ (ed.), *Zikmund Winter mezi vědou a uměním. Materiály z mezioborové vědecké konference, pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR, Muzejním spolkem královského města Rakovníka a Okresním muzeem Rakovník* 12.–14. prosince 1996, Rakovník 1997, s. 60–79; Josef BLŮML, *Jaroslav Goll a počátky české kulturní historie*, in: B. JIROUŠEK – J. BLŮML – D. BLŮMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 121–128.

194 K tomu Jiří ŠTAIF, *Počátky pozitivismu v české historiografii na pražské univerzitě koncem 19. století (1876–1898)*, disertační práce ČSAV, Praha 1983; Tomáš VOJTĚCH, *Česká historiografie a pozitivismus. Světónázorové a metodologické aspekty*, Praha 1984.

195 J. WERSTADT, *Politické dějepisectví 19. století*, s. 35–78.

zenecké¹⁹⁶ dějepisectví druhé poloviny 19. století¹⁹⁷ a na beletristické úrovni zvláště historické romány Aloise Jiráska.¹⁹⁸

V metodologicko-ideovém zrání moderní české historiografie lze tedy pozorovat jistou nerovnoměrnost.¹⁹⁹ Jestliže se totiž v její elitní reprezentaci, s centrem v Praze, projevovala zjevná eroze obrozeneckého pojetí historické práce již minimálně od poloviny osmdesátých let,²⁰⁰ východočeské dějepisectví – či alespoň jeho část, reprezentovaná protagonisty našeho sporu – zůstávalo svým diskurzem ještě na počátku dvacátého století silně fixováno na historiografické principy století předchozího, které zde teprve začínaly být v určitých dílčích aspektech ovívány novým, empiricko-kritickým vzduchem.

Postoupíme-li však v úrovni našeho zobecnění ještě o stupínek výše, nalezneme indicii, na jejímž základě můžeme Adámkův a Olivův spor i přes uvedenou „nerovnoměrnost vývoje“ české historiografie integrovat do celkové povahy diskurzu českého dějepisectví přelomu 19. a 20. století. V souvislosti s „demýtizací“ emblematických jmen naší historické vědy se dnes dává přednost obrazné představě, že dynamika českého dějepisectví byla od poloviny 19. století určována produktivní konfrontací dvou velkých interpretačních pohledů na české dějiny, které lze ideálně-typicky diverzifikovat na linii liberálně-protestantskou, jdoucí od Palackého přes Masaryka, Kroftu, Werstadta, Bartoše či Slavíka až k Nejedlému, a konzervativně-katolickou, kořenící u Tomka a pokračující přes Rezka, Pekaře až ke Kalistovi či Chudobovi.²⁰¹ Přijmeme-li toto sice hrubě, přesto však pro potřeby zobecnění adekvátní zjednodušení, můžeme do tohoto schématu rámcově včlenit také postavy obou našich východočeských dějepisců, K. V. Adámka a V. Olivy. To nám zároveň dovoluje hovořit alespoň o určité míře ideové homogenity diskurzu tehdejší české historiografie, aniž bychom přitom ignorovali četné časové i kvalitativní disproporce mezi její centrální a regionální složkou.

5. ZÁVĚREM

Historiografické spory nemívají stejné osudy. Některé zůstávají v různých modifikacích živé i po několik generací, jiné se zkrátka uzavřou vítězstvím té či oné strany a některé z rozmanitých důvodů prostě řečeno jen „vyšumí“ do prázdna.

196 J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 170–210.

197 F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 281–286, 370–326, 439–449.

198 Stylem dějepisné práce byl Adámek již za svého života považován za prototyp „tomkovského“ dějepisce. Srov. Albert PRAŽÁK, *Karel Václav Adámek*, VK 25, 17. září 1943, č. 38, s. 8.

199 Srov. M. FLÉGL, *Čeští učitelé a regionální dějepisectví*, s. 92.

200 Fakticky tomu bylo již o něco dříve. Polovina osmdesátých let 19. století však přinesla katalyzátor tohoto přechodu v podobě sporu o pravost Rukopisů. Srov. J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 210–239.

201 Zvl. Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll a jeho místo v českém dějepisectví*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 10; B. JIROUŠEK, *Dějiny českého dějepisectví na počátku 21. století*, in: F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 1000–1001. Srov. Miloš HAVELKA (rec.), *František Kutnar, Jaroslav Marek, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 2009, NLN – Nakladatelství lidové noviny, 1088 s., ISBN 978-80-7106-402-2, Dějiny – teorie – kritika 6, 2009, s. 385–386.*

Také Olivova polemika s Adámkem skončila poměrně záhy a po odmlčení jednoho z aktérů zůstala více méně otevřena. Ve výše uvedených odstavcích jsem se snažil ukázat, nakolik byl tento drobný spor ovlivňován, ba přímo determinován obecnými diskurzivními trendy tehdejší české historiografie a společnosti, procházejících vrcholným stádiem procesu národní emancipace. Právě z tohoto důvodu by dnes, v diametrálně odlišných podmínkách, nemělo žádný smysl chtít tuto polemiku znovu oživit a pokoušet se vynést v ní konečný verdikt, což ostatně velmi dobře pochopil i autorský tým nově vznikající syntézy dějin Luže. Něco jiného však je vracet se ke sporu „Adámek versus Oliva“ na úrovni *historiografické reflexe*, která se může stát cenným příspěvkem pro poznání charakteru české historické kultury na přelomu 19. a 20. století. O smyslu takové činnosti už pak nelze pochybovat.

Autor

PhDr. Roman Pazderský (*1988) působí jako interní doktorand Ústavu českých dějin na FF UK v Praze. Zabývá se především problematikou dějin české historiografie přelomu 19. a 20. století, se zvláštním zřetelem k analýze historického myšlení českých dějepisců. V popředí jeho současné pozornosti stojí zejména osobnosti Jaroslava Golla a Václava Vladivoje Tomka.

Resumé

The Polemics of Václav Oliva and Karel V. Adamek about interpretation of history of Luže. Microdiscourse in Czech historiography of the 19th and 20th century

Study, dealing with one of the forgotten conflicts of a Czech (regional) historiography on the turn of the 19th and 20th centuries, is structured into five chapters. The first is indicated by the author's general approach and methodology grasp of the the topic, the interpretation of which was designed as a „microprobe“ to the discourse of Czech historiography of the period. The second chapter presents the actors of the controversy, a lawyer Karel Václav Adámek (1868–1944) and Catholic priest Václav Oliva (1870–1943). Then follows the chronological reflection of the dispute. Attention is paid to the individual textual representations, starting with the default file of K. V. Adámek Luž, Košumberk and Chloumek in XVII. and XVIII. Century (1901), from which the author moves V. Oliva to respond. His respond was embodied in two conceptually different texts Trs pomněnek (1903) and From the History Chlumeck and its surroundings (1903–1907). In addition to the different ideological starting points, the author notes also interesting differences in the construction of argumentative strategies of these texts. Semantic focus of the study is the fourth chapter, in which the Oliva and Adámek dispute is set in relevant contexts of Czech historiography and society of that Era. The author focuses primarily on reflection of macrohistoriographic trends in the discourse of polemics, without however denying a certain specificity.

Divadelní život v Mnichově Hradišti 1833–1918

LENKA PROCHÁZKOVÁ

Abstrakt / Abstract

Předkládaný článek je příspěvkem k dějinám malého okresního města Mnichova Hradiště, ale také k dějinám českého, zejména ochotnického divadla v letech 1833–1918. Počátky nejvýznamnějšího spolku divadelních ochotníků, který získal název Tyl, se datují právě k roku 1833. V uvedeném období působily ve městě také divadelní odbor dělnického spolku Pokrok, Čtenářská beseda a Řemeslnická beseda, které se dramatickým vystoupením rovněž okrajově věnovaly.

The article is a contribution to the history of the small district of Munich Fort, but also the history of Bohemia, especially amateur theater in the years 1833–1918. The beginnings of the leading amateur theatrical club, which won the title Tyl, date back to the year 1833 just in this period also acted in the theater department Workers' Association Progress Reading and craft discussion forum, which is also marginally

Klíčová slova / Key Words

*Divadlo, Mnichovo Hradiště, ochotnické divadlo
Theatre, Michovo Hradiště, amateur theater*

Úvodem

„Divadlo vychází ze života a do života se vrací.“ (J. K. Tyl)

Význam divadla pro české národní obrození, ale i pro druhou polovinu 19. století je nesporný. Diváci se nejen pobavili, ale slyšeli také kultivovanou češtinu, zhlédnutá představení mohla působit osvětově a v neposlední řadě ovlivňovalo divadlo vkus obecnstva. V případě ochotnických představení přispěli diváci rovněž dobré věci, neboť výtěžek ze vstupného byl často věnován na dobročinné účely. Nejen z těchto důvodů patřila divadelní představení k nejoblíbenějším zábavám v malých a středně velkých českých městech.¹

Předkládaný článek je příspěvkem k dějinám malého okresního města Mnichova Hradiště, ale také k dějinám českého, zejména ochotnického divadla v letech 1833–1918. Počátky nejvýznamnějšího spolku divadelních ochotníků, který získal název Tyl, se datují právě k roku 1833. V uvedeném období působily

---

1 K tomu srov. František ČERNÝ, *Místo divadla v životě českých měst v 19. století*, in: *Město v české kultuře 19. století*, Praha 1983, s. 66.

ve městě také divadelní odbor dělnického spolku Pokrok, Čtenářská beseda a Řemeslnická beseda, které se dramatickým vystoupením rovněž okrajově věnovaly.²

Prameny k dějinám divadla v Mnichově Hradišti se nacházejí ve Státním okresním archivu v Mladé Boleslavi a zejména v Muzeu města Mnichovo Hradiště. Zde je uložen především poměrně obsáhlý fond spolku divadelních ochotníků Tyl, který obsahuje korespondenci s významnými osobnostmi českého kulturního života, bohatou sbírku divadelních plakátů či nejrůznější účty vážící se k realizaci jednotlivých divadelních představení. V Státním okresním archivu v Mladé Boleslavi nalezneme dva drobnější fondy k dějinám divadla v Mnichově Hradišti: Národní Krobolt a Mravenci a dosud nezinventarizovaný fond Spolek divadelních ochotníků Tyl Mnichovo Hradiště. Řadu dokumentů týkajících se stavby městského divadla obsahuje i fond Archiv města Mnichova Hradiště. Velké množství informací přináší také kronika ochotnického spolku Tyl. První zápis, který do ní byl učiněn v roce 1886, zachycoval retrospektivní formou dějiny od roku 1833. Druhý záznam popisující dějiny spolku od osmdesátých let byl přidán v roce 1913, později bylo též období zpracováno na základě pečlivé rešerše archivního materiálu ještě jednou, tentokrát formou tradičních kronikářských zápisů k jednotlivým divadelním sezónám. Při práci s touto knihou je z důvodu časového odstupu od popisovaných událostí nutno postupovat obezřetně, přestože se autoři záznamů velmi často opírali o archivní dokumenty.³

Prameny osobní povahy zastupují zejména obsáhlé paměti Františka Mendíka (1859–1947), uložené v Muzeu města Mnichovo Hradiště. Mendík byl městským úředníkem a později ředitelem Městské spořitelny v Mnichově Hradišti. Tento muž, který svým rozhledem a vzděláním převyšoval průměrné obyvatele města, sepsal na konci života osmnáctisvazkové *Vzpomínky*, v nichž se mj. věnoval také ochotnickému spolku, v němž po mnoho let působil. Časově je možné tyto paměti vymezit roky 1867 a 1926, kdy odešel na odpočinek do Prahy. Sám autor na několika místech upozorňuje, že od popisovaných událostí uplynulo mnoho let,⁴ což je třeba brát v potaz i při interpretaci tohoto pramene. Z dalších pramenů je třeba zmínit ještě dobová periodika *Boleslavan* (1860–1867),⁵ *Nový Boleslavan* (1882–1889),⁶ *Hlasy pojizerské* (1886–1948),⁷ *Jizeran* (1880–1935),⁸ *Mladoboleslavské listy. Orgán strany svobodomyšlné* (1890–1943),⁹ a *Mnichovhra-*

2 Divadelní život zpestřovala také pohostinská vystoupení profesionálních souborů a ochotnických spolků z okolí, jejich návštěvám však budu věnovat pozornost v samostatné studii.

3 *Kronika ochotnického spolku Tyl* (dále: *Kronika*), 1886–2013, rkp. Kroniku v současné době spravuje jeden ze členů ochotnického spolku pan Pavel Štěpán.

4 Muzeum města Mnichovo Hradiště (dále: MMMH), František MENDÍK, *Vzpomínky V*, s. 3 a *Vzpomínky VI*, s. 76.

5 *Boleslavan*, Mladá Boleslav 1860–1867.

6 *Nový Boleslavan*, Mladá Boleslav 1882–1889.

7 *Hlasy pojizerské*, Turnov 1886–1948.

8 *Jizeran*, Mladá Boleslav 1880–1935.

9 *Mladoboleslavské listy. Orgán strany svobodomyšlné*, Mladá Boleslav 1890–1943.

dištské listy. Týdeník nepolitický (1901),¹⁰ kde se čas od času objevovaly zprávy o divadelním životě v Mnichově Hradišti.

Cenným zdrojem informací je sborník *Od Ještěda k Troskám*,¹¹ ve kterém se v období první republiky nacházely zajímavé články z historie Mnichova Hradiště. Z pozdějších prací vyniká brožurka Pavla Štěpána *150 let trvání ochotnického divadla v Mnichově Hradišti*.¹² Vyšla v roce 1983, kdy spolek Tyl slavil stopadesátileté výročí svého trvání.

Počátky ochotnického divadla v Mnichově Hradišti

„... a divadlo toto má tedy nepopíratelných zásluh o probuzení lidu českého.“¹³

V období 18. století byla obliba sousedského lidového divadla v českých městech značná,¹⁴ proto je možné, a dokonce pravděpodobné, že se divadelní představení hrála také v třítisícovém městě Mnichově Hradišti, jehož počátky spadají do 13. století. Archivní prameny, které by nám naznačily víc, však neexistují. Zásahy osvícenských panovníků projevům, jež obsahovaly dramatické prvky, nepřály, a tak společně s reformami a postupující modernizací tento typ divadla pomalu mizel.¹⁵

Paralelně s divadlem sousedským se však vyvíjelo i divadlo šlechtické, a protože město bylo sídlem valdštejnské primogenitury, pěstovalo se také na zdejším barokním zámku. Roku 1755 se ujal panství Mnichovo Hradiště hrabě Johann Vincenc Ferrerius z Valdštejna (1731–1797), který si v tanečním sále nechal zbudovat malé zámecké divadlo. V rodinném archivu Valdštejnů byly nalezeny účty s výdaji za operu, komedie a orchestr.¹⁶ V tomto divadle se zřejmě nepravidelně hrálo až do Vincencovy smrti a možná i v době pozdější. Ze druhé poloviny 18. století se dodnes dochovaly některé divadelní dekorace, které jsou nyní vystaveny ve Státním zámku Mnichovo Hradiště.

Rok 1833 byl pro město velmi významný. V září tohoto roku došlo na zdejším zámku ke schůzce představitelů Svaté aliance, volného spolenectví konzervativních panovníků tří velkých evropských monarchií. Hosty byli rakouský císař František I., ruský car Mikuláš I., pruský korunní princ Fridrich Vilém, nasavský vévoda Vilém a sasko-výmarský velkovévoda Karel Bedřich. Kristián Vincenc Arnošt z Valdštejna (1794–1858), který v této době zámek vlastnil, se rozhodl pro zábavu korunovaných hlav, jež měly do města přijet, renovovat divadlo svého děda Vincence z Valdštejna.¹⁷ Celý prostor byl upraven v klasi-

10 *Mnichovohradištské listy. Týdeník nepolitický*, Mnichovo Hradiště 1901.

11 *Od Ještěda k Troskám*, Turnov 1922–1938. Sborník vychází znovu od roku 1994, v těchto číslech se však žádné informace o divadle a divadelnictví v Mnichově Hradišti neobjevily.

12 Pavel ŠTĚPÁN, *150 let trvání ochotnického divadla v Mnichově Hradišti*, Mnichovo Hradiště 1983.

13 *Kronika*, s. 10.

14 K tomu srov. F. ČERNÝ, *Místo divadla v životě českých měst v 19. století*, s. 54.

15 *Tamtéž*, s. 55.

16 Pavla PEŠKOVÁ – Frank MOHLER, *Zámecké divadlo v Mnichově Hradišti*, Praha 2004, s. 5.

17 *Tamtéž*, s. 6.

cistním duchu a pořízeny byly nové prospekty, kulisy a sufity.¹⁸ Po tři večery zde hráli herci z pražského Stavovského divadla pod vedením Jana Nepomuka Štěpánka. Jednalo se o německé veselohry *Einer hilft dem Andern* a *Der Diener zweier Herren* inscenované 13. září a o italskou operu *L'ingnanno felice* uvedenou o dva dny později. Na závěr se 17. září hrála česky Štěpánkova komedie *Čech a Němec aneb Mlejn na hranicích*.¹⁹

Je možné, že zámecké divadlo mělo vliv na dění ve městě. Počátky ochotnické činnosti jsou totiž kladeny právě do roku 1833, a to i přesto, že existuje svědectví dlouholeté divadelní ochotnice Františky Mrázové²⁰ o tom, že jako první české představení v Mnichově Hradišti byla v roce 1826 uvedena Klicperova veselohra *Lhář a jeho rod*.²¹ V tomtož dokumentu však Františka Mrázová uvedla, že jednateli spolku Tyl Josefu Strobachovi odevzdala „*tištěnou divadelní hru, kteráž v Mnichově Hradišti prvním českým byla představením*“, již minila drama *Loupežníci na Chlumu*. Ta byla inscenována, snad na počest příjezdu rakouského panovníka,²² 13. září v domě č. p. 93 u Rennerů. Jednalo se o českou adaptaci Cunovy rytířny, jejímž autorem byl Jan Nepomuk Štěpánek. Tuto hru si vybrala ve svých počátcích celá řada ochotnických spolků.²³ Již uvedená Františka Mrázová ztvárnila v tomto představení roli stateční dívky Bibiany. Představení bylo zajímavé také z toho důvodu, že mu prý byli přítomni „*někteří z komonstva císaře Františka, kterýž se sem ku sjezdu tří císařů očekával*“²⁴ a hra se jim údajně zalíbila natolik, že podnítli ochotníky k další hře, jíž měla být fraška *Kěž bych se byl neoženil*. Po ní následovala další, v pořadí již třetí hra, jež však byla z popudu správce panství Svobody rozehnána.²⁵

Podle svědectví Františky Mrázové, které ovšem sepsala až roku 1886, bylo ještě ve třicátých letech přesunuto do mnichovohradištské radnice divadlo z klášterského zámku, kde sídlila správa panství.²⁶ Podle stejného dokumentu byly potom ve městě inscenovány hry *Vyhrané panství*, *Čtyři stráže na jednom stanovišti*, *Loupežník Weis*, *Dobré jitro*, *Libušin soud*, *Berounské koláče*, *Kain a Abel*, *Klára z Horku*, zpěvohra *Alena* a divadelní hra *Tini*. Autory většiny her byli Jan Nepomuk Štěpánek či Václav Kliment Klicpera, z čehož je patrné, že ochotníci

18 *Tamtéž*.

19 Alois ŠIMON, *Sněmování mocnářů v Mnich. Hradišti v r. 1833*, OJKT 8, 1929, s. 60, 61 a 63.

20 V roce 1826 byla F. Mrázová, rozená Hirschová, dvanáctiletým děvčetem, proto je výpovědní hodnota pramene nižší.

21 MMMH, fond Spolek divadelních ochotníků Tyl (dále: SDOT), složka Spisy vybrané a sebrané, svědectví F. Mrázové o počátcích českého divadla ze dne 11. 5. 1886.

22 *Tamtéž*.

23 František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819–1918. Čtení o tom, co dávalo divadlo občanům středně velkých českých měst*, Praha 2003, s. 15.

24 *Kronika*, s. 2.

25 Tuto epizodu literárně zpracoval spisovatel Karel Horký, který byl zetěm říšského poslance Josefa Düricha, aktivně podporujícího ochotníky z Mnichova Hradiště. Karel HORKÝ, *Bejvávalo aneb Loupežníci na Chlumu*, Praha 1925.

26 MMMH, f. SDOT, sl. Spisy vybrané a sebrané, nedatované svědectví F. Mrázové.

herci v Mnichově Hradišti inscenovali raději než překlady autory české. Je ovšem otázkou, nakolik lze svědectví Mrázové pokládat za věrohodné.

Úloha ochotnického divadla ve třicátých a čtyřicátých letech je nesporná. V této době bylo nejdůležitější, aby lidé slyšeli kultivovanou, pokud možno němčinou a germanismy nepoznamenanou češtinu. Divadelní prvky se ve čtyřicátých letech objevovaly také ve vlasteneckých besedách, které se v Mnichově Hradišti konaly od roku 1841. Na třetí z nich, konané 24. září 1843 při příležitosti jmenování nového děkana Ignáce Fraňka, byli přítomni také hrabě Kristián z Valdštejna a duchovní z okolních obcí. Mimo jiné se zde zpívaly české písně a deklamovaly vlastenecké verše.²⁷

V průběhu čtyřicátých let se mnichovohradištská společnost aktivizovala natolik, že na konci čtyřicátých let byla z podnětu malíře Václava Ningra a učitele Josefa Tondra založena Měšťanská beseda.²⁸ Protože člen jejího výboru Karel Špangl údajně naléhal na zřízení divadla, byla iniciována sbírka, která vynesla přes 100 zlatých a také dary materiální. Obnosem 20 zl. údajně přispěl také hrabě Kristián z Valdštejna.

Události jara roku 1848 vzbuzovaly v lidech naději, což se projevilo i jejich společenskou angažovaností. Entusiasmus byl jistě veliký, těžko však lze uvěřit tvrzení, že během dubna roku 1848 bylo odehráno 15 (!) představení, jak uvádí Camil Mráček, který pravděpodobně čerpal z ústního podání.²⁹ Jména dramati ani rozsah dalších aktivit spojených s divadlem nejsou – s výjimkou jediné hry – známy; po porážce povstání v Uhrách byla na počátku divadelní sezóny 1849/1850, která začínala na podzim, uvedena a hojně navštívena hra *Vítězství v Uhrách aneb Slovanská udatnost a věrnost*.³⁰

Ze čtyřicátých let jsou dochovány také některé zprávy o činnosti zámeckého divadla. Přestože tato představení byla určena pro uzavřenou společnost, nebyla omezena pouze na hraběcí rodinu. Přítomni byli také někteří valdštejnští úředníci s rodinami. Hrál se zde třeba při příležitosti narozenin hraběte Kristiána z Valdštejna 2. ledna 1842, kdy vypukl požár cukrovaru v Zájezdech.³¹ V červenci 1848 se po „*hlučné hostině*“ konalo představení *Obležení Prahy od Švédů* Jana Nepomuka Štěpánka³² a dne 15. srpna 1849 zde hráli ve prospěch vojáků zraněných v Uhrách při potlačování tamější revoluce valdštejnští úředníci Blumovu veselohru *Die Kunst zu gefallen*.³³ O tom, že v některých hrách vystupovaly

27 František ZUMAN, *Třetí česká beseda v Mn. Hradišti r. 1843*, OJKT 7, 1929, s. 128.

28 Camil MRÁČEK, *Besední paměti od roku 1848*, Mnichovo Hradiště 1898, s. 3. Alois Šimon mylně uvádí, že se jednalo o Čtenářskou besedu, ta však byla založena až roku 1880, srov. Alois ŠIMON, *Národní obrození Hradištska. Hrst dokladů*, OJKT 9, 1931, s. 170. Při zakládání zde mohla hrát roli i skutečnost, že na založení pražské Měšťanské besedy se podílel mnichovohradištský rodák Jan Arnold.

29 C. MRÁČEK, *Besední paměti...*, s. 4.

30 Aleš ŠIMON, *Národní obrození Hradištska*, s. 175.

31 Alois ŠIMON, *Příspěvek k historii cukrovarnictví na Hradištsku*, OJKT 6, 1928, s. 81.

32 Alois ŠIMON, *Na Hradištsku za revolučních let 1848 a 1849*, OJKT 10, 1932, s. 71

33 Alois ŠIMON, *Klásterské divadelní paměti*, OJKT 13, 1935, s. 152.

i děti, nepřímo svědčí dochované divadelní kostýmy.³⁴ Zámecké divadlo ovšem nefungovalo dlouho. Po smrti Kristiána z Valdštejna roku 1858 přestalo být využíváno a prostor se stal ve druhé polovině 19. století skladištěm nábytku.³⁵

Období Bachova absolutismu a šedesátá léta

„Hrálo a zpívalo se dále, vzdor tomu, že následující léta (...) přísná censura a přísnost ze strany úřadů spolkovou činnost velmi ztěžovaly.“³⁶

Na konci čtyřicátých let se Mnichovo Hradiště stalo sídlem soudního a politického okresu a okresního hejtmánství. Doba bachovského absolutismu bývá v literatuře obvykle spojena s útlumem českých národních snah. Navzdory cenzuře a dalším krokům ze strany úřednického aparátu však činnost ochotníků na počátku padesátých let pokračovala, přestože byla nejrůznějšími způsoby znepříjemňována: nejen, že všechny hry musely být oficiálně povoleny okresním hejtmánem, což přetrvalo až do konce éry Rakouska-Uherska, ale každý z herců musel také například podepsat prohlášení, že divadelní činnost neomezuje výkon jeho povolání.³⁷ V této době se národnostní aspekt začal pomalu vytrácet, český jazyk již nebyl existenčně ohrožen, alespoň v oblastech s převažujícím obyvatelstvem, jehož obcovací řečí byla čeština, a tak ochotnická činnost během tohoto období v některých místech upadala. Tak tomu bylo patrně i v Mnichově Hradišti, neboť zprávy o činnosti ochotnických herců z druhé poloviny padesátých let nemáme.³⁸

Po obnovení ústavnosti a vydání spolkového zákona v roce 1862 se začali obyvatelé Mnichova Hradiště společensky znovu angažovat. Došlo k založení řady spolků, z nichž vynikly zejména Sokol a zpěvácký spolek Lubor. Na počátku šedesátých let se také začala znovu pořádat představení ve zdejší radnici, jak dosvědčuje sbírka dochovaných plakátů.³⁹ Roku 1861 si však neznámý dopisovatel časopisu Boleslavan stěžoval na úpadek ochotnického divadla a na nedostatek ušlechtlejší zábavy.⁴⁰ V té době již ochotníci připravovali Benedixovo *Vězení*, avšak představení, které se mělo 17. srpna odbývat pod širým nebem, překazilo počasí a se „*skvělým úspěchem*“ se nakonec inscenovalo v divadle.⁴¹ V krátkém sledu pak bylo uvedeno hned několik veseloher, vesměs ze současnosti. Mezi nimi vynikly Nerudovy komedie *Ženich z hladu* a *Prodaná láska*. Vzápětí se také objevily první odezvy. Neznámý kritik pokládal díla za zdařilá, připomněl, že téměř všichni účinkující byli začátečníky, kteří činí pokroky, příznivá slova ale

34 P. PEŠKOVÁ, *Zámecké divadlo v Mnichově Hradišti*, s. 18.

35 *Tamtéž*, s. 6.

36 C. MRÁČEK, *Besední paměti*, s. 4–5.

37 *Tamtéž*.

38 Ve fondu SDOT je uložen plakát ke hře *Bezúmyslný lékař* z roku 1856, s určitostí však nelze říci, zda bylo drama inscenováno v Mnichově Hradišti.

39 MMMH, f. SDOT, sl. Plakáty.

40 *Z Mnichova Hradiště*, Boleslavan 1/11, 15. 1. 1861, s. 97.

41 *Z Mnichova Hradiště*, Boleslavan 1/33, 25. 8. 1861, s. 277.

venašel pro režii, a proto se k ní odmítl vyjádřit.⁴² Počátek šedesátých let je také spojen s obnovením vlasteneckých besed, které byly velmi populární v letech čtyřicátých. Součástí byly proslovy, zpěvy a deklamovánky.⁴³

V době prusko-rakouské války roku 1866 město okupovali prušští vojáci. V místním zámku byl zřízen lazaret a v září a říjnu ve městě a okolí vypukla epidemie cholery. V době okupace došlo také k požáru radnice, při němž shořely spisy městského úřadu. Utrpělo také divadlo: „*V domě radním, a sice v (...) divadelních místnostech (...) bylo od pruského vojska (...) ovrhováni dílem otlučeno, dílem ale pokáleno, takže pak otlučeno býti muselo*“.⁴⁴ Při té příležitosti se zřejmě ztratily i dokumenty, které dosvědčovaly divadelní aktivitu v letech třicátých.⁴⁵ Přímé zprávy o pozastavení činnosti spolku v této době neexistují, z plakátů (které ovšem mohou být nekompletní) vyplývá, že ve druhé polovině roku 1866 patrně žádné představení inscenováno nebylo. Až 26. prosince se hrálo drama *Ďáblova bařina*.⁴⁶ Další omezení údajně postihlo ochotníky o dva roky později. Po rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 byly jednou z forem protestu proti stávajícímu státoprávnímu uspořádání tábory lidu. Historik Vladimír Budil uvádí, že právě kvůli pozdravnému telegramu účastníkům tábora lidu na nedalekém Mužském byla souboru pozastavena činnost.⁴⁷ Tuto informaci se však nepodařilo ověřit.

O repertoáru ochotníků v šedesátých letech máme neucelené zprávy. Z dochovaných účtů vyplývá, že sbírka plakátů z tohoto období je nekompletní. I přesto lze prohlásit, že z hlediska žánru převažovaly frašky a veselohry, ojediněle se objevovaly hry rytířské. Z autorů, jejichž dramata byla v Mnichově Hradišti uvedena, vyniká jméno Josefa Kajetána Tyla, který město navštívil roku 1854 a jehož návštěva v obyvatelích stále ještě rezonovala.⁴⁸ Je možné, že v šedesátých letech se ochotníci také potýkali s nedostatkem hereckých sil. Naznačovala by to nepřímá spolupráce s místními studujícími, k níž došlo na počátku září roku 1867 ve fraškách *Dva přátelé a jediný kabát, Je hluchý! a Roztržití*.⁴⁹ Na konci března 1869 se občané Mnichova Hradiště mohli na vyvěšených plakátech dočíst, že na prknech místního divadla bude uvedeno drama Jakobuse Reimera *Hrdinná dívka aneb Hradiště roku 1654*. Podle programu se měl příběh odehrávat v samot-

42 Z *Mnichova Hradiště*, Boleslavan 2/1, 5. 10. 1861, s. 7.

43 Např. Z *Mnichova Hradiště*, Boleslavan 2/10, 5. 1. 1862, s. 78, či V *Mnichově Hradišti*, Boleslavan 3/13, 5. 2. 1863, s. 103.

44 Státní okresní archiv Mladá Boleslav (dále: SOKA MB), f. Archiv města Mnichovo Hradiště (dále: AMMH), *Výkaz škod příhodami minulé války jinak způsobených, jako: průchodem, obsazením aneb pleněním*, 1866, rkp., i. č. 335.

45 *Kronika*, s. 15.

46 Z *Mnichova Hradiště*, Boleslavan 6/1, 4. 1. 1867, s. 4.

47 Vladimír BUDIL – Jozef ČERVINKA – Stanislav HNÍZDIL, *700 let města Mnichova Hradiště*, Mnichovo Hradiště 1979, s. 31. Budil chybně uvádí, že tábor lidu na Mužském se konal roku 1868. Tehdy měl proběhnout tábor lidu na Valečově, který byl ovšem zakázán. K shromáždění na Mužském došlo až roku 1869. Totéž P. ŠTĚPÁN, *150 let trvání...*, s. 15.

48 A. Z., Z *Mnichova Hradiště nad Jizerou*, Lumír 10/22, 31. 5. 1860, s. 524.

49 *Ochotníci v Mnichově Hradišti a Bezně*, Boleslavan 7/4, 1. 9. 1867, s. 16.

ném Mnichově Hradišti a jeho nedalekém okolí – v oboře Klokočka. Bohužel se nepodařilo zjistit, zda byl původní děj hry opravdu situován do okolí města či se jednalo o účelovou adaptaci či o adaptaci některého z místních ochotníků.

V šedesátých letech byly hry inscenovány v místních hostincích, v budově staré barokní radnice⁵⁰ a letní aréně hostince u Novotných, kde na prostorné zahradě stávala dřevěná bouda, která fungovala jako jeviště. Jak vypadal divadelní sál v prvním patře radnice, popsal ve svých vzpomínkách František Mendík: „*Byl to menší sál, v průčelí bylo jeviště s pěkným portálem a oponou malovanou malíři a divadel[ními] ochotníky bratřimi Eduardem a Václavem Ningrem. Pod zvýšeným jevištěm, které mělo pěkné kulisy i sufity, uprostřed pak budku pro nápovědu, byla v přízemí umístěna hudba. Hned za hudbou byly postaveny židle v řadách jako místa první, za těmito asi po třech řadách následovala místa druhá a na lavicích místa třetí. Sedadla sahala až ke galerii, která byla vzadu sálu postavená, a pod galerii byla místa k stání (...)*“.⁵¹ Jaká byla kapacita divadla, není známo, v této době si však ochotníci nechávali pravidelně tisknout 300 divadelních programů.⁵² V novinách se také objevily stížnosti na liknavost obecnstva, která údajně demotivovala spolky od další činnosti.⁵³

Výtěžek z představení byl věnován na nejrůznější dobročinné účely, o čemž nás zpravují dochované plakáty nebo účty. Jednalo se například o příspěvek na místní chudé, roku 1869 byl obnos věnován bakovským pohořelým či na košile pro 22 chudých školních dětí.⁵⁴ Část peněz však musela být obětována výpravě a organizaci. Právě z důvodu hospodaření s vybranými penězi si ochotnická činnost již v této době vyžádala určitou organizační strukturu: finance měli na starosti hospodář Josef Hirsche a pokladník Eduard Ninger, místo jednatele zastával Jan Karel Lescher a předsedou byl nejpozději od roku 1868 řezník Karel Dlouhý.⁵⁵ Z časopisu Boleslavan také víme, že divadelní hru *Ďáblova bařina* režíroval hrnčír (? Antonín Čech).⁵⁶

Ochotníci pravidelně odebírali spisy pražského nakladatele Jaroslava Pospíšila, v jehož podniku vycházely edice *Divadelní biblioteka* a *Divadelní ochotník*. Svou knihovnu rozšiřovali také časopisem *Česká Thalia*. Další výdaje zahrnovaly práce místních řemeslníků, kteří pro divadlo vykonávali činnosti malířské, klempířské nebo krejčovské. Již v této době bylo také běžné využívání paruk, vousů a vlásenek.⁵⁷ Protože náklady musely být co nejmenší, kostýmy se přešívaly a kulisy recyklovaly.⁵⁸

50 SOKA MB, f. AMMH, sl. Záležitosti divadla 1870–1920, dopis ochotníků městské radě ze dne 7. 11. 1870.

51 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky I*, s. 38–39.

52 MMMH, f. SDOT, sl. 1869, účet ze dne 4. 3. 1869.

53 *Z Mnichova Hradiště*, Boleslavan, 7/50, 12. 12. 1867, s. 215.

54 MMMH, f. SDOT, sl. 1869, účty.

55 *Tamtéž*, sl. 1865–1868, účty.

56 *Z Mnichova Hradiště*, Boleslavan 7/1, 4. 1. 1867, s. 4.

57 MMMH, f. SDOT, sl. 1865–1869, účty.

58 *Tamtéž*, sl. 1868, účet ze dne 27. 12. 1868.

Snahy o vlastní divadlo. Léta sedmdesátá a osmdesátá

„... a kde se duše mile pokochala, tam spějí myšlenky naše vždy a neunavně.“⁵⁹

V letech sedmdesátých naplno propukl spolkový život, byť některé spolky svou činnost v důsledku hospodářské krize roku 1873 dočasně zastavily. Město se pomalu vzpamatovalo z následků prusko-rakouské války a navzdory tomu, že mělo převážně ještě zemědělský ráz, začaly vznikat první průmyslové podniky, díky nimž se ve městě vytvořila dělnická vrstva. Ačkoli divadlo v této době pozbylo svou funkci obrodnou, neboť český jazyk byl již plně etablován, neustále mohlo kultivovat diváky a vzhledem k rozšiřování fenoménu volného času u městského obyvatelstva bylo způsobem jeho trávení.⁶⁰ Pro samotné amatérské herce znamenalo společenskou angažovanost, dodávalo jim určitý status ve společnosti a v neposlední řadě mohlo pomoci při rozvoji jejich schopností rétorických.

Repertoár mnichovohradištských ochotníků tvořily v této době zejména veselohry, obrazy ze života, případně tragédie. Ačkoli v celozemském měřítku byly populární také operety,⁶¹ o jejich inscenování v městě nad Jizerou žádné zprávy neexistují. Dne 3. srpna 1873 se ve městě konala slavnost k stoletému výročí narození Josefa Jungmanna. Součástí oslav byla rovněž divadelní hra *Monika* od Josefa Jiřího Kolára, kterou sehráli místní ochotníci. Slavnosti i divadelního představení se zúčastnil libušský děkan Antonín Marek, kterého svým uměním okouzila představitelka hlavní role Františka Ptáčnicková. Posléze jí adresoval dopis tohoto znění: „*Spanilá děvo! Viděl jsem Tebe. Viděl jsem Tě v mistrném vykonání Tvé důležité úlohy. Slyšel jsem Tvůj zvonkový, srdce jímající hlásek. Přijal jsem přísné Tvého oka rozkazy. Pak i líbezný úsměv Tvých úst a zkormoutil se konečným Tvým zkormoucením. Posvátný dějepis vypravuje nám, že se v lidské podobě zjevovali andělé. Tvůj zjev se zdál toho obnovou býti. Národ, který takové drahokamy plodí, roste ve své ceně a jest milování hoden. Kdož by ho nemiloval? Ptá se těchto řádků pisatel*“.⁶² Za zmínku stojí také skutečnost, že peníze, které se na slavnosti vybraly, byly věnovány ve prospěch stavby Národního divadla.⁶³

Podle kronikáře Bohumíra Königa začal divadelní život na konci sedmdesátých let upadat.⁶⁴ Ochotníci se rozdělili na dva tábory a odmítali podílet se na hrách navržených druhou stranou.⁶⁵ Když se ovšem ke starším zasloužilým ochotníkům přidala mladá generace, poměry se zlepšily. Jednalo se o velmi mladé nadšence, z nichž někteří zůstali divadlu věrni po celý život. Například

59 MMMH, f. SDOT, sl. 1892, dopis Jana Lošťáka ze dne 15. 10. 1892.

60 Milena LENDEKOVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009, s. 272–274.

61 F. ČERNÝ, *Místo divadla v životě českých měst v 19. století*, s. 63.

62 MMMH, f. SDOT, sl. Spisy vybrané a sebrané, dopis Antonína Marka z dne 6. 8. 1873.

63 *Tamtéž*, sl. Plakáty, *Program slavnosti Jungmannovy*.

64 *Kronika*, s. 13.

65 *Tamtéž*, s. 25.

úředníku Josefu Strobachovi, který si vzal na starosti organizování všech kulturních počínů a na dlouhou dobu se stal jedním z nejdůležitějších členů souboru (zastával funkci jednatele, dramaturga a správce inventáře), bylo v době, kdy se začal ochotnických aktivit účastnit, patnáct let.⁶⁶

Výše uvedená krize byla zřejmě překonána také díky tomu, že ochotníci přestali být součástí Měšťanské besedy, která během sedmdesátých let zanikla. Ačkoli od konce šedesátých let, kdy vstoupil v platnost spolkový zákon, mohli být samostatným, právně uznaným spolkem,⁶⁷ působili stále jako divadelní odbor tohoto společenství. Až dne 29. ledna 1880, kdy byly místodržitelstvím schváleny stanovy, se ochotníci konečně osamostatnili a začali užívat název Spolek divadelních ochotníků Tyl. Jak uvádí ve spolkové kronice Jan Valenta, začala se tímto okamžikem psát moderní historie mnichovohradištských ochotníků, kteří začali klást důraz na uměleckou úroveň a na samotné herecké výkony.⁶⁸ Nešlo již jen o to, aby diváci slyšeli kultivovanou češtinu, ale výběrem her a úrovní nastudování své publikum umělecky vychovávali. Funkce ve spolku byly jasně rozděleny: nejdůležitějšími osobami byli ředitel a jednatel, zvláštní postavení měli také režiséři, dozorce garderoby, pokladník a ředitel komparzie.⁶⁹ V kompetenci režisérů byl výběr divadelních představení na celou sezónu. Tak jako u všech jiných spolků se členové dělili na aktivní (vystupující na divadelních prknech), přispívající a zakládající. Jak opakovaně upozorňovali přispěvatelé regionálního tisku, většina přispívajících členů však figurovala pouze na papíře.⁷⁰

O jisté tradici divadelní kultury svědčí v tomto období také skutečnost, že dopisovatelé regionálních periodik už ochotníky pouze nechválili za jejich vlastenecké snahy, ale dokázali být také kritičtí.⁷¹ Nevalné herecké výkony mohly negativně ovlivnit také zájem diváků. Dopisovatel Nového Boleslavu si 28. března 1883 postěžoval na malou návštěvnost divadla, a protože uvedl, že v obecnstvu převažují „obyčejní řemeslníci“,⁷² narážel zřejmě na skutečnost, že divadlo nenavštěvuje mnichovohradištská honorace.

Přestože některé ochotnické spolky v Čechách si na operní představení troufaly již ve čtyřicátých letech či na počátku let padesátých,⁷³ v Mnichově Hradišti se místní herci k náročnějšímu repertoáru uchýlili až v letech osmdesátých. Dílo Viléma Blodka *V studni* bylo prvně uvedeno 26. prosince 1883, repríza se konala o Třech králech nového roku. Ačkoli se referáty o divadelních inscenacích v Mnichově Hradišti v této době nevyskytovaly často, tentokrát se

66 *Úmrtí*, Mladoboleslavské listy, 21/100, 23. 12. 1908, II. příloha.

67 K tomu F. ČERNÝ, *Místo divadla v životě českých měst v 19. století*, s. 60, či Eva DRAŠAROVÁ, *Stát, spolek a spolčování*, in: *Paginae historiae I.*, Praha 1993, s. 152–177.

68 *Kronika*, s. 26.

69 MMMH, f. SDOT, sl. Spisy vybrané a sebrané, stanovy spolku z 24. 8. 1889.

70 *Spolek div. ochotníků Tyl*, Mnichovohradištské listy 1/25, 28. 9. 1901, s. 3.

71 *Z Mnichova Hradiště*, Jizeran 2/1, 1. 1. 1881, s. 2.

72 *Z Mnichova Hradiště*, Nový Boleslavan 2/28, 28. 3. 1883, s. 3.

73 Jan VONDRÁČEK, *Přehledné dějiny českého divadla III. Doba konstituční*, Praha 1930, s. 146.

v Novém Boleslavu objevil článek, který všechny účinkující za odvedené výkony chválil: „Z dlouhodobých příprav, spojených s vytrvalostí a láskou ku věci samé, jakož i z vzorné péče a trpělivosti dirigenta pana Jana Klímy a všech účinkujících dalo se předvídati o výsledku dobrém. Nicméně přesto překvapilo nás nemálo skvělé provedení opery, ovšem až na nepatrné výjimky, jež maloměstskému jevišti rádo se odpustí. (...) Výborně pochopila úlohu Veruny sl. [Filomena] Kubínova, která vloživše v úlohu tu pravý charakter čarodějky, zpívala hlasem lahodným (...)“.⁷⁴ Neobvyklá je nejen délka referátu, ale také snaha o objektivitu; i přes sympatie, které pisatel k ochotníkům choval, postřehl chyby a upozornil na ně, byť velmi taktně.

Autor rozsáhlých vzpomínek, výše jmenovaný František Mendík, který ve spolku Tyl mnoho let působil, popsal, jakým způsobem byly jednotlivé divadelní hry v této době, když již nebyl nedostatek původních česky psaných dramát, ale ani překladů, vybírány: „Výběr hodicích se divadelních kusů děje se pročitáním divadelní literatury, doporučením jiných divadel, jednotlivců a nejlépe – jestli je to možné – návštěvou divadla jiného, ve kterém se právě kus ten provozuje“.⁷⁵ Medník také naznačil, že během přidělování hereckých rolí se čas od času objevila mezi místními herečkami řevnivost. Počet zkoušek byl různý a odvíjel se podle potřeb souboru. Po první čtené zkoušce dostali herci za úkol se svoje úlohy naučit. Oporou jim mohli být starší a zkušenější kolegové, kteří někdy seděli v hledišti. Při samotných vystoupeních byla k dispozici také nápověda. Rekvizity i součásti garderoby si museli herci nachystat sami, přestože některé specifické zakázky zajišťoval místní krejčí.

Protože účty v této době jsou již podrobnější než v letech šedesátých, dozvídáme se například, jakou zakázku dostal místní krejčí Rokos a jak tedy mohly na počátku sedmdesátých let vypadat kostýmy zdejších ochotníků. Jednalo se o „černé rytířské kalhoty, braunové rytířské šaty, perle, šaty pro dámu, krognik [?], královské šaty, 2 pláště s hermelínem, černé sprosté šaty ritířské [!], čepice pro krále, 3 páry kalhot k trikám (s vypráním trik)“.⁷⁶ Bohužel není zřejmé, pro kterou hru byl tento kostýmní fundus vyroben. Na některých kostýmech se opravdu nešetřilo, neboť na královský plášť bylo v únoru 1870 spotřebováno 12 králíčích kůží.⁷⁷ Protože iluze pro diváky měla být co nejlepší, musely kulisy zobrazovat nejrůznější detaily. Jedna scéna například zahrnovala „4 kusy skal, dvě docela nové a dvě přemalované, 1 kus skaly ještě malé, a dozadu na papíře malovaná dekorace představující teč vnitřek skaly, na potom kus skaly ještě na horu k nebesům“,⁷⁸ na další se zase nacházel „malovaný potok s rákosem“.⁷⁹

Podle vzpomínek Františka Mendíka byla vůbec nejlepší herečkou své doby výše zmíněná Františka Ptáčnicková. Mendík uvádí, že při své návštěvě v Mnichově Hradišti viděla přestavení místních ochotníků také herečka Národního

74 Z Mnichova Hradiště, Nový Boleslavan, 1/2, 1. 1. 1884, s. 4–5.

75 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky XIV*, s. 24.

76 MMMH, f. SDOT, sl. 1870, účet ze dne 21. 3. 1870.

77 *Tamtéž*, účet ze dne 28. 2. 1870.

78 *Tamtéž*, účet ze dne 9. 10. 1870.

79 *Tamtéž*, sl. 1871, účet ze dne 17. 12. 1871.

divadla Otýlie Sklenářová-Malá, které se výkon mladé divadelnice natolik zalíbil, že jí udělila několik soukromých hereckých lekcí.⁸⁰ Ptáčnicková údajně poté několikrát vystoupila v menší roli na prknech Prozatímního divadla.⁸¹ Na počátku devadesátých let se soubor zřejmě skládal z menšího počtu dobrých herců. Vedení spolku totiž obeslalo své členy s informací, že pokud „záleží Vám na dalším trvání po 56 let již v městě našem stávající instituce, jakouž jest divadlo ochotnické“, bude třeba založit dramatickou školu.⁸²

O obětavosti některých herců svědčí historika, kterou zaznamenal opět František Mendík: přestože se manželce ochotníka Františka Šurovského narodil krátce před začátkem představení potomek, nepřerušil tento ochotník svůj výstup a přes opakované žádosti porodní báby a manželky, jež zprostředkoval posel, se na syna šel podívat až poté, co hra skončila. Na jevišti navíc nedal ani v nejmenším znát případnou nervozitu.⁸³

Spolek Tyl se neomezoval pouze na realizaci divadelních představení, případně na aktivity spojené se stavbou nového divadla, o nichž bude pojednáno vzápětí. Pro své členy a jejich přátele pořádali ochotníci spolkové plesy, věnečky, výlety a další slavnosti. Festivitou divadelního charakteru byly také maškarní průvody, které však spolek nepořádal pravidelně, ať již z důvodů organizačních či kvůli nesouhlasu státních úřadů.⁸⁴ V roce 1886 se však slavnostní průvod maškar uspořádat podařilo. Jednalo se o *Vjezd krále Gambrina do Mnichova Hradiště před 500 lety*, který se skládal ze čtyřiceti osob, třinácti koní, šesti „rohatých slonů“ a jiných přežvýkavců. Výtěžek ze slavnosti byl věnován stavebnímu fondu.⁸⁵

V roce 1879, kdy spolek slavil 45. výročí svého vzniku, nastudoval alegorickou báseň Josefa Düricha, okresního starosty a budoucího říšského poslance, který během 1. světové války aktivně působil v zahraničním odboji. Dürich nebyl na poli literárním žádným nováčkem. Do literatury vstoupil tento syn borovického mlynáře na počátku sedmdesátých let, kdy se snažil o tvorbu básnickou. Publikoval v časopisech Světozor a Květy. V této době také redigoval almanach Ruch a Slovanské listy. Po smrti svého přítele básníka Václava Šolce z nedaleké Sobotky připravil k novému vydání jeho básnickou sbírku Prvosenky.⁸⁶ Jeho dílo dramatické čítá tři jednoaktové hry: *Na čekání*, *Komedie na dostavníku* a *Proč ty ne, Augustine?*⁸⁷ Dürich sám byl aktivním ochotníkem v Klášteře Hradišti nad Jizerou, kde trvale žil, a podporu projevoval také mnichovohradištskému Tylu, jemuž sepsal některé slavnostní projevy. Jeho spolupráce s Mnichovým

80 MMMM, F. MENDÍK, *Vzpomínky VII*, s. 8–9.

81 Mendík uvádí, že Ptáčnicková vystoupila na prknech divadla Národního, to však v době, kdy se herečka měla u Sklenářové-Malé vzdělávat, neexistovalo. Významná česká umělkyně však tehdy účinkovala v Prozatímním divadle, které bylo přímým předchůdcem Národního.

82 MMMH, f. SDOT, sl. 1891, dopis ze dne 13. 4. 1891.

83 MMMM, F. MEDNÍK, *Vzpomínky XIV*, s. 33–35.

84 Např. MMMH, f. SDOT, sl. 1886.

85 *Z Mnichova Hradiště*, Hlasy pojizerské 1/1, 25. 3. 1886, s. 3. Srov. také *Maškarní průvod*, Nový Boleslavan 5/10, 7. 3. 1886, s. 3.

86 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 1, A–G*, Praha 1985, s. 620–621.

87 A. ŠIMON, *Klásterské divadelní paměti*, OJKT 13, s. 153.

Hradištěm byla zřejmě největší v roce 1879, kdy účinkoval v divadelním představení *Ona mne miluje*⁸⁸ a se spolkem nazkoušel *alegorickou báseň se zpěvy V nitru Blaníka*, jejímž byl autorem.

Dramatická báseň *V nitru Blaníka*⁸⁹ je stejně jako řada uměleckých děl v této době inspirována rukopisy Královédvorským a Zelenohorským. Objevují se v ní postavy z pohanského dávnověku, jako praotec Čech, kněžna Libuše, Strojmir a Všestar, ale také antické múzy, které Čechům žehnají a přejí jim svaté nadšení, vytrvalost a svornost. Ačkoli blanické rytíře dnes máme spojeny zejména se sv. Václavem, jeho postava chybí. Lyrická báseň obsahuje řadu narážek na dobu národního útlaku. Celé dílo vyznívá jako oslava uvědomělého češství, které spasila láska k jazyku a umění. Báseň byla určena k patetickému deklamování, což podtrhovaly dlouhé monology a poetismy. Atmosféru jistě dokreslovala hudba, jejímž autorem byl dr. Ferdinand Tondr.

V roce 1886 se spolek rozhodl oslavit padesáté výročí své existence.⁹⁰ Od tohoto roku měla být vedena spolková kronika a plánované oslavy měly být opravdu velkolepé. Tato národní slavnost byla připravována několik měsíců a ve slavnostním výboru, který měl na starost organizaci slavnosti, zasedli například okresní hejtman, řídicí učitel Jan Klíma nebo již zmiňovaný klášterský mlynář Josef Dürich, který se funkce ujal navzdory svému časovému vytížení (kromě úřadu okresního starosty zastával mandát říšského poslance).⁹¹ Při příležitosti výročí byl vydán i zvláštní pamětní list. V něm byl otištěn nejen text Dürichovy alegorické básně se zpěvy *V nitru Blaníka*, ale také aforismy s divadelní tematikou Jaroslava Vrchlického či obsáhlý dopis Josefa Ladislava Turnovského, který v něm vylíčil počátky své herecké dráhy, které byly do jisté míry spojeny právě s Mnichovým Hradištěm.⁹² Ve městě byla zřízena také kavárna a klášterský a podkovářský pivovar dodaly celkem 700 litrů piva. Počítalo se i s návštěvníky z okolí, neboť byla snížena cena jízdného na Turnovsko-kralupsko-pražské dráze.⁹³

Program samotné slavnosti čítal bezmála tři desítky bodů. Byly zachovány některé charakteristické rysy městských slavností, jako dopolední bohoslužba v děkanském kostele sv. Jakuba či večerní věneček v hostinci U Černého orla, netradiční byl ovšem kostýmovaný průvod s koňmi, který procházel celým městem, přičemž ochotníci měli představovat husity. Náklady musely být veliké a výsledek určitě působil velkolepě, neboť „*obleky vypůjčeny z Prahy a vypraveny vozy dle vzorů vozů husitských, které byly osazeny bojovníky, práčaty a různým válečným nářadím. Před vozem šli bojovníci husitští v čele s Janem Žižkou z Trocnova a ještě několika vůdci a kněžími, následovaly vozy a za nimi opět uzavírali průvod*

88 *Kronika*, s. 24.

89 Její text se objevuje v pamětním listu spolku Tyl vydaném 20. 6. 1886. MMMH, f. SDOT, sl. 1886.

90 Důvod, proč slavili ochotníci výročí roku 1886, a ne 1883, není znám.

91 *Z Mnichova Hradiště*, Hlasy pojizerské 1/3, 15. 4. 1886, s. 3.

92 MMMH, f. SDOT, sl. 1886, Pamětní list vydaný dne 20. 6. 1886.

93 *Z Mnichova Hradiště*, Hlasy pojizerské 1/7, 15. 6. 1886, s. 5.

bojovníci“.⁹⁴ Průvod prošel celým městem až před kostel svaté Anny, kde se měly odbývat další body slavnosti. K nim patřily zejména hudební výstupy, nizozemský cirkus „čítající 22 koní, 44 lidí, 11 opic a slonův“ a vystoupení baletek a tanečníků z Prahy. Pozornost mohly přilákat také slavná hudba Sokola kolínského nebo kabinet s voskovými figurínami. Vrcholem celé slavnosti se měl stát živý obraz z Kolárovy *Žižkovy smrti*⁹⁵ inscenovaný dle návrhu Františka Kolára, tehdejšího režiséra Národního divadla. Hra Jana Jiřího Kolára *Žižkova smrt* měla v dějinách českého divadla specifické postavení. Již při své pražské premiéře na počátku bachovské éry v roce 1850 byla velmi ostře sledována a i její další uvedení po pádu absolutismu vzbuzovala velký ohlas publika.⁹⁶ Přes veškerou snahu nebylo bohužel možné zjistit, zda si živý obraz z této hry vybrali mnichovohradišští ochotníci kvůli jejímu politickému kontextu či zda se jednalo o náhodu. Přestože slavnost byla narušena deštěm, vybralo se ve prospěch stavebního fondu 400 zlatých.⁹⁷ O tom, že občané města pokládali tento výsledek za neúspěch, svědčí chování dopisovatele Hlasů pojizerských. Ačkoli již od března se v novinách se železnou pravidelností objevovaly zprávy o připravovaných oslavách, chybí v periodiku jakékoli ohlédnutí za dlouho plánovanou a připravovanou událostí.⁹⁸

Druhou velkou slavností byla v této době staročeská svatba, kterou mnichovohradišští ochotníci pořádali společně s amatérskými divadelníky z Turnova. Za místo konání národní slavnosti, jejíž výtěžek měl být věnován Ústřední matici školské, byl vybrán Loukov ležící mezi oběma městy. Na prostranství u řeky Jizery byly postaveny „stánky s potravinami a nápoji, potom prostranné jeviště, vše v rozměrech na tu dobu velikých“.⁹⁹ Účast obecnstva se očekávala značná. Před odjezdem vozů vyhrávala ve městě kapela, „v čele průvodu jel povoz se ženichem, družbou a svatebčany“, následovala hudba a řada diváků. Velkolepě koncipovanou národní slavnost ovšem opět zhatilo počasí, a celá akce tak skončila neúspěchem.

Živé obrazy, které tvořily do jisté míry součást obou slavností, byly na slavnostech v zemském centru, Praze, populární od padesátých let. Na příkladu Mnichova Hradiště můžeme vidět, že vesnické obce vstřebávaly tyto trendy s určitým odstupem.¹⁰⁰

Sedmdesátá a osmdesátá léta jsou v české společnosti spojena s úsilím o vlastní, Národní divadlo. Sbírký, které probíhaly v Praze, zřejmě inspirovaly také amatérské herce v Mnichově Hradišti, kteří od sedmdesátých let usilovali

94 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky I*, s. 72.

95 MMMH, f. SDOT, sl. 1886, Program slavnosti.

96 Na význam hry upozornila Magdaléna POKORNÁ, *Žižkova smrt – letmo na jevišti, léta v policejní režii*, in: Jeden jazyk naše heslo buď III. Divadlo národního obrození a jeho souvislosti, Radnice – Plzeň 2005, s. 99–105.

97 *Kronika*, s. 33.

98 Hlasy pojizerské 1/1–10, 1886.

99 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky I*, s. 66.

100 K této problematice srov. Roman PRAHL, *Malíři, divadlo a formy obraznosti 19. století*, in: Divadlo v české kultuře 19. století, Praha 1985, s. 137.

o získání lepší budovy. Je možné, že z důvodu sbírání financí na vlastní divadlo přispěli obyvatelé tohoto města na stavbu Zlaté kapličky jen minimálně: ve prospěch stavebního fondu Národního divadla bylo po jednom představení hráno pouze v letech 1873, 1880 a 1881. Horlivější činnost vyvíjela Čtenářská beseda, která po požáru v roce 1881 odeslala do Prahy obnos 160 zlatých a na následné zábavě vybrala dalších 30 zl.¹⁰¹ K příležitosti otevření ND uspořádal tento spolek také 18. listopadu 1883 pěvecko-hudební zábavu s přednáškou JUDr. Tieftrunka o dějinách první české scény¹⁰² a v prosinci měli místní občané příležitost Národní divadlo navštívit, neboť byly vypraveny zvláštní divadelní vlaky.¹⁰³

Zpočátku, v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, byl výtěžek z představení mnichovohradištských ochotníků věnován zejména na dobročinné účely. Vybrané peníze byly darovány např. chudinskému ústavu nebo na provoz místní školy. V osmdesátých letech byla více než polovina výdělku věnována stavebnímu fondu,¹⁰⁴ z něhož měla být v budoucnu financována výstavba nové divadelní budovy.¹⁰⁵

Důvody pro získání nové divadelní budovy byly ryze praktické: nejen, že ve stávajícím sále bylo málo místa, ale pohybu bránily nízké stropy, diváci seděli příliš blízko orchestřiště a kapacita uměnímchtivým divákům ani zdaleka nepostačovala.¹⁰⁶ Neustále také hrozilo nebezpečí požáru, neboť se zde svítilo petrolejovými lampami a topilo dřevem a uhlím.¹⁰⁷ Například recenzent hry *Syn člověka aneb Prusové v Čechách roku 1757* konstatoval, že zájem diváků byl velký, všichni se ani nevešli do sálu.¹⁰⁸ Skutečnost, že by divadlo mělo být větších rozměrů, se mimoděk objevila také v již zmiňovaném referátu o nastudování Blodkovy opery *V studni*. Autor příspěvku mj. poznamenal: „Škoda že při tak malé místnosti tak vydatný sbor se spojeným orchestrem ohlušuje (...)“.¹⁰⁹

Od roku 1870 tak docházelo k pravidelné korespondenci s městským úřadem, od něhož ochotníci žádali rozšíření divadelních místností.¹¹⁰ V roce 1871 se tito členové divadelního odboru Měšťanské besedy sami rozhodli, že divadlo rozšíří do dvora městské radnice. Z této příčiny vydali provolání na dobrovolnou akcijní půjčku, v níž si zájemci měli rozdělit akcie za 1500 zlatých, z nichž měla být přístavba financována.¹¹¹ Určitou částku se sice shromáždit podařilo, byl

101 C. MRÁČEK, *Besední paměti*, s. 7.

102 *Čtenářská beseda v Mnichově Hradišti*, Nový Boleslavan 2/94, 16. 11. 1883, s. 4.

103 *Občanstvu měst*, Nový Boleslavan 2/100, 7. 12. 1883, s. 4–5.

104 MMMH, f. SDOT, sl. Plakáty.

105 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky I*, s. 43–44.

106 *Tamtéž*, *Vzpomínky X*, s. 6–7.

107 MMMH, f. SDOT, sl. 1865–1866, účty.

108 *Z Mnichova Hradiště*, *Jizeran* 2/1, 1. 1. 1881, s. 2.

109 *Z Mnichova Hradiště*, Nový Boleslavan, 1/2, 1. 1. 1884, s. 4–5.

110 SOKA MB, f. AMMH, sl. Záležitosti divadla 1870–1920.

111 *Kronika*, s. 23. Kronikář měl dokument evidentně k dispozici, proto lze tuto informaci pokládat za zaručenou.

dokonce nakoupen potřebný stavební materiál, k realizaci plánu však nedošlo a za peníze utržené prodejem cihel bylo zakoupeno piano.¹¹²

Po ztroskotání tohoto plánu přišel s návrhem místní Sokol: protože ani tělovýchovná jednota neměla vlastní místnosti, v nichž by mohla konat pravidelná cvičení, domnívali se její členové, že by bylo možné vystavět společnými silami jakýsi „národní dům,“ který by byl centrem spolkového života. Tento návrh se ovšem u ochotníků s odezvou nesešel.¹¹³

V květnu 1884 dorazil na hradištskou radnici dopis, v němž předseda spolku Tyl František Linke žádal jménem všech ochotníků městskou radu o „zřízení důstojného divadla“.¹¹⁴ Vezme-li v úvahu, že se tak stalo nedlouho po znovuootevření Národního divadla v Praze, nemůže nás překvapit rétorika dopisu – Linke se zaštiťoval tím, že se jedná o dobu, „(...) kdy za všeobecného nadšení nádherný svůj chrám nad Vltavou zasvěcujeme divadelním uměním, kdy ze všech sil zřízení českého divadla ohroženém neurvalým Německem v druhém hlavním městě Brně se domáháme a kdy města česká u zřizování důstojných divadelních stánek téměř závodí (...)“.¹¹⁵ Městská rada přestavbu divadla v radnici skutečně odsouhlasila, mělo k ní však dojít až po stavbě nové chlapecké školy na náměstí (ochotníci mj. doporučovali, aby zde byla postavena velká „dvorana“, jež by sloužila jako tělocvična a místnost divadelní)¹¹⁶ a přestavbě školy stávající, která se zakrátko měla stát školou dívčí.¹¹⁷ Je možné, že ochotníci se snažili využít stavebního ruchu, který ve městě vypukl. Aby městskou radu o svém záměru přesvědčili, uvedli také, k jakým různým účelům by mohl nový divadelní sál sloužit: „nejen, že by slavný městský výbor měl pohodlnou a důstojnou síň zasedací k potřebám vlastním, ale mohly by se v ní odhývati schůze různých spolkův, shromáždění a schůze voličské, slavnosti, koncerty, výstavy, slavnosti školní atd.“¹¹⁸

Město však učinilo další vstřícný krok až o dva roky později: v říjnu 1886 byli do městské rady přizváni dva delegáti, kteří měli vznášet připomínky k plánované rekonstrukci divadla. Již 14. února roku následujícího však byla rekonstrukce odložena.¹¹⁹ Divadlo neustále chátralo a situace vedla tak daleko, že v roce 1889 okresní hejtmanství veškeré divadelní hry v radničním sále zakázalo.¹²⁰ Ačkoli ještě v březnu 1889 se počítalo s tím, že do konce roku zahájí ochotníci stavbu svého vlastního tanečního a divadelního sálu, byť by býval byl nutný úvěr obce,¹²¹ bylo nakonec rozhodnuto o stavbě nové radnice, v níž se měl nacházet i divadelní sál.

112 C. MRÁČEK, *Paměti besední*, s. 5.

113 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky X*, s. 9–11.

114 SOKA MB, f. AMMH, sl. Záležitosti divadla 1870–1920, dopis datovaný 4. 5. 1884.

115 *Tamtéž*.

116 SOKA MB, f. AMMH, sl. Záležitosti divadla 1870–1920, zpráva ze dne 7. dubna 1880.

117 *Tamtéž*, list datovaný 4. 5. 1884.

118 *Tamtéž*, zpráva ze dne 7. dubna 1880.

119 *Kronika*, s. 33.

120 *Tamtéž*, s. 34.

121 *Stavba divadelního sálu v Mnichově Hradišti*, Hlasy pojizerské 1/6, 17. 3. 1886, s. 2.

Protože samotným ochotníkům i jiným příznivcům divadla bylo v polovině osmdesátých let zřejmé, že komunikace s městskou radou nepovede ke zlepšení situace, založilo několik místních občanů roku 1886 stolní společnost Národní krobotl. Tito muži, kteří se pravidelně scházeli v některém z mnichovohradištských hostinců a vybírali při každém sezení drobný finanční obnos, bavili příchozí diváky svými debatami, sólovými výstupy, deklamovánkami, vyprávěním či písněmi.¹²² Navzájem se také pokutovali, pokud se někdo ze členů společnosti provinil proti mateřskému jazyku nebo měl na svědomí jiný poklesek.¹²³

V roce 1888 se název stolní společnosti změnil, od tohoto roku si příznivci divadelního umění začali říkat Mravenci.¹²⁴ V témže roce vydali také několik čísel vlastního periodika s názvem Mraveniště a podtitulem *Humoristicko-satirický list ilustrovaný, hájící poctivě zájmy společnosti „Mravenců“*.¹²⁵ Po formální stránce tento list vypadal obdobně jako seriózní periodika. Po obsahové stránce se však skládal z řady humoristických básniček, vyfabulovaných článků či fiktivních inzerátů. Přestože společnost fungovala až do roku 1893, kdy byl v provoz uveden nový divadelní sál, její činnost začala upadat v roce 1888, kdy se začaly ve společnosti objevovat velké názorové rozdíly mezi dvěma českými politickými stranami, staročeskou a mladočeskou.¹²⁶

Výtěžek z výše popsaných zábavních večerů měl být původně věnován stavbě nového divadla. K této příležitosti se pořádaly i merendy v hostinci U Černého orla.¹²⁷ Stavitel Dávec, který působil také jako ochotnický režisér, dokonce vypracoval stavební plány, které byly za mírný poplatek, samozřejmě ve prospěch stavebního fondu, k nahlédnutí u jednatele spolku Josefa Strobacha.¹²⁸ Když bylo zřejmé, že ke stavbě samostatného divadla nedojde, vyhotovil Dávec na konci roku 1886 nové plány, tentokrát na důkladnou rekonstrukci celé radnice. V průběhu jednání v městské radě se však obci naskytlá příležitost koupit domek na sousedním pozemku, a tak byla odsouhlasena stavba nové budovy.¹²⁹

Se zbouráním staré barokní radnice a likvidací divadelního sálu vyvstala řada organizačních prací. Protože se počítalo se stavbou většího divadla, než bylo to stávající, byly staré prospekty, kulisy a sifity pro mnichovohradištské ochotníky nepoužitelné. Dekorace však byly v dobrém stavu, a tak se je místní herci rozhodli zpeněžit. Po otištění inzerátů v Jizeranu a Národních listech se ozvali členové ochotnického spolku z Kopidlna, kteří za částku 200 zlatých

122 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky I*, s. 43–44 a *Vzpomínky X*, s. 33–34.

123 Tamtéž, *Vzpomínky X*, s. 23.

124 SOKA MB, f. Mravenci, časopis Mraveniště 1/1, 1888, s. 1.

125 Tamtéž, časopis Mraveniště 1/1 a 3, 1888.

126 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky X*, s. 41. K staročeskému a mladočeskému rozkolu na celozemské úrovni srov. Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 391–399.

127 *Z Mnichova Hradiště*, Hlasy pojizerské 3/3, 5. 2. 1888, s. 3.

128 *Plány*, Hlasy pojizerské, 1/2, 1. 4. 1886, s. 2.

129 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky X*, s. 35.

„dekorace stávající z 9 zadních prospektů (...), jakož i přední opony s kulisami portálními i budou pro nápravu“ odkoupili.¹³⁰

Základní kámen nové radnice byl položen v létě 1892 a stavební práce probíhaly poměrně rychle. Vyprojektován byl i divadelní sál s patřičným zázemím pro herce a doprovodný personál. Jevištní konstrukce byla zhotovena dle návrhu člena technického personálu Národního divadla Františka Veigerta.¹³¹ Před zahájením výstavby se jeli ochotníci inspirovat do nedalekých divadel v Mladé Boleslavi, Nymburce a Turnově¹³² a již v listopadu 1892 si mohli prohlédnout nové divadlo,¹³³ kde od 24. srpna 1893 začali také zkoušet.¹³⁴ O hře, kterou měl být sál slavnostně otevřen, ochotníci zřejmě přemýšleli poměrně dlouho, neboť již na sklonku roku 1891 si objednali devět exemplářů *Noci na Karlštejně*.¹³⁵ Brzy se také začalo jednat o tom, kdo namaluje nové dekorace. Volba padla na malíře Národního divadla Roberta Holzera, který nejprve vytvořil „hradební nádvoří, (...) vchod do komnat královských, věž, dům purkrabího“.¹³⁶ Spolek Tyl využíval Holzerových služeb i v dalších letech.

Do nového divadla měla být v roce 1893 umístěna i nová malovaná opona. Nad tím, kdo se stane jejím autorem, zřejmě ochotníci pečlivě přemýšleli; dne 19. ledna 1893 psal bývalý člen spolku Tyl Jan Lošťák svým kolegům do Mnichova Hradiště, že zatím v příčině opony jednal s akademickými malíři Alšem, Liebscherem a Bartoňkem.¹³⁷ Spolek se nakonec rozhodl pro malíře Viléma Trska. Přestože na oponě měla být původně „skupina škrabošek“ a „V postranních ornamentech (...) podobizny Tyla a Klicpery v medailonech“,¹³⁸ zpodobnil malíř umělce a múzy. Pro výtvarné řešení opony je charakteristická „symbolika a alegorika rostoucí z idejí Národního divadla“.¹³⁹ Oponu zaplatila stolní společnost Mravenci, která za ni vydala částku 300 zlatých.

Léta 1893–1918

„...divadlo máme velice slušné, jehož jeviště podobá se vinohradskému (...), obecnstvo jest zde pro divadlo nadšené a spolek náš těší se všestranné přízni.“¹⁴⁰

130 Inzerát DS Tyl, Jizeran 8/51, 25. 6. 1892, s. 8.

131 MMMH, f. SDOT, sl. 1893, dopisy Františka Veigerta z ledna 1893.

132 *Tamtéž*, sl. 1892, dopis ze dne 5. 8. 1892.

133 *Tamtéž*, dopis ze dne 11. 11. 1892.

134 *Tamtéž*, sl. 1893, dopis ze dne 24. 8. 1893.

135 *Tamtéž*, sl. 1891, účet ze dne 31. 12. 1891.

136 *Tamtéž*, sl. 1893, dopisy Roberta Holzera z roku 1893.

137 *Tamtéž*, dopis Jana Lošťáka ze dne 19. 1. 1893.

138 *Tamtéž*, dopis Viléma Trska ze dne 11. 3. 1893.

139 Tomáš VLČEK – Jan CÍSAŘ, *Mnichovo Hradiště, okres Mladá Boleslav*, in: J. Valenta (ed.), *Malované opony českých divadel*, Praha 2010, s. 60–61.

140 MMMH, f. SDOT, sl. 1900, koncept dopisu Haně Bennoniové ze dne 18. 10. 1900.

Dne 29. října 1893 byla slavnostně otevřena novorenesanční radnice. Součástí slavnosti bylo také večerní divadelní představení ochotnického spolku Tyl, jímž se stala Vrchlického *Noc na Karlštejně*. Okresní starosta Josef Dürich byl při této příležitosti opět požádán, aby složil projev. Ačkoli spolkovému výboru napsal: „*Vidím, že stárnu a že se již musím funkce okresního básníka nadobro vzdát.*“,¹⁴¹ uvádí jej kronika ochotnického souboru jako autora proslovy i živého obrazu, po němž následovalo samotné divadelní představení.¹⁴²

Ochotníci mohli být spokojeni: kapacita nového sálu čítala 300 sedadel,¹⁴³ další zájemci mohli zaujmout místa ke stání a také zázemí pro herce bylo mnohem lepší než dříve. Povzbuzení tím, že se po mnoha letech podařilo dosáhnout kýženého cíle, pustili se herci do nové práce. Necelých deset let od uvedení opery *V studni* se začalo Blodkovo dílo znovu zkoušet. Záměr se však nepodařilo realizovat ani v roce 1893, ani o rok později.¹⁴⁴ Opery se však obyvatelé Mnichova Hradiště přece jenom dočkali. Za účasti pěveckého odboru Čtenářské besedy¹⁴⁵ došlo k nastudování Smetanovy *Prodané nevěsty*. Velkolepě pojatá byla výprava – účinkující si zapůjčili divadelní kostýmy až z Brandýsa nad Labem, kde sídlila půjčovna Hynka Frídy.¹⁴⁶ Zdá se, že spolek si opery velmi považoval, neboť se při této příležitosti nechal také vyfotografovat. Ohlas musel být velmi dobrý, neboť *Prodaná nevěsta* byla reprízována celkem třikrát.

Ačkoli se v repertoáru stále objevovaly nenáročné frašky či osvědčené hry Josefa Kajetána Tyla a Jana Nepomuka Štěpánka, je možné v soupisu her divadla v Mnichově Hradišti vysledovat určitý vliv první české scény. Ochotníci nastudovali např. velmi krátce po uvedení v Národním divadle Jiráskova realistická dramata *Vojnarka* a *Otec* (v ND 1890 a 1894, v Mnichově Hradišti 1895 a 1894). Nejúspěšnější hry byly reprízovány.

Konec 19. a počátek 20. století byl také poznamenán česko-německým antagonismem a soupeřením mezi těmito dvěma zemskými národy. Projevilo se to rovněž v divadelních referátech místního tisku. V dubnu 1898 například jeden z dopisovatelů Mladoboleslavských listů napsal: „*Na saisonu právě uplynulou může ochotnictvo naše s plným uspokojením zpět pohlédnouti, neboť pro všech devět představení voleny byly vesměs cenné hry původní a tím jasně dokázáno, že velečinný divadelní spolek náš plně chápe úkol svého poslání a že jasným může být vzorem ochotníkům svého okolí, kteří stále ještě zaslepeni jsouce, brodí se v bahně*

141 *Tamtéž*, sl. Spisy vybrané a sebrané, dopis J. Düricha ze dne 20. 10. 1893.

142 *Kronika*, s. 40.

143 Jan LADECKÝ, *Příspěvky k dějinám českého divadla*, Praha 1895, s. 129.

144 MMMH, f. SDOT, sl. 1893 a 1894, dopisy ze dne 15. 12. 1893 a 6. 11. 1894. Hynek Frída byl bratrancem českého básníka Jaroslava Vrchlického, vl. jménem Emila Frídy. Měli společného dědečka Jana Frídu. Srov. Josef Metoděj JAKUBIČKA, *Dějiny rodu Jaroslava Vrchlického*, Časopis Rodopisné společnosti 16, 1944, č. 3–4 (dostupné z: http://rodopisna-revue-online.tode.cz/3-10_soubory/03_vrchlicky-3-5.pdf, stav ke dni 7. 2. 2013) a SOA Praha, f. Matriky, Brandýs nad Labem 10, fol. 203 (dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/praha/prohlizec/4159/?strana=206>, stav ke dni 7. 2. 2013).

145 Zpěvácký odbor Čtenářské besedy se brzy osamostatnil a stal se z něj zpěvácký spolek Smetana.

146 MMMH, f. Spolek Tyl, sl. 1895, dopis ze dne 16. 4. 1895.

a kalu repertoiru najmě německého, jen aby nuceni nebyli zaplatiti občas nepatrný groš za právo provozovací tomu literátovi českému, jemuž předce nemožno vedle svého zaměstnání spisovatelského žítí se snad prací nádenickou. A proto, statný Tyle náš, stupaj po cestě nastoupené dále vpřed! Dokaž světu, že nejsi u nás tuctovým spolkem zbytečným a u vykonávání té drobné práce národní snad i posledním!¹⁴⁷ Hra *Na pomoc Rusům* inscenovaná v závěru roku 1904 byla zase některými diváky oceněna „pro její ráz českosti a slovanskosti mile dýšící“.¹⁴⁸

V roce 1898 také slavil spolek 90 let od narození Josefa Kajetána Tyla. K tomuto účelu zvolil příznačně jeho historické drama *Měšťané a studenti aneb Obležení Prahy od Švédů*. Dramatu předcházel slavnostní proslov, v němž byl připomenut význam slavného dramatika pro českou společnost, a František Dávec, který proslov pronášel, se také zmínil o roli Národního divadla v české společnosti: „Dnes při památce muže, jehož jméno nese i naše sdružení, slibme sobě slavně, že v snaze upřímné a tužbě ušlechtilé vždy k vlasti oslavě své podáme si ruce a k stavbě nádherné, již národ srdcem staví své Vlasti vznešené, my v dobré vůli svojí, že dáti chceme všichni kámen nejpevnější“.¹⁴⁹

Pozoruhodným divadelním kusem, který byl uveden roku 1901, se stalo sociální drama *Svět malých lidí* o životě továrních dělníků. Referent Mladoboleslavských listů projevil ve svém dopise nejen silné sociální cítění, ale pochválil představitelů hlavních úloh za ztvárnění jim přidělených postav: „Ač veškeré úlohy již autorem samotným byly náležitě realisticky nakresleny, tož přece ještě většího osvěžení se jim dostalo věrným pojetím a pečlivým provedením čilými ochotníky našimi“.¹⁵⁰ K podobnému tématu sáhli ochotníci také o rok později, kdy nastudovali drama Karla Želenského *Návrat*, jehož hrdiny jsou chudí, opovrhovaní horníci. Výběr tématu nebyl zřejmě náhodný, neboť spolek Tyl věnoval čistý výnos na zřízení pamětní desky bratřím Arnoldům, místním rodákům.¹⁵¹ Podle referenta si divák odnesl „těžké a hluboké dojmy (...) chmurné tahy obličejů zbědovaných havířů – nezdar nalícené stávky – svedení lidu agitátory – bída – zakročení vojska – v kusu tomto pověděno stručně utrpení českého národa, národa ztýraného, sestávajícího většinou z dělného lidu“.¹⁵²

V roce 1908 spolek oslavil 75 let trvání ochotnického divadla. Slavnostní proslov pronesl ředitel ochotníků JUDr. Antonín Šverma, který působil také jako režisér.¹⁵³ Příznačné je, že k této příležitosti byla vybrána hra Josefa Kajetána Tyla *Paličova dcera*. Pohostinsky si zde zahrál p. Rudolf, ředitel ochotníků

147 *Divadelní ochot. spolek „Tyl“*, Mladoboleslavské listy 9/18, 16. 4. 1898, Příloha.

148 *Z Mnich. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 17/105, 31. 12. 1904, III. příloha. Hra vzbudila rozporuplné reakce. Nepřijali ji místní studenti, kteří odsoudili zejména frázovitost, přítomnost kupletů a prvoplánový scénář. *Z Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 18/5, 18. 1. 1905, I. příloha.

149 MMMH, f. SDOT, sl. 1898, slavnostní proslov ze dne 12. 3. 1898.

150 *Z Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 14/93, 23. 11. 1901, II. příloha.

151 MMMH, f. SDOT, sl. Plakáty, *Návrat*.

152 *Z Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/63, 13. 8. 1902, I. příloha.

153 Antonín Šverma byl otcem komunistického novináře a politika Jana Švermy. V letech 1909–1910 zastával také funkci starosty města.

v Mladé Boleslavi.¹⁵⁴ Z vrcholů českého realistického dramatu se na mnichovohradištských prknech objevila nejen *Maryša* bratří Mrštíků, ale také *Gazdina roba* Gabriely Preissové, v níž nechyběly hudba, zpěv a tanec.¹⁵⁵

Dne 9. března 1913 uvedli ochotníci divadelní hru místního autora Bedřicha Ženíška. Děj realistického dramatu *Bílý dům* byl situován do současnosti. Hlavním hrdinou je vrchní inženýr Štollových automobilových závodů Svoboda, muž velmi schopný, který zkonstruuje vlastní letadlo. Svoboda velmi silně soucítí s dělníky a je vykreslen jako jednoznačně kladná postava. Jeho protipólem je Štollův synovec Rienér, který na počátku dramatu způsobí svému nemocnému bratranci Rudolfovi nervový šok, v jehož důsledku tento dědic závodu umírá. Rienér také v afektu postřelí vrchního inženýra Svobodu, s dělníky zachází jako se stroji a hlavním motivem jeho chování je chladný kalkul. Síla tohoto dramatu měla být v rovině ideologické; Ženíšek se mj. dotkl toho, že východiskem ze současného stavu je pouze společenská změna: „(...) vidím je všechny ty Karvany, celou tu armádu děsných postav, zbědovaných těl. A z nich vidím vyrůstati novou řadu mrzáků, živých mrtvol, které dále rozsévají mor do krve potomstva. A nevyhynou ti Karvanové, pokud mamon, ta hydra potem a mozoly krmená, bude plodit Rienery“.¹⁵⁶ Můžeme se jen domnívat, jakou odezvu tato Svoboda slova měla u mnichovohradištského publika. Dopisovatel Mladoboleslavských listů však konstatoval, že divadlo bylo zaplněno a „hra tato byla velmi sympaticky přijata a děj samý protkán jest originálními myšlenkami“.¹⁵⁷ Zdá se být pravděpodobné, že sociální drama bylo ve městě přijímáno s povděkem, neboť, jak bylo výše uvedeno, se od počátku století nastudovalo hned několikrát a režiséři JUDr. Antonín Šverma a Bedřich Ženíšek mu byli nakloněni.

Z novinových kritik se zdá, že nejslabší hrou, kterou v tomto období spolek Tyl uvedl, byla veselohra *Zlatý Pavouk*.¹⁵⁸ Dopisovatel uvedl, že hra byla příliš rozvleklá („zde mohla modrá tužka vykonati pravé divy“) a ani výprava se příliš nevyvedla: „Hra tato vyžaduje velkou scénu s dobovou dekorací (...) a nejen účes nebo kostým, nýbrž každé hnutí jednotlivce má připomínati dobu, z níž děj vyňat. To všecko však malá scéna v plné míře poskytnouti nemůže“.

V den, kdy se v Mnichově Hradišti slavila svatoanenská pouť,¹⁵⁹ vyhlásilo Rakousko-Uhersko válku Srbsku. Řada mužů musela tehdy narukovat, aby se již domů nikdy nevrátila. Odvody postily nejen město samotné, ale omezily i činnost ochotnického spolku. V druhé polovině roku 1914 se tak spolek Tyl na čas odmlčel. Když však bylo zřejmé, že boje se oproti očekávání protáhnou, pokračovali místní herci v započaté činnosti. Roku 1915 uvedli celkem šest di-

¹⁵⁴ *Kronika*, s. 50.

¹⁵⁵ *Spolek divadelních ochotníků Tyl v Mnich. Hradišti*, Mladoboleslavské listy 21/86, 4. 11. 1908, II. příloha.

¹⁵⁶ MMMH, f. Bedřich Ženíšek, drama *Bílý dům*, rkp., s. 76–77.

¹⁵⁷ *Z Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/60, 2. 5. 1902, II. příloha.

¹⁵⁸ *Divadlo*, Mladoboleslavské listy 26/21, 15. 3. 1913, III. příloha.

¹⁵⁹ Svatá Anna byla pokládána za patronku města. Když v roce 1713 vypukla jedna z posledních epidemií moru, v Mnichově Hradišti nedošlo ke ztrátám na životech a tato skutečnost byla připisována právě sv. Anně.

vadelních her, mezi nimiž se objevila Wildova konverzační komedie *Vějíř lady Windermereové* či *Maryša* bratří Mrštíků. Roku 1916 se však ochotníci opět odmlčeli až do října následujícího roku, kdy uvedli *Gazdinu robu* a Šamberkova *Ravuggiolla*. S blížícím se koncem první světové války se ovšem činnost spolku zvýšila. V posledním válečném roce nastudovali ochotníci, vedení Františkem Dámcem a Janem Heroldem, celkem deset dramát. Rydelovo komorní drama *Na vždy*, v němž ztvárnili hlavní role manželé Heroldovi, hráli mnichovohradišští ochotníci už ne jako příslušníci rakouského mocnářství, nýbrž jako občané nové Československé republiky. Úvodní projev dlouholetého nadšeného herce-amatéra Františka Dámce byl zaměřen nejen na rekapitulaci divadelní činnosti v posledních 25 letech, kdy měli ochotníci k dispozici nový divadelní sál, ale byl také projevem radosti nad vyhlášením samostatného československého státu.¹⁶⁰

Přestože v době sedmdesátých i osmdesátých let vystupovali ochotníci v některých blízkých obcích, nedocházelo k tomu příliš často z důvodu problematického přesouvání. Bylo třeba odvézt veškeré kostýmy, divadelní dekorace a převézt samotné herce. S postupující modernizací se začaly vzdálenosti zkraťovat, a tak se pohostinské výstupy ochotníků začaly stávat častějšími.

V roce 1895 se v Praze konala Národopisná výstava československá, která se stala manifestací českého kulturního života. Zastoupeny měly být nejrůznější obory lidské činnosti a při této příležitosti nemohlo chybět ani divadlo. České a moravské ochotnické spolky byly obeslány, aby zaslaly doklady o své umělecké činnosti. Ochotnický spolek Tyl z Mnichova Hradiště se pochlubil dvěma fotografiemi souboru, portrétem jednatele Josefa Strobacha, fotografií nové opony malíře Viléma Trska, slavnostním listem vydaným u příležitosti oslavy padesátého výročí existence a cedulí z představení divadelní hry *Otec*.¹⁶¹

Dobrou příležitostí pro prezentaci v nejbližším okolí byla krajinská výstava v Mladé Boleslavi roku 1912. Přehlídka divadelních souborů se 23. června zúčastnil i divadelní spolek z Mnichova Hradiště, který v mladoboleslavském městském divadle vystoupil s Wildovou konverzační komedií *Ideální manžel*. Uvedení této hry tak krátce po světové premiéře svědčí nejen o vyspělosti české kultury, ale také o uměleckých ambicích těchto amatérských herců.¹⁶²

Výjimečné bylo na konci srpna 1918 představení *Našich furiantů* v nedalekých Příhrazech. Příhrazy patřily již od konce 19. století k oblíbeným turistickým lokalitám. Na zábavném odpoledni se podílel také zpěvácký spolek Smetana, jenž svým zpěvem vyplňoval přestávky. Novinové zprávy, které by nám přiblížily atmosféru, jež v osadě v lesích pod pískovcovými skalami panovala, bohužel neexistují. Podle kronikáře Dámce se však sjelo několik tisíc diváků (!) a čistý výnos činil přes 3000 korun.¹⁶³ Vezme-li v úvahu, že ochotníci měli jistě nemalé výdaje s dopravou, jen účinkujících bylo více než čtyřicet, jednalo se o pozoruhodnou částku. Ta byla vzápětí věnována humanitárnímu spolku České srdce.

160 *Kronika*, s. 63.

161 J. LADECKÝ, *Příspěvky k dějinám českého divadla*, s. 183 a 184.

162 *Kronika*, s. 54–55.

163 *Tamtéž*, s. 62.

Poměrně krátce po otevření divadla se ukázaly některé jeho nevýhody, které chtěli ochotníci řešit; městská rada jim však stavbu galerie¹⁶⁴ ani další drobné stavební úpravy, díky nimž by zřídili místnost na skladování dekorací, nepovolila.¹⁶⁵ Na počátku 20. století však bylo zřízeno acetylenové osvětlení, které krátce před 1. světovou válkou vystřídala elektrina.¹⁶⁶

V devadesátých letech se pomalu měnil způsob ochotnické práce: větší prostor byl věnován režii,¹⁶⁷ divadelním zkouškám, i samotným hereckým výkonům. Režisér dramatu *Jan Výrava* se dokonce uchýlil k tomu, že zavedl alternace dámských rolí, od čehož si sliboval „*zajímavý tak zvaný zápas umělecký*“. Začaly se také pořádat generální zkoušky s dekoracemi, při nichž herci účinkovali již v kostýmech.¹⁶⁸ Práce režiséra však jistě nebyla snadná. Na počátku roku 1909 bylo například vedení spolku Tyl nařčeno, že neobsazuje do titulních rolí ochotníci sl. Fričovou. JUDr. Šverma se proti tomu ohradil: „*Při rozdělení úloh nahrne se ubohému režiséru fůra zdánlivě nepřekonatelných překážek. Čím družina ochotnická straší, tím jsou obtíže pravidelně těžší. Neboť časem vypěstovali se jevištní herci, kteří považují za urážku, když jim byla svěřena úloha – o několik vět kratší! (...) Vrátiš-li úlohu, jiné nedostaneš, tvoji úlohu obstará jiný*“.¹⁶⁹

Běžnou součástí her byla hudba místního odboru Sokola pod vedením kapelníka Františka Smutného, „*kteří s nevšední pílí se snaží, aby požitek divadelní pojil se v ladný celek s požitkem hudebním, neboť již po delší čas vyplňuje naše meziaktí vybranými čísly hudebními*“.¹⁷⁰ Někdy se objevovaly také světelné efekty a nutnou součástí her bylo rovněž líčení herců, neboť ne všichni z nich věkově odpovídali postavám, které ztvárňovali. Kostýmy si herci často půjčovali ze specializovaných půjčoven.¹⁷¹ Spolek také dbal na rozšiřování knihovny a pravidelně odebíral časopisy *Divadelní listy a Česká Thalie*.¹⁷²

Jaká byla v této době, kdy již ochotníci nebyli zdaleka jediným spolkem, který mohl uspokojit po umění dychtící diváky, návštěvnost, napovídají novinové referáty. Ačkoli některá představení byla vyprodána, v jiných případech zůstalo hlediště poloprázdné. Pro rok 1896 navíc existuje statistika, která uvádí, kolik vstupenek se prodalo; ačkoli Raupachova hra *Mlynář a jeho dítě* byla vpředvečer Dušiček uváděna poměrně pravidelně a na repertoáru ji měly i některé kočující společnosti, zhlédlo ji během podzimní části divadelní sezóny 1896/1897 nejví-

164 MMMH, f. SDOT, sl. 1893, zamítnutí žádosti ze dne 20. 4. 1893.

165 *Tamtéž*, sl. 1894, dopis městské radě ze dne 16. 5. 1894 a odpověď ze dne 16. 6. 1894.

166 *Kronika*, s. 50 a 55–56.

167 Jména režisérů se začala pravidelně objevovat na divadelních plakátech.

168 MMMH, f. SDOT, sl. 1900, jednatelská zpráva z 2. 3. 1900

169 *Ochotnická scéna*, Mladoboleslavské listy 22/4, 13. 1. 1909, I. příloha.

170 *Ze spolku divadelních ochotníků*, Mladoboleslavské listy 21/95, 5. 12. 1908, III. příloha.

171 *Městské divadlo v Mn. Hradišti*, Mladoboleslavské listy 21/101, 30. 12. 1908, I. příloha.

172 MMMH, f. SDOT, sl. 1900, jednatelská zpráva z 26. 4. 1900.

ce diváků. Hry *Katakomy*, *Sestřenky* a *Ideál* patřily k průměru, zato při *Zlatém pavouku* byla obsazena pouze polovina sálu.¹⁷³

Také v letech devadesátých nepořádali ochotníci pouze divadelní představení, ale i různé výlety do blízkého okolí a maškarní průvody. K těm nejslavnějším patřil *Kvas krále Vondry*. Spolek si dal záležet nejen na výpravě, ale také na přesném pořadí všech maškar, jeho součástí byli hudebníci, alegorické vozy či koně, krávy a osli.¹⁷⁴ Podobný průvod chtěl uspořádat i v roce 1900, kdy se mělo jednat o oslavu čínského mandarína Hoang-Tou-Tona. Tento průvod ovšem nepovolilo okresní hejtmanství. Záminka byla velmi průhledná – na žádosti prý nebyla uvedena přesná hodina konání a místo, kudy se měl průvod ubírat. Lze se proto domnívat, že důvody pro zakázání průvodu byly spíše politické.¹⁷⁵

První léta nového století byla pro spolek divadelních ochotníků Tyl obdobím velmi úspěšným. Předznamenala to již návštěva dramatika Václava Štěcha, autora veselohry *Třetí zvonění*, který mnichovohradištským ochotníků vyjádřil uznání.¹⁷⁶ Dalším úspěchem bylo ocenění spolku beletristů Máj, který zařadil Tyl na šesté místo v pořadí ochotnických souborů v zemi.¹⁷⁷ V roce 1908 bylo zavedeno pro časté návštěvníky předplatné.¹⁷⁸ Že se však všichni diváci nechovali v hledišti spořádaně, napovídají některé poznámky v novinách. K nejčastějším prohřeškům patřila nedochvilnost a vyrušování během představení. Autorovi zprávy vadilo rovněž kouření před představením.¹⁷⁹ Jiný přispěvatel téhož periodika si byl zase vědom toho, že by divadlo mělo, byť nenásilnou formou, plnit také funkci vzdělávací. Tento angažovaný divák doporučoval, „aby ve formě jakéhosi „Meziaktí“ k divadelní ceduli na druhou stranu připojen byl zcela stručný životopis autora a umělecký význam kusu, který se právě hrátí má“.¹⁸⁰

Po dobu několika let se představitelé hlavních rolí téměř nezměnili. Ne všichni obyvatelé města to však vnímali jako přednost: „Vždyť ani nikoho nemožou bavit hry, ve kterých stále tři stejné osoby mužské a dámské účinkují“.¹⁸¹ Autor těchto slov jimi reagoval na poloprázdné hlediště při uvedení hry *Reduta*.

O tom, co diváci na hercích oceňovali, svědčí některé referáty otištěné v regionálních novinách. Ve hře *Zlato* ocenil neznámý referent Mnichovohradištských listů, které bohužel vycházely jen necelý rok, výkon hlavní ženské představitelky Anny Nohynkové, „která provedením obtížné úlohy Marie okázala nám, že hra její překročuje již mnohdy i hranice diletantismu“. Kromě hereckých výkonů ocenil kritik přiměřenou úpravu jeviště, původní repertoár a vyslovil také naději, že

173 *Tamtéž*, sl. 1896. Hru Mlynář a jeho dítě (1. 11.) navštívilo 280 diváků, *Katakomy* (15. 11.) 246, *Zlatého pavouka* (30. 11.) 173, *Sestřenky* (13. 12.) 229 a *Ideál* (25.12) 231 osob.

174 *Tamtéž*, sl. 1897, pořad maškarního průvodu *Kvas krále Vondry*.

175 *Tamtéž*, sl. 1900, dopis okresního hejtmanství.

176 *Tamtéž*, koncept nedatovaného dopisu V. Štěchovi.

177 *Spolek div. ochotníků Tyl*, Mnichovohradištské listy 1/25, 28. 9. 1901, s. 3.

178 *Na ochotnická představení*, Mladoboleslavské listy 21/34, 28. 10. 1908, I. příloha.

179 *Ochotnické divadlo v Mnich. Hradišti*, Mladoboleslavské listy 21/85, 31. 10. 1908, II. příloha.

180 *Městské divadlo v Mnich. Hradišti*, Mladoboleslavské listy 21/87, 7. 11. 1908, II. příloha.

181 *Z Mnich. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/27, 5. 4. 1902, I-II. příloha.

kromě her českých se objeví jen ty, které jsou prověřené z prken Národního divadla, „a nikdy více nevrátí se v ten starý šlendrián, kdy na jevištích českých vévodily škváry á la Lumpacivagabundus a podobně“.¹⁸² Ne vždy však diváci své spoluobčany bezvýhradně obdivovali. O Josefu Cermanovi neznámý referent například napsal: „(...) nebylo [by] nikterak škodilo, kdyby byl úloze své poskytnul trochu více barvitosti“.¹⁸³ Autor kritiky ale zároveň nesouhlasil s příliš patetickým projevem: „Rovněž p. Cerman ml. v úloze lehkomyšlného, titěrného Mráčka a p. Lamač v úloze drastického čeledína Václava zasluhují uznání, ač prvnější pojal komickou úlohu svou příliš patheticky a poslednější jako náruživý pěstitel sólových výstupů v domněni snad, že tyto přednáší, místy poněkud silnější vrstvy barev nanášel, než bylo potřeba“. Jednotliví herci byli stále ještě zpravidla představiteli určitých typů, přestože se občas režiséři od vžitých pořádků odchýlili: „Výborný jako vždy byl pak König (dr. Česal), který v úlohách elegantních, lehkomyšlných světáků mívá pravidelně pronikavý úspěch. (...) Pan Růžek jest komikem již dávno osvědčeným, že však sleč. Rokosová, která obyčejně vystupuje v prvních úlohách vážných, dovedla tak dobře vžítí se do úlohy komické, jest novým důkazem její umělecké zdatnosti“.¹⁸⁴

Divadelní činnost dalších spolků

„Říká se, že divadlo má vychovávatí obecnstvo, tříbiti jeho vkus a zvyšovati zájem o pravé umění.“¹⁸⁵

Spolkem, který měl již od osmdesátých let svůj divadelní odbor, byla Čtenářská beseda. Její představení se konala v centru místního národního a spolkového života, hostinci U Černého orala na náměstí. Její divadelní činnost byla zahájena 5. prosince 1880 žertovným proslovem Josefa Jiřího Staňovského a hrou *Klímův Matěj v panské službě*. Na Silvestra byla potom uvedena Šamberkova veselohra *Já mám příjem* a na Tři krále *Blázinec v prvním poschodí* téhož autora. Jednalo se převážně o jednoaktové hry či krátké sólové výstupy a „zpěvy za průvodu na besedním piánu a někdy i hudby“.¹⁸⁶ Další inscenovanou hrou byl *Tajný pokoj*, který byl uveden o Vánocích či na Silvestra roku 1884.¹⁸⁷ V březnu 1886 při jednom ze svých recitačních večerů se zpěvy nastudovali členové spolku frašku *Krásná Helena*,¹⁸⁸ která prý byla navzdory přítomnosti nováčků provedena skvěle,¹⁸⁹ v dubnu 1889 se jednalo o aktovku *Pan doktor Kalouš*¹⁹⁰ a během silvestrovské zábavy v roce 1894 bylo inscenováno 2. jednání Kolárova *Pražského Žida*. Podle

182 *Městské divadlo*, Mnichovohradištské listy 1/3, 24. 3. 1901, s. 3.

183 *Tamtéž*.

184 *Divadlo*, Mladoboleslavské listy 21/1, 1. 1. 1908, I. příloha.

185 *Z Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 18/5, 18. 1. 1905, I. příloha.

186 MMMH, F. MENDÍK, *Vzpomínky I*, s. 48.

187 SOKA MB, f. AMMH, sl. Záležitosti divadla 1870–1920, povolení ze dne 13. 12. 1884.

188 *Z Mnichova Hradiště*, Hlasy pojizerské 1/1, 25. 3. 1886, s. 3.

189 *Z Mnichova Hradiště*, Nový Boleslavan 4/13, 28. 3. 1886, s. 2.

190 *Z Mnichova Hradiště*, Hlasy pojizerské 4/8, 20. 4. 1889, s. 3.

všeho beseda disponovala vlastními dekoracemi.¹⁹¹ Ačkoli jsou informace velice kusé, je možno konstatovat, že členové Čtenářské besedy se nepouštěli do náročnějších divadelních her a pro jejich projevy dramatické bylo příznačné, že nebyly dlouhé. Zajímavé se může zdát, že někteří dopisovatelé Nového Boleslavu vytykali členům spolku zkomolenou češtinu a také občasné užívání němčiny.¹⁹²

Spolků ve městě působila řada a jejich vzájemné vztahy byly většinou dobré. Krátce po dostavbě nové radnice, roku 1894, však vypukla mezi Čtenářskou besedou a spolkem divadelních ochotníků Tyl řevnivost. Ochotníkům, kteří se na stavbě divadelního sálu finančně podíleli, se nelíbilo, že Čtenářská beseda hodlá ve stejných prostorách pořádat dramatická vystoupení.¹⁹³ Po několika měsících sporů byl učiněn kompromis: v případě, že by Čtenářská beseda divadelní představení pořádala, musela by zaplatit „*mírný poplatek*“ a bylo nutné svolení spolku divadelních ochotníků.¹⁹⁴

Tento spor je spíše výjimkou z pravidla, v jiných případech byla spolupráce mezi spolky naprosto běžná, což bylo částečně dáno také tím, že mnoho členů spolku Tyl bylo také členy Sokola, Čtenářské besedy či zpěváckého spolku. Úzkou spolupráci měl se spolkem Tyl právě zpěvácký spolek Smetana (dříve zpěvácký odbor Čtenářské besedy). Nejednalo se pouze o společné nastudování Smetanovy *Prodané nevěsty*, ale ke spolupráci docházelo také při realizaci zábavných večerů. Když spolek Smetana pořádal v březnu 1902 pěvecko-dramatický večer, podíleli se na něm rovněž členové Tylu tím, že sehráli jednoaktovou komedii Viktora Krylova *Medvěd námluvčím*.¹⁹⁵ Je pravděpodobné, že se ochotníci podíleli také na provedení romantické opery *Břetislav a Jitka*, neboť režii měl na starosti jejich dlouholetý člen František Šurovský. Spolek Smetana se věnoval především klasickým koncertům, v prvním desetiletí 20. století však studoval také opery. Povzbuzeni úspěchem *Andulky* od Romana Nejedlého, rozhodli se sboristé nastudovat pod vedením Františka Šurovského další operu *Starý ženich* od Karla Bendla a operety *Girofle-Girofla a Šotek*.¹⁹⁶ Doprovod zajišťovala místní sokolská kapela.

Divadelní činnost v Mnichově Hradišti vyvíjel rovněž dělnický vzdělávací spolek Pokrok založený roku 1891. Domnívám se, že jej lze ztotožnit se spolkem, o němž František Medník píše jako o Hradištské omladině. Členy totiž byli převážně dělníci a dělnice ze čtvrti pod zámek, kteří pracovali v Kompertově obuvnické továrně a „*neměli přístup jaksí do spolku ochotníků*“.¹⁹⁷ Tento spolek disponoval vlastní knihovnou, pořádal přednášky, věnečky a divadelní představení.¹⁹⁸ V roce 1902 si založil kroniku, do níž vepisoval záznamy o inscenovaných

191 *Kronika*, s. 42.

192 *Z Mnichova Hradiště*, Nový Boleslavan 8/29, 9. 4. 1889, s. 5.

193 MMMH, f. SDOT, sl. 1894.

194 *Kronika*, s. 42.

195 *Zpěvácký spolek Smetana v Mnichovu Hradišti*, Mladoboleslavské listy 15/22, 15. 3. 1902, I. příloha.

196 *Z Mnich. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 32/23, 23. 4. 1910, III. příloha.

197 *Kronika*, s. 49.

198 *Upomínka na slet pojizerské sokolské župy Fügnerovy*, Mnichovo Hradiště 1919, s. 15.

hrách. O tom, že se však hrálo i dříve, svědčí poznámka v Mladoboleslavských listech. Představení inscenovaná v březnu 1902 jsou totiž okomentována slovy „byla to radost, když po tak dlouhém odpočinku jsme si zase zahráli.“¹⁹⁹ Představení se konala v hostinci Karla Lochmana Na Kocandě ve čtvrti pod zámkem, kde bydlely chudší vrstvy obyvatel. Zdá se, že zpočátku byl spolek velmi aktivní: během roku 1902 bylo uvedeno celkem devět celovečerních divadelních her.²⁰⁰ V roce následujícím jsou však v kronice uvedena pouze čtyři dramata, ačkoli víme, že byla uvedena minimálně čtyři další,²⁰¹ a mezi lety 1904–1908 se žádná aktivita neobjevuje. V sezóně 1908/1909 víme o některých dalších hrách, jako byla *Oblaka*, *Červ* a *Nevinní viníci*, inscenovaní 8. listopadu 1908. Autor novinového referátu mj. vyjádřil přání, aby divadlo sloužilo „ku vzdělávání těch nejširších vrstev lidových, které vábeny mají býti k zábavě ušlechtilé“.²⁰² V tomtéž měsíci následoval „divadelní krvák“ *Trestanci na Špilberku*.²⁰³ Roku 1909 si dělníci ochotníci pořídili nové podium, jaké hry na něm uváděli, však nevíme. V roce 1913 záznamy v kronice – a tím zřejmě i aktivita spolku – končí.

Repertoár divadelního odboru spolku Pokrok se skládal převážně z veseloher a frašek, objevila se však také sociální (F. A. Šubert: *Drama čtyř holých stěn*) a historická dramata (L. Stroupežnický: *Václav Hrobčický z Hrobčic* či F. F. Šamberk: *Josef Kajetán Tyl*). U většiny z nich je potom tematizována společenská nerovnost. Zda byl výtěžek z divadelních her věnován na dobročinné účely, není většinou uvedeno. Pouze v roce 1902 byl výnos ze zdramatizované povídky Vítězslava Háška *Na statku a v chaloupce aneb Macecha* věnován ve prospěch dětské opatrovny,²⁰⁴ na jejímž zřízení zřejmě měli dělníci zájem. Nejčastěji uváděným autorem Pokroku byl bezesporu František Hlavatý, původně kočovný herec, který později zakotvil v Divadle na Vinohradech.²⁰⁵

Představení spolku Pokrok nebyla určena široké veřejnosti, jak tomu bylo v případě spolku Tyl, nýbrž samotným členům a jejich hostům.²⁰⁶ Jednalo se většinou o příslušníky dělnických profesí, nádeníky a čeledíny, kteří byli údajně nakloněni sociálnědemokratickým myšlenkám,²⁰⁷ (mj. slavili v roce 1902 1. máj). O realizaci představení se můžeme dozvědět z novin, kde je u představení *Na statku a v chaloupce* uvedeno že „výprava celého kusu byla až jen na zcela nepatrné vady vzorná, k čemuž nemálo přispěly hezké staročeské kroje“.²⁰⁸

199 Z *Mnich. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/27, 5. 4. 1902, I. příloha.

200 MMMH, *Kronika divadelního odboru dělnického vzdělávacího spolku Pokrok*, rkp., 1902–1913, nepag.

201 *Dělnické divadlo v Mnich. Hradišti*, Mladoboleslavské listy 16/101, 25. 12. 1903, II. příloha. Jednalo se o hry *Narození Páně* a *Na valdštejnské šachtě*. 25. 10. byl uveden Tylův *Strakonický dudák*, 22. 11. fraška *Krejčí kavalír* a 6. 12. drama *Stávka*.

202 *Dělnické divadlo v Mnich. Hradišti*, Mladoboleslavské listy 21/89, 14. 11. 1908, III. příloha.

203 *Dělnické divadlo v Mnich. Hradišti*, Mladoboleslavské listy 21/91, 21. 11. 1908, II. příloha.

204 MMMH, *Kronika divadelního odboru dělnického vzdělávacího spolku Pokrok*, nepag.

205 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, 2/I, H–J*, Praha 1993, s. 201.

206 Z *Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/13, 12. 2. 1902, I. příloha.

207 Z *Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/34, 30. 4. 1902, I. příloha.

208 Z *Mnichova Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/27, 5. 4. 1902, I. příloha.

Ačkoli členové spolku Tyl a spolku Pokrok se primárně rekrutovaly z jiných sociálních vrstev, je pravděpodobné, že minimálně v letech 1902 a 1908 si vzájemně konkurovaly. Adaptace povídky *Na statku a v chaloupce* byla totiž uvedena ve stejný den jako představení Tylu *Reduta*²⁰⁹ a *Trestanci na Špilberku* zase odlákali diváky z reprízy *Gazdiny roby*.²¹⁰ Neznámý člen Pokroku do Mladoboleslavských listů k tomu uvedl: „na *Hod Boží velikonoční (...)* byli jsme v pravdě překvapeni neočekávanou návštěvou, takže můžem[e] směle říci, že větší hmotný výtěžek nás očekával, nežli u ochotníků. Však proč neměli v radnici větší návštěvu? Vždyť jindy ani místečka nebylo (...) – a nyní? Místa byla pryč do polovic obsazena a na místech k stání byla jen třetina obecnstva“.²¹¹

Kromě dělnického spolku Pokrok a Čtenářské besedy pořádala dramatické výstupy ještě Řemeslnická beseda, o jejíž činnosti však není nic známo,²¹² a roku 1902 mělo dojít k založení vlastenecké jednoty Jevišťe odmítnutých. O činnosti tohoto spolku, který chtěl inscenovat výhradně české divadelní hry, také nic nevíme.²¹³ Zábavné večery, které byly občas oživeny dramatickým vystoupením, pořádal i místní Sokol. Jejich názvy, jako *Poslední desetník*, *Staré panny* či *Matěj Kláda*, napovídají, že se jednalo o komická čísla. Jako účinkující se zde uplatnili také někteří ochotničtí herci, např. A. Tomec, J. Bergl, K. Cerman nebo oblíbený komik F. Šurovský, vesměs členové místní tělovýchovné jednoty.²¹⁴ O spolupráci spolků svědčí také skutečnost, že při oslavách čtyřicátého výročí existence místního Sokola v roce 1904 sehrál spolek Tyl divadelní hru *Zvíkovský rarášek*.²¹⁵ V roce 1900 si jeviště propůjčil rovněž soukromý spolek dam. Ženy sehrály komedii *Myška*, o jejich další činnosti však nejsou žádné zprávy dochovány.²¹⁶ V roce 1909 je doložena ještě aktovka Viktora Dyka *Smuteční hostina*, jež byla nastudována z iniciativy místních studentů, jimž ovšem vypomohli někteří ochotníci ze spolku Tyl. Hra se však údajně nesetkala s pochopením publika. Výtěžek z této akademie byl učen veřejně čítárně a na zbudování pomníku Mistra Jana Husa.

Divadelní život prostupoval řadu nejrůznějších festivit. Dramatické prvky se objevily také na některých merendách a šibřinkách. Roku 1902 uspořádal např. Spolek mláďenců maškarní merendu, při přestávkách byly prováděny „četné scény (...) zvláště o půlnoci rodina trpaslíků, scéna s medvědem apod. dávaly příležitosti trochu odpočnout a zasluhují plného uznání“.²¹⁷ Pestré divadelní činnosti,

209 Z *Mnich. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/27, 5. 4. 1902, I–II. příloha.

210 *Divadelní konkurence*, Mladoboleslavské listy 21/92, 25. 11. 1908, I. příloha.

211 Z *Mnich. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/27, 5. 4. 1902, I–II. příloha.

212 *Kronika*, s. 44. Srov. též Z *Mnich. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/27, 5. 4. 1902, č. 27, I–II. příloha.

213 Z *Mn. Hradiště*, Mladoboleslavské listy 15/89, 15. 11. 1902, II. příloha.

214 MMMH, f. Spolky, sl. Sokol, programy zábavných večerů.

215 *Tamtéž*, leták k oslavě 40. výročí mnichovhradištského Sokola.

216 MMMH, f. SDO, sl. 1900, žádost ze dne 23. 3. 1900.

217 *Spolek Mláďenců v Mnichově Hradišti*, Mladoboleslavské listy 13/15, 12. 2. 1902, I. příloha.

k níž kolem roku 1902 došlo, využili také obchodníci. Josef Prokš si například ve městě zařídil obchod s českými divadelními líčidly.²¹⁸

Divadlo hrály i děti. V obci patřil od šedesátých let k velmi agilním občanům řídící učitel Jan Klíma. Přestože sám nemohl jako ochotník vystupovat, neboť se to neslučovalo s učitelským povoláním, působil ve spolku Tyl jako režisér, několik let byl předsedou Čtenářské besedy a lásku k divadlu vštěpoval také svým žákům. Dětské divadelní představení bylo například uvedeno při příležitosti svěcení nové školní budovy v roce 1884.²¹⁹ Roku 1908 pod záštitou ochotnického spolku Tyl sehráli místní žáci „výpravnou dramatickou báchorku se zpěvy a reji ve třech jednáních“ *Tři haléře* od Františka Jaroše. Je možné, že hra byla inscenována na společenskou objednávku, neboť děti se již běžně divadelních představení jako diváci neúčastnily a ozývaly i hlasy že „neškodilo by i pro dívky uspořádati představení, ke kterému je každá ogranisovaná jednota povinna!“²²⁰ Již od počátku se zřejmě předpokládala velká návštěvnost, a tak se hra opakovala celkem třikrát. V tomto zajímavém počínu se objevilo přes sedmdesát místních dětí. Pro řadu z nich to byla první a jediná divadelní zkušenost; jiní, jako Anna Fritschová, Josefa Slavíková či Oldřich König, se později stali uznávanými ochotníky. Není bez zajímavosti, že na prvním místě je na plakátu uvedeno jméno Ludoviky Švermové, dcery Antonína Švermy, režiséra této hry.²²¹

Závěr

„Divadlo spojuje všechna umění – a my, herci, jsme misionáři.“ (A. P. Čechov)

Druhá polovina dlouhého 19. století je obdobím, kdy se česká společnost národně i kulturně emancipovala. Na českém venkově přispívalo k národnímu uvědomění i kulturnímu rozvoji divadlo, ať už ochotnické nebo profesionální. V první polovině 19. století se jeho prostřednictvím šířil český jazyk, do nedávné doby upadající, po roce 1848 plnilo divadlo spíše roli osvětovou a vzdělávací, v neposlední řadě bavilo a stalo se způsobem trávení volného času. K novému rozvoji ochotnického snažení došlo v Mnichově Hradišti po obnovení ústavnosti v letech šedesátých. Úsilí o vlastní divadlo spojené především s lety osmdesátými svědčí o zájmu, jakému se divadelní představení těšila, ale také o nedostatečných podmínkách, které začaly být nevyhovující a vyřešila je až stavba novorenesanční radnice. Skutečnost, že se místní občané dokázali ve věci divadla spojit a vybrat nemalý finanční obnos, svědčí nejen o míře občanské participace, ale může být do jisté míry odrazem sbírek na stavbu Národního divadla, byť v měřítku venkovského města.

O kulturní vyspělosti obyvatel Mnichova Hradiště svědčí skutečnost, že v průběhu devadesátých let 19. století přestal být spolek Tyl jediným ochotnickým

218 *Česká divadelní líčidla*, Mladoboleslavské listy 15/33, 26. 4. 1902, II. příloha.

219 *Svěcení nové školní budovy v Mnichově Hradišti*, Nový Boleslavan 3/41, 3. 6. 1884, s. 4.

220 *Divadelní zpráva*, Mladoboleslavské listy 21/100, 23. 12. 1908, II. příloha.

221 MMMH, f. SDOT, sl. Plakáty, *Tři haléře*.

spolkem ve městě. Protože svá jeviště měly také dělnický Pokrok a Řemeslnická beseda, lze se domnívat, že jednotlivé ochotnické družiny byly diferencovány stavovsky. Specifické bylo postavení Čtenářské besedy, která zřejmě neměla vyšší umělecké ambice, neboť studovala pouze nenáročnou veselohru a frašky. Divadelní prvky se uplatňovaly též v zábavách Sokola, programech zpěváckého spolku Smetana či v některých slavnostech, které svědčí o tom, že spolky, často personálně propojené, spolu běžně spolupracovaly.

Srovnání repertoáru s několika dalšími městy²²² svědčí o tom, že se mnichovohradištský spolek Tyl nevyhybně dobovému průměru: od komedií a frašek šedesátých let se jeho členové dopracovali k dramatu realistickému a uvedli také několik dramát sociálních. K nejoblíbenějším autorům patřili František Ferdinand Šamberk, Josef Štolba a samozřejmě Josef Kajetán Tyl, jehož hry byly uváděny průběžně po celé období 1833–1918. K vrcholům patřila nastudování oper, jako bylo Blodkovo dílo *V studni* či Smetanova *Prodaná nevěsta*. Dramata nastudovaná Pokrokem se často věnovala postavení chudiny, případně se jednalo o divácky poutavé hry.

Tradice ochotnického divadla v Mnichově Hradišti je důkazem ohlasu národního obrození v regionu. Zpočátku pořádali ochotníci pouze divadelní představení, brzy však začali organizovat vlastní slavnosti a od devadesátých let se začali ve větší míře prezentovat mimo město. To souviselo nejen s kvalitou soboru, ale rovněž s možnostmi, které přinesl nový životní styl a zejména dostupnější doprava. Divadelní večery byly bezesporu příjemným zpestřením každodenního života obyvatel města a existence ochotnického spolku přispívala k občanské angažovanosti jeho členů. Doufejme, že i v 21. století si ochotnické divadlo v malém městě nad Jizerou získá své příznivce z řad amatérských herců i diváků.

Autorka

Mgr. et Bc. Lenka Procházková je vědeckou pracovnící Oddělení biografických studií Historického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i. Profesně se zabývá českým kulturním prostředím a kulturními dějinami 19. století, dějinami divadelnictví, dějinami genderu a regionální historií, především oblastí Mladoboleslavska. Je doktorandkou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Summary

Theatrical life and activity in Mnichovo Hradište 1833–1918

The tradition of amateur theater in Mnichovo Hradište is evidence of national revival in the region. Initially only amateur theater was organized in the city, but soon began to organize their own celebrations and since the 1890s there began theatrical

²²²František ČERNÝ – Ljuba KLOSOVÁ a kol., *Dějiny českého divadla III. Činohra 1848–1918*, Praha 1977, a zejména F. ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři*.

tours. This was with the possibilities that brought a new lifestyle and especially accessible transportation. Theatre evenings were certainly a pleasant change for everyday life and existence of the amateur league of actors was a contribution to civic engagement. Comparison of the repertoire with several other cities suggests that the association of Mnichovo Hradiště „Tyl“ was not outside the average: from comedies and farces later arrived at a realistic drama. The most popular authors were František Ferdinand Šamberk, Josef Štolba and Josef Kajetán Tyl, whose plays were presented continuously throughout the period 1833–1918.

materiálové statě

Prameny k historii československé emigrace a exilu v Austrálii po roce 1945 v archivech České republiky¹

MILOŠ TRAPL

Abstrakt / Abstract

Studie podává přehled a základní rozbor pramenů k dějinám české a slovenské emigrace a exilu ve druhé polovině 20. století v Austrálii nacházející se v několika institucích v České republice.

Sources for the Study of History of Czechoslovak emigration and exile in Australia in 1945 in the archives of the Czech Republic

The study provides an overview and analysis of primary sources on the history of Czech and Slovak emigration and exile in the second half of the 20th century in Australia (located in several institutions in the Czech Republic).

Klíčová slova / Key Words

*emigrace, exil, 20. století, Austrálie
migration, exile, 20th century, Australia*

Emigrace Čechů a Slováků do Austrálie nepatří mezi příliš zpracované úseky našeho historického výzkumu. Je sice pravda, že o ní najdeme zmínky v celé řadě širších pojednání o historii vystěhovalectví a exilu, objevily se i samostatné příspěvky o některých českých a slovenských osobnostech, které žily především ve 20. století v australském exilu, soustavněji však toto téma nebylo dosud zpracováno.² Proto se v současné době na výzkum exilu v Austrálii zaměřilo Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.³

1 Tento příspěvek vznikl jako součást projektu GAČR P410/12/1294, Český exil v Austrálii a jeho kultura (1948–1989), řešený na Katedře historie FF UP v Olomouci v letech 2012–2016. Podnětem k jeho podání byl zevrubný přípravný výzkum prof. Mgr. Jaroslava Millera, M. A., Ph.D., při jeho přednáškovém pobytu v Austrálii.

2 Přehled většiny významnějších historických studií či článků, v nichž je pojednáváno o českém a slovenském exilu v Austrálii, podává ve své studii Jana BUREŠOVÁ, *Československá emigrace a exil v Austrálii ve 20. Století*, in: *Přesídlování lidí ve 20. století*, Historický ústav AV ČR, Praha 2014 (v tisku).

3 Řešitelkou uvedeného projektu GAČR je prof. PhDr. Jana Burešová, CSc., spoluřešiteli prof. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D., a prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.

Prameny k studiu novodobé české a slovenské emigrace v Austrálii najdeme pochopitelně v celé řadě archivů v České republice. Neexistuje však žádný jejich soupis a až na výjimky je nutno procházet velké množství všeobecně orientovaných fondů, v nichž se někdy nacházejí jen fragmenty k sledované problematice. Prameny o exulantech v Austrálii v oficiálních institucích jsou většinou chudší než o jiných zemích. Český a slovenský poúnorový exil byl jistě velmi sledován státními politickými i bezpečnostními složkami komunistického Československa. Vzdálenost a nedostupnost Austrálie pro vytváření výrazných protikomunistických aktivit, které by mohly bezprostředně ohrožovat komunistický režim, však hrála také roli v poněkud menším zájmu o zdejší exilové organizace a jejich počiny. Bylo absurdní vytvářet zde nějaké agenturní síť, protikomunistická propaganda mohla výrazněji vadit jen ne příliš početným australským komunistům. Neznamená to ovšem, že by zde neměla StB svou rezidenturu – ta byla při Československém konzulátu v Sydney. Exulanti v Austrálii měli oproti jiným v Evropě či v USA mnohem méně příležitostí získávat přímé informace o situaci ve staré vlasti, nemohli poslouchat běžně ani československý rozhlas, v dosahu nebyly zpočátku ani československé exilové radiové vysílače.⁴ Korespondence s bývalým domovem také nemohla, hlavně vzhledem k její sledovanosti československou Státní bezpečností, která velela československým občanům k opatrnosti, poskytnout dostatečný obraz o tamějším dění. Navíc exulanti neměli vzhledem k rozsáhlosti australského kontinentu ani dostatečný kontakt s krajanů v dalších australských regionech.⁵ Museli se také ze všeho nejvíce věnovat existenčním starostem, které nebyly vůbec jednoduché, což ovšem platilo i v jiných zemích, které exulantům poskytovaly azyl. I v těchto podmínkách se však v oblastech, kde bylo krajanů více, vytvářely jejich spolky, které se snažily udržovat staré tradice z domova a pokračovat v nich. Nejvíce působila tradice Sokola, jeho exilových jednot vzniklo v Austrálii nejvíce (mj. Canberra, Port Darwin, Melbourne, Sydney, Adelaide, Perth). Ty měly také zřejmě největší kontakt na exilové sokolské organizace v jiných zemích svobodného světa. Ostatní spolky byly také nejvíce ve zmíněných centrech,⁶ ale měly s jinými exilovými organizacemi poměrně malé styky, sledování jednotlivých exulantů a jejich vztahy s přáteli a známými v jiných zemích bylo jen ojedinělé. V Melbourne bylo v roce 1950 zřízeno Ústředí československých demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandu, v jehož čele stál v počátcích bývalý poslanec lidové strany Jindřich Nermuť, ale velký význam pro organizaci českých a slovenských spolků nemělo.

4 Po zahájení českého a slovenského vysílání Svobodné Evropy se situace zlepšila. Dostupné bylo také vysílání Hlasu Ameriky.

5 Emigranti z Československa byli po svém útěku z ČSR většinou umístěni v táborech IRO především v západním Německu. Pokud z nich chtěli odejít do Austrálie, museli podepsat závazek, že dva roky po příjezdu do Austrálie budou konat jakékoliv práce, v kterémkoliv australském státě, kam budou určeni úřadem práce. Tato akce skončila v březnu 1951. Další příchody imigrantů byly již omezeny daleko více.

6 Z jiných středisek exilu jmenujme ještě Brisbane či menší Geelong, české spolkové aktivity byly doloženy i na ostrově Tasmanie.

Všechny tyto okolnosti ovlivňovaly i sledovanost českého a slovenského australského exilu v Československu, a tím i obraz o něm v českých archivech. Pokusíme se poskytnout jeho jistý přehled zaměřením se na oficiální státní archivy i na archivy jiných institucí (především muzea), o jejichž fondech k sledované tématice jsme získali informace.

Nejvíce materiálů k československé emigraci nalezneme v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále jen MZV). Poměrně cenná jsou hlášení Československého generálního konzulátu v Sydney pro MZV, který do svých relací zařazoval i informace o Čechách a Slovácích v Austrálii.⁷ Zprávy o exulantech jsou ve fondu roztržštěné, jejich sledování není naprosto pravidelné. Zdá se, že pracovníci konzulátu v Sydney byli informováni dosti nahodile a poměrně kuse. V hlášeních nalezneme občas odhady počtu emigrantů po roce 1948, které nemusí být vždy věrohodné. Především zpráva o počtu českých a slovenských uprchlíků z roku 1951 se zdá značně nadnesená.⁸ Velké rozdíly v odhadovaných počtech exulantů jsou ostatně typické i pro jiné země. Odhady počtu emigrantů jsou ve zprávách uváděny i pro šedesátá léta a z počátku sedmdesátých let.⁹ Také zprávy o aktivitách utečenců,¹⁰ včetně sledování exilového tisku,¹¹ nejsou příliš pravidelné, i když se pracovníci konzulátu snažili využívat pro sledování exulantů těch krajanů, kteří byli ochotni udržovat s československými úřady styky. V Sydney to byl spolek Československý kroužek, založený již roku 1927, jehož členové se skládali především z levicových emigrantů před druhou světovou válkou, kteří pocházeli z chudých vrstev v ČSR a ani v Austrálii příliš nezbohatli.¹² Pro tyto krajanů zajišťoval konzulát ve spolupráci s Československým ústavem zahraničním v Praze různým propagační materiály ze staré vlasti a také filmy. Politické zprávy konzulátu končí počátkem sedmdesátých let. Generální konzulát sledoval i dění v australské komunistické straně, která se po srpnu 1968 postavila velmi ostře proti sovětské okupaci Československa. Tato situace byla složitá i pro některé české a slovenské emigranty, kteří vstoupili do australské komunistické strany.¹³

7 Archiv MZV Praha, fond Politické zprávy, Austrálie, 1946–1972.

8 Podle informace z roku 1951 mělo žít v Austrálii přes 11 tisíc uprchlíků z ČSR. Podle zprávy z Hlasu Ameriky je to ovšem nevěrohodné, neboť rok předtím bylo uvedeno 5000 lidí. A MZV Praha, Zprávy vyslanců, Austrálie, A - b č. 133611 (30. 6. 1950) a 125.801/A-bů5 (z 20. 6. 1951). Podle zpráv StB to bylo asi 5 000 Čechů a Slováků.

9 V roce 1970 záznamy ve výše uvedeném zdroji uvádějí, že v Austrálii žilo asi 12 000 „poúnorových“ a necelých 6 000 „posrpnových“ emigrantů.

10 Největší pozornost byla věnována zmíněné hlavní organizaci exilu v Austrálii Ústředí československých demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě.

11 Nejvíce byl sledován Hlas domova vydávaný v Melbourne od roku 1950 (založil ho dr. Jozef Rýpar). Mnohé výtisky časopisu posílal konzulát do Československa.

12 Podrobně srov. Jana BUREŠOVÁ – Miloš TRAPL, *Obraz československého emigrantského promunistického spolku ve druhé polovině 20. století – Československý kroužek v Sydney*, *Historica Opaviensia*, 2013, s. 89–107.

13 Pracovníci konzulátu v roce 1970 zdůrazňovali, že se marně snaží vysvětlovat australským komunistům tzv. vstup vojdo k ČSSR dle oficiálních stanovisek tehdejšího Husákova komunistického režimu v ČSSR.

Ještě o něco více informací o československém exilu je v dalším rozsáhlém fondu Archivu MZV Teritoriální odbory TO – T Austrálie, Nový Zéland, který je chronologicky rozdělen do částí 1945–1968, 1975–1979 a 1980–1989.¹⁴ Cenné jsou tady především situační zprávy, které vypracovával generální konzulát v Sydney a zasílal na MZV do Prahy. V těchto materiálech je sledována činnost exulantských organizací, jejich tisk i nejrůznější aktivity. Poměrně podrobně bylo mapováno ústředí exilových spolků v Austrálii v Melbourne i zdejší spolky a také zde vycházející nejvýznamnější československý exilový časopis v Austrálii Hlas domova, později Hlasy Čechů a Slováků v Austrálii. Nejdeme zde zprávy také o exilových organizacích v Sydney, Perthu, Adelaide (zde bylo i československé knihkupectví) a v dalších lokalitách, nalezneme zde i informace o českých a slovenských předácích exilu.¹⁵ Opět se informovalo o zmíněném krajanském spolku starousedlíků, který udržoval kontakt s komunistickým Československem. Generální konzulát se snažil získávat informace o exilových organizacích,¹⁶ především o Sokolu, i prostřednictvím starousedlíků a pokoušel se je přes ně získávat pro spolupráci.

V Národním archivu (dále jen NA) v Praze je k exilu nejcennější fond již zmíněného Československého ústavu zahraničního (dále jen ČÚZ), který působil od roku 1928 a po okupační přestávce byl roku 1945 opět obnoven.¹⁷ Jeho pracovníci udržovali kontakt s krajany, pořádali pro ně tzv. Masarykovy dny zahraničních Čechoslováků.¹⁸ Po únoru 1948 byl ČÚZ reorganizován a zaměřil se na kontakty s krajany, kteří byli ochotni spolupracovat i s komunistickým Československem, posílal jejich spolkům literaturu a filmy, organizoval zájezdy vybraných Čechů a Slováků do Československa,¹⁹ zvláště na celostátní spartakiády a pokoušel se jejich prostřednictvím získávat i zprávy o exilových spolcích. Ve fondu jsou také materiály o československých vystěhovalcích do Austrálie již za první Československé republiky, které vyčerpala do svých dvou studií Jana Burešová.²⁰

V období po roce 1948 se ČÚZ zaměřil především na zmíněný Československý kroužek v Sydney, s nímž udržoval poměrně rozsáhlou korespondenci a prostřednictvím generálního konzulátu mu posílal různé brožury a politické publikace nevalné úrovně, ale také filmy, které byly v šedesátých letech navště-

14 Období sedmdesátých a osmdesátých let bylo pro badatelské účely zpřístupněno až v roce 2013.

15 V počátcích poúnorového exilu byl jeho vedoucím činitelem bývalý poslanec Československé strany lidové Jindřich Nermuť, který žil v Tasmánii a také na Novém Zélandu. Často býval zmiňován i zakladatel Hlasu domova dr. Josef Rýpar, který však poměrně brzy zemřel.

16 Zajímavé je, že členové Československého kroužku zřejmě informovali o exulantech více méně neradi.

17 NA Praha, fond Československý ústav zahraniční II., karton č. 31.

18 Pod tímto názvem proběhly naposled roku 1948. Pak již bylo Masarykovo jméno vypuštěno.

19 Při jejich výběru bylo Ministerstvem vnitra ČSR prováděno přísné kádrování.

20 Jana BUREŠOVÁ, *Zdroje informací o Austrálii v období první Československé republiky*, *Historica Olomucensia* 44, 2013, s. 115–132. TÁŽ, *K problematice československého vystěhovalectví do Austrálie v podmínkách světové hospodářské krize na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století*, *Moderní dějiny* 2/2013, s. 81–100.

vovány i krajany, kteří nebyli členy kroužku. Prostřednictvím kroužku, jak už jsme se zmínili, se snažil konzulát i ČÚZ získávat i informace o exilových spolcích v Sydney, hlavně o Sokolu a o Československém národním sdružení. Krize kontaktů však nastaly po srpnu 1968, kdy ani „starousedlíci“ většinou sovětskou agresi nechápali a nesouhlasili s ní. Členská základna kroužku klesala úměrně jejich věku a čeští a slovenští posrpnoví uprchlíci se zařazovali do exilových spolků či zakládali nové s protikomunistickým zaměřením. Kontakty ČÚZ se postupně omezovaly jen na malé skupiny či jednotlivce, kteří je byli ochotni udržovat.

V NA je možno využít i některé další fondy, v nichž se najdou sporadické zprávy o Češích v Austrálii.²¹ Pozornost je třeba věnovat také fondu Výstrižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí ČSR,²² v kterém jsou shromážděny především novinové a časopisecké články podle jednotlivých států a zemí v letech 1916–1987. Nalezneme zde informace o životě Čechů a Slováků v Austrálii, včetně zpráv o spolcích a časopisech.

V Archivu bezpečnostních složek v Praze se nachází také řada materiálů o exulantech v Austrálii. Koncem čtyřicátých a počátkem padesátých let jich nebylo vzhledem k tomu, co jsme psali v úvodu, mnoho, najdeme zde jen např. konstatování, že australská vláda má spíše zájem o technicky kvalifikované uprchlíky.²³ Postupně však zájem Státní bezpečnosti o australský exil vzrostl a při generálním konzulátu v Sydney byla zřízena její rezidentura. Ta již podle těchto materiálů ve druhé polovině osmdesátých let neexistovala. Složka věnovaná australskému exilu²⁴ obsahuje především informace o mnoha jménech. Šlo jednak o exulanty, kteří byli podle agentury StB zapojeni do zpravodajské služby australských tajných služeb, jednak o ty, kteří byli získáni pro spolupráci s československou rozvědkou.²⁵ V některých případech jsou materiály podrobnější (asi v rozsahu někdejších kádrových posudků), některé sledují jen vlastní činnost v exilu po opuštění Československa. Je zde také občas korespondence o exulantech. Ze zajímavějších sledovaných osobností jmenujme např. Pavla Teicha, někdejšího zaměstnance Ministerstva sociální péče ČSR a člena Československé repatriační mise v Paříži po roce 1945. Později odešel do exilu. StB zjistila, že v Praze žije jeho bratr dr. Mikuláš Teich, pracovník Historického ústavu ČSAV, který se svou manželkou Alicí (odbornou referentkou ministerstva školství) cestuje často do zahraničí (Rakousko, SRN) a zde se zřejmě s bratrem stýká.²⁶ Za zmínku stojí i údaje o exulantovi Maximiliánu Wechslerovi z Plzně, který roku 1969 emigroval do Austrálie. Je o něm mj. psáno, „že ho využívá

21 Tyto fondy jsou pracovníky projektu v současnosti studovány.

22 NA Praha, fond Výstrižkový archiv. Austrálii v letech 1945–1951 je věnován např. karton č. 999. Zpracováno je období až do roku 1988.

23 Zdeněk JIRÁSEK – Miloš TRAPL, *Exilová politika v letech 1948–1956*, Olomouc 1996, s. 17.

24 ABS Praha, fond I. správa Ministerstva vnitra ČSR, materiál Austrálie.

25 Pro získání spolupracovníků proběhla v šedesátých letech 20. století akce Adam. V ní byl získáván i P. Teich, sdělil však agentům StB nepravé jméno. Byl však později identifikován, agentem se však zřejmě již nestal.

26 Manželé Teichovi později také emigrovali.

Australská zpravodajská služba (ASIO) jako agenta proti trockistické Komunistické straně Austrálie a dalším pokrokovým a opozičním organizacím v Austrálii“. Vyrazil však svou činnost v médiích, které toho využily proti tehdejší australské labouristické vládě a ASIO. V jedné reportáži hovořil i o situaci v Československu roku 1968. Materiály bezpečnostních složek ukazují spíše na způsoby práce StB a pro studium československého exilu mají jen dílčí význam, zvláště v případech exulantů, o nichž jsou k dispozici i jiné zdroje.

Některé materiály k historii českého a slovenského exilu v Austrálii jsou i v Centru pro československá exilová studia (dále jen CČES) při Katedře historie Filozofické fakulty UP v Olomouci. Nejvíce těchto materiálů je ve fondu Rada svobodného Československa (dále jen RSČ), kde je poměrně bohatá korespondence s australskými exilovými spolky. V olomouckém exilovém centru se nachází i osobní fond australského exulanta Petra Hrubého, který obsahuje především scénáře a hodnocení relací českého a slovenského vysílání Svobodné Evropy z let 1952–1987, dále osobní korespondenci, různé programy exilových akcí, exilová periodika z Austrálie, výstřižkový archiv a některé další materiály. Dílčí korespondenci s australskými exulanty najdeme i ve fondu Zahraniční ústav v exilu. Cenné materiály jsou i ve fondu novináře Josefa Jostena.

Rada svobodného Československa (podle jejich materiálů v olomouckém exilovém centru) projevovala brzy po svém ustavení 25. února 1949 o československý exil pochopitelně velký zájem, neboť byla jeho ústřední a vedoucí organizací (bez ohledu na možnosti, které na Západě měla). Starost o exulanty měl v první řadě její sociální výbor, řízený slovenským politikem Jurajem Slávikem²⁷ O australském exilu vydalo předsednictvo první zprávu 13. ledna 1950.²⁸ V prvních letech projednávala Rada především otázku přesídlování exulantů z uprchlických táborů v některých zemích západní Evropy, především v Německu, do Austrálie, korespondovala s dr. Josefem Rýparem v Melbourne a nejvíce komunikovala s Jindřichem Nermutem, předsedou exilového ústředí v letech 1951–1953.²⁹ RSČ se snažila o zprostředkování komunikace mezi exulanty a australskými úřady, o uznání platnosti absolvování studia československých studentů i v podmínkách Austrálie a o pomoc tamějším uprchlíkům vůbec. Sledovala a vítala založení nových exulantských spolků. K ustavení jejich první centrály, Česko-slovenského ústředí v Canberře 20. 8. 1950, vydala slavnostní prohlášení, schválila jeho stanovy i program.³⁰ Také s pozdějším Ústředím československých demokratických organizací v Austrálii se sídlem v Melbourne měla poměrně úzké styky. Udržovala kontakty i s redakcemi významnějších

27 Juraj Slávik (1880–1969) byl předválečným členem slovenské agrární (republikánské) strany, několikrát byl jejím ministrem v československých vládách, byl také ministrem obou londýnských exilových vlád. Po válce byl vyslancem v USA a po únoru 1948 emigroval.

28 CČES FF UP Olomouc, fond RSČ, kart. 4, i. č. 13, složka I. (1950).

29 Jindřich Nermuť (1917–1990) byl v letech 1945–1948 poslancem za Československou stranu lidovou. Po únoru 1948 emigroval a po krátkém pobytu v Německu a Lucembursku odcestoval i s rodinou do Tasmánie, kde podnikal a žil až do konce svého života. Působil v exilovém hnutí a účastnil se i politického života v Austrálii.

30 CČES Olomouc, fond RSČ, kart. 6, i. č. 13, složka VII. (1950).

exilových periodik vycházejících v Austrálii a s celou řadou jednotlivých exulantů na kontinentu.

V Československém dokumentačním středisku v Praze³¹ se nachází z australského exilu jen fond Stanislava Bretona (původním jménem Brzobohatého), který po emigraci v Londýně³² přesídlil v roce 1964 do Sydney v Austrálii a žil pak v Roseville (Nový Jižní Wales). Zde vydal řadu publikací, zabýval se především atentátem na Reinharda Heydricha. Psal do řady exilových periodik v Austrálii (Australské listy, Hlas domova, Hlasy Čechů a Slováků v Austrálii, Krajanský list, Panoráma, Radio SBS, Slovenský štít, Spektrum) i v jiných zemích, spolupracoval se Společností pro vědy a umění. Živil se jako malovýrobce a distributor bižuterie. Ve fondu nalezneme jeho publikace, články a osobní doklady.

V Archivu Náprstkova muzea v Praze ve fondu Krajané 2, složka Austrálie jsou kromě jednotlivostí o emigraci v období první ČSR³³ především materiály Jaroslava Kovářička, které archivu věnoval. Vedle svých publikací zde nalezneme i informaci o českém vysílání v Adelaide, které zde Jaroslav Kovářiček založil, dále o některých českých exilových časopisech vycházejících v Austrálii.³⁴ Jsou zde i fotografie z Austrálie a z některých krajanských akcí.³⁵

V knihovně Náprstkova muzea je uloženo periodikum Krajan, jehož všechna čtyři čísla (dvě roku 1958, jedno roku 1960 a jedno roku 1962) vydal Československý kroužek v Sydney.³⁶

Nemůžeme opomenout četné česky a slovensky psané noviny a časopisy australských exulantů a krajanů, jež se nacházejí v knihovně exilové literatury Libri prohibiti Jiřího Gruntoráda v Praze. Uvedeme jen nejvýznamnější a déle vycházející tiskoviny. Patřil mezi ně čtrnáctidenník Hlas domova, který založil v roce 1950 Josef Rýpar v Melbourne a po něm jej redigoval František Váňa až do roku 1979. Byl především zpravodajským listem, objevují se zde vedle zpráv z domova a z exilu i podrobné informace o krajanských spolcích v Austrálii. Od roku 1980 pak vycházely rovněž čtrnáctidenně Hlasy Čechů a Slováků v Austrálii, jež redigoval básník a textař Petr Rada.³⁷ Delší dobu vycházel také měsíčník Pacifik, nezávislý politický a zpravodajský list pro krajan, vydávaný v padesátých letech v Sydney a na Novém Zélandu. V sedmdesátých a osmdesátých letech

31 Československé dokumentační středisko v Praze vzniklo z iniciativy jeho následného předsedy správní rady prof. Viléma Prečana v osmdesátých letech ještě ve Spolkové republice Německo, kde byl Prečan v exilu. Nejdříve bylo umístěno v Hannoveru a pak v Scheinfeldu. Vilém Prečan předal po návratu z exilu materiály Národnímu muzeu v Praze.

32 Emigroval v roce 1948, v Londýně byl předsedou Organizace svobodné mládeže.

33 Např. časopis Trade Journal of Czechoslovak Chamber of Commerce, vydávaný v Sydney.

34 Např. Hlas domova v Melbourne, vydávaný F. Váňou a na něj navazující čtrnáctidenník Hlasy Čechů a Slováků v Austrálii, které vydával do roku 1990 Petr Rada. Jsou zde i vzpomínky na uprchlické tábory v Německu jistého Antonína Vondruška, který pak s dalšími mladými lidmi cestoval na Nový Zéland, s mezipřistáním v západoaustralském Perthu. Podrobněji je o těchto tiscích psáno v části o Libri prohibiti.

35 Mj. i fotografie z Mikulášského večírku Československého kroužku v Sydney z 9. prosince 1961.

36 Rozbor srov. J. BUREŠOVÁ – M. TRAPL, c. d.

37 List vycházel v Blacktownu až do roku 1991.

20. století vycházel v Canberře krajaňský kulturní a zpravodajský měsíčník Československo-Australského sdružení Beseda.³⁸ Evidován je také poměrně dlouho vycházející Zpravodaj Čechů a Slováků v Novém Jižním Walesu, který byl vydáván v Sydney.³⁹ Z let 1973 až 1989 je v Libri prohibiti uložen Krajaňský list, oběžník Československého klubu v Queenslandu, který zřejmě navazoval na tisk Výzva, který pocházel již z padesátých let. Vycházel i v devadesátých letech. Pilnými vydavateli různých tisků byly také české exilové sokolské jednoty v Austrálii. V Sydney vycházel již v padesátých letech Sokolský věstník, od roku 1983 Věstník Československého Sokola v Sydney a v téže době Sokolský list TJ Sokol v Melbourne. Vycházely i různé tiskoviny jiných organizací včetně církevních. Velká většina z 81 exilových a krajaňských tisků v Austrálii, uložených v Libri prohibiti, však vycházela jen krátce, jejich seznam je však cenný i v tom, že jednotlivé výtisky novin, časopisů a dalších tiskovin upozorňují na mnoho spolků, které je vydávaly a rozšiřuje tak naše povědomí o aktivitách českého a slovenského exilu v Austrálii.⁴⁰

Velmi rozsáhlé materiály k australskému exilu jsou uloženy v archivu Muzea českého, slovenského a rusínského exilu Jana Kratochvila v Brně. Muzeum má ve svém archivu množství unikátních materiálů. Muzeum vzniklo po velké výstavě o českém a slovenském exilu ve 20. století, již Jan Kratochvil uspořádal koncem devadesátých let minulého století v Brně. Kratochvil se svou manželkou Sabinou pobývali v Austrálii čtyři roky a dovezli odtud množství materiálů.⁴¹ Rozsáhlý archivní materiál, který Jan Kratochvil v Austrálii získal, není dosud zpracován, a z toho důvodu není pro badatele přístupný. Jen podle Kratochvilovy informace je nám známo, že mezi těmito prameny je např. 18 kronik exilových spolků.

Některé materiály o australském exilu mají v České republice ve svém držení také někteří bývalí exulanti, kteří se po roce 1989 vrátili do Československa. Jejich přehled, na němž pracuje Jaroslav Miller, postupně získáváme.

Přehled materiálů o českém a slovenském exilu v Austrálii po roce 1948 ukazuje, že prameny k jeho historii v českých archivech jsou poměrně kusé a neúplné.⁴² To se týká i tiskovin, které pochopitelně vycházely jen nepravidelně a v některých obdobích vůbec ne. Je proto nutné zkoumat i četné materiály, které jsou v Austrálii, v držení tam žijících Čechů a Slováků, zpravidla funkcionářů exilových spolků či redaktorů jejich tiskovin. To je pro vytvoření obrazu českého a slovenského exilu a jeho kultury v Austrálii naprosto nutné.

38 Vycházel od srpna 1970 do března 1985, v devadesátých letech bylo jeho vydávání obnoveno.

39 Byl to cyklostylovaný měsíčník z let 1957–1973, redigovaný Bedřichem Miklem a od roku 1970 Jaroslavem Pražákem.

40 Soupis těchto 81 tiskovin je s podrobným komentářem obsažen v publikaci: Lucie FORMANOVÁ – Jiří GRUNTORÁD – Michal PŘIBÁŇ, *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*, Praha 1999, s. 18–48.

41 Vydali spolu publikaci osobních příběhů australských exulantů: *Můj nový domov Austrálie – Australia My New Home*, Praha 2006.

42 Výjimkou mohou být materiály uložené v Muzeu českého, slovenského a rusínského exilu v Brně, ovšem vzhledem k jejich současné nepřístupnosti nemohou být plně využity.

Autor

Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., (* 1935), je emeritním profesorem na Katedře historie FF UP v Olomouci. Ve své vědecké práci se zaměřuje na celou řadu témat z dějin především 20. století, publikoval stovky dílčích studií a desítky autorských a spoluautorských knih. Zejména se věnuje politickému systému první Československé republiky, politickému katolicismu, dějinám Československé strany lidové, zejména osobnosti Jana Šrámka, dějinám české a slovenské emigrace a exilu (nejaktuálněji je spoluřešitelem projektu GA ČR *Český exil v Austrálii a jeho kultura 1948–1989*, řešený v letech 2012–2016). Celoživotně se věnuje regionálním dějinám, je autorem a spoluautorem mnoha desítek publikací o dějinách měst a obcí (naposled *Dějiny Olomouce* z roku 2009 a *Dějiny Uničova* z roku 2013).

recenze

Peter ZMÁTLO, *Katolíci a evanjelíci na Slovensku (1929–1932). Ľudáci a národnári na ceste k spolupráci, Verbum, Ružomberok 2011, 366 s.*

Ve slovenském národním hnutí byly dvě velké iniciativy, které měly toto hnutí sjednotit. První bylo v šedesátých letech 19. století hnutí představované biskupy Moyzešem a Kuzmánym, dvěma biskupy katolické a evangelické větve slovenského křesťanství, které vedlo k rozmachu národního hnutí, k založení Matice slovenské a povzbuzení národní snahy. Snaha sjednotit slovenské národní hnutí v podobném duchu představuje jistě opakování této akce dvou slovenských biskupů a to ve sjednocení politických snah katolické a evangelické církve, kterou představovali její nejautoritativnější zástupci Andrej Hlinka za katolickou část Slováků a Martin Rázus za její slovenskou evangelickou část. Příklad ze šedesátých let 19. století živě přežíval ve slovenské politice i ve 20. století, kdy Slovensko vznikem Československé republiky získalo státoprávní práva, na kterých bylo možno stavět větší autonomii Slovenska v meziválečném Československu.

Autor podrobně sleduje první náznaky tohoto sblížování i peripetie rozporů, které vznikly s Tukovým procesem v roce 1929. Nebylo snadné začínat na skutečnosti, že nejbližší spolupracovník Andreje Hlinky, prof. Vojtěch Tuka, byl odsouzen jako placený agent maďarské iredenty, která soustavně bojovala za odtržení Slovenska od společné republiky. Po letech agentství Vojtěcha Tuky v maďarských zájmech odhalil studiem budapeštských archivů historik Juraj Kramer. Tukova iredenta velmi zatížila působení Slovenské ľudové strany a sám Hlinka měl dost co vysvětlovat svým příznivcům, že původně Tukovu vinu negoval a odmítal. Nicméně nástupem radikalizace vzniklé světovou hospodářskou krizí politice HSĽS prospívala, a i když ľudáci nebyli součástí vládní politiky, mohli z opoziční pozice výrazně bojovat za sociální a hospodářské práva Slovenska, které hospodářská krize zotřovala.

Nicméně byl na tom podobně i evangelický subjekt, na kterého členy také těžce doléhala ekonomická krize, nezaměstnanost a bezvýchodnost. Z tohoto společného základu se projevovaly snahy ke sblížení a politickému vyjádření proti pražskému centralismu a dirigismu, ve kterém z politického hlediska oba tábory viděly omezování v neuznání slovenské autonomie podle Pittsburské dohody.

Autor podrobně sleduje tento proces v interpretaci politických schůzí, shromáždění a manifestech obou stran a dochází postupně ke sjednocování názorů na důležitost přijetí autonomie pro Krajinu slovenskou.

Organizátoři Zvolenského manifestu z roku 1932 si dostatečně neuvědomovali, že už Slovensko není součástí Uherska a oponentem násilného hungarismu, ale že jako součást samostatného Československa se dostalo do jiných mezinárodních politických souvislostí, které byly nezávisle na Československu

atakovány rozpadem Versaillského systému a nástupnictvím agresivních nacistických, fašistických a iredentistických států.

Slovenští politici centralistického (čechoslovakistického) zaměření cítili velké ohrožení ze strany živé a stále fungující maďarské iredenty, která v meziválečném období neuznala Trianonskou smlouvu a soustavně usilovala o odtržení Slovenska od ČSR. Nicméně iredentistické snahy ve prospěch Polské republiky vykonávala i část slovenských politiků. Koneckonců se tento boj o Slovensko mezi Polskem a Maďarskem vyhroutil v Hitlerově hrozbě vyslovené Dr. Jozefu Tisovi v roce 1939, že pokud Slovensko nepřistoupí na zrušení svazku s ČSR, bude mezi tyto státy rozděleno.

Autor uvažuje o perspektivách Slovenska i v těchto souvislostech, což provádí až deskriptivní analýzou všech politických událostí a projevů, jakou jsme do současnosti v historické literatuře neviděli. P. Zmátlo patří k prvním slovenským historikům, kteří důkladně pro dějiny meziválečného Slovenska vyčerpali ústřední centrální (pražské) archivy, což se doteď autorům syntéz o předmnichovském Československu (Kárník, Klimek) nepodařilo. Základní pro tuto problematiku je fond Presidium Ministerstva vnitra, který je svou podrobností archivem prvního stupně pro studium všech souvislostí existence republiky od Aše po Užhorod.

Peter Zmátlo jako jeden z mála po průkopníkovi slovenské historiografie Jurajovi Kramerovi tento fond pro své bádání plně využil a dokonce poukázal v úvodu práce na porušování historické etiky v bádání u některých slovenských historiků i po roce 1989, kteří citovali (i nesprávně) tento fond, přičemž v Národním archivu v Praze vůbec nebyli (tedy převzali citace pouze z historické literatury od kolegů).

Monografie P. Zmátla obsahuje 20 kapitol (mimo úvodu a závěru), anglické resumé, závěreční bibliografii (v ní chybí Archiv literatury a umění Slovenské národní knihovny v Martině, z kterého čerpal autor hlavně z fondu Martina Rázuse), 16 příloh a jmenný rejstřík. Dlouhodobějším cílem autora je zpřístupnit postupně formou historické analýzy, syntézy, opisu a hodnocení důležitých historicko-společenských událostí činnost slovenských katolíků a evangelíků prostřednictvím důležitých politických subjektů, t. j. HSĽS a SNS, celé období meziválečné ČSR, a to v chronologických celcích jednotlivých volebních období. Recenzovaná monografie představuje první pokus, přičemž zachycuje období první poloviny třetího volebního období, tedy léta 1929 až 1932. Tento první pokus hodnotím jako úspěšný příspěvek do slovenské historiografie první ČSR.

David Papajík

Hana KUBÁTOVÁ, *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945, Academia, Praha 2013, 266 s.*

Monografie historičky Hany Kubátové, která vyšla v nakladatelství Academia v roce 2013, představuje již v rámci relativně dobře zdokumentované problematiky perzekuce židovského obyvatelstva v období válečného slovenského státu mezi lety 1938–1945 značně inovativní přístup oproti dosavadním pracím slovenských historiků, kteří se ve své většině zabývali spíše analýzou či vývojem protizidovského zákonodárství a jejich praktickými konsekvencemi, a kteří vesměs akcentovali tzv. pohled na danou látku shora, to znamená z perspektivy především státních institucí či osobností slovenského státu v období druhé světové války. K recenzi jsem si tuto nepochybně podnětnou práci vybral mezi jinými důvody také proto, že se danému tématu aktivně v rámci své specializace věnuji.

Strukturálně je kniha členěna do čtyř hlavních kapitol. V první kapitole se pokouší autorka analyzovat kořeny pozdějších problematických slovensko-židovských vztahů, zejména v kontextu formování slovenské národní sebeidentifikace od konce 18. století. Rozbor kořenů problematického poměru židovské menšiny k majoritní společnosti obecně vede autorku k závěru, že se hlavním hybatelem výše uvedeného problému stala zejména v období středověku katolická církev, která se pokoušela, vědoma si svých dávných společných kořenů s judaismem, získat nad židovstvím převahu v podobě praktického uskutečňování segregační politiky. V kontextu postavení židovské komunity na Slovensku v období 18. a 19. století se autorka posléze kriticky vyrovnává či vymezuje vůči kritice některých pozdějších představitelů slovenského státu, poukazujících ve svých dobových pracích na maďarizační tendence místní židovské komunity.

Druhá kapitola, označená příznačně „Usměvavé Slovensko“ se zamýšlí nad problematickou kapitolou slovensko-česko-židovských vztahů, zejména v období druhé republiky a vzniku slovenského státu. Na základě analýzy dobové publicistiky, dobových prací i soudobých monografických prací dospěla autorka k názoru, že postoj slovenské společnosti k židovské menšině v rámci výše vymezeného období byl především rozsáhle determinován zejména vnitro i zahraniční politickou situací slovenské části ČSR a později již samostatného slovenského státu. Problematické slovensko-židovské vztahy jsou ovšem i v tomto období nadále vyvozovány z dané sociální situace většinové slovenské společnosti.

Třetí kapitola knihy se pokouší rozebírat nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce v období, chronologicky vymezené konáním salcburské konference v červenci 1940 na straně jedné a vypuknutím slovenského národního povstání v srpnu 1944 na straně druhé. Analýza nálad a postojů slovenské společnosti vůči židovské otázce, kterou Kubátová v rámci tohoto i následujících období provedla, čerpá především, jak sama autorka poznamenává, ze značně

kontroverzního spisového materiálu situačních zpráv jednotlivých okresních hejtmanů, se kterými musí zvláště historik opatrně zacházet.¹ Klíčová událost, která měla dle autorky aktivizovat uvnitř části slovenské společnosti latentní protizidovské postoje, představovalo přepadení Sovětského svazu nacistickým Německem dne 22. června 1941. Právě propojení bolševismu s židovskou komunitou mělo být jedním z hlavních argumentů pro podněcování obecného antisemitismu. Příkladem tohoto postupu představuje autorkou citovaný soubor článků v periodiku *Slovenská politika*, který měl vyjít na konci července 1941.² Náladu většinové slovenské společnosti vůči židovské, nicméně i německé menšině, utvářel také arizační proces, který Kubátová představuje jako jeden z hlavních pilířů zainteresovanosti slovenské populace na řešení tzv. židovské otázky. Výše uvedené tvrzení se autorka pokouší plasticky prezentovat na příkladě některých vybraných příkladů z východoslovenských regionů.³ V neposlední řadě se projeví dle autorky na náladách a postojích většinové slovenské společnosti vůči židovské komunitě také některé klíčové mezinárodně politické události, jakými byly například porážka německé armády u Stalingradu na přelomu let 1942 a 1943, případně také kapitulace Itálie v září 1943.⁴

V pořadí čtvrtou kapitolu představuje v rámci pojednávaného tématu období počínaje koncem, resp. porážkou Slovenského národního povstání v říjnu 1944 a konče zánikem slovenského státu na jaře 1945. Dobové náladu a postoje většinové slovenské společnosti k židovské komunitě, ovlivněné především jednou z klíčových událostí moderních slovenských dějin – Slovenským národním povstáním, se pokoušela, jak již bylo uvedeno také výše, využívat dobová publicistika, prezentující zejména Čechy, Židy a bolševiky jako hlavní strůjce celé revolty. Jak ovšem autorka také následně dokládá, měly tyto indoktrinační akce skutečně spíše omezený význam vzhledem ke skutečnosti, že ne celá slovenská společnost se stavěla z hlediska svých postojů k partyzánům primárně negativně.⁵

Daleko důležitější moment, na který je nutné při analýze nálad a postojů většinové slovenské společnosti k židovské komunitě v tomto období brát zřetel, je zejména blížící se konec války a postupující hroucení německých armád jako hlavního garanta existence „nezávislého slovenského státu.“ Jak je v textu také výstižně citována pasáž ze studie slovenského historika Ondreje Podolce, „*Obyvatelé si museli klást oprávněné otázky týkající se další budoucnosti Slovenské republiky po blížící se porážce Německa a příchodu Rudé armády*“.⁶ Výše uvedené situace plasticky autorka také dokládá na nesčetném množství příkladů, doložených ve spisovém materiálu situačních zpráv okresních hejtmanů. Skutečnost,

1 Podrobněji na tento problém upozorňuje autorka v úvodu své práce, srov. Hana KUBÁTOVÁ, *Náladu a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945*, Praha 2013, s. 17–24.

2 H. KUBÁTOVÁ, *Náladu a postoje...*, s. 123.

3 *Tamtéž*, s. 134–137.

4 *Tamtéž*, s. 144.

5 *Tamtéž*, s. 153.

6 *Tamtéž*, s. 153–154.

kteřá byla v této souvislosti negativně vnímána některými příslušníky slovenské populace, měla být zejména vnitřní společná migrace Slováků a Židů do vnitrozemí slovenského státu v obavě před blížící se sovětskou frontou.

Celkově lze hodnotit práci historičky Hany Kubátové jako značně přínosnou studii, pokoušející se „zacelit“ dosud ještě relativně neprobádané otázky, spojené s výzkumem problematiky dějin slovenského státu obecně a životem židovské komunity v jeho rámci zvlášť. Zajímavým se ukázalo být v rámci pojednávané studie zejména využití některých typů archivního materiálu, spojeného s činností bezpečnostních složek, které měly za úkol široce analyzovat obecnou náladu většinové slovenské populace. K dalším zajímavým a kladným přínosům knihy považují také širší reflexi daného společenského i politického kontextu, kterou autorka se znalostí obsáhlé škály odborné literatury, uvedené na samotném závěru knihy, uskutečnila. Domnívám se, že kniha představuje velmi zajímavý zdroj poznání jak pro historiky, zabývající se aktivně tematikou novodobých dějin slovenských Židů, tak také pro ty, specializující se spíše na jiné problémy moderních českých a československých dějin.

Jiří Flégl

Natalie ZEMON DAVIS, *Ženy na okraji. Tři životy 17. století*, Argo, Praha 2013, 322 s.

Knihy *Ženy na okraji* s podtitulem *Tři životy 17. století* význačné americké a kanadské historičky Natalie Zemon Davis je dosud jedinou z jejích prací, která byla přeložena do českého jazyka. V originálním znění, tedy v anglickém jazyce,¹ vyšla kniha v Harvardu již roku 1995.

Úvodní fiktivní *monologický dialog* čtyř žen, včetně autorky vystupující za sebe samu, vnáší do vědecké publikace poněkud netradiční, avšak nikoli nepřijemnou atmosféru. Ženy se hádají a dotazují se autorky proč právě ony, zdánlivě toliko nepodobné, tvoří prostřednictvím svých životů osu a náplň celé knihy. Natalia Zemon Davis trpělivě vysvětluje Glik bas Juda Leib, Marii od Vtělení i Marii Sibylle Merianové své rozhodnutí komparovat právě jejich osudy, osudy mateřsky ochranné Židovky, s Bohem souznící katoličky a přechodně sektářstvím zmámené luteránky. K tomuto podotýkám, že francouzský překlad díla, vyšlý roku 1997 pod názvem *Juive, catholique, protestante: trois femmes en marge au XVIIe siècle*, staví rozdílnou konfesi autorkou zvolených žen přímo do popředí. Vraťme se však k textu knihy. Onen úvodní monologický dialog vyvolá důležitou otázku. Obrací se více autorka sama k sobě, než ke čtenáři? Jedná se skutečně o soudobé vnímání Glikl a dvou Marií, a to včetně jejich vlastní možné sebereflexe, nebo spíše o sebereflexi Natalie Zemon Davis samé a jejich vlastních představ o minulosti vkládaných do úst trojici žen? Nutí snad autorka nepřímo

1 Anglický název knihy Natalie Zemon Davis: *Women on the Margins, Three Seventeenth-Century Lives*.

čtenáře položit si zdánlivě prostou otázku – kde končí historikovo poznání, respektive, jak je ovlivněno a omezeno autorovým subjektem?

Práce je členěna do tří hlavních kapitol, z nichž každá je věnována jedné z výše uvedených žen. Ihned nás pohltí život hamburské Židovky Glikl, dcery (bas) Judy Leiba (1646/7–1724). Život matky, manželky, zbožné stoupenkyně judaismu a neméně pak schopné obchodnice odkrývá autorka na základě autobiografického spisu, jenž Glikl zanechala pro poučení a paměť svým dětem. Nejedná se však přímo o originální rukopis, ale o opis vytvořený jedním z jejich potomků, synem Mojžíšem.

Průvodní aspekty židovského života rozkrývá autorka na základě zmíněné autobiografie hlavní hrdinky, jakožto představitelky židovských žen. Otázkou však zůstává, do jaké míry představitelky typické. Zajímavý je exkurs mapující pohledu judaismu na čest, spjatou v tomto náboženském prostředí silně s bohatstvím. Dílo vytvořené Glikl je protknuto, vedle vlastních memoárů, taktéž příběhy s poučením, a právě skrze tyto snaží se Natalia Zemon Davis proniknout přímo k osobnosti židovské obchodnice, do jejího světa myšlenek, obav i přání.

Dvakrát vdaná Glikl, vyjadřující na stránkách své sedmismazkové autobiografie často obavy z hříchu, ze zchudnutí a strach o štěstí vlastních dětí zažila v životě několik prudkých změn, které však díky své silné víře v Boha snášela s pokorou. Velmi ji zasáhla, vedle smrti několika dětí, taktéž smrt prvního manžela Haima, s nímž ji podle vlastních slov pojily opravdové a vřelé city. Dlouhou dobu poté odmítala další nabídky k sňatku. Svolila až o deset let později, roku 1699, a přijala nabídku židovského obchodníka Hirše Levyho z Mét. Tento však nedlouho po sňatku zbankrotoval, přišel o majetek a Glikl bas Juda Leib čekal přechodně život v postavení, jehož se velmi bála, v chudobě.

Na základě dalšího z autobiografických textů, avšak ani tentokrát nedochovaného v autorské verzi, představuje Natalia Zemon Davis zbožnou členku řádu uršulinek/voršilek, Marii od Vtělení (1599–1672) z francouzského města Tours. Na základě životních dat je patrné, že autorka ne zvolila striktně chronologické pojetí. Již v devatenácti letech ovdovělá Marie Guyartová, zdatná obchodnice a matka malého syna začne mezi dvacátým a třicátým rokem pociťovat náboženská vytržení, bičuje své tělo a trpí téměř úzkostným pocitem vlastní nevhodnosti a hříšnosti. Po časně smrti manžela je volání boží stále silnější a Marie se rozhodla ke vstupu do řádu uršulinek, kde přijímá jméno Marie od Vtělení. Zanechá svého syna, Clauda Martina, samotného a později, až se on sám oddá duchovní dráze, po korespondenci s matkou snad pochopí rozhodnutí, které jim oběma působilo tolik bolesti. A je to právě Claude, kdo vydá roku 1677, i přes matčin zákaz, její autobiografii tiskem pod názvem Život ctihodné matky Marie od Vtělení.

Marie od Vtělení, často sužovaná i silnými niternými pochybnostmi o Bohu a jeho vůli, nakonec přesto uposlechne další boží výzvu. Vnitřní volání vyslyší roku 1639 svým odplutím do Kanady, kde v uršulinském klášteře stráví celých třicet let, a kde taktéž roku 1672 umírá. Z Nového světa píše do Evropy synovi a dalším přátelům. Péče o indiány a snaha o jejich konverzi ji naplňuje radostí.

Natalia Zemon Davis velmi podrobně ukazuje, že pohled ženy na domorodé obyvatelstvo nebyl tak silně zatížen prismatem divošství a nízkosti, jak tomu bývá u mužských autorů a misionářů.

Třetí z žen, dcera významného umělce Mathiase Meriana z Frankfurtu nad Mohanem, Marie Sibylla Merianová (1647–1717), sdílí s předchozí ženou, Marií od Vtělení, nejen mírné představy o indiánských a afrických otrocích Nového světa, ale taktéž životní fázi spjatou s náboženským vytržením. V případě Marie Sibylly jedná se však až téměř o blouznivectví.

Luteránka, vdaná žena, matka, umělkyně a vědkyně prožívá téměř idylické dětství a následně taktéž spokojené manželství s významným norimberským umělcem Johannem Andreasem Graffem, které přináší Marii čas ke studiu i zázemí manželovy tiskařské dílny. Pokojné soužití páru se však promění ve společenský skandál poté, co Marie společně se svou matkou a dvěma dcerami vstoupí do sektářské skupiny fríských labadistů prosazujících izolaci od všeho světského včetně vzdání se majetku ve prospěch komunity. Manžel ji prosí o návrat, ona ho však jako nečistého odvrhne a Johann Andreas požádá o rozvod, jehož posléze i docílí. Marie však po pěti či šesti letech komunitu opouští, vydává se do Amsterdamu a odtud nakonec i do Nového světa, do Surinamu, kam odjíždí se svou mladší dcerou na celé dva roky.

Vášní Marie Sibylly byl již od dětství hmyz, především pak housenky. Díky malířské průpravě v dílně svého otčima dosáhne značné zručnosti i v umění. Právě skrze práce této ženy se Natalia Zemon Davis snaží proniknout do jejího světa. Vědkyně po sobě totiž nezanechala žádnou autobiografii, jako předchozí dvě ženy. Zanechala však dvě ve vědeckých kruzích velmi uznávané práce *Podivuhodné proměny housenek a jejich zvláštní rostlinná strava* a *Proměny Surinamského hmyzu*. Pobyt v severní Americe znamenal rozšíření jejího zájmu na neznámé druhy a pavouky. Později její, dosud nevídaně podrobné a přesné kresby vývojových stádií housenek i dalšího hmyzu, pro nově založenou petrohradskou akademii zakoupil Petr Veliký. Dvě předchozí ženy odhalují pro autorku svou vnější i vnitřní tvář na základě autobiografií, byť nikoli zcela původních, třetí pak na základě kreseb a odborné práce, přičemž je úkolem nesmírně složitým především rozklíčování vnitřního života na základě materiálu Marie Sibylly a vyžaduje vyzrálou osobnost historika.

Natalie Zemon Davis projevuje zájem shodně především o vnitřní duchovní život žen a silnou zbožnost, která začasť určovala životní cesty jejich hrdinek. Autorka naopak nepřilíš silně vyvozuje obecné či jakékoli jiné závěry, až jako kdyby ji k napsání knihy ponoukala spíše náklonnost, kterou vůči svým hrdinkám v průběhu času zajisté získala, než snaha předložit zcela nové otázky a odpovědi. Z tohoto zřejmě pramení i výrazně neteoretické pojetí knihy. Kniha nevyužívá žádný interpretační rámec (ač se přímo nabízí např. silnější generové vymezení) a teoretické koncepce sama nepředkládá. Řemeslně však knize nelze nic vytknout. Práce však stojí jaksí mimo proud, sama o sobě. Jen autorka a její hrdinky. Nový, druhý, literární život tří žen je nastíněn, až spíše mimochodem, na konci knihy.

Zajímavé je poté pojetí Glikl bas Juda Leib za ženu na okraji. Židé jakožto společenská skupina svým způsobem již vlastně obyvatelstvo na okraji tvoří. Glikl je tedy v jistém smyslu až duplicitní ženou na okraji. V případě Marie od Vtělení a Marie Sibylly pak nutno konstatovat jisté limity výkladu. Na pozadí dlouhých a podrobných popisů života indiánů a afrických otroků v Novém světě se ve snaze proniknout do světa, který hlavní hrdinky obklopoval, částečně samy ústřední postavy autorce ve výkladu ztrácí.

Ač, lze-li usuzovat ze slov závěrečných, autorka sama takto přímo situaci nevnímá, její ženy na okraji jsou svým způsobem nejsvobodnější. Kniha pracuje se životy tří svobodných, inteligentních a schopných žen, jejichž možnosti sociálního vzestupu, získání cti a prestiže jsou bez ohledu na společenský původ a náboženství právě díky jejich schopnostem poměrně značné. Natalie Zemon Davis odhaluje životy Glikl, Marie od Vtělení a Marie Merianové, které nejen, že nebyly oproti generalizované představě utlačovány ze strany otců a manželů, ale jednaly poměrně volně, na základě vlastní vůle. Limity, které maskulinní společnost ženskému pohlaví stavěla, samozřejmě respektovaly, avšak i tak se Glikl a oběma Mariím otevíral stále dosti široký manévrovací prostor.

Zuzana Koblřová

Rudolf KUČERA, Život na příděl, válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013, 214 s.

Dr. Phil. Rudolf Kučera, Ph.D., patří k mladší generaci českých, respektive středoevropských historiků. Moderní dějiny studoval v Praze, Vídni a Berlíně, a po studiu absolvoval odborné stáže v Berlíně a ve Freiburgu. V současné době působí jako vedoucí edičně-badatelského oddělení Masarykova ústavu a Archivu AV ČR. Jeho odborný zájem směřuje ke kulturním a sociálním dějinám střední Evropy 19. a 20. století a dějinám historiografie.

Jeho v pořadí druhou monografii *Život na příděl, válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918* vydalo v roce 2013 Nakladatelství Lidové noviny jako 49. svazek Knižnice Dějin a současnosti. Vzhledem k blížícímu se jubilejnímu stému výročí vypuknutí první světové války se zvýšený zájem o toto období dá vcelku logicky předpokládat a snadno vysvětlit. Daleko významnějším autorovým přínosem je uchopení doby z pozice dělnictva. Koncept dělnické třídy byl u nás totiž po čtyřiceti letech role stěžejního tématu od devadesátých let ignorován, až opuštěn, a k jeho postupné restauraci v historické vědě dochází až v posledním desetiletí. Zbavením se ideologického balastu a zároveň neopomíjením této společenské skupiny se naše historiografie opět vrací naroveň západní Evropě a světu.

Jak název napovídá, leitmotivem celého textu je fenomén přídělů. S titulem vcelku trefně korespondují i názvy jednotlivých kapitol, *Sytost na příděl, Únava na příděl, Mužnost na příděl a Hněv na příděl*, i když v případě druhé dvojice

jde spíše o metaforické vyjádření podtrhující charakter let 1914–1918. Z předešlé věty je patrné, že kniha je strukturována tematicky, a to do čtyř rovnocenných oddílů. Před nimi samozřejmě nechybí nezbytný úvod a krátké shrnutí dosavadního stavu bádání, v němž Kučera prokazuje hlubokou znalost dané problematiky mimo jiné i mnoha odkazy do anglicko- a německo-jazyčné literatury.

První kapitola zasvěcenou stravování a jídlu autor uvádí velmi poutavou konfrontací dvou konkrétních případů porušení regulací konzumace potravin. Vedle osobního rozměru, který sám o sobě posiluje působivost těchto odstavců, moudře zvolil i protagonisty, dvě osoby z téhož prostředí, avšak se zcela protikladným sociálním postavením – dělníka a továrníka. Po mikrohistorickém exkurzu jsou zmíněna některá důležitá státní nařízení a vyhlášky zavádějící řízenou spotřebu včetně ne nezajímavé dobové argumentace k jejich zavedení opírající se o přední mnichovské a vídeňské vědecké autority. Třetí část této kapitoly se soustředí na samotné dělníky, respektive dělnictvo, a Kučera v ní popisuje, jak se jednotlivé podniky a městské magistráty staraly o kolektivní výživu této společenské vrstvy.

Druhá kapitola se zaměřuje na práci a rozvíjí koncept „lidského motoru“, který byl načrtnut už v předchozím oddílu. Zachycuje upozadění subjektu dělníka v maximálně racionalizovaném procesu válečné výroby a metody, jak jej využít s co nejvyšší efektivitou. Zvláště bych upozornil na část věnovanou fenoménu trestů na pracovišti, a od nich se odvíjejícím změnám společenských vzorců i obecné role dělníka. Velmi přínosné je i následné nastínění vnitřního odporu proti této „rekvizici těl“ a redukování dělnictva na tovární příslušenství, které po skončení války vedlo k nekompromisnímu odmítnutí předválečných, liberálně-kapitalistických struktur.

Třetí kapitola nabízí pohled na válečná léta v dělnickém prostředí optikou genderu. Od dvou předchozích kapitol se odráží shrnutím úlohy žen coby „manažerek domácností“ a mužů coby pohonu kol válečné mašinerie. Nově se stává oblastí zájmu i fronta, respektive od ní odvozovaný ideál maskulinity v podobě muže-vojáka. V souvislosti s odvody pak nechybí ani ilustrace způsobů, jakými se společnost musela s odchodem v tehdejší kontextu nejlepších mužů vyrovnat. Pro ně byla typická především snaha přesunout ženu z domácnosti do ekonomicky aktivní sféry a hledání nové mužské identity v kvalifikované práci zejména v železářském a zbrojním průmyslu.

Poslední, čtvrtá, kapitola referuje o protestu. Vzhledem k tomu, že dosavadní historiografie nazírala na pouliční nepokoje let 1914–1918 především s důrazem na náboj vlastenectví, potažmo marxismu, přináší Kučera do této problematiky nové světlo. Opět částečně těží z předchozí kapitoly a uvádí dvě základní kategorie; pracujícími muži organizované stávky a ve frontách stojícími ženami živelně iniciované hladové bouře. V první skupině srovnává precizně organizovanou stávku tisícovek dělníků Škody Plzeň z léta 1917 s až amatérskými snahami o totéž v heterogenním a diferenciovaném prostředí pražských továren. Ve druhé rozlišuje mezi nepokoji sloužícími jako ventil

a únik z ubíjející reality, a těmi, které měly demonstrovat protest především proti špatnému stavu zásobování a neustálému zvyšování cen.

Souhrnně lze říci, že autor všechny jím zvolené aspekty probádal a vložil tak, aby z nich byla jasně čitelná restrukturalizace, a až rozbití, rakouské dělnické třídy v průběhu první světové války. Státem ve všech odvětvích prosazovaná systematizace a racionalizace výroby i spotřeby zaštiťovaná výsledky seriózně působících výzkumů spolu se zhroucením genderového řádu a armádě podléhající kontrole veřejného pořádku výstižně dokumentují změny, kterými mezi lety 1914–1918 prošla nejen česká či rakousko-uherská, ale bez nadsázky celá evropská společnost, a které se do ní otiskly a ovlivnily ji na řadu dalších let.

Vedle množství zajímavých tezí, utříděných faktů a výstižných příkladů si však může čtenář položit i otázky, na něž nedostane odpověď. V monografii například bohužel, snad vyjma poslední dvoustránky, naprosto chybí národnostní, lépe řečeno česko-německá, rovina, která je tak typická pro poslední dekady života Habsburské monarchie. Ne snad, že by Palackého „stýkání a potýkání“ bylo jediným správným paradigmatickým, ale už samotné odštěpení české sociální demokracie hovoří pro nacionální dvojakost dělnického světa, nemluvě o dalším oddalování Čechů a Němců po vypuknutí války. Kučera sice v úvodu píše, že se bude zabývat všedním životem českých dělníků, avšak s ohledem na podtitul „válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918“ by měl alespoň ve zkratce sdělit, proč se rozhodl německé dělnictvo vypustit. Komparace továren, v nichž většinu pracujících tvořili Češi například s Liebiegovými závody, popřípadě zachycení vzájemných vztahů obou jazykových etnik ve smíšených oblastech, tak zůstává otevřeným námětem pro další potenciální výzkum.

Druhou citelnou bolestí je podle mne absence většího zastoupení regionů. Těžiště výkladu osciluje někde mezi Prahou a Plzní, občas je lehce vychýleno směrem k severočeské hnědouhelné pánvi. Pro zachování objektivit nemohu zamlčet, že autor zmiňuje i Kladno, České Budějovice, Pardubice nebo Brno, avšak jakoby s rozšiřujícím se poloměrem zájmu přibývalo na schematičnosti. Hlavním dopadem Kučerovy práce je tedy v tomto ohledu především otevření tématu, sestavení jakési všeobecné kostry a nabídnutí odrazového můstku. Vzhledem k rozsahu knihy by navíc bylo zcela pošetilé pokoušet se o detailní analýzu většího množství podniků, a tak lze tuto výtku obrátit na apel pro regionální historiky. Ať se ve svých studiích od Života na příděl odrazí, vymezí se proti němu či ho doplní, myslím si, že nabídnutí pomyslných protipólů středočeského centra a Škody Plzeň v podobě rozličných malých a středních podniků nacházejících se takřka v každém okresním městě, by jedině prospělo k dotváření představ o válečné každodennosti v českých zemích nejen nutně ve vztahu k dělnické třídě.

Posledním, ač čistě formálním, detailem, který stěžuje zájemci přečtení knihy „jedním dechem“ je umístění poznámkového aparátu za text. I přestože v edici Knižnice dějin a současnosti není tento postup ničím výjimečným, a sám autor nemůže stanovené uspořádání v zásadě nijak ovlivnit, nemohu si nepostesk-

nout nad veškerým tím listováním tam a zpět, které ve výsledku pouze zdržuje a odvádí pozornost. Za odkazy se navíc nachází poctivě vypracovaný seznam použitých pramenů a literatury, a tak si myslím, že by volba poznámek pod čarou byla vzhledem k charakteru a struktuře textu vhodnější.

I přes zdánlivě pesimistický konec recenze považují Život na příděl za obsahově plnou a stylisticky obratně napsanou monografii. Rudolf Kučera v ní i přes její menší rozsah dokázal zachytit a specifikovat jevy typické pro české dělnictvo mezi lety 1914 a 1918, a velmi atraktivně je podložit a doplnit barvitým líčením množství konkrétních osudů. Po knize by proto měl bez váhání sáhnout každý, kdo se byť jen okrajově zajímá o dělnické hnutí nebo první světovou válku.

Zbyněk Sturz

Vlastimil HAVLÍK, Dušan Samuel Jurkovič, *Projekty, rekonstrukce a stavby (nejen) na Náchodsku. Město Nové Město nad Metují, Městská knihovna a Poznávání – o. s. v Novém Městě nad Metují, Nové Město nad Metují 2012, 144 s.*

Publikace vznikla v rámci přípravy putovní výstavy o díle československého architekta Dušana Samuela Jurkoviče. Premiéra výstavy se uskutečnila v městské knihovně v Novém Městě nad Metují ve dnech 1.–28. listopadu 2012 a pak začala postupně navštěvovat místa Jurkovičových staveb. Publikaci připravil ředitel českoskalického Textilního muzea PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D. Publikace nahrazující katalog byla presentována při slavnostním otevření výstavy, což se u podobných příležitostných tisků ne vždy daří.

Dílo architekta Dušana Samuela Jurkoviče (1868–1947) je všeobecně známo a vysoce hodnoceno. Práce V. Havlíka však není jen kompilací z dosavadní literatury, autor při přípravě výstavy podnikl důkladný průzkum pramenů. Je nutno zdůraznit, že v případě spisoven stavebních úřadů využil pramen ohrožený a dosud nečterpaný. Práce je členěna do osmnácti kapitol, postupně mapujících prameny a literaturu k Jurkovičově dílu, jeho životaběh a přínos středoevropské architektuře, jednotlivé východočeské stavby i nerealizované návrhy (např. dělnické a úřednické domy pro hronovskou firmu B. Spiegler a synové, hájovna na Sendraži u Nového Města nad Metují, regulační návrh čtvrti Na Ptákách pro Jaroměř), Jurkovičovu publikační činnost, jeho přátele a spolupracovníky a souhrn reflexe Jurkovičova díla. Následuje rozsáhlý seznam těch, kteří nějakým způsobem přispěli ke vzniku publikace, soupisy pramenů a publikací a celou práci uzavírá anglické resumé. Text doprovází řada reprodukcí výkresů, stavebních plánů a historických i současných fotografií Jurkovičových staveb, nechybí ani portrétní snímky osob zmiňovaných v textu.

Téma zdánlivě vyčerpala ve svých dvou monografiích D. Debnárovičová-Bořutová (Dušan Samo Jurkovič Bratislava 1993; Architekt Dušan Samo Jurkovič, Bratislava 2009), ale důkladným průzkumem lze ještě zjistit ledacos nového.

Vlastimil Havlík shromáždil v medailoncích stavitelů Antonína Tebicha, Jana Pacla a Otakara Nypla řadu dosud neznámých nebo porůznu roztroušených údajů a především ve spisovných stavebních úřadů zdokumentoval dosavadním badáním opomíjenou plánovou a spisovou dokumentaci. V těchto spisovných je uloženo velké množství jedinečných dokumentů ke stavebnímu vývoji našich obcí od třetí třetiny 19. století a ve větších městech již od 2. čtvrtiny 19. století. Dokumenty ve spisovných stavebních úřadů často ohrožuje jejich nevhodné uložení, nevracení výpůjček či stěhování a pokusy o úklid, při nichž mohou jedinečné dokumenty zmizet v kontejnerech a sběrných druhotných surovin jako zdánlivě nepotřebný odpad. Povědomí správců těchto spisoven a jim nadřízených úředníků o ceně spravovaných dokumentů nebývá vždy vysoké. Velice citlivým místem je předávání této dokumentace do příslušných okresních archivů, které je závislé na přístupu správce spisovny, přestože je stanovena povinnost předání dokumentace nevystavěných a zdemolovaných objektů do příslušného okresního archivu. Starší plánová a spisová dokumentace uložená ve spisovných stavebních úřadů patří mezi vysoce ohrožené dokumenty s velkou archivní, historickou a estetickou hodnotou.

Útlá brožura čtvercového formátu obsahuje charakteristiku díla Dušana Samuela Jurkoviče a bez pochyb se stane oblíbeným informačním zdrojem pro širokou i odbornou veřejnost. Velkým k dílem k tomu přispívá i výběr ilustrací a vkusná grafická úprava celé práce.

Jiří Slavík

Jan ZÁHOŘÍK, *Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace*, nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2010, 179 s.

Přední český afrikanista, historik a kulturní antropolog působící na Západočeské univerzitě v Plzni Jan Záhořík rozšiřuje svou monografií domácí odbornou produkci zabývající se problematikou nejmodernějších afrických dějin a mezinárodních vztahů (např. *Subsaharská Afrika: Problémy demokracie, nacionalismu a mezinárodních vztahů* od Mesfina Gedlu; *Politické stranictví v subsaharské Africe: Botswana, Malawi, Ghana, Etiopie a Eritrea* od autorů Vlastimila Fialy, Jana Prouzy a Jana Záhoříka nebo *Ohniska napětí a konflikty v Africe* od Otakara Volence). Ty se obecně vyznačují etnickými či náboženskými rozepřemi, chatrným hospodářstvím a ekonomickou i politickou závislostí na rozvinutých státech Evropy, Ameriky i Asie, přičemž tyto zdánlivě marginální problémy jednotlivých konkrétních států ovlivňují ekonomický i politický stav celého kontinentu. Vše zmíněné klade autor do popředí svého zájmu v recenzované knize, jež se konkrétně zabývá zmapováním a rozбором geopolitické postkoloniální „pře“ o subsaharský africký kontinent a jeho nerostné bohatství, se všemi jejími dopady na ekonomicky zaostalé původní obyvatele.

Text se skládá z devíti dílčích kapitol, v nichž se autor věnuje problematice moderního historického vývoje, politických vnitrostátních i mezinárodních

vztahů, socioekonomických jevů či etnických konfliktů. Současnou situaci přístupu světových mocností k Africe se přitom snaží kontrastovat s érou afrického kolonialismu a se studenou válkou, tedy s obdobími, během nichž se Afrika nejvíce ocitala v popředí všeobecného globálního zájmu. Z názvu monografie zřetelně vyplývá, že se autor zaobírá vztahy subsaharské Afriky a „pouze“ světových mocností. Českého by tudíž neměla překvapit absence České nebo Československé republiky v rámci ekonomických vazeb s africkými státy, byť i o těch by se dalo mnohé říci, vzhledem k letitým vzájemným dialogům s africkými státy. O tom například pojednávají knihy *Československo a francouzská Afrika 1948–1968* historika Petra Zídka, či *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989* téhož autora.

V první kapitole je pozornost věnována africkému kontinentu za studené války, v níž je stručně charakterizován vývoj afrického kontinentu ve druhé polovině dvacátých let až do současnosti. Důležitou částí kapitoly je dekolonizace a její následný vývoj, během něhož se většina afrických států snažila integrovat do globálního mezinárodního systému, přičemž se potýkala s problémy vlastního státního uspořádání (nestálé vlády, etnické konflikty, státní převraty, diktatury, občanské války), s problémy geopolitického globálního uspořádání během studené války a s povšechným hospodářským marasmem, který je příznačný pro většinu zemí (nejen) subsaharské Afriky. Autor sleduje složitý přerod kolonií v autonomní nezávislé republiky, jenž byl ovlivňován světovými mocnostmi a jejich politickými či ekonomickými zájmy, a zejména bipolárním uspořádáním světového mezinárodního systému, který takto „uměle“ rozděloval a ovlivňoval i lid, státy a etnika Afriky, podobně jako její kolonizátoři v devatenáctém století.

Druhá kapitola uvádí čtenáře do obecné problematiky současné subsaharské Afriky. Poukazuje na nejtěžejnější aktuální problémy, se kterými se africké země potýkají, a které jim brání v úspěšnějším socioekonomickém rozvoji. Mimo vnitřní vztahy v rámci států subsaharské Afriky je nastíněna i problematika přístupu světových mocností, kteří v zastoupení nadnárodních korporací k africkým státům přistupují jako garanti či protektoři ložisek nerostných surovin, s nimiž nakládají dle vlastních potřeb, a nikoliv dle potřeb daného státu, v němž se ložiska nachází (Nigérie). Výjimky existují, avšak i u nich se výnosy z těžebních surovin neuplatňují ve prospěch státu, jako spíše ve prospěch úzké vrstvy vládnoucích elit, které v daných státech udržují korupci či nepotismus (Čad), potažmo se nerostné bohatství stává zdrojem četných pří a válek (Súdán). Ačkoliv se jedná zpravidla o vnitrostátní problémy, autor jejich příčinu odhaduje vlivem zvenčí, nejčastěji historické vazby na kolonizátorskou zemi či opožděný nástup demokratizace, jenž byl uzpůsoben studenou válkou, během níž se do vnitrostátního vývoje afrických států promítaly vlivy ruské, americké či evropské politiky.

Výše nastíněná ekonomická problematika je vesměs základním tématem zbylých kapitol, které rozebírají aktuální vztahy zemí subsaharské Afriky s mocnostmi Evropy, Severní Ameriky, Jižní Ameriky, Asie a Ruska. Každá kapitola

nabízí zasvěcený výklad o mezinárodních politických a obchodních vztazích mezi africkými státy a jejich hospodářskými mimoafrickými partnery, potažmo jejich důsledky, jakkoliv pozitivní i negativní na rozvoj afrického kontinentu či konkrétní oblasti mohou být.

Poslední kapitola se zabývá vybranými zeměmi subsaharské Afriky, které oplývají nerostným bohatstvím, z nichž největší důraz je kladen na naleziště ropy, coby pravděpodobně nejdůležitější a tudíž nejžádanější těžebnou látku, jež skýtá uplatnění ve většině odvětví průmyslové výroby – ať už strojní, potravinářské, textilní nebo výpočetní. Vzhledem k tomu, že Afrika je po Asii kontinentem s největší zásobou nevytěžené ropy, domnívá se autor, že geopolitická a socioekonomická situace Afriky, respektive konkrétních zemí s ropnými nalezišti, bude do budoucna modulována právě těžbou a zpracováním ropy, na čemž by se měli participovat světové mocnosti. Ty by měly ručit za to, že výnosy z těžeb napomohou k hospodářské a společenské stabilizaci afrických zemí a k jejich celkovému zlepšení životní úrovně. Je ovšem otázkou, na níž i sám autor v závěru odkazuje, nakolik těžební výnosy skutečně pomohou chudému obyvatelstvu a chudým státům, v nichž letitě převládá vysoká míra korupce a ve kterých jsou zároveň potlačovány základní lidské svobody. S ohledem na mentalitu afrických národů a etnik, která je do značné míry ovlivněna jařmem kolonialismu, etnickými diferencemi a náboženskými neshodami, lze o takto pozitivním vývoji „konfliktního“ kontinentu uvažovat spíše skepticky.

Knihu *Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace* lze pro české prostředí shledávat jako velice přínosnou. Byť Afrika pro mnohé obyvatele ztožňuje metaforické příznaky chudoby, moderní nesvobody, HIV, válek anebo lukrativní exotické destinace z hlediska turismu, nelze knihu v tomto ohledu nezmínit v souvislosti se stále rozrůstajícím se akademickým zájmem o tento kontinent, který má v českém prostředí letitou tradici. V současnosti se minimálně dvě domácí univerzity v rámci výuk v jednotlivých oborech zabývají africkými studii – Univerzita Hradec Králové a Západočeská univerzita v Plzni, kde pod patronátem Jana Záhoříka vzniklo v roce 2013 Centrum afrických studií.

Vzhledem k autorově odbornému zájmu o problematiku afrických dějin, již je možno doložit dosud čtyřmi publikovanými monografiemi zabývajícími se konkrétními i obecnými dějinami Afriky a afrických států (*Etiopie v letech 1923–1935: Cesta k italské invazi*, 2009; *Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace*, 2010; *Ohniska napětí v postkoloniální Africe*, 2011; *Dějiny Rwandy a Burundi*, 2012) lze říci, že se jedná o zasvěcený pohled na danou problematiku, její příčiny a možný vývoj, který se autor snaží nastínit. Analýza práce primárně čerpá z příhodně zvolené literatury a pramenů zahraniční produkce, jež jsou zcela adekvátní k tématu. Většina autorových poznatků a myšlenek je výstižná a přesná.

Ke stránce psaného textu je možno s povděkem kvitovat jeho plynulou čtivost. Studie rovněž obsahuje řadu orientačních příloh – ať už v podobě map anebo statistických či ilustrativních tabulek, které slouží jako přehledné orientační body. Kvůli tomu je kniha přehledně srozumitelná i širší čtenářské obci.

Předložený text je bezesporu platnou a užitečnou pomůckou při studiu politické a hospodářské problematiky moderního věku v Africe. Pomineme-li pravděpodobně nejtěžejnější obor, jehož by se měl týkat – afrikanistiku, nelze zpochybnit jeho přínos i v různých podnožích politologických, historických, antropologických a ekonomických oborů. Kniha je čtivou analýzou zdůvodněných argumentů a faktů, která může posloužit jako vhodné orientační „podloží“ při obecnějším i konkrétnějším zájmu o oblast nejmodernějších afrických dějin, či jako doplněk ke studiu v rámci jednotlivých oborů. Nelze ji ovšem charakterizovat jako „stěžejní“ oborový studijní text, což sám autor v anotaci připouští, když ji označuje za „*stručné hodnocení současného působení významných mocností v Africe se zaměřením na strategii Evropy, USA, Číny (...)*“. Pokud bychom k ní měli přistupovat i z neodborného hlediska, je jistě zajímavým a přínosným textem pro každého, koho zajímá aktuální dění na africkém kontinentu.

David Zima

Jaroslav ROKOSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), *Kolektivizace v Československu, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2013, 473 s.*

Kolektivizace v Československu se stává další ze série kolektivních monografií, ve které se zabývá řada odborníků problematikou československého venkova po druhé světové válce. V roce 2008 jí předcházela monografie vycházející z pražské konference od autorské dvojice Petr Blažek a Michal Kubálek s názvem *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Mezi podobné počiny se může zařadit kniha *Akce „K“* od stejného autorského dua ve spolupráci s Karlem Jechem. Další významné dílem z tohoto období tvoří sborník *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960* od Vladimíra Březiny a Jiřího Pernese. Nejvíce podobností *Kolektivizace v Československu* lze najít s prvně zmiňovanou, jednak se soustředí na celé období padesátých let na venkově a snaží se o širší pohled na kolektivizaci. Přesto bylo nutné si položit otázku, zda v průběhu pěti let zaznamenal vědecký pohled na kolektivizaci určitý posun. Tento posun je míněn především tematicky, protože polistopadoví autoři se zcela pochopitelně začali zabývat nejbolestivější částí kolektivizace, útlaku tzv. kulaků. Otázkou tedy bylo, zda se objevily nové přístupy či se zapojovala nová témata, tedy zda se přistoupilo i k jiným úhlům pohledu než z převažujícího útlaku kulaků.

V první části této monografie se objevují články od dvou klasiků výzkumu československé kolektivizace, Jany Burešové, která ukazuje posun výzkumu kolektivizace v průběhu bádání před i po listopadové éře. Jiří Pernes jako druhý klasik přináší pohled na proměny koncepcí kolektivizace po roce 1948. Druhá část monografie přináší méně tradiční, ale více přínosný pohled na problém venkova v padesátých letech. Málo probádanou oblastí období kolektivizace je

oblast kultury na venkově, do určité míry se touto zajímavou a dosud poměrně netradiční problematikou zabývá kapitola o třech článcích pod názvem *Kolektivizace a stranická propaganda*. Autorky Anna Macourková a Monika Dobrovolná se ve svých článcích pustily do rozboru komunistické propagace a agitace na venkově v rámci kolektivizace. Především Macourkové rozbor prostředků propagace a agitace na venkově podává nový pohled do kulturního obrazu venkova v období kolektivizace. Přínos článku spočívá v rozboru nejrůznějších prostředků pro propagaci a agitaci společného hospodaření v JZD. Autorka také nastiňuje neméně zajímavý pohled na ustálenou strukturu Zemědělských novin. Monice Dobrovolné se poté podařilo zachytit propagandu v rámci regionu Chotěborska na základě analýzy regionálního tisku.

Poměrně nezáživnou část celé monografie tvoří kapitola *Proměny zemědělství 1945–1948*. Kapitola o šesti článcích se zaměřuje na předvoj samotné kolektivizace, na pozemkové reformy v období Třetí republiky a jejich realizaci v různých částech republiky. Z hlediska výzkumu kolektivizace je nejzajímavější článek od Davida Kovaříka *Počátky zemědělského osídlování českého pohraničí v roce 1945 na příkladu okresu Jindřichův Hradec*. Autor popisuje důležitou součást agrárních dějin po roce 1945 a zdůrazňuje úlohu nově příchozích do pohraničí ve vztahu k majetku. Další články se např. zabývají církevním majetkem a jeho konfiskací.

Mezi nejzdařilejší části monografie se řadí článek *Mezi hrdostí a zoufalstvím. Odpor proti násilné kolektivizaci* od Jaroslava Rokoského, který se pustil do odvážného rozboru ustálených forem odporu proti kolektivizačnímu útlaku zemědělců. Jmenuje několik důležitých forem odporu, mezi jinými např. *Rozbíjení schůzí, Napadání funkcionářů a agitátorů KSC* nebo *Skupinové protesty*. Jde sice o stručný popis, ale blíží se k označení *rolnická kultura odporu*, které použila pro akce zemědělců proti kolektivizaci v Sovětském svazu v 30. letech 20. století Lynne Violová ve své knize *Peasant Rebels under Stalin*.¹ Rokoský dává nahlédnout jako jeden z prvních českých autorů, jak zemědělci společně reagovali proti perzekucím a tlaku shora.

Nejobsáhlejší částí této kolektivní monografie tvoří bez jakéhokoli překvapení útlak soukromých zemědělců, především kulaků. Tento zájem vyplývá především z atraktivnosti tématu, mimo jiné také z odkazu Karla Jecha a jeho knihy *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, na kterého navázala již zmíněná autorská dvojice Petr Blažek a Michal Kubálek. Petr Blažek přispěl článkem i zde, ale v jeho případě jedná se pouze o poněkud vyčpělé opakování tématu akce K na regionální úrovni. Objevují se zde i další podobné příspěvky, které mimo jiné pochází z projektu na vyhledávání vystěhovaných sedláků v českých archivech okolo roku 2005. Větší přínos pro výzkum kolektivizace však má článek Jiřího Urbana, autora zabývajícího se tématem perzekuce na československém venkově v průběhu padesátých let delší dobu, jeho nejvýznamnějším počinem se stala kniha *Pod kolektivizační knutou*. Tentokrát Urban popisuje mechanismus

1 Lynne VIOLA, *Peasant Rebels under Stalin*, New York 1996, s. 5.

fungování a podíl na útlaku na venkově v podání tzv. bezpečnostních trojek a pěték ve srovnání Pardubického a Hradeckého kraje.

Při četbě monografie chyběl pohled na „druhou stranu barikády“, pohled do světa družstevníků a na jejich sociální situaci v padesátých letech. Až v předposlední kapitole *Pohled do regionu* se objevily první články s touto tematikou. Jednak Jaromír Kalus s *Počátky kolektivizace na Ostravsku*, ale především Pavel Novák se svým příspěvkem *Hlízovští zemědělci v 50. letech 20. století* ukazuje situaci uvnitř konkrétního JZD ve středočeské obci. Skrze ekonomické fungování se zaměřuje na kvalitu života družstevníků, správně poukazuje na skutečnost, že o situaci v JZD a životě družstevníků se dochovalo mnohem více pramenů než ze života soukromě hospodařících zemědělců. Pavel Novák zde velmi podrobně popisuje sociální podmínky v družstvu a srovnává na základě hodnoty pracovní jednotky život družstevníka s životem dělníka. Samotný článek má však také jeden zásadní nedostatek, který se obecně projevuje ve výzkumu kolektivizace v Československu. Většina bádání v procesu kolektivizace, snad i za přispění koncentrace na perzekuce kulaků, se zaměřuje převážně na období do roku 1953, krize kolektivizace v letech 1953–1955 zatím nedosáhla takové důležitosti a dění po zahájení rozhodující fáze kolektivizace v červnu 1955 se historici při popisu padesátých let na venkově prozatím víceméně vyhýbají, s výjimkou jmenovaného sborníku editovaného Jiřím Pernesem. Jedním z možných důvodů je prozatím těžko uchopitelné téma, protože první fáze kolektivizace představuje především útlak kulaků, po roce 1955 se však jedná spíše o ekonomické a sociální otázky družstevníků a soukromě hospodařících rolníků.

Na začátku byla položena otázka, nakolik pokročil výzkum kolektivizace za posledních pět let od vydání sborníku *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Tato kolektivní monografie sice ztratila z velké části zasazení do mezinárodního rámce, o které se v roce 2008 také postaral známý liverpoolský historik a znalec středoevropské kolektivizace Nigel Swain. Na druhé straně však došlo k určitému posunu v rámci rozšíření témat a přístupů ke kolektivizaci. Tuto novou cestu reprezentují tři zmíněné články od Anny Macourkové, Jaroslava Rokoského a Pavla Nováka. Ve výzkumu kolektivizace se začaly také využívat nové metody, nejhojněji využívanou se stala oral history. V celkovém hodnocení posunu výzkumu kolektivizace se pouze někteří autoři vydali směrem ke kladení nových otázek v oblasti kulturních složek v podobě agitace a propagace, odporu soukromých zemědělců nebo pohledu na sociální podmínky rolníků. Zůstávají zde však na druhé straně autoři, kteří postavili těžiště své práce na útlaku kulaků, v knize *Kolektivizace v Československu* jejich počet stále převažuje.

zprávy

Po stopách Sarajeva 1914

Od atentátu na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este (1863–1914) v Sarajevu, od události, která se stala roznětkou k rozpoutání první světové války, uplynulo již 100 let. Pro mnoho lidí se jedná o vzdálenou událost, o záležitost, na níž participovali cizí lidé a jen málokdo ví, že atentát se odehrál v autě Františka hraběte Harracha, blízkého příbuzného Jana Nepomuka hraběte Harracha (1828–1909), pevně spjatého také s Jilemnicí a celými západními Krkonošemi. Hrabě František byl nejen v autě přítomen, ale vůz řídil jeho český řidič Leopold Lojka. Proto se Krkonošské muzeum v Jilemnicí rozhodlo ve spolupráci s Muzeem Novojičínska v Novém Jičíně a Mgr. Pavlem Scheuflerem, jedním z našich největších znalců dějin fotografie, uspořádat na toto téma výstavu *Po stopách Sarajeva 1914*

(23. 5.–27. 7. 2014). Podařilo se na ni shromáždit řadu velmi zajímavých materiálů. Na výstavě byla prezentována jedinečná kolekce fotografií a jeho rodiny. Nechyběly ani předměty běžné potřeby, zbraně, uniformy, obrazy arcivévodových dětí, ukázky dobové dámské módy atd. Velké pozornosti se těšil generálský klobouk Františka Ferdinanda d'Este. Neobyčejný zájem se soustředil i na pluvíál, štolu a mozetu, vytvořené podle návrhu Josefa Fanty, zapůjčené Arcibiskupstvím pražským. Vše s největší pravděpodobností používal P. Otto Lev Stanovský, vychovatel synů Františka Ferdinanda d'Este. S velikým návštěvnickým ohlasem se setkala též řada sarajevských snímků pořízená českým fotografem Jaroslavem Brunerem – Dvořákem. Záštitu nad výstavou převzal hejtman Libereckého kraje Mgr. Martin Půta a vnuk Františka Marii Harracha, hrabě Josef Podstatzký – Lichtenstein, který se vernisáže spolu s dalšími Harrachovými potomky zúčastnil. U příležitosti výstavy byl vydán malý katalog (34 stran). Jeho součástí je bohatá obrazová dokumentace, z níž část je publikována vůbec poprvé.

Na výstavě byli výrazněji připomenuti František hrabě Harrach, hraběcí řidič Leopold Lojka a P. Otto Lev Stanovský.

Moravský šlechtic, velkostatkář, politik, zemědělský a lesnický odborník, důstojník rakousko-uherské armády, tajný rada následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, mecenáš, sběratel a cestovatel JUDr. František Alfred Maria hrabě Harrach (1870–1937) se narodil jako nejstarší z pěti sourozenců. Otec Alfred Karel Harrach z Rohrau und Thannhausen (1831–1914) byl bratrem známého Jana Nepomuka Františka hraběte Harracha (1828–1909) z jilemnické rodové větve, matka Anna Maria Terezie (1847–1934) pocházela ze starobylého českého rodu Lobkowiczů. V roce 1908 zdědil po svém bezdětném strýci knížeti Rudolfu Lobkowiczovi velkostatek Velké Meziříčí, roku 1914 získal další rodový harrachovský majetek – spojený velkostatek Aschach an der Donau, Stauff a Seeforst v Horním Rakousku. Hovořil několika jazyky, obdivoval českou literaturu, miloval antickou kulturu. Sám byl literárně činný, vedl si podrobné deníky, jež jsou dnes neobyčejně cenným historickým pramenem. Byl členem Spolku přátel starožitností, Ústřední jednoty československého lesnictva, Myslivecké

jednoty, zasedal v předsednictvu Ústředního výboru volných sdružení lesních správ. V roce 1929 založil Rybářsko-hydrobiologickou stanici Františka Harracha ve Velkém Meziříčí, podílel se také na organizování kurzů pro praktické lesníky při Vysoké škole zemědělské v Brně, s níž úzce spolupracoval. V dubnu roku 1937 byl přijat za řádného člena Československé zemědělské akademie. Jeho vztah k přírodě dokládá i jeho členství v Živě, spolku pro ochranu zvířat. Proslul silným sociálním cítěním. Angažoval se v Rakouské lize proti obchodu s děvčaty, Spolku sv. Rafaela pro ochranu vystěhovaných katolíků se sídlem ve Vídni atd. Do Velkého Meziříčí uvedl kongregaci těšitelek Božského srdce Ježíšova a hmotně ji zabezpečil. Byl členem Československého červeného kříže, Masarykovy ligy proti tuberkulóze, podporoval pěvecké jednoty i tělovýchovnou jednotu Sokol. S Františkem Ferdinandem d'Este se hrabě František blíže seznámil během císařských manévřů, konaných ve Velkém Meziříčí ve dnech 8. až 10. září 1909. Přítomni byli i císař František Josef I., německý císař Vilém a arcivévoda Karel František Josef, pozdější poslední císař Karel I.

Hraběcí řidič Leopold Lojka (1886–1926) se v době povinné vojenské služby zúčastnil zmíněných císařských manévřů ve Velkém Meziříčí. Po ukončení manévřů se v čase odpočinku vojska přihodila mimořádná událost. V noci z 10. na 11. září splašilo světlo dálkového reflektoru koně dragounského pluku. Leopold Lojka splašené koně zastavil a uklidnil, ale byl vážně zraněn. Získal si tak sympatie hraběte Harracha. Po uzdravení byl dragoun Lojka přeložen do zálohy a krátce nato jej hrabě Harrach doporučil pro absolvování řidičského kurzu ve Vídni. Poté se Leopold Lojka ujal jako osobní šofér Harrachova luxusního vozu Gräf und Stift Double Phaeton registrační značky A-III-118.

Výrazně vlastenecky orientovaný kněz P. Otto Lev Stanovský (1882–1945) působil od roku 1912 jako vychovatel arcivévodových synů, zdokonaloval je mimo jiné v češtině. On přijal zprávu o sarajevské tragédii a připadl mu nesnadný úkol sdělit ji dětem. Ačkoli se za války dostal pro svou vlasteneckou orientaci do konfliktu s rakouskými úřady, pečoval o syny Maxe a Arnošta i za války a též po ní. Teprve v roce 1923 odešel do Prahy. Stal se nejprve sekretářem arcibiskupa Kordače, v následujících letech zastával v katolické církvi řadu významných funkcí. Roku 1942 byl zatčen a po krutém mučení odsouzen k trestu smrti. Na zásah papežského stolce mu byl trest přeměněn v žalář. Zemřel na následky těžkého trpení.

Jan Luštinec

Ladislav Šaloun a Hořice

Město Hořice si v roce 2014 připomnělo 100. výročí postavení pomníku mistra Jana Husa, díla českého sochaře Ladislava Šalouna (1870–1946). Součástí oslav, pořádaných městem a církvemi na počest kulatého výročí, byla i výstava *Ladislav Šaloun a Hořice*, kterou připravilo zdejší Městské muzeum a galerie.

Historie hořického Husova pomníku se však začala psát podstatně dříve – v srpnu 1895. Tehdy se v malém sousedském hostinci Leopolda Kořínka sešla skupinka vlastenců a rozhodla se uspořádat sbírku na zbudování Husova pomníku, přičemž první příspěvky od přítomných položily základ fondu na stavbu budoucího pomníku.

Ačkoliv mají Hořice díky své sochařské a kamenické tradici prvenství mnoha pomníků, v tomto případě je předběhl nedaleký Jičín, kde postavili sochu mistra Jana už v roce 1872. V Hořicích se v téže době chystali na postavení prvního pomníku Jana Žižky z Trocnova, který byl odhalen v roce 1873 k 450. výročí jeho vítězné bitvy na Gothardě. Stavbu dalších Husových pomníků v Čechách odstartoval neslavný výrok Karla Schwarzenberga v listopadu 1889 na zemském sněmu, když se při diskusi o umístění Husovy pamětní desky na budovu Národního muzea vyjádřil o husitech jako „o bandě lupičů a žhářů“. Jeho výrok vyvolal bouřlivé reakce mezi mladočechy a následně vzniklo rozhodnutí postavit Husovi v Praze pomník. Je jisté, že tyto události nezůstaly bez odezvy ani v dalších městech. V roce 1897 postavily Husův pomník také nedaleká kamenická ves Vojice a město Nová Paka. V téže době však již probíhaly přípravy na postavení Husova pomníku i v Hořicích.

V roce 1896 se v Hořicích ustavil místní odbor Husova fondu, který v následujících letech ve spolupráci s hudebními, pěveckými a divadelními spolky uspořádal ve prospěch pomníku řadu benefičních akcí. V roce 1903 se ve Smetanových sadech konala slavná Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava českého severovýchodu. Návštěvníci na ní mohli kromě prohlídky výstavních pavilónů shlédnout i nový pomník Husité na stráži, dílo Václava Suchomela. Vystaven byl i sedmimetrový žulový obelisk z lomu v Požárech. Ten po skončení výstavy zakoupil její ředitel a budoucí starosta města Josef Fejfar za 500 korun a věnoval jej na budoucí Husův pomník. V tomtéž roce se stavby Husova pomníku ujal znovuoživený okrašlovací spolek, jehož vedení předal Josef Brumlík v závěru roku sebranou částku 435 korun a žulový obelisk.

Už od samého počátku se počítalo s postavením pomníku v prostoru Husova náměstí. Když se počátkem roku 1908 jednalo na schůzi obecního zastupitelstva o stavbě obchodní školy „U Čtrnácti pomocníků“, byla Josefem Brumlíkem myšlenka postavení pomníku v prostoru projektovaného náměstí oživena. V roce 1910 byla dokončena stavba budovy obchodní školy a náměstí nazváno Husovým jménem. V tomtéž roce aktivizoval svou činnost okrašlovací spolek a 9. května při něm vznikl Komitét pro postavení Husova pomníku. Jeho členové se rozhodli postavit pomník do roku 1914 nebo do roku 1915 – k 500. výročí Husova upálení. Situace však nebyla jednoduchá. Ačkoliv se i nadále pokračovalo

s pořádáním sbírek, peníze se scházely příliš pomalu. Dosud sebraná částka 800 korun nestačila ani na opracování žulového balvanu a případné nakoupení dalšího materiálu a nebylo ani pomyšlení na vypsání umělecké soutěže. A přece členové komitétu toužili vytvořit dílo jedinečné, které by obohatilo řadu již existujících sochařských děl ve městě. Nakonec zasáhla šťastná náhoda, když přijel v září 1908 do Hořic slavný český sochař Ladislav Šaloun, aby ve Smetanových sadech vybral místo pro svého Krakonoše. Při procházce městem shlédli i budoucí Husovo náměstí a projevil ochotu vytvořit model pro Husův pomník. V té době byl již vítězem umělecké soutěže na Husův pomník pro Staroměstské náměstí v Praze. Zakoupený žulový obelisk se však jevil jako nevhodný, a tak byla Šalounovi ponechána úplná tvůrčí svoboda.

Na jaře 1911 byl Šalounův model pro Hořice dokončen a následně byl vystaven v budově sochařsko-kamenické školy. Městská rada byla požádána, aby svým nákladem nechala vybudovat základy pomníku a zavést vodovod pro budoucí bazén, který se měl stát originálním doplňkem Šalounova díla. O Husově slavnosti v roce 1912 byl základní kámen slavnostně položen. Členové komitétu počítali najisto s tím, že reprodukční práce budou, stejně jako u jiných pomníků, provedeny za režijní náklady sochařsko-kamenickou školou, a byla proto podána žádost k ministerstvu veřejných prací. Odpověď však přišla zamítavá, což celkové náklady o několik tisíc korun prodražilo. Přesto se členové komitétu nevzdali a rozhodli se pokračovat v započatém díle. Když Mistr Šaloun poznal tíživou finanční situaci komitétu, zřekl se velkoryse svého honoráře. Reprodukční práce byly zadány sochaři Františku Vejsovi a kámen na pomník dodáván z lomů Josefa Novotného a Josefa Kysela v Podhorním Újezdě. V polovině dubna 1914 se Šaloun vyjádřil s plným uspokojením o provádění sochy, a tak bylo jisté, že navržený termín slavnostního odhalení bude dodržen.

Hořický pomník má úctyhodné rozměry – délku 13 m, šířku 9 m a výšku 11 m. Základ pomníku sahá do hloubky 2 m a zaujímá 237 m³. Socha M. Jana Husa je provedena z jediného kusu, na který byl dodán kámen o rozměrech 10 m³ a hmotnosti 220 q. Hořický pomník je podobný pražskému, který je však proveden v bronzu. Rozdílly jsou také v obsahovém pojetí obou děl. Zatímco pražský pomník ukazuje Husa jako vůdce uprostřed husitských bouří, hořický vyjadřuje mravní a osvětový význam Husův a jeho touhu po pravdě.

Slavnost odhalení Husova pomníku se konala 5. července 1914. Velkolepé plány pořadatelů však byly poznamenány sarajevskou tragédií, takže původně připravovaná dvoudenní slavnost musela být omezena na jediný den. Ani počasí pořadatelům příliš nepřálo. Vzdor tomu se slavnosti zúčastnilo na 12 000 osob místních i přespolních a nechyběly ani delegace z Prahy a dalších českých měst. Slavnost byla zahájena mohutným průvodem, který se vydal o desáté hodině z náměstí Husovou ulicí na místo slavnosti u pomníku. Slavnost zahájil mužský pěvecký spolek Ratibor, posílený členy První pěvecké a hudební župy, který přednesl husitský chorál *Kdož jste Boží bojovníci*. Poté starosta města Josef Fejfar přivítal přítomné a krátce shrnul historii budování pomníku. Hlavní slavnostní řečník prof. PhDr. Václav Flajšhans promluvil o významu M. Jana Husa pro český

národ. Po něm poděkoval Josef Brumlík, předseda Komitétu pro postavení Husova pomníku, v krátké řeči všem, kteří přispěli ke zdaru díla, a požádal starostu, aby převzal pomník do ochrany města. Přítomný sochař Šaloun byl pozdraven nadšeným potleskem. V den slavnosti byly prodávány jubilejní "Husovy růže", černé s červenými plaménky, a slavnostní odznaky s motivem kalicha a lípové ratolesti. Večer byl pomník slavnostně osvětlen elektrickými lampami.

V předvečer slavnosti, dne 4. července 1914, byl Ladislav Šaloun na hořické radnici jmenován čestným občanem za zásluhy o kulturní povznesení města. Podkrkonošské průmyslové muzeum uspořádalo na jeho počest od 5. července do 31. srpna v tělocvičně obecné školy Na Daliborce výstavu jeho děl. Byla to pravděpodobně jediná samostatná výstava, uspořádaná tomuto umělci za jeho života.

Výstava *Ladislav Šaloun a Hořice* (21. 5.–15. 6. 2014), uspořádaná v Galerii plastik, ukázala slovem a obrazem osobnost Ladislava Šalouna, historii hořického Husova pomníku, porovnala všechny tři Šalounovy pomníky M. Jana Husa – v Praze, v Hořicích a v Libáni a představila i další Šalounovy hořické plastiky (Krakonoše a Muže práce). Expozice byla uspořádána ze sbírek Galerie plastik. Nechyběly ani Šalounovy dopisy a jiné dobové archivní materiály a tisky.

Oldřiška Tomíčková

Návraty Julie Winterové Mezerové

Posledního únorového dne roku 2013 uplynulo 120 let od narození Julie Winterové-Mezerové, jedné z nejnadanějších malířek umělecké generace, která vstoupala do povědomí veřejnosti v 10. letech 20. století a zejména pak v prvních letech existence Československa. Podobně jako všechny její soupeřnice toužící po svobodné umělecké tvorbě ve společnosti, která na ženu - umělkyni pohlížela s nadřazenou shovívavostí, absolvovala rodačka z úpického Podměstečka jeden z tzv. dámských ateliérů pražské Uměleckoprůmyslové školy. Po úspěšně složených zkouškách se na počátku roku 1915 vydala tehdy prakticky jedinou možnou cestou - začala působit jako učitelka kreslení na dívčích středních školách. Až svatba s architektem Aloisem Mezerou jí zajistila finanční podmínky k tomu, aby se mohla zcela věnovat umělecké tvorbě. Její talent, píle a pracovitost jí otevřely cestu do pařížských uměleckých salonů. Schopnost vidět a pravdivě zachytit i to nejdrobnější v krajině, přírodě i v živých bytostech došla brzy pochvalných uznání a to nejen ve Francii, která se stala po roce 1921 v podstatě jejím druhým domovem, ale i v poněkud rozpačitéjším Československu.

Byl to však právě domov, Československo, kdo umělkyni nakonec spoutal. Po roce 1948 zůstala ovdovělá malířka uzavřena doma, za střeženými hranicemi. Přesto neztratila nic ze svého entuziasmu a nadšení pro všechno živé kolem sebe. V době, kdy mohla o cestě do milované Francie jen snít, zaměřila svou pozornost zcela k přírodě, květinám, krajině a tvořila s neobvyklou pílí, sebekázní a lehkostí. Pravidelně vystavovala, aktivně vystupovala jako patronka úpických škol a dalších institucí, věnovala se amatérským výtvarníkům. Svůj čas dělila poctivě mezi atelier v pražské Jaselské ulici a svou úpickou vilu. Její stopa zůstala otisknuta nakonec pevněji v regionu, než v centru uměleckého dění. Domov, který nikdy nevyměnila za dálky svých milovaných cest, zůstal jejím domovem i ve smyslu uměleckého odkazu.

Městské muzeum a galerie Julie W. Mezerové v Úpici chová ve svých sbírkách více než 500 prací, u nichž je autorství paní Mezerové nesporné. Základ rozsáhlé sbírky položila sama umělkyně, která v 70. letech 20. století svému rodnému městu nezištně soubor svých obrazů věnovala. K významnému rozšíření sbírky došlo v nedávné době, a to díky daru malířčina synovce a dědice pana Ing. Bráblíka a paní Věry Winterové. Úpické muzeum přijalo ve dvou vlnách, v roce 2010 a 2012, celkem 208 obrazů.

Úpice

Julii W. Mezerovou trvale připomínají v Úpici její díla vystavená v galerii tamního muzea. V jubilejním roce se díky úsilí mnoha lidí zdařilo její práci věnovat prostor mnohem větší, znovu tak v širším měřítku aktualizovat její odkaz a poukázat i na rysy její umělecké osobnosti, na které se někdy neprávem zapomíná. Sama stálá úpická galerie v průběhu roku 2013 dvakrát změnila svou podobu, aby složila umění Julie Mezerové hold. V první polovině roku

prezentovala především známé obrazy s oblíbenými náměty (květiny), ve druhé polovině roku byla galerijní výstava vybudována na leitmotivu vzpomínek. Nejen reálně, i malířsky se Julie W. Mezerová vracela domů celý život. Návštěvníci mohli od září do prosince v podkroví staré úpické radnice obdivovat ne zcela známé malířské pohledy na Úpici a do jejích ulic, panoramata malířčina rodného kraje, portréty rodičů a další díla datovaná od dvacátých let 20. století až po léta šedesátá.

Přímo k příležitosti 120. výročí narození Julie W. Mezerové uspořádalo úpické muzeum velkou výstavu nazvanou „Vzpomínky na Julii Winterovou-Mezerovou“ (22. 1.–28. 2.2013). Ve spolupráci s Televizí JS připravilo vzpomínkový pořad, besedu s dědici umělkyně, Ing. Bráblíkem a paní Věrou Winterovou, spojenou s promítnutím filmového dokumentu o životě a tvorbě Julie W. Mezerové.

Rozsáhlá výstava měla za cíl prezentovat co největší množství obrazů, které jsou v úpickém muzeu uloženy. Ne zcela typická témata (zejména portréty, figurální tvorba, obrázky z cest), která dostala ve výstavě vedle tradičních a oblíbených květin snad neobvykle rozsáhlý prostor, publikum možná zaskočila. Přesto ale právě tím splnila výstava i její doprovodné programy svůj hlavní účel - připomenout významnou úpickou rodačku v co nejširším záběru. Vystaveny byly tradičně také fotografie z vernisáží výstav konaných v regionu za přítomnosti autorky i fotografie z ateliéru i ze soukromí Julie W. Mezerové, dopisy z její pozůstalosti a další dokumenty.

Praha

Zcela jinou koncepci měla výstava nazvaná „Julie Winterová-Mezerová Potřetí“, která se konala v závěru roku 2013 v Topičově salonu v Praze (10. 12. 2013–10. 1. 2014). Ke spolupráci na tomto projektu bylo Městské muzeum a galerie Julie W. Mezerové přizváno panem Pavlem Vašíčkem, jednatelem Společnosti Topičova salonu, a paní Petrou Příkazskou z Galerie moderního umění v Hradci Králové, která byla hlavní kurátorkou výstavy. Do slavné výstavní síně vkročila Julie W. Mezerová poprvé samostatnou výstavou nazvanou Polem a lesem v roce 1931 a o tři roky později zde vystavovala ještě jednou.

Výstava «Potřetí», opřená drtivou většinou o úpické sbírky (dvě plátna byla zapůjčena ze sbírek Galerie moderního umění v Hradci Králové), se uskutečnila v rámci dlouhodobějšího záměru Společnosti Topičova salonu představovat umělce a umělecké skupiny s tímto výstavním prostorem spjaté. Pražskému publiku představila především malířčinu tvorbu 30. a 40. let 20. století. Řada pláten byla cíleně vybrána tak, aby se přímo do výstavního prostoru vrátila. Celkový dojem umocnil i stoleček se židlemi, kterými kurátoři doplnili hlavní výstavní sál podle fotografií z výstavy z roku 1931.

Jednalo se tedy opět o návrat svého druhu, byť samozřejmě doplněný tematickými přesahy (značný prostor dostaly znovu přitažlivé obrázky z cest) - a vlastně o návrat dvojí. Jednak o návrat Julie Winterové Mezerové do výstavních prostor U Topičů, jednak návrat v čase - stylizací výstavního prostoru,

způsobem instalace a částečně také výběrem prezentovaných děl. A lze snad říci, že se návrat vydařil - podobně jako zaujala nadaná umělkyně na počátku 30. let kritiku svým malířským vyjádřením, tématy i lehkostí projevu, zaujala milá připomínka «starých časů» i tvůrčí osobnosti Julie W. Mezerové návštěvníky v malířčině jubilejním roce 2013.

Trutnov

Poslední velkou výstavou, na níž se Městské muzeum a galerie Julie W. Mezerové v rámci připomínek malířčina výročí účastnila, byla výstava „Julie Winterová-Mezerová“ v Galerii města Trutnova (26. 6.–30. 8. 2014). Její hlavní kurátorkou byla ředitelka galerie Lucie Pangrácová. Trutnovská galerie tradičně věnuje letní měsíce krajinářskému umění, Julii Winterovou-Mezerovou představila však nejen jako krajinářku, ale v celé škále jejích témat. Nechyběly samozřejmě oblíbené květiny, svůj prostor dostaly ovšem i kompozice figurální a opět obrázky z malířčiných cest z 30. let 20. století. Divák se i v Trutnově setkal s různými polohami autorčiny umělecké osobnosti, od neoklasicistních ohlasů ve figurální tvorbě 20. let, přes dokumentární črty a pocitové akvarely dokumentující její dojmy z jejího milovaného cestování až po populární keře pivonek, dramatické portréty travin nebo zádumčivé rostliny. Výstavu doplnila „slide-show“ sestavená z fotografií z profesního i soukromého života malířky a její rodiny, řada archivních dokumentů, ukázky její korespondence i katalogy z francouzských i českých výstav.

Obraz umělkyně, která se, přesto, že v životě urazila dlouhou cestu a dosáhla velkých úspěchů, nepřestala vracet do rodného kraje a z jeho krás čerpala inspiraci, témata a energii pro svou tvorbu, podléhá určité inflaci. A tak se zejména na Úpicku často vzpomíná na «Paní malířku», starou dámu, která buď v zahradě, nebo ve volné přírodě maluje své květiny, stromy, houby či trávy.

Julie Winterová Mezerová byla však nejen citlivou pozorovatelkou a obdivovatelkou skromných, drobných rostlin. Byla zakládající členkou Kruhu výtvarných umělkyň, členkou Ústředního spolku českých profesorů, Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, působila v Syndikátu výtvarníků a Hospodářském svazu architektů, malířů a sochařů. Ve Francii se stala členkou pařížského Salonu neodvislých a Salonu francouzského umění, roku 1930 Salonu des Tuilleries, od roku 1937 byla členkou Podzimního salonu. Splnila si sny o svobodné tvorbě, získala tolik potřebné sebevědomí, vytvořila svůj vlastní osobitý, energický a zároveň poeticky lehký styl, jímž zachycovala to, co jí bylo nejbližší. Prožité, ne vysněné jsou její krajiny, květiny i postavy, jakkoliv by se mohlo na první pohled zdát jinak. Kontrast mezi dámou, malující každé jaro „strom života“, kterou ukazují fotografie ze 60. a 70. let 20. století, a malířkou, která se v Paříži účastní výstav spolu s Emilem Fillou, Josefem Čapkem či Janem Zrzavým, je jen zdánlivý. To všechno a mnohem víc byla Julie Winterová-Mezerová, od jejíhož narození uplynulo v roce 2013 plných 120 let.

Jana Nešněrová

Nejstarší škola uměleckých kovářů a zámečníků v Čechách

V roce 2014 oslavil obor studia uměleckého kovářství a zámečnictví sto čtyřicet let od svého vzniku. Přestože v současnosti se toto řemeslo vyučuje v České republice na více jak dvou desítkách učilišť, historická linka spojuje tři města, kudy se kontinuálně odvíjela historie nejstarší z těchto institucí. V Třebechovicích pod Orebem byla v roce 1874 založena odborná škola, v jejímž čele stál sochař Josef Hudec, absolvent vídeňské akademie. Počátky školy byly více než skromné. Téměř půl roku trvalo, než se podařilo ukončit zápis do prvního ročníku a 69 přihlášených vypadalo jako impozantní číslo, avšak žáků celodenního studia bylo jen devět. Ostatní navštěvovali školu jen v rámci večerního studia. Absolvent, který absolvoval dvouleté studium, byl nakonec jen jeden. Také původní zaměření školy na obor hrnčířů a kamnářů, tato řemesla byla v místě nejrozšířenější, se postupně změnil, když již v prvním ročníku byla převaha adeptů zámečnického řemesla. Ti spolu s truhláři následně určili zaměření školy v následujících letech. Od roku 1879 pak již byla škola výlučně zámečnickou záležitostí. V této podobě však v Třebechovicích existovala již jen jeden rok. Na podzim 1880 se stěhovala do blízkého Hradce Králové, kde městská rada nabídla lepší podmínky existence ústavu. S Hradcem Králové jsou potom spojena nejlepší léta zámečnické odborné školy, která trvala půl století a v rovině dějin umění se řadila do období pozdního historismu, přes secesi až k dekorativním směrům první poloviny dvacátých let 20. století. Hradecká odborná škola záhy získala věhlas i v cizině, když již v roce 1878 vystavovala na světové výstavě v Paříži a největšího ocenění se jí dostalo na další světové výstavě v Paříži roku 1900. Absolventi školy v té době byli vyhledávanými odborníky ve svém oboru a řada z nich si založila věhlasné firmy, jakými se staly pražská zámečnická dílna Faltus a Koutník, plzeňská dílna Michálek a Jaroš nebo hradecký Jan Rabas nebo Ilja Radulovič. Spolupráce těchto firem s předními českými architekty, jakými byli Jan Kotěra nebo Josef Gočár, zařadila umělecké kovářství a zámečnictví mezi přední secesní umělecká řemesla v Čechách, byť jsou dnes málo v povědomí. Cesta k renomované instituci však trvala řadu let, když počátky školy v hradecké realce byly velmi skromné a jen pomalu se rozšiřoval pedagogický sbor od dvou pedagogů v roce 1880 až po patnáct vyučujících na konci prvního desetiletí 20. století. Když zakladatele školy Josefa Hudce v pozici ředitele roku 1884 nahradil umělecký zámečník a absolvent vídeňské uměleckoprůmyslové školy Ladislav Haněl, započala systematická výuka, která spojila vysoké nároky na řemeslo s hluboce poučeným vhledem do uměleckých forem předchozích století. Ladislav Haněl potom na počátku století nechal prostor i nově se rodícím myšlenkám secese. Roku 1893 byla pro školu postavena nová budova na dnešním počátku Pospíšilovy třídy. V této budově se od roku 1896 nacházelo i Městské průmyslové muzeum, které se školou spojovala právě osobnost Ladislava Haněla, ředitele obou institucí. Haněluv podíl je patrný i při postavení dnešní Kotěrovy muzejní budovy. Nesčetné množství zámečnických a kovářských prací, provedených ve školních

dílnách, bylo navrženo kromě Ladislava Haněla četnými výtvarníky i dílenskými mistry, počínaje prvním mistrem dílenského výcviku, zámečníkem Janem Horkem, či prvním kovářem, Janem Waltrem, přes významné kováře a žáky školy, kteří přišli na školu v devadesátých letech, například Miloslava Oehma a Josefa Lankaše, až po výtvarníky secese Rudolfa Němce, Prokopa Nováčka, Františka Losose a Josefa Růžičku. Ti všichni přispěli k tomu, že se škola stala výtvarně významnou institucí. V roce 1927 byla škola přeměna na státní průmyslovou školu s převahou stavebních profesí, kde původní obory již byly vyučovány jen jako dvouleté mistrovské kurzy. V této podobě pak na počátku padesátých let stála výuka uměleckého kovářství a zámečnictví před zrušením a záchrana se našla v převedení oboru do Turnova, na Školu uměleckých řemesel, kde doplnila kovozpracující obory zlatnictví, stříbrnictví a kovorytectví. Dnes patří tento obor na Střední uměleckoprůmyslové škole v Turnově k nejprestižnějším nejen díky odbornému vedení dílny, ale především zásluhou dvou výtvarných pedagogů, kteří obor vyzvedli v duchu kontinuity tradice do vysoce kvalitní umělecké roviny, ak. sochařky Aleny Zetové a jejího následovníka ak. sochaře Jana Mastníka. Žáci turnovské školy mohou dodnes studovat práce někdejší Odborné školy pro umělecké zámečnictví v Hradci Králové, které tvoří součást školních studijních sbírek a byly také z velké části vystaveny v hradeckém Muzeu východních Čech na výstavě Zámečnická škola – řemeslo je umění (7. 5.–17. 11. 2014).

Jan Mohr

Výstava lidové roubené architektury Kladského pomezí v Regionálním muzeu v Náchodě

Regionální muzeum v Náchodě uspořádalo ve dnech 23. 2.–30. 3. 2013 výstavu „Lidová architektura Kladského pomezí – mizející tvář krajiny“, která představila tuto část lidové hmotné kultury na pomezí Čech (zejména okolí Hronova, Police nad Metují a Machova) a Polska, a to opět po delší době (pokud bychom do výčtu nezahrnuli výstavu kreseb lidového stavitelství Náchodska a staré zástavby města Náchoda Karla Šafáře, realizovanou v posledním desetiletí). Výstava srovnává dílčím způsobem současný stav s výzkumem lidové architektury realizované v osmdesátých letech 20. století tehdejším Okresním muzeem v Náchodě (autorkou výzkumu byla Hana Horká). V současné době již řada vesnických staveb zachycených terénním výzkumem zhruba před 30 lety již neexistuje, nebo byla výrazně přestavěna. Autorem náhodské výstavy v roce 2013, realizované v rámci stejnojmenného česko-polského projektu, byl archeolog Regionálního muzea v Náchodě Jan Tůma, který se tématu výstavy zhostil na velmi dobré odborné úrovni. Projekt, jehož cílem, jak napovídá i název výstavy, bylo dokumentovat zanikající lidovou roubenou architekturu, byl realizován ve spolupráci s polským Muzeem Kultury Ludowej w Kudowie Zdroju. Výstava přinesla kromě terénních poznatků současného stavu jednotlivých dochovaných objektů tradiční vesnické zástavby, rovněž řadu velmi cenné dokumentace – starých fotografií, kreseb a další ikonografie, plánové dokumentace a rovněž zajímavých modelů lidových staveb. Součástí projektu je rovněž vytvoření databáze záznamů o sledovaných objektech (zemědělských usedlostech). V současné době zahrnuje objekty na 52 katastrech okresu Náchod a území tzv. Českého koutku v Kladsku. Výstava v Náchodě využila také sbírek dokumentace uložených v Regionálním muzeu v Náchodě a byla doplněna zajímavými trojrozměrnými sbírkovými předměty dokumentujícími především vybavení domácnosti rolníka (lidová keramika, kamenina, nářadí užívané v domácnosti a v zemědělské výrobě, lidový nábytek, ukázky lidového kroje a dobového oblečení maloměstských vrstev). K výstavě byl vydán Regionálním muzeem v Náchodě dvoujazyčný česko-polský stejnojmenný katalog (55 stran) napsaný autorem výstavy.

Výstava prezentovala nejen roubené stavby a zemědělské usedlosti, z nichž k nejstarším patří bezesporu roubená patrová fara s mansardovou střechou (ta pochází ze sedmdesátých let 18. století) ve Stárkově, která byla postavená roku 1581, a tzv. svobodný dvůr čp. 49 v Hronově, jehož zděná část pochází pravděpodobně z přelomu 16. a 17. století, vlastní roubená stavba však až z roku 1642. Historická fotografie přináší podobu roubeného patrového objektu Sboru českých bratří v Náchodě čp. 184, zbořeného roku 1895. Stavba pocházela původně již z počátku 16. století a byla obnovena po požáru v roce 1695. Výstava byla rozdělena do několika oddílů prezentujících jednotlivé typy staveb tvořící zástavbu vesnice a malého města. Do kapitoly obecní stavby autor zahrnul především školy a dále chudobince, z nichž pozornost zaujme jistě roubená patrová, dosud stojící škola v Polici nad Metují z roku 1785 (na fotografii z doby

kolem roku 1900) a dále stará roubená přízemní škola v Hronově se stěnovými kleštinami a jednou školní třídou postavená roku 1688, která byla zbořena již v roce 1868 a jejíž podobu vidíme na akvarelu Emila Zemana z roku 1933. Do oddílu příměstské stavby zahrnuje autor výstavy i katalogu především podsíňové domy, které však tvořily spíše zástavbu náměstí či přilehlých ulic a dnes se již nedochovaly (Hronov, Stárkov). Roubené domy soukeníků se již prakticky na českém území zkoumaného regionu nezachovaly, byly rozšířené například v Polici nad Metují. Některé přestavěné objekty dodnes stojí v tkalcovské uličce v Čermné (Kudowa Zdrój – Czermna) v polském Kladsku. Prakticky jen starší fotografická dokumentace přináší doklady k roubeným hostincům – například čp. 212 u Modré hvězdy v Polici nad Metují zbourané v roce 1956; jednalo se o roubenou stavbu s kovárnou z roku 1782. Ze samostatně stojících kováren prezentovala výstava dosud stojící objekt čp. 47 v Nízké Srbské s podsíní pro kování koní, postavený roku 1799, či na snímku z přelomu 30.–40. let 20. století již zaniklou kovárnu usedlosti U Chvalů čp. 61 v Machově, s roubenou světničkou na dvou sloupech, vysunutou z hřebene sedlové střechy. V Nízké Srbské stál již zaniklý tzv. Innertův mlýn čp. 11 s velkou roubenou světnicí a s mohutnou roubenou podkrovní světničkou vysunutou na dvou kamenných sloupech směrem do dvora (představen na snímku ze stejné doby jako kovárna).

Největší část výstavy zaujímal oddíl Venkovské stavby, které J. Tůma rozdělil dle svého názoru typologicky do několika částí: domy s patrovými komorami (v podstatě patrové domy), domy s křížovou světničkou (umístěné do podkrovní a vystupující ze střechy domu) a domy s polovalbovou střechou a selské usedlosti (ty mohou zahrnout i výše uvedené typy domů). Tato kapitola přináší řadu dokumentárně velmi cenných fotografií, které zobrazují zajímavá konstrukční řešení a prvky typické pro sledovaný region. Například chalupa u Tichých v Hronově (zbouraná již v r. 1894) dokládá užití stěnových kleštin (v odborné terminologii přístěnná podpěrná vazba), dalším charakteristickým prvkem bylo uzavřené závětří (či besídka) u vchodu do domu, často situovaná na kamenné podezdívce, jak ukazuje snímek domu čp. 36 v Hlavňově z roku 1952. J. Tůma dokumentoval i tzv. přírubky (či přístěnky, nářečově též „vejstupky“, budované od druhé poloviny 18. století). Typickou ukázkou představenou na výstavě by mohl být přízemní roubený dům 87 v Machově, na snímku z 30.–40. let 20. století. Tato kapitola též poukazuje na již uváděné domy s křížovou (podkrovní) světničkou, která vystupuje ze sedlové střechy domu, zpravidla nad vstupem do domu a bývá podepřena dvěma dřevěnými sloupy či kamennými pilíři (například fotografie z roku 1985 domu čp. 128 v Polici nad Metují nebo domu čp. 46 v Žabokrkách na snímku z 20. let 20. století). I pro sledovanou oblast kladského pomezí je jistě přínosný výklad o hospodářských stavbách, zejména stodolách, a to v souvislosti s rozšířením roubených polygonálních stodol v této oblasti. Z dosud stojících roubených vícebokých stodol se do současné doby dochoval jen objekt na Vlachově statku ve Velké Ledhují (součást Police nad Metují), který byl rekonstruován v druhé polovině devadesátých let 20. století. Autor přináší informace a obrazové doklady o dalších (již zaniklých) roube-

ných polygonálních stodolách stojících na předměstí Náchoda v Plhově anebo k roubené stodole s jedním polygonem ve Velkém Poříčí u Hronova, zachycené na kresbě Jindřicha Křečka z roku 1934.

Výstava Lidová roubená architektura Kladského pomezí instalovaná ve výstavní síni Regionálního muzea v Náchodě přinesla nejen množství dokumentace k vývoji vesnického stavitelství zkoumaného regionu a doklady o jeho současném stavu, ale rovněž si kladla za cíl oslovit nejširší veřejnost a připomenout význam a žádoucí ochranu tohoto kulturního dědictví českých zemí.

Lubomír Procházka

K historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku II. Od konce 18. století do roku 1918

Ve dnech 29.–30. října 2013 uspořádalo Technické muzeum v Brně, ve spolupráci s Katedrou historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Společností pro dějiny věd a techniky, druhý odborný seminář „K historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku. Od konce 18. století do roku 1918“.¹

Na semináři vystoupily více než dvě desítky přednášejících – pedagogové a odborní pracovníci vysokých škol, respektive jejich studenti či doktorandi, odborní pracovníci muzeí a archivů, pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i..

S obecně koncipovaným, přínosným příspěvkem *Industrializace a domácí průmysl* vystoupil prof. Milan Myška.

K obecněji koncipovaným, širší tematiku postihujícím, patřily příspěvky doc. F. Čapky (*K vývoji moravskoslezského cukrovarnictví v poslední čtvrtině 19. století*), prof. T. Krejčířika (*Heraldická /sebe/prezentace podnikatelů, bankéřů a manažerů z českých zemí v 18.–20. století*), Ing. P. Cirkla a Ing. J. Bureše (*Speciální míry a váhy používané v textilním průmyslu v 18. a 19. století*), PhDr. J. Merty (*Feudální železářské hutě na Brněnsku*), Mgr. M. Černého (*Zásadní objevy termodynamiky v 19. století*) a Mgr. M. Rudíka (*Počátky spolkového motorismu na Moravě a ve Slezsku do roku 1918*).

Několik příspěvků bylo věnováno dějinám muzejnictví spjatého s vývojem průmyslu a techniky na Moravě (Mgr. A. Březinová a Mgr. T. Zapletal: *Světová výstava ve Vídni a zakládání průmyslových muzeí na Moravě*; Mgr. O. Kirsch: *Aktivity Obchodní a živnostenské komory v Brně na poli muzejnictví v období habsburské monarchie*; Mgr. P. Nekuža: *Technické muzejnictví 19. století v Brně*).

Další vystoupení patřila konkrétním, ve většině případů úzce vymezeným tématům spjatým s rozvojem průmyslové výroby, daného druhu průmyslové výroby, sociálnímu kontextu, popřípadě školství, v dané lokalitě (doc. B. Smutný: *Brněnské cukrovary a jejich majitelé počátkem průmyslové revoluce v polovině 19. století*; Mgr. P. Stöhrová: *Dělnické bydlení v Brně*; Mgr. R. Slabotínský: *Spolek pro stavbu zdravých a laciných obydlí jako možnost levného bydlení pro dělníky v Brně*; M. Ripperová se věnovala poměrům ve Velkém Meziříčí, T. Čapandová v Bruntálu, B. Juřák ve Frýdku-Místku), s podnikáním, respektive s počátky podnikání, konkrétní rodiny v konkrétní lokalitě, eventuálně lokalitách (Mgr. V. Březina: *Firma Moses Löw Beer a osudy jejich majitelů*; M. Štýbrová – firma Baťa, Zlín; T. Pavlíčková – Karl Groe, Rychnov nad Kněžnou; G. Rucká – bratři Redlichové, Hodonín).

¹ První, mezinárodní, seminář, stejného názvu, uspořádalo muzeum ve spolupráci se stejnými partnery ve dnech 30. – 31. října 2012. Výstupem ze semináře je kolektivní monografie *K historii průmyslu, exaktních věd a techniky na Moravě a ve Slezsku I. Od konce 18. století do roku 1918* (edd. R. SLABOTÍNSKÝ – M. STÖHROVÁ), Technické muzeum v Brně, Brno 2013, 152 s., ISBN 978-80-86413-66-2.

O technických stavbách - památkách v daně lokalitě hovořili Mgr. Marie Gilbertová (*Zaniklé vodní mlýny v Brně*) a Mgr. Petr Gašpárek (*Vodní mlýn, Ladislav Podešva, Postoupky č.p. 43*).

Prezentace Otakara Ručky a Blanky Krausové patřila umělecko-řemeslným dílnám, budovaným v rámci projektu Pevnost poznání v Olomouci.

Výstupem z druhého odborného semináře na téma *K historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku. Od konce 18. století do roku 1918* by měla být, podobně jako v případě semináře prvního, kolektivní monografie.

Vlastimil Havlík

Obsah

STUDIE

- Tzv. Brežněvova doktrína a geneze československo–sovětské spojenecké smlouvy ze 7. května 1970 5
 JINDŘICH DEJMEK
- Poslední léta Gustáva Husáka ve vězení a jeho klopotná cesta ke svobodě (1958–1960) 25
 ZDENĚK DOSKOČIL
- Václav Plácel z Elbinku, významná osobnost renesančního Hradce Králové (Příspěvek k dějinám Purkrabství Hradeckého kraje) 41
 JANA VOJTÍŠKOVÁ
- Uzavření československo – nizozemské obchodní dohody v letech 1923–1924 65
 SYLVA SKLENÁŘOVÁ
- Příspěvek k problematice obnovy školství v pohraničních oblastech Československa: střední a odborné školství na Šternbersku v letech 1945–1948 75
 MICHAELA KOLLEROVÁ
- Československý konzulát v Marseille v letech 1922–1939 93
 KRISTÝNA HURYCHOVÁ
- Vliv cenové hladiny na československou ekonomiku (30. léta 20. století) 115
 RICHARD LAD
- Polemika Václava Olivy s Karlem V. Adámkem o výklad dějin městečka Luže. Mikrosonda do diskurzu české historiografie přelomu 19. a 20. století 125
 ROMAN PAZDERSKÝ
- Divadelní život v Mnichově Hradišti 1833–1918 153
 LENKA PROCHÁZKOVÁ

MATERIÁLOVÉ STATĚ

- Prameny k historii československé emigrace a exilu v Austrálii po roce 1945 v archivech České republiky 187
 MILOŠ TRAPL

RECENZE

- Peter ZMÁTLO, *Katolíci a evanjelici na Slovensku (1929–1932). Ľudáci a národnári na ceste k spolupráci*, Verbum, Ružomberok 2011, 366 s. 199

Hana KUBÁTOVÁ, <i>Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945</i> , Academia, Praha 2013, 266 s.	201
Natalie ZEMON DAVIS, <i>Ženy na okraji. Tři životy 17. století</i> , Argo, Praha 2013, 322 s.	203
Rudolf KUČERA, <i>Život na příděl, válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918</i> , Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013, 214 s.	206
Vlastimil HAVLÍK, <i>Dušan Samuel Jurkovič, Projekty, rekonstrukce a stavby (nejen) na Náchodsku. Město Nové Město nad Metují, Městská knihovna a Poznávání – o. s. v Novém Městě nad Metují</i> , Nové Město nad Metují 2012, 144 s.	209
Jan ZÁHOŘÍK, <i>Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace</i> , nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2010, 179 s.	210
Jaroslav ROKOSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), <i>Kolektivizace v Československu, Ústav pro studium totalitních režimů</i> , Praha 2013, 473 s.	213
ZPRÁVY	
Po stopách Sarajeva 1914	219
Ladislav Šaloun a Hořice	221
Návraty Julie Winterové Mezerové	224
Nejstarší škola uměleckých kovářů a zámečníků v Čechách	227
Výstava lidové roubené architektury Kladského pomezí v Regionálním muzeu v Náchodě	229
K historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku II. Od konce 18. století do roku 1918	232
Pokyny pro autory	227

Pokyny pro autory

Východočeské listy historické (VLH) vycházejí dvakrát ročně. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou být maximálně do 40 stran, recenze v rozsahu 4–10 stran, příspěvky do oddílu *Z biografického lexikonu* mohou mít nejvýše 1 stranu.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete elektronicky na adresu výkonného redaktora PhDr. Tomáše Hradeckého, Ph.D., (tomas.hradecky@uhk.cz). **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5.**

2. K textu studie přiložte resumé (rozsah max. 1 800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. K textu materiálové stati přiložte abstrakt (rozsah max. 600 znaků) a klíčová slova. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora (rok narození, současné zaměstnání, odborná specializace, význačné dílo – max. 400 znaků).

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- Monografie: Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.
- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzívou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.

- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice postačí u křestního jména pouze první písmeno, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. ŠEBÁNEK et S. DUŠKOVÁ, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha – Brno 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citacích), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č. j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz.
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. *Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.

- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- **Obrázky** (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – Odstavec – Odsazení – Speciální
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!**

Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.

Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:

- připojení spojky -li (např. můžeš-li)
- spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
- slučovacím spojení (např. propan-butan)
- upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
- adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
- rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsou okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Východočeské listy historické

31/2014

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2014
240 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784